

ISSN: 2630-600X

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

VASAD

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Ulusal Hakemli Dergi

2018

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi

**VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ**

ISSN: 2630-600X

ULUSAL HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2018 SAYI/NUMBER: 1

**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**

Ulusal Hakemli Dergi, Yıl 2018 Sayı: 1

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Sahibi/Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Editörler/Editors

Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ
Doç. Dr. Abdulmecit CANATAK
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer OBUZ
Arş. Gör. Kemal TEMİZER

Tercüme ve Dil Editörleri/Translation and Language Editors

Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR (Arapça)
Doç. Dr. Cavid QASIMOV (Rusça)
Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ (İngilizce)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ, Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut AYDIN, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Necmettin ALKAN, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Recai KARAHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil SÜRMEİLİ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Sinever Esin DAYI, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulmecit CANATAK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer OBUZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU
Prof. Dr. Bayram KODAMAN
Prof. Dr. S. Cem ŞAKTANLI
Prof. Dr. Cesur PEVLEVAN
Prof. Dr. Hasan BABACAN
Prof. Dr. Metin AYYIŞIĞI
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Prof. Dr. Reha SAYDAN
Prof. Dr. Salim CÖHCE
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
Doç. Dr. A. Menaf TURAN
Doç. Dr. B. Cercis TANRITANIR
Doç. Dr. Ferit İZCİ
Doç. Dr. M. Akif ARVAS
Doç. Dr. Suvat PARİN
Doç. Dr. Tamer BALCI
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU

Sekreteryas/Secretary

Murat ÇABAZ

Dizgi-Baskı/Print-Composition

Baranoğlu Ofset Matbaacılık: (0432)215 94 06 VAN

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/VAN
Tel: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24 /2002- Fax:0432 225 10 52
İleti Adresi: <http://www.yyusbedergisi.com/>

Baskı Yılı/Date of Publication

2018

DİL VE EDEBİYAT / LANGUAGE AND LITERATURE

Dr. Öğr. Üyesi Veysi SEVİNÇLİ

Eski Türkçede Fail Görevindeki Sıfat-Fiillerin Kullanımı

The Usage of Adjective-verbs Containing Perpetrator Statement In Old Turkish 9**Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ**

Anonim Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kur'an-ı Kerim Algısı

Perception of the Quran In Anonymous Turkish Folk Literature 27**Dr. Öğr. Üyesi Rabia Şenay ŞİŞMAN**

Şiirde Özgün Sözcükler Tasarrufu (Tahsin Saraç Örneği)

Authentic Word Choices In Poetry (Example of Poet Tahsin Saraç) 47**Dr. Ülvi BABAYEV**Mübariz Ören'in *Beyaz Bulutlar* Romanında Post-yapısal

Fonksiyon ve Gölge Arketipi

*Post-structural Function and Shading Archetype In The Novel**White Clouds By Mubariz Oren* 69**Naif KARDAŞ**

Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre Kitabında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi

An Investigation of Values In the Vatan Yahut Silistre, Namık Kemal's Book 87

EĞİTİM / EDUCATION

Doç. Dr. Zihni MEREY**Zakir TAŞKIN**

Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Profilleri Üzerine Bir Araştırma

A Research About Profiles of Social Studies Teachers On Class Management 103

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Dr. Öğr. Üyesi Handan TUNÇ

Hollanda Delft Seramik Bezemelerinin Hollanda Resimleri İle Estetik İlişkisi

Aesthetical Relation of Dutch Delft Ceramic Ornaments With Dutch Paintings 113

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER / ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Yasin KILIÇLI**Prof. Dr. Mehmet AYGÜN**

Kobi'lerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri:

Van Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir İnceleme

*Financial Problems Of Sme's and Recomendations For Solutions:**An Examination On Van Organize Industiral Zone*

135

Doç. Dr. Faruk KALAY

Firma Performansını Arttırmanın Bir Aracı Olarak Öğrenen Örgüt:
TRB2 Bölgesinde Bir Uygulama
*Learning Organization As A Means of Increasing Firm Performance:
An Application In TRB2 Region*

153

Halit KURT

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK

Öğr. Gör. Fatih GÜMÜL

Sağlık Kurumlarında Algılanan Örgütsel Desteğin
Personel Motivasyonu Üzerindeki Etkisi
*The Impact of Perceived Organizational Support on the
Motivation of Employees In Health Institutions*

175

İLAHİYAT / THEOLOGIE

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut DÜNDAR

Bir Din Eğitim Kurumu Olan Mescidin İslam'ın
İlk Dönemlerindeki Fonksiyonları
*The Functions of Mosque That Is A Religious
Education Institution In The First Period of Islam*

191

Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK

Kur'ân ve Kıraatlerin Kaynağı
The Resource of Qur'an and Qiraats

207

Sadradin Qader SEDEEQ

İslam Hukukunun Kanunlaştırmasının Usul ve Kaideleri
The Rules and Procedures of the Legalization of Islamic Law

229

SANAT TARİHİ / HISTORYART

Dr. Öğr. Üyesi Münevver ÜNSAL MERCAN

Yöresel El Sanatlarında Van Halısı
The Carpet of Van In Local Handicrafts

241

TARİH / HISTORY

Dr. Yahşihanım NESİROVA

Osmanlı Yönetimi Döneminde Urmiya'da Yaşamış Aşiretler: Afsarlar
Life Expansions In Urmania In Ottoman Management Period: Afsarlar

271

1. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 1' TH ISSUE

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulmecit CANATAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Aydın GÖRMEZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. M. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KESKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir GÜMÜŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah OĞRAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine CİHANGİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fethi DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice COŞKUN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTIN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bakır ŞENGÜL	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuri KARDAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Selim AYDAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin EREN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meyrem DEVECİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Raşan Fatma AKGÜL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Raşit KOÇ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevda ERATALAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veysi SEVİNÇLİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

TAKDİM

1982 yılında kurulan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye'nin köklü üniversitelerinden biri olmasının yanı sıra coğrafi konumu ve imkânlarıyla da bölgenin bilgi üretme lokomotifini vazifesini görmekte ve görmeye de devam edecektir. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, “bilimin ışığında, bir dünya üniversitesi” parolasıyla zaman içerisinde, ülkeye ve millete hizmet etmeyi amaçlamakta ve bu bilinçle koyduğu hedeflere emin adımlarla ilerlemektedir.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından uluslararası nitelikte çıkarılan Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin yanında ulusal bir dergi niteliğinde yayın hayatına başlayan Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD), sosyal bilimler alanında, bilimsel ilkelerden ödün vermeden akademik fikirleri beyan misyonunu üstlenmiş bulunmaktadır. Derginin adı; doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen; fakat 1592 yılında vefat eden ve doğum yeri Van olması münasebetiyle daha ziyade **Vankulu** lakabıyla bilinen döneminin önemli âlimlerinden Mehmet Efendi'nin isminden esinlenerek konulmuştur.

Bölgenin ve Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinden biri olan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yayın hayatına başlayan **Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**, üstlendiği görev ve amaçladığı hedefler doğrultusunda bilginin akademik camiaya ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Dergimizin bilim dünyasına yararlı olmasını diler, hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Peyami Battal
Rektör

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 9-26
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 01.03.2018 Kabul/Accepted: 09.04.2018

ESKİ TÜRKÇEDE FAİL GÖREVİNDEKİ SIFAT-FİİLLERİN KULLANIMI

THE USAGE OF ADJECTIVE-VERBS CONTAINING PERPETRATOR STATEMENT IN OLD TURKISH

Dr. Öğr. Üyesi Veysi SEVİNÇLİ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
vsevincli@hotmail.com

Öz

Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinden oluşan Eski Türkçenin ilk yazılı belgeleri Orhun Yazıtlarıdır. Yazıtların kültür tarihindeki önemi, Türkçenin bilinen ilk yazılı belgeleri olmalarından kaynaklanır. Bu anlamda Yazıtlar, Türk kültürü, Türk dili ve Türk tarihi ile ilgili yapılan, yapılacak olan araştırmalarda başvurulan ana kaynaklardan biri konumundadır. Eski Türkçe, Türk dilinin hemen hemen her döneminde varlığını hissettirmiştir. Eski Türkçenin temeli üzerinde gelişen Türkçenin aydınlatılmasında bu döneminin incelenmesi mühim bir yer tutar. Türk dilinin bütün dönem ve sahalarında işlek bir kullanıma sahip olan fiilimsilerin de Türkçenin anlatım gücü zenginliği açısından önemi büyüktür. Bu makalede Eski Türkçe dönemindeki “-gmA, -gll, -gUçI, -gAn, -DAçI” sıfat-fiil eklerinin yapıları, fail ifadeleri, sıfat olarak kullanımları, ek alma durumları örneklerle ele alınarak incelenmiştir. Bununla birlikte bu eklerin kullanıldığı dönemlere işaret edilerek, tarihsel süreç içerisindeki konumları da belirlenmiştir. Ayrıca “-gmA” sıfat-fiil eki, Orhun Yazıtlarında yaygın bir kullanım alanına sahip iken, kullanımını azalarak ortadan kalkmıştır. Uygur Türkçesi döneminden itibaren “-gll” sıfat-fiil eki kullanılmaya başlanmıştır. Orhun Türkçesinde sıfat-fiil eki ve gelecek zaman eki olarak kullanılan “-DAçI”; Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde yalnızca sıfat-fiil işlevinde görülmektedir. Orhun Türkçesinde ise nadir olarak kullanılan “-gAn” ve “-gUçI” sıfat-

fiillerin Uyğur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde daha sıklıkla kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Orhun Türkçesi, Uyğur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Sıfat – fiiller

Abstract

Göktürk, Uyğur and Karahanlı Turkish period is the first written documents of the Old Turkic Orhun Inscriptions. The prominence in the cultural history of the writings is that they are the first written documents of the Turkish language. In this sense, the Inscriptions are one of the main sources of research related to Turkish culture, Turkish language and Turkish history. Old Turkish felt its presence in almost every period of Turkish language. Examination of this era in the illumination of the Turkish that developed on the Old Turkish base holds an important place. . The verb constructions which have an important use in all periods and fields of the Turkish language are also important in terms of the richness of the expression power of Turkic. In this article, examples of the additions of "-gmA, -gUçI, -gII, -gAn, -DAçI" adjective-verb suffixes, adjectives and additions in the Old Turkish period were examined with examples. However, the periods in which these annexes are used have been pointed out, and their positions in the historical process have also been identified. In addition, the use of the "-gma" adjective-verb suffix, which has a widespread use in the Orhan Inscriptions, its use has gradually decreased and has been lifted. Since the Uyğur Turkic period, the "-gII" adjective-verb suffix has begun to be used. The "-DAçI", which is used as an adjective-verb input in the Orhun Turkic and as an adjunct to the future; Uyğur and Karahanlı Turkish periods, it is seen only as an adjective-verb function. The "-gAn" and "-gUçI" adjectives that are rarely used in Orhun Turkic have been used more frequently in Uyğur and Karahanlı Turkish periods.

Keywords: Old Turkish, Orhun Turkish, Uyğur Turkish, Karahanlı Turkish, Adjective-verb

Giriş

Yazılı olarak en az XIII asırlık bir geçmişe sahip olduğu düşünülen Türk dilinin geçmişi, şüphesiz çok daha eskilere dayanır. Coğrafi olarak da geniş bir alana yayılan Türkçenin dönemlendirilmesinde Türkologlar arasında bir görüş birliği yoktur. Karahanlı Türkçesinin Türk dilindeki yeri üzerine farklı görüşler mevcuttur. *Son dönemlendirme çalışmalarında, Rona-Tas, Lars Johanson, Marcel Erdal ve Aysu Ata Karahanlı Türkçesini Eski Türkçe içerisinde ele almaktadırlar. (Ata, 2011: 29) Bu makalede son dönemlendirme çalışmalarına uygun olarak Karahanlı Türkçesi Eski Türkçe dönemi içerisinde incelenecektir*

1. Eski Türkçe Dönemi (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)

Orhun Yazıtları VIII. yüzyılın başında Göktürk harfleriyle taşlara kazınarak yazılmıştır. Moğolistan'ın kuzeyinde, Baykal Gölü'nün güneyinde, Orhun Irmağı vadisindeki Koço Saydam gölü yakınlarındadır. Yazıtlar Kül Tigin Yazıtı (732), Bilge Kağan Yazıtı (735) ve Tonyukuk Yazıtı (720 – 725) olmak üzere üç büyük dikili taştan oluşmaktadır. Bu Yazıtlar 682'de kurulan II. Göktürk Kağanlığı dönemine aittir.

1889 yılında N. M. Yadrintsev ilk olarak Kül Tigin Yazıtı ardından Bilge Kağan Yazıtını bulur. Bulduğu andan itibaren Türkologların dikkatini çeken bu anıtların şifresi, 25 Kasım 1893'te Danimarkalı dil bilimci V. Thomsen tarafından çözülmüştür.

Uygurlardan kalan eserler daha çok Mani ve Buda Dini'nin esaslarını anlatan eserlerden oluşur. Bunların yanında Müslüman ve Hristiyan çevreye ait metinler de kaleme alınmıştır.

Mani çevresinde kaleme alınan İrk Bitig (Fal Kitabı), her biri ayrı bir fal olarak yorumlanan 65 paragraftan meydana gelir. Uzunca bir tövbe duası olan Huastuanift de Manicilik ile ilgili birçok kavramı içerir.

Budist çevrede kaleme alınan eserlerden bazıları ise şunlardır: Bir sudur örneği olan AltunYaruk, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Küentso Biyografisi...

Karahanlı Türkçesi döneminde yazılan eserler şunlardır:

İslamî Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig, Türk dilinin ilk sözlüğü olan Divanü Lügati't-Türk, Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinden oluşan Divan-ı Hikmet ve manzum bir ahlak ve öğüt kitabı olan Atabetü'l-Hakâyık'tır. Bu dönemde Kuran Tercümeleleri de kaleme alınmıştır.

2. Sıfat – Fiil

Fiilimsiler dile anlatım gücü zenginliği ve kıvraklık sağlamanın yanında anlatılmak isteneni kısa yoldan anlatma olanağı sağlayan, yan cümle kurabilen, bağlaçların yerine geçebilen dil bilgisel unsurlardır (Bayraktar, 2004: 3)

Fiilimsiler fiillerden türeyen ancak fiillerin bazı özelliklerini taşıyan dil bilgisi unsurlardır. Olumsuzluk eklerini alabilen fiilimsiler, üzerine şahıs ekleri alıp çekime girmemesi yönüyle fiillerden ayrılır.

Türk dilinin bütün dönemlerinde ve sahalarında işlek bir kullanıma sahip olan fiilimsiler genel olarak üç başlık altında incelenir: İsim-fiiller, sıfat-fiiller, zarf-fiiller. “*Fiil köklerinden ve tabanlarından kişiye bağlı olmaksızın özel eklerle yapılan fiil üremeleri vardır ki bunlar fiilin*

isimleşmiş şekilleri sayılırlar. Ancak fiil niteliği ile tamamlanmamış bir yargıya yüklem olabildiklerinden bitmemiş fiil adını alırlar ve o yargıyı bütünüyle isimleştirirler. Bunlar kişiye göre bir çekime tabi olmadıklarından çekimsiz fiil diye adlandırılabilirler. Onlara işleyişleri bakımından yatık fiil de demek mümkündür” (Banguoğlu, 2011: 410).

Temel olarak hareket ifadesi taşıyan fiilimsiler, bu işlevlerinin yanı sıra zaman kavramına da sahiptir. Bunlardan özellikle sıfat-fiiller zaman kipleri yaratmışlardır.

Sıfat-fiiller; olumsuz yapılabilen, tümleş alabilen dil bilgisel unsurlar olarak da karşımıza çıkar. “*Türkçe gibi uzun sözlü geçmişi olan yaşlı dillerde, bütün eylemsiler, ad gibi çekimlenirler, adların aldıkları bütün ekleri alabilirler. Bu sayede, Türkçe, söz öbeklerinin tamlayıcıları ve niteleyicileri kadar cümlelerinin açıklayıcılarını da yüklemden önce getirebilmekte, başka dillerde olduğu gibi, açıklayıcı yardımcı cümlelere veya diğer adıyla yan cümlelere gerek duymamaktadır”* (Karaağaç, 2013: 298).

Sıfat-fiil eklerini alan bazı kelimeler fiilimsi özelliğini yitirerek kalıcı isimler oluşturabilmektedir. Örneğin: Dolmuş, içecek, giyecek, yazar, yaramaz, çağlayan, yemiş vb.

Sıfat-fiiller, eklendiği sözcüklerde isimleri niteleyerek sıfat, sıfat olarak kullanımında da genellikle sıfat-fiil grubu oluşturur. Bu yönüyle bakıldığında cümlenin anlatımının daha kıvrak ve canlı olmasını sağlar.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman taraması / incelemesi yapılmıştır. İncelenen eserlerden yola çıkılarak “-gmA, -gII, -gUçI, -gAn ve -DaçI” sıfat-fiillerinin kullanım özellikleri (fail ifadesi, sıfat olarak kullanımı, ek alma durumları ve zaman ifadeleri) belirlenmiştir. Bunun neticesinde; Orhun Abideleri, Irk Bitig, İyi ve Kötü Prens, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Divanü Lügati't-Türk incelenmiştir.

3. Eski Türkçede Fail İfade Eden Sıfat-Fiillerin Kullanımları

İncelenen metinlerde “-gmA, -gII, -gUçI, -gAn ve -DaçI” sıfat-fiil eklerinin kullanım özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Eklerin fail ve sıfat olarak kullanımı, ek alma durumu ve zaman ifadesi özellikleri incelenmiş ayrıca eklerin yapısına da değinilmiştir.

3.1. -gmA

“-gmA” sıfat-fiil eki Orhun Yazıtlarında yaygın bir kullanım alanına sahip iken kullanımı azalmış ve Orta Türkçe döneminden sonra ortadan kalkmıştır.

3.1.1. -gmA Ekinin Yapısı

Bu ekin yapısı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Görüş ayrılıklarına sahip olan araştırmacılar, ekin birleşik bir ek olduğu hususunda birleşirler. -gmA ekinin yapısı ile ilgili ilk görüş, Alman bilgini W. Bang'a aittir. "*W. Bang, ekin yapısını -ğ/-g fiilden ad yapım eki ve +ma/+me sıfat eki biçiminde açıklamıştır* (Tanç, 2006: 134). Gabain, bu eki fiilden isim yapan ekler arasında verir. Ekin "-gIp" ile eş anlamlı olduğunu ve daha ziyade sıfat yaptığını belirtir. Bu bağlamda isim-fiiller bahsinde bu eke yer vermemiştir (Gabain, 1988: 52).

Sir Gerard Clauson'a göre bu ek Gabain'in de belirttiği üzere fiilden isim yapım ekleri arasında alır. Ekin XI. yüzyıla kadar işlek olduğunu belirten Clauson, bu ekin zarf ve isim türetmek için kullanıldığından bahseder (Clauson, 2007: 191).

Mustafa Tanç ise Orhun Yazıtlarında yalnızca "-gmA" biçiminde karşımıza çıktığını belirtir ve bu ekin "-k- / -k-" fiilden fiil yapım eki ile fiilden ad yapan "-mA" ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini belirtir. "-kma / -kme" ekinin gerileyici ünsüz benzeşmesi ile ekin "-gmA" biçimine dönüştüğünü belirtir (Tanç, 2006: 134).

Görüldüğü üzere "-gmA" ekinin araştırmacılar tarafından farklı isimlerle anılan "-g" ve "-mA" ekinin birleşimi ile meydana geldiği fikri yaygındır. "*-gmA sıfat-fiil eki Orhun Yazıtlarında yaygın bir kullanıma sahip iken Uygur Türkçesinde kullanımı azalmış Orta Türkçeden sonra kullanımdan düşmüştür* (Tanç, 2006: 133).

"-ğma / -gme" isim-fiil eki, "-ğlı / -gli" ekiyle aynı mana ve fonksiyona sahip olup aynı devir ve sahalarda kullanılmıştır. *Kullanılıştan düştükten sonra yerini "-Gan" isim-fiiline bırakmıştır* (Eraslan, 1980: 81).

3.1.2. -gmA Ekinin Fail İfadesi

"-gmA" ekli eylem sıfatı eyleyici adı olarak kullanılır, yani "*bir eylemi ya da işi yapan, eden*" anlamındadır (Tekin, 2016: 153).

* "oza yaña keligme süsin ağıt[t]ım." (BK, D – 31)

İlerleyip yayararak gelen ordusunu püskürttüm.

* "Türk amtı budun beyler bödke körügme begler gü yañıltaçı siz?" (KT, G – 11)

Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?

* "bu bitig bitigme atısı Yol[l]uğ T[igin]." (KT, G – 13)

Bu yazıyı yazan yeğeni YollugTigin.

* "udıgmağ odguru, yatıgılg turguru yoriyur men." (IB, 20)

Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırım.

Sıfat tamlamalarında ikinci unsur olan tamlananın yani isim unsurunun düşmesi sonucu sıfat, ismin anlamını yüklenerek isim işlevinde kullanılabilir.

* “kurıgaru barıgma bardıg.” (BK, D – 20)

Batıya giden, gittin.

* “ilgerü barıgma bardıg...” (KT, D – 23)

Doğuya giden, gittin.

Muharrem Ergin’in Orhun Yazıtları okumasında -gmA ekinin kalıcı isim oluşturduğu örnekleri bulunmamaktadır. Ancak Talat Tekin’in Tonyukuk Yazıtı (1994) adlı eserinde Ergin’den farklı olarak okuduğu bir kelimedede bu ekin kalıcı isim oluşturduğu tespit edilmiştir.

* “ayıgması ben ertim.” (TY, 5)

Sözcüsü ben idim.

3.1.3. –gmA Ekinin Sıfat Olarak Kullanımı

Eski Türkçede sıfat-fiiller, ismin önüne gelerek niteleyici olarak da kullanılmıştır.

* “yanıgma yağıg kelürir ertim.” (T II, D – 3)

Geri dönen düşmanı getirirdim.

* “... il birigme Teñri Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin...” (KT, D – 25)

... il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye...

* “... tinsi Oğlu aytıgma tağka tegmiş idi yok ermiş.” (T II, G – 3)

... Tinsi Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş.

* “yinçü ögüzüg keçe Tinsi Oğlu aytıgma beñilig Ek Tağıg ertü[rtüm].” (T II, B– 9)

İnci Nehri’ni geçerek Tinsi Oğlu denilen mukaddes Ek Daçı’nı aşırımdım.

3.1.4. –gmA Ekinin Ek Alma Durumu

Orhun Yazıtlarında “-gmA” ekinin kendinden sonra herhangi bir ek almadığı görülmektedir. Ancak Talat Tekin’in Tonyukuk Yazıtı adlı eserinde Ergin’den farklı olarak okuduğu bir kelimedede söz konusu ek üzerine üçüncü teklik kişi iyelik ekini almıştır. Farklılık arz etmesi açısından bu örneğe aşağıda yer verilmiştir.

* “ayıgması ben ertim.” (TY, 5)
Sözcüsü ben idim.

Uygur Türkçesi eserlerinde “-gmA”eki kendinden sonra belirtme durumu ve çokluk eklerini almaktadır.

* “tört ilig teñrilerke tañıgmalar teñri nomın todağmalar...” (ETŞ 5, 5 – 6)

Dört hakim Tanrıyı inkar edenler, Tanrı sözüne değer vermeyenler...

* “udıgmağ odguru, yatıgılg turguru yoriyur men.” (IB, 20)
Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırım.

3.1.5. -gmA Ekinde Zaman İfadesi

Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler adlı eserinde “-gmA” ekini geniş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fil ekleri içerisinde ele alır (Bayraktar, 2004: 62).

Kemal Eraslan, “-glı /-gli”; “-gma /-gme”ekleriyle teşkil edilen isim-fiilleri, zaman ifadesi kesin olmamakla beraber, geniş zaman isim-fiilleri kabul etmek mümkündür, der (Eraslan, 1980: 9).

* “Kül Tiginin altunun kümüşin ağışın barımın tör[t biñ?] yıl[kı]ın ayıgma Tuvgut bu”(KT, GB – 1)
Kül Tigin’in altınını, gümüşünü, hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuvgut bu...

* “barq itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi Tabğaç kağan çıkıanı Çañ señün kelti.”(KT, K – 13)

Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çañ general geldi.

Geniş zaman, eylemin “her zaman” yapıldığını, yapılacağını bildirir. Bu açıdan bakıldığında geniş zaman ifadesinin geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı kapsadığı fark edilecektir. Orhun Türkçesi döneminde geniş-şimdiki zaman ifadesi, geniş zaman ekleriyle sağlanmıştır. Aynı durumun “-gmA” sıfat-fiilinin yapısında da bulunduğunu belirtebiliriz. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse;

* “bu bitig bitigme atısı Yol[l]uğ T[iğın].” (KT, G – 13)
Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tigin.

Yukarıdaki cümlede yazı yazma işleminin şu an gerçekleştiği anlamı çıkarılabilir; söz konusu ek bu yönüyle şimdiki zaman ifadesi verir. Ancak Kül Tigin Yazıtı'nı Yollug Tigin 20 günde yazmıştır. 20 günlük zaman diliminin ifade edilmesinde ise ekin geniş zaman ifadesi öne çıkar.

Orhun Yazıtlarında ekin birkaç örnekte belirgin bir şekilde geniş zaman ifade eden kullanımı yanında bazen zaman ifadesi taşımadığı da tespit edilmiştir.

* “ölügme öldi.” (BK, D – 37)

Ölen öldü.

* “içikigme içikdi, budun boldı.” (BK, D – 37)

Teslim olan teslim oldu, millet oldu.

3.2. –gII

Orhun Türkçesinde görülmeyen bu ek Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

3.2.1. –gII Ekinin Yapısı

Ses yapısı ekin basit bir ek olmadığını, büyük bir ihtimalle -ğ /-g ‘filden isim yapma eki ‘ ile +lı / + li (<+lığ / +lig) ‘isimden sıfat yapma eki’’nin birleşmesinden oluşmuş olabilir (Eraslan. 2012: 376).

Ek, küçük ünlü uyumu dışında olup yuvarlak şekilleri yoktur. Ünsüzle biten fiillerden sonra; -ğII, -gli ekinden önce büyük ve küçük ünlü uyumlarına tabi olan ı, i, u, ü yardımcı ünlüleri gelir (Ercilasun, 1984: 170).

Geniş zaman ifadesi taşıyan bu sıfat- fiil eki, Uygur Türkçesi döneminden itibaren kullanılan bir ektir.

3.2.2. -gII Ekinin Fail İfadesi

Bu ek isim olarak kullanıldığında eylemi, işi yapanı bildirir.

* “udıgımag odguru, yatıglıg turguru yoriyur men.” (IB, 20)

Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırırm.

* “aya minde kidin keligli munu (AH, 481)

ey benden sonra gelen, bunu”

* “toğuglı ölür kör qalır belgü söz

sözün edgü sözle özün ölgüsüz” (KB, 180)

Bak, doğan ölür, ondan eser olarak söz kalır; sözünü iyi söyle ölümsüz olursun.

- * “ol saña oğraglı ol” (DLT III, 315 – 8)
O sana uğrayandır.

3.2.3. -gII Ekinin Sıfat Olarak Kullanımı

Bu ekin sıfat olarak kullanımı yaygındır.

- * “Ötrü kadaşı Ayıg ÖgII Tiginig ötlep kemi tutuzup yanturu ıdtı.” (İKPÖ, XXXV. 5 – 7)

Sonra, kardeşi Kötü Düşünceli Prens’e öğüt verip gemiyi ona emanet ederek onu geri gönderdi.

- * “iliglerde kutlug birigli ilig” (AH, 251)
Ellerin en kutlusu veren eldir.

- * “bu yalnız yorıglı kişi kıvçağı
kişike tusulmaz bolur ay ağı” (KB , 3407)
Ey cömert, bu tek başına yaşayan yabanî adamın başkalarına faydası dokunmaz.

3.2.4. -gII Ekinin Ek Alma Durumu

Bu ekin üzerine belirtme durumu eki, yönelme durumu eki, iyelik eki ve çokluk eki aldığı örnekleri de bulunmaktadır:

- * “tilim tınma öggil yaratıglını
yarağısını mindin yıratıglını” (KB, 381)
Ey dilim, durma, yaratana ve beni kötülüklerden uzak tutanı öv!
- * “sewiglini sewmez keyik teg kaçır
kaçıglıka yapçur adağın kuçar” (KB, 401)
Seveni sevmez, ondan geyik gibi kaçır; kaçana yapışır, onun ayağına yapışır.
- * “halal atı kaldı körüglisi yok
haram karmı boldı toduglısı yok” (KB, 6458)
Helâlin ancak adı kaldı, onu gören yok; harâm kapışıldı, hâlâ ona doyan yok.
- * “bolmadılar köni yolka könügliler” (TIEM, 3v/2)
Doğru yola yönelenler olmadılar.

3.3. –gUçI

Orhun Türkçesinden itibaren görölen bu ek Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde yaygın bir kullanıma sahip olmuştur.

3.3.1. -gUçI Ekinin Yapısı

“-gU” isim-fiil ekinden isimden isim yapım eki “-çI” eki ile oluşturulmuş bir sıfat-fiil ekidir.

Nesrin Bayraktar, Fiilimsiler adlı eserinde “-gUçI” ekini geniş zaman ifade eden sıfat-fiiller arasında vermiştir. Ancak ekte gelecek zaman ifadesi olduğunu da belirtir (Bayraktar, 2004: 87). Kemal Eraslan Eski Türkçede İsim-Fiiller doçentlik tezinde ise bu ekle ilgili şu ifadelere yer verir: Gelecek zaman ifadesi yanında şimdiki zaman ve devamlılık ifadesi de taşıyan ek, menfi fiil gövdelerine de getirilebilmektedir (Eraslan, 1980: 91).

3.3.2. -gUçI Ekinin Fail İfadesi

Bu ek daha çok bir işi ve eylemi yapanı ifade eder.

* “barç itgüçi bediz yaratığma bitig taş itgüçi Tabğaç kağanı Çarı seşün kelti.” (KT, K – 13)

Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşi yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.

* “biziñde ozakı řutu barguçı
yidi todtı şandı ölüp yatğüçi” (KB, 5339)

Bizden önce gelen ve şimdi ölüp giden nesiller ondan yedi, doydu ve kalktılar.

3.3.3. -gUçI Ekinin Sıfat Olarak Kullanımı

“-gUçI” ekinin sıfat olarak kullanımı da bulunmaktadır.

* “bitig bilgüçi er bolur ked tetig” (KB, 2224)

Yazı bilen insan çok zeki olur.

* “bargu yir” (DLT, 33 – 5)
gidilecek yer

* “kişi emgeki bilmegüçi kişi
kişi tip atamağu yılkı tuşi” (KB, 2986)

İnsanın emeğini takdir etmeyen kişiye insan dememeli; o hayvana benzer.

3.3.4. -gUçI Ekinin Ek Alma Durumu

Yalın halde kullanılabilen ekin iyelik ekli, hal ekli ve çokluk ekli şekilleri de mevcuttur.

- * “... kağanı alp ermiş ayğuşısı bilge ermiş ...” (T I, K – 5)
... kağanı kahraman imiş, sözcüsü bilici imiş ...
- * “atañ tutañ kitdi ayıg saķınğuşılar tezdi.” (TT I, 140 – 141)
Tehlike gitti, kötü düşünenler kaçtı.
- * “anta ötürü kim koltğuşılar kesler” (İKPÖ, X. 2 – 3)
bundan bir süre sonra dilenciler geldiğinde...
- * “ısız kılmağuş hem törü urmağuş
ısız kılğuşıka bolu birmegü” (KB, 5741)
Kötülük yapmamalı, kötü kanun yapmamalı ve kötülük yapanlara da uymamalıdır.

3.4. -gAn

Orhun Türkçesinden itibaren görülen bu ek Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde yaygın bir kullanıma sahip olmuştur.

3.4.1. -gAn Ekinin Yapısı

Bu ekin yapısı ile ilgili Türkologlar çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bang, ekin “-ğan / -gen <-iğ / -ig” filden isim yapma eki” “-an / -en” unsurlarından ibaret olduğunu bu şeklin, “-ağan / -egen” (<-a-gan / e-gen) 'e benzediğini ve onun gibi zamanla kısalacağını (kılıpan < kılıp-angibi) ileri sürmektedir (Bayraktar, 2004: 74).

C. Brockelman, “-ğan / -gen” ekinin Oğuz diyalektlerinde “ğ, g” seslerinin düşmesi sonucu “-an / -en” biçimine girdiğini, diğer diyalektlerde ise benzeşme sonucu ekin “-kan / -ken” biçiminde ortaya çıktığını, yan yana bulunan çift ünsüzden birinin düşmesi ile ekin “-an / -en” biçimine girdiğini (çıkğan > çıkқан > çıkangibi) belirttikten sonra, “-an / -en” inses değişmesi ile “-ın / -in” haline girdiğini ileri sürmekte “-ın / -in” ekinin *adın* (< ad - ın) ‘başka’, *yağın* (< yağ-ın) ‘yağmur’ gibi kelimelerde de bulunduğunu kabul etmektedir. Kemal Eraslan bu görüşü şu açıdan eleştirmiştir: Eski Türkçeden beri işlek bir ek olan “-n” fiilden isim yapma ekini “-ğan / -gen” isim-fiil eki içinde aramak veya ondan meydana gelmiş kabul etmek, öncelikle elimizdeki malzemeye ve Türk dili hakkındaki bilgilerimize uygun düşmemektedir (Bayraktar, 2004: 75).

Eski Uygur Türkçesi Grameri adlı eserinde Kemal Eraslan, ekin yapısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmadığı için, basit bir ek kabul etmeliyiz, der (Eraslan, 2012: 375).

Geniş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil eklerindedir.

3.4.2. -gAn Ekinin Fail İfadesi

* “bu körgen eşitgen saña külmesün” (AH, 172)

Görenler ve işitenler sana gülmesin.

* “söz uqğan kerek bolsa hazır cevab
cevab kılsa birmiş söziğe savab” (KB, 2648)

Sorulan soruya doğru cevap verilebilmesi için ona sözü anlayan ve hazır cevap olan lazımdır.

3.4.3. -gAn Ekinin Sıfat Olarak Kullanımı

* “esnegen bars men” (IB, 10)

Esneyen parsım ben.

* “bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim” (KB, 1)

Söze yaratan, yetiştiren ve göçüren Tanrı'nın adıyla başladım.

3.4.4. -gAn Ekinin Ek Alma Durumu

Yalın halde kullanılan ekin yönelme durumu eki, çokluk eki ile kullanımları da mevcuttur.

* “niyet edgü kılğanka edgü bolur
neçe kılmasa ol muyanın bulur” (KB, 5733)

İyi niyetle hareket eden insan her vakit iyilik görür; niyetini tahakkuk ettiremese bilse bunun ecrini bulur.

* “artuq kıldı tañrı toquşğanlarğa mälları birle et-özleri birle
oldruğlılar üze” (R, 26/63b2)

Tanrı, malları ve canlarıyla savaşanları oturanlardan üstün kıldı.

3.4.5. -gAn Ekinin Kalıcı İsim Oluşturması

-GAn ekinin sıfat-fiil yapma görevine Eski Türkçe metinlerde rastlanmamaktadır. Sıfat-fiil eki olarak bu dönem metinlerinde yer almayan bu ek, ancak birkaç kelimedede isim yapma özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Köktürkçede tabışgan “tavşan”, kapgan “kapan, fatih” (BögüKagan'ın unvanı), Eski Uygurcada Mani çevresi metinlerinde bazgan “çekiç basan”, Budist çevreye ait metinlerde sıçgan “sıçan”,

ugan “muktedir” gibi birkaç örnekte görülmektedir. Karahanlı Türkçesi metinlerinde azgan “yaban çiçeği”, ugan vb. kullanımları bulunmaktadır (Akar, 2003: 104).

3.5. –DaçI

Orhun Türkçesinde nadir bir kullanıma sahip olan ekin Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımı artmıştır.

3.5.1. -DAÇI Ekinin Yapısı

Bu ekin oluşumuyla ilgili yapılan açıklamalar şu şekildedir:

Bang, “-taçI / -teçi< at- ‘atmak’ + -a / -e ‘zarf-fiil eki’ + -çI / -çi ‘fail ismi’” biçiminde açıklamıştır. Ramstedt ve Brockelmann “-taçI / -teçi< -ta / -te ‘fiilden isim yapma eki’ + -çI / -çi ‘isimden isim yapma eki’” biçiminde açıklar (Bayraktar, 2004: 96-97).

-DAÇI eki gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil eklerindedir.

3.5.2. -DAÇI Ekinin Fail İfadesi

Bu eki alan sözcükler daha çok bir eylemi, işi yapmayı ifade ederler.

* “üküş ölteçi anta tirilti” (BK, D – 31)

Ölecek olan birçok kişi orada hayatta kaldı.

* “yandurdaçı yok anıñ hükmini” (TİEM, 187r/9)

Onun hükmünü geri çevirecek (kimse) yoktur.

* “siziksiz ölür kör tirig boldaçı

kayu kün ölürüg yok ol bildeçi” (KB, 3621)

Diri olan şüphesiz ölür; fakat hangi gün öleceğini bilen yoktur.

3.5.3. -DAÇI Ekinin Sıfat Olarak Kullanımı

-DAÇI ekini alan sözcüklerin sıfat olarak kullanımları da mümkündür.

* “ölteçi bodunug turgürü igitim” (KT, D – 29)

Ölecek olan halkı dirilttim ve doyurdum.

* “Taçı iki üç künde alğalı kelteçi arkış munta teggey.” (HT, 75 – 76)

Ve yine iki üç gün içinde almaya gelecek olan haberci buraya ulaşacak.

* “mini buldaçı er tutup beklese

kaçumaz men andın söz aydım kese” (KB, 700)

Eğer beni bulan kimse tutup bağlamayı bilirse şüphesiz ki ben ondan kaçamam.

3.5.4. -DAÇI Ekinin Ek Alma Durumu

Yalın halde kullanılabilen ekin iyelik, hal ve çokluk ekleriyle de kullanımı da mevcuttur.

* “ölteçiçe sakınıgma türük begler bodun” (BK, D – 2)
ölecekmiş gibi kaygılanan Türk beyleri ve halkı...

* “tilekim söz erdi ay bilge бүgü
kidin keldeçike özüm sözlegü” (KB, 192)
Ey bilge hakim! Dileğim benden sonra geleceklere kalacak bir söz söylemekti.

* “sewer barça yalnuķ tiler arzular
anı koldaçılar nelük buldılar” (KB, 898)
Onu bütün insanlar severler ve arzularlar; fakat isteyenler onu nasıl elde ederler?

3.5.5. -DAÇI Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanımı

“-DAÇI ” eki Orhon Türkçesinde hem gelecek zaman eki olarak hem de gelecek zaman anlamı veren sıfat-fiil olarak kullanılmıştır.

“-DAÇI” ekli gelecek zaman çekimi kişi zamirleri ile yapılmaktadır. 3. kişi çekiminde zamir yoktur.

* “bödkе körügme begler gü yañıltaçı siz” (KT, G – 11)
Bu dönemde (tahta) sadık olan beyler, (sizler) mi ihanet edeceksiniz?’

* “ol yergerü barsar türük budun ölteçi sen” (KT, G – 8)
O yere gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin.

* “tabgaç oguz kıtañ buçägü kabış(s)ar kal-taçı biz” (T I, G – 12,13)
Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar, bu üçü birleşirse kala kalacağız.

Ahmet Bican Ercilasun bu ekin gelecek zaman olumsuz çekiminde “-çI” biçiminde görüldüğünü ifade eder (Ercilasun,2013:184).

* “tumiş tiyin eşidip bu yolun yorisar yaramaçı tidim.” (T I, D – 6)
Kapanmış diye işitip bu yol ile yürürsek uygun olmayacak dedim.

“-DAÇI” ekli gelecek zaman yüklemine ok / ök pekiştirme edatı bir ya da iki kez eklenebilir:

“bini oguzug ölür- teçi- k” (TY, 10 – 11)
Beni, Oğuz’u öldürecektir.

“kaçan neç erser bizni ölür- teçi- k ök” (TY, 29 – 30)
Ne zaman olsa bizi mutlak öldürecektir (Tekin, 1994: 171).

Orhon Türkçesinde gelecek zaman eki görevini de üstelenirken, Uygur Türkçesinde gelecek zaman eki görevini -ğay / -gey ekine bırakarak, yalnızca gelecek zaman anlamı veren sıfat-fiil eki görevinde kullanılmıştır (Bayraktar, 2004: 97).

Sonuç

Eski Türkçede fail ifadesi taşıyan sıfat-fiiller “-gmA, -gII, -gUÇI, -gAn, -DAÇI” ekleridir. Fail ifadesi taşıyan bu eklerin tamamı isim ve sıfat olarak kullanılabilmektedir. “-gmA” eki Orhun Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip iken giderek kullanımı azalmış ve ortadan kalkmıştır. Bu ekin işlevini Uygur Türkçesi devresinde kullanılmaya başlanan “-gII” eki almıştır. Orhun ve Uygur Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan “-gAn” eki Karahanlı Türkçesinde sıkça kullanılmıştır. “-DAÇI” ve “-gUÇI” sıfat-fiil ekleri Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak Orhun Türkçesinde gelecek zaman ifadesi ile kullanılan “-DAÇI” eki, Uygur Türkçesinde bu işlevini yitirmiş ve yalnızca sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. “-gmA” ve “-gUÇI” ekleri yalnız bir sözcükte kalıcı isim oluşturmuştur. “-gAn” sıfat-fiil ekinin kalıcı isim oluşturduğu örnekler daha fazladır.

“-gmA” eki Orhun Türkçesi döneminde ek almazken Uygur Türkçesinde belirtme durumu eki ve iyelik eki eklerini almıştır. “-gII, -gUÇI, -gAn, -DAÇI” sıfat-fiil ekleri genel olarak iyelik ekleri, hâl ekleri ve çokluk ekleri ile birlikte kullanılmışlardır.

Tartışma

Nesrin Bayraktar “Türkçede Fiilimsiler” ve Kemal Eraslan’ın Eski Türkçede İsim-Fiiller adlı eserleri fiilimsilerin kullanımlarını geniş çerçevede ele alınmış önemli kaynaklardır. Ancak burada belirtilen fiilimsilerin işlevi ya da yapısı göz önünde bulundurulduğunda bazı görüş ayrılıklarının olduğu da açıktır. Çünkü bu makalede de değinildiği üzere bazı eklerin farklı kullanımlara sahip olduğu biçiminde görüşler ve tartışmalar bulunmaktadır. Kısaca eklerin işlevi hususunda net bilgiler ya da ortak bir görüş bugün itibariyle tartışmaya açık gibidir. Bu makalede Eski Türkçede fail görevlendirmede

kullanılan sıfat-fiillerin kullanım özellikleri ve tarihi süreçleri irdelenmiştir. Söz konusu eserler bu bağlamda taranmış ve elde edilen sonuçlar ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Söz konusu ekler “-*gmA*, -*gII*, -*gUçI*, -*gAn* ve -*DaçI*” sıfat-fiil ekleri olup fail görevlendirmedeki özelliklerini üzerinde durulmuştur. Bu eklerin Eski Türkçe dönemlerindeki kullanımları bağlamında Türkçede fail görevlendirmede kullanılan sıfat-fiillerin kullanım özellikleri ve tarihi süreçleri ele alınmıştır. Söz konusu eserler makalede verilen örneklerle pekiştirilmiş ve elde edilen bulgular sonuç kısmında verilmiştir.

Kısaltmalar

AH:	Atabetü'l- Hakayık
B:	Batı Yüzü
BK:	Bilge Kağan Yazıtı
D:	Doğru Yüzü
DLT:	DivanüLügati't- Türk
ETS:	Eski Türk Şiiri
G:	Güney Yüzü
GB:	Güney – Batı Yüzü
HT:	Hüent – Tsang (Küentso) Biyografisi
IB:	İrk Bitig
İKPO:	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
K:	Kuzey Yüzü
KB:	Kutadgu Bilig
KT:	KülTigin Abidesi
R:	Manchester (John Rylands) Kuran-ı Kerim Tercümesi
T I:	Tonyukuk Abidesi I. Taş
T II:	Tonyukuk Abidesi II. Taş
TİEM:	Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan Kuran-ı Kerim Tercümesi
TT:	Türkische Turfan – Texte
TY:	Tonyukuk Yazıtı

Kaynakça

- Akar, A. (2003). -GAn Sıfat-Fiil Eki. *TÜBAR* - XIV / – Güz, Muğla Üni. Fen-Ed. Fak.,
 -----(2013). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
 Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I – Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 -----(2003). *Kutadgu Bilig II – Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ata, A. (2011). *Orhun Türkçesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi – Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berbercan, M. T. (2014). Türk Yazı Dilinin Tarihî Dönemleri ve Orta Türkçenin Yeri Meselesi. *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt/Sayı: XVII.
- Caferoğlu, A. (2015). *Türk Dili Tarihi I – II*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Çakan, A. (2016). *Atebetü'l – Hakayık (Edib Ahmed Yükneki)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Clauson, S. G. (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler. Çev. Uluhan
- Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Güz.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türk Dili (El Kitabı)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın Yüksekokulu
- Basımevi,
- Ergin, M. (2013). *Orhun Abideleri*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayın.
- Gabain, A. V. (1998). *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Güner, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. (Doktora Tezi) Tezi, Kayseri.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2014). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanç, M. (2006). Eski Türkçede –GmA Sıfat-Fiil Eki Üzerine. *Belleten*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü, Fen-Edb. Fak., Türk Dili ve Ed. Böl., Kahramanmaraş.
- Tekin, T. (1994). *Tonyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- (2013). *İrk Bitig*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2016). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 27-46
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 05.03.2018 Kabul/Accepted: 11.04.2018

**ANONİM HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE
KUR’AN-I KERİM ALGISI**

***PERCEPTION OF THE QURAN IN ANONYMOUS
TURKISH FOLK LITERATURE***

Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı ABD
boraylmz@mynet.com

Öz

Anonim halk edebiyatı ürünleri, içinden çıktığı toplumun duygu ve düşüncesini, hayata bakışını, kâinatı algılayışını ortaya koyan nadide değere sahip kültür unsurlarıdır. Kültürün şekillenmesinde dinin rolü tartışmasız birinci derecede önemlidir. Medeniyet tasavvuru oluşumunun ilk aşaması, bilgi referansının (epistemoloji) ne olduğudur. Bu referansa göre maddî ve manevî varlıklara karşı bakış açısı (ontoloji) oluşur, hayata dair bir sistem ortaya çıkar, maşerî akıl ve vicdana yerleşir. Yöneticiler, yönetim sistemleri ve yönetimde etkin olanlar ortak kabul ve değerleri unutsa, ihmal etse bile halk bu bakış açısı ve tavrını sürdürür. Farklı yönetim sistemlerinin sürekli olarak halkı dönüştürme çabasına rağmen atasözü, bilmece, türkü, masal gibi anonim halk edebiyatı ürünleri sayesinde halkın hafızasında yaşar ve değerleri ona göre oluşur. Meselâ, cevabı “Kur’an” olan “Nar tanesi, nur tanesi; yeryüzünün bir tanesi” bilmecesi halkın ortak şuur ve aklının bu ürünlere yansımalarıdır. Bu, toplumun Kur’an’a bakışını yansıtır ve toplumun vazgeçilmez gerçeğini ortaya koyar. Bir türkünün sözleri arasında geçen “Getir el basayım Kelamullah’ı / Ne sen beni unut ne de ben seni” mısraında şairin en değerli bulduğu Kur’an üzerine yemin etmesi, içinden çıktığı toplumun değerlerine verdiği kıymetin yansımalarıdır. İslâm medeniyetinin çekirdeği Kur’an’dır. Çünkü medeniyetin referansı İslâm dininin kitabı Kur’an-ı Kerim’dir. Batı’da ise üretilen sanat ve edebiyat, Hristiyanlık inancının yansımaları ve İncil’i referans almalarından

kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çalışmamızda anonim halk edebiyatına yansıyan Kur'an algısını örneklerle göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Anonim Halk Edebiyatı, Kur'an-ı Kerim, İrfan

Abstract

The products of anonymous folk literature reflect the emotion and thought of the society, the perception of life and the universe. In this context, it is a cultural element with a rare value. The role of religion in shaping a cul-de-sac is unquestionably important in the first instance. The reference of knowledge is very important in the formation of civilization. According to this reference, the point of view against the material and spiritual beings is formed, a system about the life emerges, the mind and conscience are settled. Even if managers, management systems and those who are active in management forget common misapprehension and values, the people maintain this perspective and attitude. Distinct management systems constantly try to transform the people in their own interests. Nevertheless, the people do not lose their self-respect due to the anonymous folk literature products such as proverbs, riddles, folk songs, fairy tales. In this way, the people protect their values and bring them to the future. The core of the Islamic civilization is the Qur'an. Because the reference of civilization is the book of the Islamic religion, the Qur'an. We can say that the reflections of Christianity belief in art and literature produced in the West are derived from reference to the Bible. We will try to show the Qur'anic perception reflected in anonymous folk literature with examples.

Keywords: Anonymous Folk Literature, Quran, Wisdom

Giriş

Halk edebiyatı içerisinde önemli ve hacimli bir yere sahip olan “anonim halk edebiyatı”, sözlü kültür ortamı içerisinde üretilip tüketilen, zaman içerisinde ilk söyleyeni unutulmuş, dolayısıyla halkın benimsediği ve sahiplendiği, ortak duygu, düşünce, terbiye, tefekkür ve edebi anlayışın teşekkülü neticesinde vücut bulmuştur.

Anonim halk edebiyatı mahsulleri, edebî zevk ve kaygıdan uzak değildir. Ancak, bu ürünler edebi zevk ve hassasiyetten daha ziyade içinden çıkmış olduğu toplumun ruh dünyası ve hassasiyetleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu ürünlerde daha çok eğlendirmek, öğretmek, hoşça vakit geçirmek ve geleneği gelecek kuşaklara taşımak gibi vasıflar ön plana çıkmaktadır. Özellikle halkın eğitim düzeyi göz önünde bulundurulduğunda anonim halk edebiyatı mahsulleri kültür taşıyıcı özelliği, az sözle çok şey anlatma ve hatırdan kalma gibi işlevselliğinden dolayı toplum içerisinde fasılasız popülerliğini sürdürmektedir.

Anonim halk edebiyatı oluşumu, gelişimi, türleri ve varlığını sürdürmesi bakımından kendine özgü geleneksel dinamikleri ve dünyası olan bir edebi alandır. Dili, şekli, düşünce yapısı ve sanat anlayışı bakımından içten, samimi duygu ve heyecanlı olan anonim halk edebiyatı geleneği; nazım, nesir, hem nazım hem nesir ürünleriyle Türk halk kültürünün ve irfanının oluşturduğu binlerce yıllık birikimin ve anlayışın neticesidir (Aslan 2011: 5). Anonim halk edebiyatı ürünleri ait olduğu toplumun yaşayış, inanış, duygu, düşünce karakterini yansıması açısından da son derece önemlidir.

Tabii olarak halkın kutsalları, inançları, değer verdiği kişiler, yerler ve benzeri şeyler anonim halk edebiyatı içerisinde yer bulmaktadır. Bu kutsallardan biri olan kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de anonim halk edebiyatı ürünleri içerisinde sıkça yer bulmaktadır. Anonim halk edebiyatı türleri içerisinde özellikle "konuşmaya" ve "söylemeye" dayalı türler olarak adlandırdığımız ve tasnif ettiğimiz bilmece, ninni, tekerleme, deyim, alkış kargış, mani ve türküler içerisinde Kur'an-ı Kerim'e atıf yapıldığını, Kur'an-Kerim lafzının geçtiğini görmekteyiz. Bu türlerin ortak özelliği olarak ifade edebileceğimiz öğretici, sorgulayıcı, hoşça vakit geçirici, tekrarlayıcı ve hatırdaki kalıcı özelliği ile dikkat çekmeleridir.

Bu türler içerisinde Kur'an-ı Kerim, halk arasında kullanıldığı şekliyle birkaç farklı isimle tarif edilmektedir. Bunlar; "Kur'an, kitap, dört kitaptan biri vb." olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra tespit edebildiğimiz anonim halk edebiyatı ürünleri içerisinde Kur'an-ı Kerim özellikle "okunacak, üzerine yemin edilecek, el basılacak, manevi anlamda içerisinde özel bir şey aranacak ve yalan söylendiğinde cezalandırılacak" olmasına inanılması gibi sıfatları ile ön plana çıkmaktadır.

Bilmecelerde Kur'an-ı Kerim

Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı, akıl, zekâ veya güzellik nev'inden mücerret kavramlarla dini konu ve motifleri kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek cevabı bulmayı hedefleyen kalıplaşmış sözler ve suallerdir (Elçin 1983: VII).

Edebi folklorumuz içerisinde özel bir yeri olan bilmeceler, bir zekâ ve muhakeme usulü oldukları kadar, teşbih ve tasvir sanatları bakımından eşsizdir; mensur ve manzum şiirin pek canlı örneklerini ihtiva etmektedir. Halk bilmeceleri, hiçbir zaman sadece çocuklar için uydurulmuş veya çocuklar tarafından yaratılmış şeyler değildir. Bilmecelerin doğrudan doğruya çocuk terbiyesi ile ilgisi bulunmakla

beraber, bazıları, henüz küçük bir kelime dağarcığına, yaşları itibari ile dar bir görüş ve muhayyile ufkuna sahip bulunan çocukların da ilgisini çekmekte ve hafızalarında yer etmektedir (Tezel 1969: IV-V).

Konumuz itibari ile halk bilmeceleeri içerisinde cevabı Kur'an-ı Kerim olan bilmeceleeri tespit etmeye çalıştık. Burada bu tür bilmeceleerden birkaç örnek arz edeceğiz.

*Çil çil ağaç başında
Çil güvercin oturur
Her kanadın silktikçe
Lâ'l cevher dökülür*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

Bu bilmecelede Kuran'ın manevi derinliğine işaret edilmektedir. Onu her okuyuşta ve içerisindekilere kafa yorulduğunda yeni yeni güzelliklerin keşfedileceği işaret edilmektedir. Bir manada, bu bilmecelede Kuran'ın sürekli okunması ve içerisindekilerin anlaşılması için teşvik olduğu görülmektedir. Merak duygusu uyandırılmaya çalışılmıştır.

*Yukarıdan indi Âdem ile
Bir sini badem ile
Ne ağzı var ne dili
Konuşur âdem ile*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz & Tietze 1999: 441)

Bu bilmecelede Kuran'ın iki özelliği üzerinde durulmaktadır. Birincisi Kuran'ın Hz. Muhammed vasıtası ile insanlığa ulaştığıdır. İkincisi ise Kuran'ın ilahi bir mesaj, ilahi bir beyan olduğuna işaret edilerek insanlarla konuştuğu üzerinde durulmuştur. İdrak edebilenler için Kuran'ın mesaj dolu olduğuna ve kendisi ile konuşanlara (okuyanlara) çok şey ifade edeceğine işaret etmektedir.

*Nar tanesi
Nur tanesi
Bu dünyanın
Bir tanesi*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Elçin 1983: 11)

*Nar tanesi nur tanesi
Kâinatın bir tanesi*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

Bu iki bilmecede görüleceği üzere Türk halkı Kur'an'ı dünyada en kıymetli varlık olarak görmektedir. Ve bu düşüncesini bilmece formunda çevresine ve özellikle çocuklara aktarmaktadır.

*Hacı Osmanlar ocağı
Hocaların bucağı
Bilen bilsin
Bilmeyen kırk köy versin*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz & Tietze 1999: 443)

*Akkavak yaprağı
Hacı Murad toprağı
Bilen bilir
Bilmeyen ölür!*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 49)

*Kırk çınar yaprağı
Hazreti Osman toprağı
Ya bunu bilirsin
Ya bu gece ölürsün*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Elçin 1983: 76)

*Ak kabak Yaprığı
Muhammed'in toprağı
Ya bunu bilirsin
Ya bu gece ölürsün!*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 49)

*Bir direkte bin yaprak
Bunu bilmeyen ahmak!*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*Kat kat döşek
Bunu bilmeyen eşek*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz & Tietze 1999:442)

*Kırk yaprak, selviye toprak
Ya bilirsin, ya ölürsün*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*Dağdan gelir Hacı
Herkes ona duacı
Dal verir yaprak açar
Nedir onun ağacı?*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz & Tietze 1999: 441)

Dikkat edilirse bu bilmecelerde bir taraftan Kur'an'ın yazıldığı materyali sorulurken, diğer taraftan Kur'an'ı Kerim'in bir Müslüman için olmazsa olmazlığını "Bilen bilir / Bilmeyen ölür / Bilmeyen ahmak! / Bunu bilmeyen eşek / Bilmeyen kırk köy versin" sözleriyle naif bir şekilde ifade ediliyor.

Adı küçük kendi büyük

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 49)

Bu bilmecede Kuran'ın isminin kısaltığına ve kısmen de hacminin azlığına fakat buna karşılık içerisindeki mesajın derinliğine ve ulviliğine işaret edilmiştir. Asıl dikkat edilmesi gerekenin Kuran'ın vermek istediği mesaj olduğu bu bilmecede ifade edilmeğe çalışılmıştır.

*Allah'tan küçük
Peygamberden büyük*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

Bu bilmecede halk arasında kutsallar içerisinde yapılmış olan sıralamaya işaret edilmiştir. Kur'an'ın Hz. Allah'tan sonra ikinci sırada olduğu ve Hz. Muhammed'ten önce sıralamaya konduğu görülmektedir.

*Fabrikanın yapmadığı
Kulun boyamadığı*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

Bu bilmecede Kuran'ın Allah kelamı olduğuna işaret edilmektedir. Bilindiği üzere Kuran'ın tek kelimesi hatta tek harfi üzerinde dahi oynanmış veya değiştirilmiş olması söz konusu değildir.

*Duvarda halı var
Halının gülü var
İçinde Hz. Allah var*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Elçin 1983: 76)

*Duvarda halı var
Halının gülü var
İçinde Hazret-i Allah var*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*Yük üstünde gali var
Galinin ahvali var
İndirmeyin galiyi
İçinde Hazreti Ali var*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz&Tietze 1999:443)

*Yüklükte halı
İçinde Muhammed Ali*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz&Tietze 1999:441)

Yukarıdaki dört bilmecede Kur'an'ın içerisinde Hz. Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin olduğu veya onlardan bahsedildiği ifade edilmeye çalışılmıştır.

Bir yığın kartalam vā
Yirimyirim doymam*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Gözükızıl 2013: 345)

*Kartala: Bir tür hamur yemeği

*Yığın yığın kartalaç
Yirimyirim karnım aç*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Gözükızıl 2013: 345)

*Dürüm dürüm bazlamaç
Yerim yerim karnım aç*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*Bir yığın kartalaç
Yerim yerim karnım aç!*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*Erguvan yaprağı
Hacı Osman toprağı*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*Hay hergire hergire
Daldan dala gezdire*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*Kat kat ekmek
Katını bükmek
On beş lavaş
Bir ekmek*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

*şu derenin o yüzü, bu yüzü,
Dopdolu geyik izi*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz & Tietze 1999:441)

*Kat kat ekmek
Katını bükmek
On beş etmek
Bir hayr etmek*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz & Tietze 1999:442)

*Minmin minare
Dibi kare
Yüz bin altın
Bir çiçecik*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Başgöz & Tietze 1999:442)

*Gökten dört kuş indi
İptida cennete giren onlardır
Azrail alamaz onların canını
Kali kıyamete kalan onlardır*

Cevap: Dört Kitap (Başgöz & Tietze 1999: 720)

*Bi tangom var
Her tarafı giygisi*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Gözükızıl 2013: 345)

*Dağdan gelir akrep
Ağzından yeşil yaprak
Size soram aşıklar
Bu dünya kaç kile toprak*

Cevap: Kur'an-ı Kerim (Çelebioğlu & Öksüz 1995: 50)

Yukarıya aldığımız her bilmecenin bir taraftan cevabı istenirken, diğer taraftan Kur'an'ı Kerim'le ilgili değer yargılarının karşıdakilere aktarılması söz konusudur. Bir taraftan eğlenilirken, diğer taraftan kültür aktarımı sağlanmakta, bir taraftan da eğitimin en etkin şekilde verilmesi gerçekleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında bilmecelerimiz, hem bir kültür hazinesi hem eğitimin esas düsturlarını içeren söz hazinemizdir. Öğretme işinin en etkin gerçekleştiği, eğlenerek öğrenme yoluyla eğitim gerçekleştirilmektedir.

Ninnilerde Kur'an-ı Kerim

Çocuklar, özellikle annelerinin ciğerpareleridir. Anne evladını canından ziyade sever. Tarifi imkânsız bu sevgi bağı çocuk daha anne karnındayken kurulur. Bu sevginin bir göstergesi olarak Anadolu kadını bebeğini uyuturken tatlı bir ezgi ile ninniler okur. Bu ninniler annenin gönlünden dolup taşan engin şefkatini, çocuğun ruhuna ince bir zevk halinde akıtır.

Ninnilerin şairi ve bestecisi çoğunlukla annelerdir. Bebeęin annesinden işittiği ezgi, onun hayal ve dūřunçe dūnyasına açılan ilk kapıdır. Ninniler daha çok biçim olarak maniye benzerler ve dōrtlüklerden oluşan bir çeşit tūrküdür. Ezgi itibarıyla ninniler beşik sallama ahengine uygun olarak sōylenir. Bebeęin beşiğe yatırılmasından uyumasına kadar olan sūrete, annenin sesi veya ezginin tonu artar veya azalır. Beřięin sallama hızı da buna gōre ayarlanır. Bu vesile ile ilk millī musiki zevkini ve tadını, anadilinde ve anasının kuşağında alır.

Ninniler, hem nazım birimi olarak hem de hece olarak Tūrkenin yūzyıllardır varlıęını sūrdūrdūęu millī formlarla sōylenir. Bu millī form çocuęun kafasında řekillenir. Bu yūzdendir ki çocuklarımız okuma yazma oęrendikten sonra “řiir yazma” denemelerini kafalarında oluřan bu forma gōre yaparlar.

Doęrudan doęruya ninni olarak teřekkūl eden parçaların yanı sıra ninni olarak okunabilen ilahī, řarkı veya tūrkūler de vardır. Bunlar okunurken bařlarında ve sonlarında ūnlem ve terennūm unsurları yer alır. “Hū hū... Eee yavrum eeee, eeee... Uyu yavrum ninni, būyū yavrum ninni... Uyusun da būyūsūn ninni...” Bunların yerine bazen “oęlum, kızım, bebeęim, arslanım” gibi ūnlemler de sōylenir. Veya doęrudan doęruya çocuęun ismi sōylenir. Bunlar her mısra dōrtlūk veya bentlerin sonunda tekrar edilebileceęi gibi sadece bařında veya sonunda da sōylenebilir.

Edebiyatımızda anonim ninnilerin dışında ninni olarak yazılmış şiirlerde bulunmaktadır. Bunlar: Taklidi ninniler, ninni ilhamıyla yazılmış şiirler, ninni başlıklı şiirler (elebioğlu 1987: 81).

Ninnilerimiz, annelerin ūmitlerini, arzularını sıkıntılarını ve ıştıraplarını yansıtır. Toplumun değerler manzumesi annenin dili ve sesiyle çocuğun ruh dūnyasına intikali sağlanır. Annelerin ninnilerinde çocuğun geleceğine ait dilek ve temenniler yer alır. Allah’tan, çocuğun geleceği ile ilgili hayır duaları edilir; Hz. Peygambere hayırlı bir ūmmet olma, evliyaların himmeti gibi dilek ve temennilerde bulunulur.

Edebiyatımızın būtūn safahatında gōrdūęūmūz Kuran-ı Kerim sevgisinin en saf, en temiz ve en yoęun ūrneklerini anonim halk edebiyatı tūrleri içinde gōrūrūz. Anonim halk edebiyatının bir tūrū olan ninnilerde Kuran-ı Kerim sevgisinin en gūzel ūrnekleri yer alır. Bu durum aynı zamanda çocuęun annesinden aldıęı ilk dinī eęitimidir.

...

*Bebeğim uyandı bakıyor,
Gōzlerinden yaş akıyor,
Hem Ali **Kur’an** okuyor*

*Uyusun da yavrum büyüün!
Ninni ninni, yavruma ninni!
Ninni ninni, yavruma ninni!* (Demir & Demir 2010: 290)

*Hu hu hu derviş,
Hak yolunda dur derviş,
Hak yolunda bir kuyu,
İçinde zezem suyu,
Eğildim su içmeye,
Kanatlandın uçmaya,
Bugün Cuma gecesi,
Mollaların hocası,
İhtırlar deveyi,
Bindirirler hocayı,
Aldım **kitap** getirdim,
Amcama salâvat götürdüm,
Ninni yavrum ninni!
Ninni oğlum ninni* (Demir & Demir 2010: 291)

...

*Bebek uyandı bakıyor,
Hem âlimim **Kuran** okuyor,
Ak memeden süt akıyor,
Emzireyim şimdi seni!* (Demir & Demir 2010: 292)

*Çarşamba çaşkur dokuyor,
Perşembe peşkir dokuyor,
Cuma **Kur'an** okuyor,
Eeeeeeeee...
Eeeeeeeee... (Demir & Demir 2010: 296)*

*Besmeleyle uyanır,
O nurlara boyanır,
Buna can mı dayanır?
Ninni yavrum ninni!* (Çelebioğlu 1995: 41)

*Beşiğin dibi çukur,
Libasına kaytan dokur,
Yavrumun dedesi **Kur'an** okur,
Ninni yavrum ninni!* (Çelebioğlu 1995: 41)

*Hû, hû, hû Allah,
Lâ ilâhe illallah.
Uyusun da büyüün,
Tıpış tıpış yürüsün,
Hû, hû, hû yavruma,
Ninni diyem büyüün. (Çelebioğlu 1995: 41)*

*Ninni der uyuturum,
Besmeleyle büyüürüm,
Ne yapalım böyle durum.
Ninni yavrum ninni! (Çelebioğlu 1995: 42)*

*Âşık olmuş Zeycan Esmen ninni,
Hak'tan umudumu kesmen ninni,
Kur'an'ı cemedem Osman ninni,
O da sana hizmet etsin ninni! (Çelebioğlu 1995: 73)*

*Hanime'nuntavları,
Hanime'nün nesi var,
İnci dişli kızı var,
Kur'an okoroglı var,
Cüke biner Cebrayil,
Cükten ener Azrayil,
Altın beşilendirir.
Nina derim uyusun,
Nina deri kovksun.
Ak yolonayoladım;
Ak yolondabi bunar,
Ne içilir ne donar.
Top kardaşlar dervişler,
Sordom nerden oldonos,
Alla'nınkorkosondan
Peygamberin sevdasından. (Çelebioğlu 1995: 357)*

*Ağzında kiraz dalı,
Dibinde yeşil halı!
Yâ Muhammed yâ Ali,
Sen göster doğru yolu!
İmam imam,
Yazılı **Kur'an**.
Gel Fadim ona gidelim,
Anamızı babamızı bulalım!*

Bana bir keşik düştü,
 İçine çocuk düştü,
 Nenni dedim yatırdım,
 Al at dedim kaldırdım,
 Abdestini aldırđım,
 Namazını kıldırđım,
 Cennette var bir kuyu
 İçinde Zemzem dolu,
 Eğildi su içmeye,
 Kanatlandı uçmaya,
 Hama kapısında üç üzüm,
 Hüriler cüzüm cüzüm,
 Bugün Cuma günü,
 Hürilerin hocası,
 İktirdılar deveyi,
 Bindirdiler Ali 'yi,
 Ali **kitap** getirdi,
 Cümle ona selam götürdü! (Çelebioğlu 1995: 406)

Seydim seydım SeydAhmed,
 Çok sevdiğim Muhammed,
 Muhammed'in kolları,
 Has bahçenin gülleri,
 Has bahçede gezerken,
 Kara yazı yazarken,
 Cebrâil çıktı göğe,
 Altın beşik indirdi,
 Nen nen dedi yatırdı,
 Kalk kalk dedi kaldırdı,
 Abdestini aldırđı,
 Namazını kıldırđı,
 Cennetine yolladı,
 Cennette var bir elma,
 Tadı şekerden kalma,
 Onu yiyen dervişler,
 Hak yolunda durmuşlar,
 Hak yolunda bir pınar,
 İçinde hürîyunar,
 Eğildi su içmeye,
 Kanatlandı uçmaya,
 Kanat kapısı üç hüzüm,
 Hüriler dizim dizim,

*Hûrilerin hocası,
Elif **Kur'an** hecesi,
Deveyi ihtirdılar,
Ali'yi bindirdiler.
Ali **kitap** getirdi
Cümlemize salavat getirdi. (Çelebioğlu 1995: 412)*

*Hak TaâlânınHabîbi,
Dertlilerin tabîbi,
İki cihânınhabîbi*

*Nenni Muhammed(im) nenni,
Uyu can Ahmed(im) nenni!*

*Hak seni seviyordu,
Kur'an-ı azîmi indirdi,
Kundağ ile göge attı,*

*Nenni Muhammed(im) nenni
Uyu can Ahmed(im) nenni! (Çelebioğlu 1995: 45)*

Manilerde Kur'an-ı Kerim

Mani sözcüğünün kaynağı henüz tam olarak ispatlanamamıştır. Sözcüklerin bu konuda verdikleri bilgiler eksik ve yetersizdir. Ahmet Vefik Paşa “Mani, maani:Usulsüz, darpsız elhan ile teganni olunan vezinsiz, manasız güfte”, şemsettin Sami “Teevvühata müteallik esvattan ibaret elhan ki ekseriye bir şarkı veya taksimın ibtidasında taganni olunur” (akt. Dizdaroğlu 1969: 51) demektedirler.

Hafızada kalıcı olma özelliğinden ve kullanıldığı alanın genişliğinden dolayı maniler, halk kültürü içerisinde kendisine geniş yer bulmuştur. Mani, Türkçenin kullanıldığı hemen her coğrafyada varlığını sürdüren en yaygın halk şiiri türüdür. Halk kültürü içerisinde çok yer bulan maniler içerisinde Kur'an-ı Kerim ile ilgili ve Kur'an'ı Kerim lafzının geçtiği manilerde mevcuttur.

*İbrişim örmemişim
Sevmişim sarmamışım
Kitap getir el basam
Böyle iş görmemişim (Akalin 1972: 237)*

*Asmalar üzüm üzüm
Neden gözlerde hüznün
Kitaba el basarım
Sensin gecem gündüzüm (Üçer vd. 2009: 309)*

*Kadife yastığım yok
Odana bastığım yok
Kitaba el basarım
Senden başka sevdiğim (Gözükızıl 2013: 271)*

Yukarıdaki üç manide de Kur'an'ın halk kültürü içerisinde yer edinen bir özelliği göze çarpmaktadır. Bu özellik, Kur'an'ın "üzerine yemin edilecek, el basılacak" bir kutsal metin olduğu algısıdır. Halk kültürü içerisinde bazı durumları açıklamak için Kur'an üzerine yemin edilerek karşı tarafı ikna çabası söz konusudur.

*Âşık diyon neden ben
Yol bilmiyongidem ben
Kuran'ı yoldaş eyle
İmanla gidem ben (Üçer vd. 2009: 320)*

Bu manide kişinin imanla yaşayabilmesi ve öteye imanla gidebilmesi için Kur'an'ın yoldaş olması hususu üzerine dikkat çekilmiştir. Onunla hemhal olmayanın, yoldaş olmayanın iman noktasında sıkıntı çekebileceği mesajı verilmek istenmiştir.

*Pencere parmak parmak
Ara yerde var ırmak
Kitab'ında mı gördün
Yari yardan ayırmak (Akalın 1972: 237)*

*Pencereden bakıyor
Kitap almış okuyor
Kakülüne yağ çalmış
Yel vurdukça kokuyor (Üçer vd. 2009: 403)*

Tekerlemelerde Kur'an-ı Kerim

Tekerlemeler; şekil, konu, muhteva işlevleri bakımından sınırları tam ve kesin olarak çizilememiş halk edebiyatı ürünleridir. Tekerleme türü daha ziyade çocuk folkloru üzerinde göze çarpar (Duymaz 2002: 9). Tekerlemelerin çocuğun dil gelişiminde önemli bir yeri olduğu bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur. Aynı zamanda

çocuğun düşünce dünyasına tesir ettiği, zihin dünyasını kurmasında önemli rol oynadığı söylenebilir. Anonim halk edebiyatının en tipik ve en gizemli türü olan tekerlemelere folklorun işlevleri açısından bakıldığında, tekerlemelerin çocukları eğlendirirken aynı zamanda da eğitim ve kültür aktarımı açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an-ı Kerim ile ilgili olarak bizatihi bir tekerlemeye tesadüf edememekle beraber hatim bitirmelerde, hatim indirme törenlerinde okunan bir tekerlemeyi tespit ettik.

*Akbili evlenmesine de
Dost dost ehey...
Lilililili (zulğı)
Maşallah maşallah
Güveyi (gelin) olur inşallah
Dost...*

*Cillen mübarek olsun
Güveyi çillen olsun
Dirlik düzenin olsun
Ağzın dilin bal olsun
Cillecille
Cillen mübarek olsun (Duymaz 2002: 235)*

Atasözleri ve Deyimlerde Kur'an-ı Kerim

Atasözleri, milletlerin değer yargılarını, felsefelerini, tecrübelerini, inançlarını anlatan, anonimleşmiş; toplumun geneli tarafından kabul görmüş özlü sözlerdir. Atasözleri biçim olarak kısa ve öz olmakla beraber, asırların tecrübesi neticesinde sosyal olayların deneyimi ve gözlemleri sonucunda ortaya çıkmış, mesaj ve ders içeriklidir. Çalışmamızın konusu ile bağlantılı olarak Kur'an-ı Kerim'le ilgili bir atasözü tespit edebildik.

Kur'an okumakla domuz darıdan çıkmaz (Eyüboğlu 1973: 173).

Bu atasözünde Kur'an'ın bir dua kitabı olduğu mesajı verilmekle beraber hadiseler karşısında kavli dua ile beraber fiili duanın da yapılması anlatılmaktadır. Bir başarının kazanılması, bir hedefe ulaşılabilmesi yahut olumsuz bir durumunun engellenmesi için duanın gerekli fakat tek başına yetersiz olduğu, kavli duanın yanı sıra fiili duanın yapılması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Deyimler; en az iki kelimedenden oluşan ve genellikle bu kelimelerin birincil anlamlarını yitirerek mecaz anlamda kullanıldığı, bir kavramı yahut bir durumu ifade etmek için kurulmuş ifade

kalıplarıdır. Çalışmamızın konusu ile ilgili olarak tespit etmiş bulunduğumuz deyimler şunlardır:

Kur'an'a el basmak (Eyüboğlu 1973: 322; Aksoy 1993: 935).

Kitaba sığmaz (Eyüboğlu 1973: 313).

Kitaba / Kitabına uydurmak (Eyüboğlu 1973: 313; Aksoy 1993: 935).

Kitapsız (Eyüboğlu 1973: 313).

Kitapta yeri olmak (Eyüboğlu 1973: 313).

Türkülerde Kur'an-ı Kerim

Toplumun iç dünyasını harekete geçiren ve hayat boyu yaşanan olaylara dayanan türküler, toplumun acılarını, sevinçlerini dilden dile yöreden yöreye taşıyan bir türdür. Tespit edebildiklerimiz içerisinde bizatihi Kur'an lafzı geçmemekle beraber Kur'an anlamında kullanılan lafızların bulunduğu türkülerini aşağıda veriyoruz.

Yeşil Ördek Gibi

*Yeşil ördek gibi daldım göllere
Sen düşürdün beni dilden dillere
Başım alıp gidem gurbet ellere
Ne sen beni unut ne de ben seni*

*Sen düşürdün beni dilden dillere
Başım alıp gidem gurbet ellere
Ne sen beni unut ne de ben seni*

*Sevdiğim cemali güneşi ayı
Seni seven âşık çeker eyvahı
Getir el basayım **kelamullahı**
Ne sen beni unut ne de ben seni*

*Seni seven âşık çeker eyvahı
Getir el basayım **kelamullahı**
Ne sen beni unut ne de ben seni*

Bu halk türküsünde de Kuran'ın üzerine el basılarak yemin edilecek ve bu şekilde verilen sözün yahut yapılacak işin

gerçekleştirileceği mesajı verilmektedir. Trkde Kuran, “kelamullah” (Allah’ın kelamı, sözü) tabiri ile kullanılmıştır. Kelamullah’a el basılarak iki sevgilinin birbirlerini unutmamak üzere ahitleştiği grlmektedir.

Kadifeden Kesesi

*Kadifeden kesesi
Kahveden gelir sesi
Oturmuş kumar oynar
Ciğerimin köşesi*

*Aman yolla İstanbul’a yolla
Aman yolla Beyoğlu’na yolla
Yolla yolla yar yolla*

*Kadife yastığım yok
Odana bastığım yok*

Kitaba el basarım

Senden başka dostum yok

*Aman yolla İstanbul’a yolla
Aman yolla Beyoğlu’na yolla
Yolla yolla yar yolla*

*Kadifeden yeleğim
Seni sevdim meleğim
Biraz da sen beni sev
Rahat etsin yüreğim*

*Aman yolla İstanbul’a yolla
Aman yolla Beyoğlu’na yolla
Yolla yolla yar yolla*

Yukarıdaki türküde de “Kitaba el basarım” mısraında görüldüğü üzere Kur’an-ı Kerim bir yeminleşme motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum halk kültürü içerisinde Kur’an’ın ne kadar kutsal ve önemli olduğunu göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

Sonuç

Anonim halk edebiyatı toplumun ortak ürünleri olduğu için halkın bütün manevi değerlerini, kabullerini, estetik duygu ve düşüncelerini içinde barındırmaktadır. Anonim halk edebiyatı içerisindeki edebî mahsuller olan ninni, tekerleme, bilmece, atasözü, deyim ve türküler gibi türler içerisinde Kur'an-ı Kerim ile ilgili olanlar sunduğumuz örneklerde görülmektedir.

Bu türler içerisinde Kur'an-ı Kerim'in diğer türlere nazaran bilmece içerisinde daha çok yer aldığı tespit edilmiştir. Anonim halk edebiyatı türleri içerisinde özellikle "konuşmaya" ve "söylemeye" dayalı türler olarak adlandırdığımız ve tasnif ettiğimiz bilmece, ninni, tekerleme, deyim, alkış kargış, mani ve türküler içerisinde Kur'an-ı Kerim'e rastlamaktayız. Bu türlerin ortak özellikleri öğretici, sorgulayıcı, hoşça vakit geçirici, tekrarlayıcı ve hatırdı kalıcı olmaları dikkat çekmektedir.

Bu türler içerisinde Kur'an-ı Kerim birkaç farklı isimle tarif edilmektedir. Bunlar; "Kur'an, kitap, dört kitaptan biri, kitabullah, kelimullah" olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra tespit edebildiğimiz anonim halk edebiyatı ürünleri içerisinde Kur'an-ı Kerim özellikle okunacak, üzerine yemin edilecek, el basılacak, içerisinde özel bir şey aranacak (manevi anlamda), yalan söylendiğinde çarpacak yahut cezalandıracak olmasına inanılması gibi sıfatları ile ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akalın, S. (1972). *Türk Manileri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aksoy, A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü C. I-II*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aslan, E. (2011). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Başgöz, İ., Tietze, A. (1999). *Türk Halkının Bilmecelei*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1987). Ninnilerimize Dair. *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*.
- Çelebioğlu, A. (1995). *Türk Ninniler Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çelebioğlu, A., Öksüz, Y. Z. (1995). *Türk Bilmecelei Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demir, N., Demir, F. (2010). *Türk Ninnileri*. Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk Şiirinde Türler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Duymaz, A. (2002). *İrfanı Arzulayan Sözlür Tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (1983). *Türk Bilmeceleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eyüboğlu, E. K. (1973). *13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler C. I-II*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Gözükızıl, Ö. (2013). *Çanakkale Halk Kültürü*. Çanakkale: ÇOMÜ Yayınları.
- Üçer, M., Pekşen, F. ve Türkyılmaz, M. (2009). *Mani Benim Ezberim-Sivas ve Çevresinden Maniler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 47-68
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.03.2018 Kabul/Accepted: 19.04.2018

**ŞİİRDE ÖZGÜN SÖZCÜKLER TASARRUFU
(TAHSİN SARAÇ ÖRNEĞİ)***

***AUTHENTIC WORD CHOICES IN POETRY
(EXAMPLE OF POET TAHSİN SARAÇ)***

Dr. Öğr. Üyesi Rabia Şenay ŞİŞMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü

rs.sisman@alparslan.edu.tr

Öz

Sanatseverlerce yakalanan çağrıŐımların aracısı kelimeleri ve seçili kelimelerle kurulu sıfatların yarattığı söz gücünün peŐı sıra sezdirilen imgeleri özgün bir birleŐimle kendine harç edinen Şiir, iletiŐime değil etkileŐime ait estetik bir üründür.

Şiir üretiminde sarf edilen sözcük ve söz gruplarının ozanın amacına hangi düzeyde hizmet ettiği, Şiirin her okunuŐta hissettireceği farklı duygu dünyasıyla ölçülebilir. Şiirde resimlenen soyut örüntünün somut olan kelimelerden hareketle aralanması, adı geçen ölçümü mümkün hâle getirebilir. Bunun için de Şiirdeki mecaz-gerçek arasındaki aliŐveriŐin kısmen de olsa çözümlenebilmesi adına sıfat ve sıfat birlikteliklerinin ve yeni söz ve ses oluŐumlarının izini takip etmek gereklidir.

Bu gereklilikten yola çıkılarak Muş doğumlu Saraç'ın 1964-1989 yılları arasında yayımlanmış Şiirleri araştırma evreni olarak belirlenmiştir. İncelemede sıfat ve sıfat takımları somuta yakın ve soyut olma yönleriyle, yansımali kelimeler taşıdıkları seslerden aldıkları duygu değerleri gücüyle ele alınırken özgün söz buluşlarının izi sürülmüştür.

Yansızlık ilkesine uyularak evrenden seçili kırk Şiir üzerinden örneklem alma yoluna gidilmiş; sıfat ve sıfat takımlarıyla sözcüklerin, aliŐılımsın dışı olmaları tercih sebebi sayılmıştır. Kelimelerin sözlük anlamının

* * (10-12 Mayıs 2018) Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

yanı sıra Őiirde kullanıldığı belirlenen duygusal ya da betimleyici anlamın da ses-söz temelinde irdelendiği çalışmanın Őiir ve anlam konulu disiplinlere fayda sağlayacağı dūřunılmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiir dili, Ses-söz ilişkisi, Yinelemeler, Sıfat, Sıfat takımı, Özgün kelime.

Abstract

In poetry, meaning is not completely conveyed through the real or metaphorical meanings of the words by the true conveyer as the sensation that each reader experiences from those words. Poetry takes its power from the sensations and images that are created with the words that's why it can be said that it is not for communication but for interaction.

To be able to understand the poet's aim in choosing certain words and phrases we can try to identify the different sensations that the reader gets from each reading experience of the poem. In order to do this identification, recognizing the abstract meanings created with concrete words can be helpful. For this purpose it is necessary to understand the relation between metaphorical and real meanings and this can be done by tracking the adjectives, adjectival phrases and new word and sound formations in poetry.

On the basis of this purpose we decided to examine Tahsin Sara's poetry, who was born in Muş, and whose poetry was published between the years of 1964-1989. In this research adjectives and adjectival phrases are handled with their real and abstract meanings while reflexive words are examined with emotional meanings they get from the sounds they have. Original and authentic words from Sara's poetry are also tracked down.

Following the objectivity principle from forty different poems of Sara, a sample group is chosen to examine and adjectives and adjectival phrases that were extraordinary were reason for preference. Determining and studying the emotional and descriptive meanings of the words different than their dictionary meaning, on the basis of word-sound relation can also be helpful for the poetry and meaning based disciplines.

Keywords: Poetic language, sound-word relation, repeats, repeat types, adjective, adjectival phrase, authentic word.

1. Giriş

Günlük dilden daha yoğun anlatımıyla ayrılan Şiir dilini tanımlayan Stephane Mallarme ona düzenlenmiş dil gözüyle bakar ve Şiiri, belli ilişkiler içindeki sözcüklerin dili olarak ifadelendirir. Şiir dili hakkında bir başka çalışmada G. Leech (1969: 5-7) Şiir dilini, günlük dil ile ilişkili bir biçimde ele alır. Leech, Şiir dilinin bazen genel dil kaidelerinin dışına çıktığını, bazen de yaratıcı sanatçıların öznel yaklaşımlarına bağlı olarak alışıldık bağlamdan ayrılıp özgün yapı ve anlamlarda yeni baştan Őekillendiđini belirtirken; kaynağını günlük dilden almış aktarma ve deyişlerin de bu yeni yapılanmış düzenekte sıkla yer aldığını dile getirir.

Tıpkı bir Arap darbimeselinde denildiği gibi, “el-ma’na fi batn’iş-şâ’ir”, Türkçe ifadeyle, şairin karnında olduğu farzedilen anlam, kuramcıların çoğu tarafından müşkil görülmüştür. Özünlü (1992:36) şiir dilini anlamlandırmadaki güçlüğü özetler ve şiirdeki kurgusal yapı kaynaklı farklılaşmalara dikkati çeker. Genellikle şiir, az ama öz; meramının çok ve çeşitli anlamlarla örülü sözlerle dile getirildiği bir edebî alandır. Şiir sahibi, esinlerini akıcı bir ahenkle iletmek isterken basit ama özgün ve çarpıcı ifade şekillerinin peşinde olur. Şiiri düzyazıdan farklı kılan bütün bu özellikler, anlamlandırma sürecini de ayrıcalıklı yapar.

Bir başka kuramcı (Çekirge, 1983: 148-152) şiirin anlamsal yapısındaki duyulara özgü oluşumun, şiirin kurulu olduğu kavramların kendi içlerindeki karmaşık bileşiklerle bağlantılı varsayılabileceğini ve bundan ötürü de sarf edilen sözcüklerin ses-anlam ilişkilerinin alışıldan farklı ve değişik olmasından bahseder. Dar alanda yoğun ileti yüküyle şiir, esinlerin estetik duyular çağrıştıracak tarzda ve kulağa hoş gelecek ahenkte aktarımı için kullanılır. Bu ise çoğu zaman günlük dil kurallarının kısıtlı imkânlarını zorlayıcı bir söz mimarlığını gerekli kılabılır.

Günlük dilin şiirce kurgulanması sonucu ortaya çıkan yapının değerlendirilmesi, dil bilimi uzmanlarınca bir yükümlülük olarak görülmüştür. Aksan’a (1993:19) göre şiir, dil biliminin birçok alanını yakından ilgilendiren ve adı geçen bilimin kapsamında bulunan bir unsurdur. Dil bilimi çalışmaları yazın yapıtlarının incelenmesine yöneldikten sonra, bu alanda araştırmalar yapan uzmanlar yazındaki dil kullanımlarına ilişkin birtakım kuramlar ortaya çıkardılar (Özünlü, 1982:77) ve şiir dilindeki sapmalar, yinelemeler gibi tasarruflar, bu yeni çıkan kuramlar açısından ele alınır oldu.

2. Amaç

Saraç’ın şiir dili, tercih ettiği söz ve ses yapısı, dizelerde hayat bulmuş yeni sözcük oluşumları çözümlenmek istenmiştir. Öncelikle bu dildeki yinelemeler dil bilimi, üslup ve duygu değerleri açısından yorumlanmıştır. Özgün söz buluşları yaklaşımında ele alınmış farklı bağdaşıklarla oluşan dil sapmaları da ikincil amaç bağlamında incelenirken, sıfat, sıfat takımları ve yansımali sözlere de ayrıca dikkat çekilmiştir.

3. Yöntem

Yinelemenin işlevleri anlatılırken, yeni duyular oluşturmak, *estetik güzellik sağlamak, anlam ve kavramları pekiştirmek gibi konulardan bahsedilir ve deyiş biliminde (stylistics/üslup) yinelemeler,*

dil bilimsel olarak, ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi, anlam bilimi ve metin açıları altında incelenerek sınıflandırılır (Özünü, 1987: 44). Bahsi geçen bu sınıflandırmalardan hareketle çözümleme aşamasında veriler özgün söz buluşlarını içeren yinelemeler ve sapmalar başlığı altında değerlendirilerek yorumlanmış; sıfat ve sıfat takımlarıyla yansımaları sözlerden bazı örnekler ayrıca ele alınmıştır.

4. Evren

Kullanılan edebî dil, çalışma evreni olarak tercih edilmiş ozana ait 40 şiir içinden ve rastgele işlemle belirlenmiş örneklem grubu adı altında sınırlandırılmış metinler üzerinden yapılmıştır. Türü anlamları sezdiren yeni söz-ses buluşlarının tespit edilebildiği dizelerin çözümü, yineleme ve sapma çeşitleri göz önünde tutulmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Okurda estetik bir etki bırakan sıfat-sıfat takımları ile yansıma yapısındaki sözcük türlerine ayrıca dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

5. Bulgular ve Yorumlar

Çalışmada ele alınmış dizelerin sahibi olan Saraç, 1930 Muş doğumludur. Gazi Eğitim Enstitüsündeki öğreniminden sonra Paris'e gider. Yabancı dil öğrenimini burada hızlandırır. Yurda dönünce Gazi Eğitim Enstitüsü Fransız dili ve edebiyatı öğretim görevlisi olarak Fransızca öğretmenliği ile Fransızca-Türkçe ve Türkçe-Fransızca çeviri çalışmaları yapar. Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunur. İlk şiiri 1954'te *Varlık* dergisinde neşredilir. 1956'dan sonra, *Varlık*, *Türk Dili*, *Dost*, *Papirüs*, *Sanat Rehberi* gibi dergilerdeki şiirleri ve yazılarıyla tanınır. İlk şiir kitabı 1964'de yayımlanan bir *Ölümsüz Yalnızlıkta* adlı eserdir. Bu eseri 1968'de *Güneş Kavgası* takip eder. Sonraki yıllarda ozan ve serbest yazar olarak edebiyat dünyasına hizmet eden Saraç'ın, 1989 yılının Haziran 29'unda "... yarı kalmış bir dizenin burukluğunda", "... dışerde, ısırmış, son sözcük parçası" tadında bu dünya hayatı sonlanmış olsa da çeviri, yazı ve yarın yüklü şiirleriyle *donmamış yoğun duyguların diriliğinde kalmaya da devam edecektir*.

Çehresinin sert anlamlı çizgilerini eğitici-ozan tabiatıyla yumuşatmış, esmer bir anadolu insanı olan Saraç alışılmışın dışındaki tarzıyla "... *Onduran, gönendiren bakışların gökkuşağı/... Evrenin, varlıkların uyumunda bir Tanrı ...*"[†]; geleneğin görgüsü içinde oluşmuş yinelemeleriyle "... *Gökselliğimsin sen benim/ Sen benim gökselliğimsin ...; ... Gök gök olalı tanık, yer yer olalı ...*"[‡]; türlü

[†] Saraç, Tahsin (1969). *Güneş Kavgası* "Senleme Şiiri" sayfa 18

[‡] Saraç, Tahsin (1969). *Güneş Kavgası* "Gök Gök Olalı Tanık" sayfa 9

anlamalara gebe dizeleriyle “...Zonklayan saç uçlarında böğürtlen böğürtlen/ Dökük köprüler gibi çatırdayan bir yalnızlık ...”[§], yaşadığı dönemin zihniyetinden ilerde bir dil anlayışı sahibidir. Yazmayı dile hizmet olarak nitelemiş (Saraç, 1964) sanatçı diğer ozanlar gibi duygu, düşünce ve sesi ardına takarak kullandığı ikilemelerdeki gibi “gürül gürül, gök gök, yürek yürek” hep güzelin peşinde olmuştur.

Şiir dilinin dil bilimi açısından ele alındığı çalışmalarda tekrar eden sözler olan yinelemeler ses bilgisi, biçim birimi, anlam bilimi, söz dizimi ve metin dil bilimi ile ilgili olmak üzere çeşitli açılardan tetkik edilmiştir. Bu yazıda ise Tahsin Saraç’ın örneklem grubu kabul edilmiş şiirlerinde özgün söz buluşları kapsamında tespit edilmiş yinelemeler ve sapmalarla ilintili olan dizeler incelenmiştir. Ayrıca sıfat-sıfat takımlarıyla yansımali sözcük türü içinde bulunan söz ve sözcük öbeklerinden birkaçı, uyandırdıkları estetik etki yönleriyle değerlendirilmiştir.

Türk yazınında yinelemelerin ortaya çıkışı eskiye dayanır. “*Mâni kültürü etkisindeki şiirlerin hepsinde kıt’a aliterasyonu (mısra başı ses yinelemesi) bulunur. Ayrıca bu şiirlerin hepsinde olmasa da iç aliterasyonlar, mısra aliterasyonları ve çeşitli mısra tekrarlarından yararlanma*” söz konusudur” (Kortantamer 1982:78).

Klasik edebiyatla ilgili yazılmış belâgat eserlerinde yinelemeler “*eserde kasedilen manayı vermek için en güçlü ve önemli kelimeyi birkaç defa tekrar etmektir ki bundaki fayda, aynı sesin kulak üzerine art arda gelişyle o kelimenin dinleyen zihninde yerleşmesi ve böylece aranılan tesirin oluşmasıdır*” (Eliaçık, 2014) şeklinde tanımlanan söze dayalı bir edebî kullanım olarak verilir.

6. Saraç’ın Şiirlerinde Görülen Yinelemelerden Örnekler Şu Şekildedir:

6.1. Ses bilgisel yinelemeler

Şiir dilinde ritmik uyumu sağlayan ses tekrarlarıdır.

Yeraydın (1969: 111)

Bir günaydın burdaki sevdiklere

Ver elini uzay sonra

Ve aylamak bir tunç sabahta

*Yeraydın ** demek üzre*

Yepyeni evrenlere

...

§ Saraç, Tahsin (1969). Güneş Kavgası “Yalnızlık” sayfa 20

** Şair tasarrufunun dikkate alınması sebebiyle metinde ne şekilde yazılmış ise bu hâl korunmak suretiyle örnekte kullanılmıştır.

Ünsüzler arasından en fazla tercih edilen sesler azalan sırayla: /n/41, /r/38, /k/32, /l/31, /d/25, /z/16, /m/14; Ünlüler arasından en fazla tercih edilen sesler azalan sırayla: /e/72, /a/43, /i/30, /ı/23

/r/ sesinin ihtiva ettiği ahenk zenginliği dizelerde hissedilmektedir. Şiirdeki +1Ar çokluk ekinin yinelenmesi bu sesteki sıklığın bir diğer sebebidir. /d/, /n/, /r/, /m/, /z/ ötümlü sesler taşıdıkları yumuşak tınlarla şiirin ses yapısında akıcı bir ritim gerçekleştirmektedir. Aynı zaman da bu gibi ötümlü ünsüzlerin seçimiyle ilişkili olarak sakinlik ve duygusallığın dile getirilişi şeklindeki kabul, yaygın görüştür (Adıyaman, 2010). Burada da aydınlık günlerin huzurunu ve mutluluğunu yansıtabilme düşüncesi bu yaygın kabule ters değildir. Yine aynı şekilde /k/ ötümsüz ünsüzün seçimi *kesinlik*, *kararlılık* temalarıyla ilişkili olarak düşünülür. Bu tür bir yargı, şiirin dizelerinde hedeflenen *gelecek günlerin mutlak aydın olacağı* duygusuyla aynı eksendedir.

Anlatım bilimi (*deyiş biliminde/stylistics*) çalışmalarında üslup üzerine gerçekleşmiş genel hükümlerden biri /e/ sesinin *aydınlık dolu günler* gibi güzel duyguların yüklenicisi olduğudur. Bu durum güzel ve parlak gelecek umudunun dillendirildiği şiire gerekli dinamizmi vermesi anlamında yerinde bir belirlemedir.

Toplamda 83 tane ünsüz ve 77 tane ünlü kullanılmıştır. Üslup incelemelerinde varılan yargılardan bir başkası ise ünsüzlerin daha fazla kullanıldığı metinlerin hareketli bir yapı içermesidir. Bu genel hüküm, aydın günlerin mustusunun verildiği şiirimiz ile örtüşmektedir.

Tahsin Saraç'ın şiirinde bulunan ses bilgisel yinelemelerle oluşturulmuş sese dayalı düzenlemenin anlamsal boyutu etkileme düzeyini göstermektedir.

6.2. *Bîçim birimsel yinelemeler*

6.2.1. *Bağlaç Yinelemesi*

Dizelerde bazen ritim vermek bazen de gerekli duyulan anlam ayrımını sağlamak adına *bağlaç yinelemesine* (Özünlü, 2001: 117) başvurulur.

*Bu yöre **ne** açlıklar, kavgalar, kanlar...*

*Ve bu su, **ne** canlar almıştır bu su*

***Ne** gelinler yutmuş, **ne** taylar, boğalar...*

.... (şiirler-şairler)

6.2.2. *Ön yineleme ve Ek yinelemesi*

Bu yineleme, birbirinin arkası sıra gelen dizelerin baş tarafında aynı sözcük ya da sözcük öbeklerinin yinelenmesiyle yapılır. Bu düzenek ritim ile beraber anlama da olumlu katkılar sunar (Özünlü 1987:45).

Aynı dizelerin sonunda yapım ve çekim eklerinin değişik sözcüklerde kullanımıyla **ek yinelemesi** de gerçekleştirilmiştir.

...

Orada da kıyıların arasında ayırım var mı

Orada da kardeş kardeşe kıyar mı

Orada da her son bakış özlem, her son soluk ah mı

Orada da sevmek

Orada da gülmek

Orada da duymak ve düşünmek günah mı....(Bir Kıl Boyunlunun Yersiz Ölümü İçin)(1968:16)

Yineleme sese dayalı bir anlam imkânı hazırlamıştır. /o/ ve /a/ geniş ve kalın ünlülerin ağır, karanlık duyuların sezdirilmesine yönelik kullanıldığı kabul edilmiştir. Buna karşılık /r/ ve /d/ ötümlü ve yumuşak ünsüzlerin tercihi bu karamsar havanın biraz olsun dağılmasına hizmet eder gibidir.

Hem dize başında hem de sonunda gerçekleşmiş yinelemeler sözcük seçiminin ve dizilim işlevinin ustalıklı düşünölmüş olduğunun delilidir. Ritmik uyumun akışı, anlam dünyasına nüfuzu kolaylaştırmış aynı zaman da şiirin duygu dokusundaki bütönlüğü korumuştur. Dikey düzlemde yapılan yinelemelerin şiire farklı bir estetik boyut kazandırdığı görölmür. İkinci Yenicilerin “biz şiiri yazarız, ortaya çıkan biçim neyse odur” tarzında içeriğin biçimi belirlediğine dair yaklaşımlarını bu yeni geometrik uygulamada sezinlemek mümkündür.

6.2.3. Art Yinelemeler

Art arda gelen dizelerin sonlarındaki sözcüklerin ya da söz öbeklerinin ritmik düzen sağlamak ve şiirin semantik değerinin kuvvetlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bu yinelemeler kafiye ve redife benzerliği sebebiyle gelenekten beslenmiş gibidir.

Geçkin Bir Kızdan Geceye (1963)

Aralanır kara camlar ardından, sessiz

*Geçkin, soluk bir kızın boğuntusu, **geceye**.*

O uyku-uyanıklık arası kollarında

*Gerinir bir umutsuz açlığı, **geceye**.*

...

Art yinelemede bulunan /e/ asonansı ince duyuların yüklenicisi olarak düşünölmür. Bu tür ince duyular /g/, /c/, /y/ gibi yumuşak ünsüzler eşliğinde lirik bir kurgu yaratılmasına yardım eder. Art yinelemenin bir dize ara ile kullanılması şiire, sese dayalı bir durgunluk yaratmıştır. Bu atmosfer *gece* metaforuyla uyumludur.

6.2.4. İkileme/İkizleme Ve Paralellik/Koşutluk Şeklindeki Yinelemeler

Günlük dili müziğe eş değer bir yapıyla buluşturma çabasıyla ozan, benzer ya da yakın sayılabilecek nitelikteki sesleri akıcı ve yerinde kullanmayı bilmiştir.

Aynı yapım ve çekim eklerinin tekrarına dayalı olarak yapılan ek yinelemesi Saraç'ın dizelerinde sık başvurulan bir tertip Şekli olduğundan aşağıdaki Şiirde ek yinelemesi örneklere de mevcuttur.

Ozanın **Otuzüç Menekőe** adlı eseri, sanatın imkânlarını düşünce yönlü kullanımına güzel bir örnektir ve kendi zihniyetinin doğal bir yansıması olarak görülebilir. Nitekim Saraç, bir söyleőide (Karaahmetoğlu, 1969) "*bence çağımızın Şiiri, her çağda olduğu gibi, kavga Őiiridir, günümüze dek süren gerçekte Şiirin çizgisi budur bence. Şiiri kendi güçsüzlüklerinin, mızızlıklarının, sulu gözlülüklerinin ya da yeteneksizlikleri ve soyut özelemlerinin bir aracı sananların Őiircięi, çağımız onur çizgisinde yer alır türden Şeyler değildir*" diyerek düşünce yönü ağır basan kendi Şiir anlayışını beyan etmiş gibidir. Şiir dilini düşünce yönlü kullanımı ile Saraç kendi dünyasına dair ipuçlarını da vermiş olur.

Otuzüç Menekőe

Bir morlukta alabora oldu gök

Tan söktü

Güneş dik doruklara konan bir öpücüktü.

...

Yürüyordu

Yürüyordu değil, sürülüyordu

...(Şiirler-şairler)

Otuzüç Menekőe adlı Şiirde, "yürüyordu", "kan" ve "ezgi" örneklerinde aynı kelimenin tekrarıyla ikileme denilen yineleme tarzını benimsenmiştir. Dizelerde "bu dağ" ve "bu su" söz öbekleriye, paralel düzenek içinde verilmiştir.

6.3. Sözdizimsel Yinelemeler

Şiir dilinde kullanılan sözdizimsel yinelemeler Türk halk geleneğinde sıkça karşılaşılan nakaratlara benzer yapıda görülür. Şiirde anlam açasından bütünlük kuran bu kullanımlara sıkça başvurulduğu bilinir.

Görünüm

...

Ve sonar bir küf-yeşil, bir gece-yeşil

En kutsal kavramlar adına, ülke üzre

Anırır sakal sakal

Ak yeller esişti, duydun
Aymaz
Gerçeğe varamaz

...
 (Saraç, 1968)

Bu şiirde Saraç, **ak** yinelemesinin etrafında *gül, düş, kuş* gibi nahif ve hoş duygu değerleri taşıyan sözlerle oluşmuş öbekleri sıralarken “duydum” sözünde /d/ ünsüzün taşıdığı yumuşaklık ve /u/ ünlüsünün yarattığı hafiflikle; olumsuzlukların yanında, güzel duyuların da varlığını müjdelere gibidir.

Öte yandan *aymaz, yobaz, yalan, bağnaz* şeklindeki adlanmış sıfatları *varamaz* yinelemesinin etrafında kümelenmiş; böylece, geniş zaman olumsuzluk kipi /-mAz/’ın barındırdığı /z/ sürekliliği ünsüzü, küme oluşturduğu diğer sözlerin ihtiva ettiği /z/ sesleriyle beraber güçlü ve devamlı bir ritim sağlamıştır. Bu ritim, küme içindeki olumsuz anlamlı sözlerin kabul edilmez yanlarına aynı süreklilikle vurgu yaparak dizeler bitse de tasarlanan duygu-düşünce bütünlüğünü sürdürmek istemiştir.

6.4. **Metinsel Yinelemeler**

Bazı araştırmacılar tarafından sözdizimsel yinelemelere de örnek olarak verilen nakarat şeklindeki yinelemeler sözcük öbeği ya da dize bütününe yinelenmesi ile oluşturulur ve Türk edebiyatı geleneğinde şiirsel ahenk yanı sıra anlamda birlik sağlaması kullanım sıklığının gerekçeleri olarak görülebilir.

Bir An Karamsar (1973:394)
Yorgun bir deve gibi çöktü koyağa akşam
*Bungunluk **buğu buğu** tütmedir*
Kül-mavi kayalarda bir yaban üveyik
*Acıyı can evinden **ötmektedir***

...

Metinsel yinelemenin anlam üzerinde pekiştirici etki yaptığı düşünülür. Nakarat yoluyla gerçekleşen ses tekrarları, anlamla kaynaşmış armonik bir tertip sunar. Kalın ünlülerin karanlık, karamsar duyularını uyandırdığına dair yargı, şiirimizin başlığına ve dizelerde sezdirilen hisse uygun bir hava yaratır. Bu şiirde de dizelerin sonunda yapım ve çekim eklerinin değişik sözcüklerde kullanımıyla yapılan **ek yinelemesi** vardır. Ek yinelemesinde kalın ünlülerin baskın oluşu, şiirin melankolik duyularına fonetik bir katkı sunar. Saraç’ın şiirlerinde sıkça başvurulmuş ek yinelemeleri tarzındaki ses düzeneği aşağıdaki dizelerde de vardır.

Şiirde anlamsal ve yapısal bağlamda paralellik kuran ve nakarata benzeyen metinsel yineleme örnekleri Saraç'ın şiirlerinde sıkça başvurulmuş bir yineleme türüdür. “*Gök gök olalı tanık, yer yer olalı*” adlı şiirde metinsel yineleme şeklinde düzenlenmiş dize içinde aynı sözün tekrarıyla yapılan ve dil biliminde ikileme/ikizleme olarak belirtilmiş bir yineleme türü de bulunmaktadır.

Gök gök olalı tanık, yer yer olalı

Gök gök olalı tanık, yer yer olalı

Çizmiş soluk bir açlığı, yazgısınca toprağa

Kara Saban ardında çökük omuz

...(Saraç, 1968 :9)

Metinsel, ikileme ve ek yinelemesi tarzında gerçekleşen tekrarlar güçlü bir armoni sağladığından, alışılmış bir kafiye sisteminin yokluğu şiirin tamamında ritmik bir eksiklik yaratmamıştır. Ses düzeninde kurulan paralellik şiirin anlam dünyasını pekiştirmiş ve ozanın duygu-düşünce ufkunun okura ulaşan yankısı olmuştur.

G. Leech (1969: 42-43) Şiir dilinde belirlenmiş sapmaların türlerini sözlüksel, dilbilgisel, sesbilimsel, yazımsal, anlamsal, lehçesel olarak göstermiştir.

Aksan (1995: 166) şiirde sapmayı sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde ve dilin söz diziminde bilinçli değişikliklere gitme; dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimi olarak nitelemiş ve sapma türlerini sözcüksel, biçimbilimsel, anlambilimsel, sessel ve öteki sapmalar şeklinde sıralamıştır. Burada da bu anlayışlar gözetilmiştir.

Yaşayan diri Türkçenin peşinde yeni deyişleri az ya da hiç tanınmayan biçim birimlerle seslendiren ve “şiir yazmak, dil yapmak, dil yaratmaktır” (Uyguner: 1968: 829) diyen Saraç'ın “*ayırcı niteliği Öz Türkçe sözcüklerde toplanır*”; Cemal Süreya “*onun dizelerinde Öz Türkçe sözcükler kilit taşı*”dır (2006: 309) der. Kendi devrinde, güzel Türkçe kaygısı taşıyan bir kavram bulucusu ve yeni birtakım kavramları Türk diline kazandırmak için çaba sarfetmiş bir dilcidir. “İşlev ‘function-fonksiyon’, kılıcı ‘practice-uygulama’, konum ‘situations’, köken ‘origin’ gibi karşılıkları düşünebilmiş bir dil kullanma becerisine sahiptir (Saraç, 1967). Ama Saraç'ın öz Türkçe söz tercihi ister istemez şiir dilinde bazı sapmaları da beraberinde getirmiştir.

7. Saraç'ın Şiirlerinde Görülen Sapmalardan Örnekler Şu Şekildedir

7.1. Yazımsal Sapmalar / Biçimbilimsel Sapmalar

Şiirin dizilimiyle ilgilidir. Şiirin yazı düzeninde olan değişiklikleri içerir (Özönlü, 2001: 142). Dizeler geleneksel tasnif ile değil de farklı

bir sıra gözetilmişse, yazınsal dış sapma denilen yazı düzeni sapması gerçekleşir. Aşağıdaki örnekler bu türdendir.

İçerden İşıyabilmek

*Bir filinta genç asılmış gibi acılı bir gece
Bir dağ ozan öldürülmüş gibi allak bullak
Kanara kaçkını bir susku
Uyusam, kirlenecek uyku.*

....

*Duvar delen bir bungunluk, ama içim yeşil başak
Bin demire baskın işte benim evren-sığmazlığım
Ak bir alın, silen korkuyu*

*Bir sevgi, ışılan tan boyu
(Saraç, 1974)*

Bu dizelerde olduğu gibi dizelerin bilinenin dışında bir dizilimle sıralanması alışıldık yazım kurallarının dışında olan bir durum olduğundan adı geçen türde bir sapma örneğidir denilebilir.

Günlük dilin belli şekillerinde istemli değişikliklere gitmek ve bir çeşit orijinal düzenekler yaratmak olarak tanımlanması mümkün olan *yazınsal sapmaları* Aksan *Biçimbilimsel Sapmalar* genel başlığı altında ele almıştır (Aksan, 1995: 174)

Üçlükler

*Sonsuz var
Ne denli incelirse incelsin sevelerle
Herkesi herkesten ayıran o taş duvar*

....

*Ak bili
Bitimsizliğinde kavganın, o en kurtuluş üzere
Bir al bahar, yüreğin taçdamarına ekili
...(Saraç, 1970)*

Aşağıda yer alan “Üçer İkilik Ya Da Çatal Sevgi Dönemeci” adlı şiirinin dizilimi yine aynı şekilde alışıldan farklıdır. Dize öbeklerinin başında yer alan A, Z, A gibi nitelemeler başlıkta geçen “çatal” a nazire yapar gibi birbirine çapraz gelecek şekilde sıralanmıştır.

*ÜÇER İKİLİK
YA DA ÇATAL SEVGİ DÖNEMECİ*

*A
Uykuma düş-gölge indi
Fındık dallarından bir çocukluk-el*

...

Z.**A**

*Sen, kendinden uğratılma ürkek karaca
Ki pınar başında nicesusuzluk solur.*

....
(Saraç, 1974)

“Örenlenmek Ölümlenmek” adlı şiirindeki dizeler cümlelerin bir parçası diğer dizeye taşacak biçimde kullanılmış. Dize ortasında cümle bittiği için noktalama işareti kullanılmış. Yine bitmiş cümle sebebiyle dize ortasında büyük harf ile diğer bir cümleye başlanmış. Bu açıdan adı geçen şiir de yazımsal sapmalardan sayılabilir.

Acı! Ak umuda kara döl! Ey ki senlenirim

....
Ve de güz. Gövel ördek, ayrılık,sızlak duman...

....
*Ve kara son. Her adımda o daha bir öptüğün
Hüznün buzdağı yürekle
Sen, handidir içinde dönenip durduğum ölüm!*
(Saraç, 1973)

7.2. Sözcüksel Sapmalar

Araştırmacılar tarafından bu sapmanın iç ve dış şekilleri olduğu belirtilmiş de Saraç’ın şiir kurgusunda görülmüş kök ve ek biçimlerinin yeni ek birleşimleriyle oluşturulmuş farklı denilebilecek türevleri dikkate alınmıştır. Aşağıdaki şiirde “yetingen” ve “devingen” sözcükleri “çekingen” gibi bir türetim örnek alınarak gerçekleştirilmiştir.

Yetingenlik, Korku ve Acı Üstüne
Yitiklik yüreğine sarı bir suskunluk yağar

....
Yetingen
*Bir kaya-kavgayıdır kartal mavilikte uçar
Bir başkaldırı, vuruşma, en onur veren.*

....
Çekingen
Ak köpüklü bir sevinçte çiçeklenir ki sular

....
Ve mor bir acı kanar

Devingen.
(Saraç,1971)

... *Eli yatkın her yolla bire bin tecimine* (Saraç, 1968)

1935 yılında benzeşim yoluyla türetilip teklif edilmiş fakat revaç bulmamış ticaret anlamında öz Türkçe bir kelimedir (Ayverdi, 2005). Değişik ses ve söyleyişe sahip sözcüklere özel ilgisi olan ve yeni ses ve söz birleşimleriyle ahenkli ve özgece kullanımların yolunu açan Saraç, sanata dair olan seçimlerinde alışılmamışın yanında yer almıştır. Çünkü genellemelerin dışında kalan duygu ve düşünce dünyasının ayrıntılarını, sağlam bir ses-anlam örüntüsünde sunmak istemiştir.

Kısmış ince kemiklerini ilkel bir erinç

....

Çağlamsı bir mutluluğu çiseler artık (Saraç, 1967)

Saraç örneksime ile türemiş “erinç”, “çağlamsı” kelimelerini kullanmıştır. *Bilinç* ya da *sarımsı* gibi kelimeleri andıran bu türevler Günümüz Türk dilinde alışıldık türden değildir. Bunlardan “çağlamsı” /+msI/ ekiyle sıfat değil isim olan bir sözcükten işletilmiştir.

Bazı bölgelerde baharda hemen hemen her gün ikinci vakti yağan yağmur (Ayverdi, 2005) olarak bilinen *Kırk İkinci* ifadesinin Saraç’ta *Kırk İkinci* hâline dönüşmesi sebebiyle bahsi geçen öbek sözcük türetmeye ilişkin sapmalardandır.

Kırk İkinci

Kirli sarı güneşlerde yoz bir yaşantı

Ve sonunda varılan

Bir kırık ikinci,

Yorgun (Saraç, 1965)

Aşağıda yer alan “**Deniz Kıyısında, Kavgasız**” şiirinde,

....Ilık *savurularla* zeytin dallarına

Eskil Ege günlerinden bir soluk uzamış.

...(Saraç, 1970)

“Eskil” “savuru” gibi benzeşim yoluyla gerçekleşmiş kullanımlar ortak dilde yaygın değildir.

Kavga şiirindeki

Gülüyordu güneşle bir özgür sabah

Yelcene, dılcene, gülcene bir sevinç

Yürek davul vuruyordu (Saraç, 1969: 6)

kelimelerinin türetimi de bu türden bir sapma olduğunu gösterir niteliktedir. Çünkü “böyle+cene”, “iyi+cene” şeklinde kullanım yaygın olan ve eşitlik, benzerlik gibi işlevleri yerine getiren /+cA/ eki /+nA (< gInA, kInya) küçültme ekiyle genişletilerek pekiştirme anlamı güçlendirilmiş zarflar yapan bir ek hâline gelmiştir (Korkmaz, 2009:37). Sözlü dilde işlek olmasına rağmen yazı dilinde kullanımı tek tük misallerle sınırlıdır (Tietze 2002: 14).

(Deniz Kıyısında, Kavgasız'dan)

...

Supsuskun otlar, sular, ovalarBörtü böcek **erince** kol sıvamış. (Saraç, 1970)

“supsuskun” “erinc” kelimeleri yaygın kullanımları olmayan kelimelerdendir.

Ozanın “**senleme**” (Saraç, 1967) adlı şiirinde kullandığı başlık, alışıldık şekillerin dışında bir türetim olduğundan bu türe güzel bir örnektir.

“*Yaz Kırağısı*” adlı şiirde de kullanılan**Yürekdeşim...**

...

Ve sen can, yaradaşım, onmaz acılı.

(Saraç, 1972) kelimeleri de aynı şekilde alışıldık olmayan türemelerdendir.

Üçlükler şiirinde geçen

Gece patlar, o haykırmaz; sesi çıksa, ölümsek. Kelimesi de türetmeyle ilgili saptır.

...(Saraç, 1970)

Örenlenmek Ölümlenmek (Saraç, 1973) şiirinin başlığında geçen sözcükler de türetmeyle ilgili saptır. Çünkü sözcükler, alışılmışın dışındaki bir kullanımla dönüşlü çatıda türetilmiştir.

Eski dönemlere ait arkaik sözcük kullanımı da sözcüksel saptamalardandır. Bu tür saptamaları, Özünlü (2001:153), tarihsel dönem saptamaları içinde değerlendirmiştir.

Kavga şiirinde de “tin” ve “savuru” sözcükleri kullanılmıştır. “Tin” sözcüğü, ruh anlamında (Ayverdi, 2005) Eski Türkçe kaynaklı arkaik bir sözcüktür. Nitekim, Cemal Süreya “*öz Türkçenin şairi*” saydığı Saraç için “şiirinde çağdaş ortam arkaik görünümle belirir (1973) demiştir.

Ve tinler üstünde serin bir savuru

(Saraç, 1969: 6)

7.3. Dil Bilgisiyle/Biçim Bilimiyle İlişkili Saptamalar

Günlük dilin, belli çekimlerinde, kelimelerin başka kelimelerle kurduğu öbeklerde bilinçli bir şekilde yapılan değişikliklerle oluşturulmuş biçim birimsel ve kelimelerin cümle içindeki sıralanışlarında gerçekleştirilmiş söz dizimsel saptamalardır.

Leech ve Özünlü'nün “dilbilgisel saptamalar” arasında yer verdikleri saptamalardan önemli bir bölümü için Aksan, biçim bilimi açısından değişiklikler gösteren kullanımlardır (1995: 174) der.

*En varılmaz uzakta da olsa yeter ki solusun
İç gecemde, ışıyacak bakışı hep benim için:
Kem kişiler yüzünden artık yabancı düştüğüm
Hâlâ Kerem yanığında ovasıyla MUŞ* (Ural, 1972: 226)

Saraç'ın şiirinde bulunan MUŞ şeklindeki özel yer adı yazımı mevcut dil bilgisi kurallarının dışında olduğundan bu türden bir sapmadır.

Günlük dildeki alışıldık kullanım şekilleri “gerile gerile” ya da “önüne gerilmek” şeklindeki kullanım Saraç'ın aşağıdaki şiirinde alışılanın dışındadır.

Karanlığı kürek kürek ateşe verenler
Sayrılar, uykusuzlar üstüne *gök gerilenler* (Saraç, 1973)

“Gök gerilen” söz öbeğindeki “gerilmek” kelimesinin ortak dildeki anlamları: En düz duruma getirilmek; gergin bir şekilde örtünmek; (bir şeydiğer bir şeyin) üstünü örtmek veya önünü kapamak; kasılmak; huzursuz duruma gelmek”(Ayverdi, 2005) olarak verilmiştir.

Kıya, Kan, Hak ve Sevi (Saraç, 1968)

...
Töre diye, yasa, kural diye dama tıktular.

....
“Delğe tıkmak” olarak günlük dilde deyim şeklinde kullanılan /tık-/ eylemi, alışıldık tarzın dışında farklı bir sözcükle öbekleşmesi sebebiyle bir sapmadır.

Kıya, Kan, Hak ve Sevi (Saraç, 1968)

...
Netsin ki prangalı yüreği, ayakları

Ne etsin > n'etsin şeklinde bir yazım ile düşen sesin /'/ ile gösterilmesi gerekir. Bu kurala uyulmayıp ağız kullanımını esas alan söyleyişin yazıda kullanımı sesle ilgili bir yapılmış sapmadır.

....
*Kırıp atacak ama **tükrük** gibi hepsini* (**Kıya, Kan, Hak ve Sevi**'den)

Tükrük > Tükürük şeklinde yaygın dilde yazılıyorken orta hece ünlüsünün düşürülüp yine yerel söyleyiş tarzının esas alınması aynı türden bir diğer örnektir.

7.4. *Anlam Bilimi Açısından Görülen Sapma Örnekleri*

Ozanlar sözcükleri ve onların alışıldık bağdaştırılma biçimlerini değiştirerek daha önce bilinmeyen türetme ve birleşik oluşturma yöntemlerini tercih ederler. Böylece yeni ve değişik

göstergelerle bilinen kullanımların dışında alışılmadık bağdaştırmalar yaratırlar.

Kıya, Kan, Hak ve Sevi (Saraç, 1968)

...

Töredışılık bir illerinin töresi!..

*Sevgisi serin sularla **alacalan**an yüreği*

Töredışılık sözcük yapısında görülen iki kelimenin birleşik sözcükgibi düşünülüp tek ve özge bir anlamın ifadesi için kullanımı, anlam bilimi türünden bir sapmadır.

“Üzüm alacalanması” (Ayverdi, 2005) gibi somut anlamda alışıldık olan kullanım “yürek alacalanması” gibi mecazî bir bağlamda sunulması alışılmadık anlamlandırma şeklidir.

Ozanın “Üçlükler” adlı şiirinde

Öldürür mutluluğuna vurduğun el seni

*Gece patlar, o haykırmaz; sesi çıksa, **ölümsek**.*

...(Saraç, 1970)

“Mutluluğuna vuruluşulan **el** öldürür”: “Yabancı” ya da organ adı “el” sözcüğün mecazlı kullanımı;

“gece patlar”: Gece metaforunun patlayıcı bir madde gibi varsayılması;

“o haykırmaz, sesi çıksa, ölümsek”: Ses çıkar, haykırmaz, *ölümsek* (?) gibi duyular sebebiyle bu dizeler anlam sapmasına örnek gösterilebilir.

7.5. **Sesle İlintili Sapma Örnekleri**

Şive-Ağız Sapmaları/Bölge Ağızlarına Özgü Sapmalar

Bu sapma çeşitinde kelimeler, standart dildeki sesleri değiştirilerek kullanılır. Ozanlar duyularını standart dildeki alışıldık göstergelerle ifadelendirmek yerine belirli bölgelerde konuşulan şive ya da ağız kullanımlarındaki ses değişikliklerini dikkate alarak dizelerini oluşturma yolunu tercih ederler. “*Böylece bir yandan konuşulan dilin doğallığı, bir yandan da kişilerin bölgesel ağızlarla olan bağlılığı*” verilmiş olmaktadır (Aksan,1995: 78).

Senleme şiirinden

Sen ey dört mevsim duruşlu ecem

....

*Sepserin mor bir ölümü sürükler, **aha***

Geçtiği yerde gölgen (Saraç,1967)

Dizede geçen “aha” söyleyişi yerel bir kullanım şeklidir.

Aşağıda bulunan (**Deniz Kıyısında, Kavgasız**’daki) dizelerde

....

Balkır mavilerde bir kavgasızlık
Kurdu kuşuyla tüm doğa **onamış**. (Saraç, 1970)

...

Sen Mardin kalesi bakışlı **sevdicek**
Mutluluk iki adım iki duduğında (Saraç, 1973)

....

Bilgensi bir aptallıkla geciken diriliş
Yekinmenin bir kurşun atımı uzağında. (Saraç, 1973)
“balkır”, “onamak”, “sevdicek”, “yekinme” halk ağzından
kelimelerdir.

“**Örenlenmek Ölümlenmek**” şiirinde geçen
Batan gün kana kesicek

....

Sen, handidir içinde dönenip durduğum ölüm! (Saraç, 1973)
şiirindeki “kesicek, handidir” örnekleri yerel söyleyişle oluşmuş
sapmalardandır.

“**Gibi Üzerine Türlemeler**” şiirinde kullanılmış

...

Eski bilgilerden **söylenik** ... (Saraç, 1972).
kelimesi de bu tarz sapmalara benzer niteliktedir.

“**İçerden İşiyabilmek**” şiirinde

Senin gözlerin kara
Nerden ve ne **sürem** baksan
Yıldız ağar karanlığa. (Saraç, 1974) “sürem” ifadesi yine halk
ağızına uygun bir tarzdır.

8. Tahsin Saraç Şiirlerinde Sıfat-Sıfat Öbekleri ile Yansılardan Bazı Örnekler

Çatlayan Yalnızlık
Kısmış ince kemiklerini **ilkel bir erinç**
Üşür, **ıslak ıslak düşsel ikindilerde**
Mor yağmurlarla döğülen
Delikli çingene çadırları

....

En kızıl karanlıkta, **o mızrak çığlığıyla**
Havalanır bir mezar kuşu
Titreşen **soğuk bir yitiklikte**.

...

Ak dut süzgünlüğüyle şimdi sayrılarevinde
Yorgun suskunluğunda **ıplık düşler diker**
Gümüş ipliğiyle o gerçeklerin. (Saraç, 1967)

İlkel ve /erin-/ < erinç yani erinmek sözcüklerini bir arada kullanarak âdeta uyuşukluğun ilkelliği, çağdıılığı sezdirilmek istenirken “İslak” ile “yağmur” kelimesinin art arda getirilmesiyle “üşür” sözünün etkisi pekiştirilmiştir.

“Mor” renk adı ile /döğ-/ eyleminin birlikte kullanımı sıkıntıyı çağrıştıran duyuları belirli kılarak “delikli” “çingene” ve “çadır” kelimelerinin de söz dizimine girmesiyle kurgulanmış olumsuz havaya yoksunluk duygusu da eklenmiş olur.

“Karanlık”tan sonra getirilen mızrak sözü ile bir soyut bağlamda bir zıtlık oluşturulmak istenmiştir. Ardından yansıma türündeki “çığlık” sözcüğü “mezar kuşu” öbeğinin de etkisiyle “tizlik ve keskinlik” duygularını çağrıştırmaktadır.

“Soğuk” ve “yitmişlik” ile kurulan öbek, kaybolmuşluğun sezdirdiği mahzunluk algısını yaratır gibidir. Bu öbeğin öncesinde kullanılmış “titreş-” eylemi bu duyusun uyandırdığı melankolik havayı besler. Aynı zaman da bu okuru, hastalıklı bir yorgunluğun suskun kederine hazırlar.

Yalnızların sığındığı düşler anlatılırken ak dut gibi somut bir olgunun süzgünlük gibi soyut bir anlamla vasıflandırılmış olması alışıldık bir yaklaşım değildir; ıplık düşlerin gümüş iplik ve /dik-/ eylemiyle birlikte kurgulanması da yine genelin dışında, alışılmadık bir kullanımdır.

“Dayanılmaz, çatlayan yalnızlıkların hissettirdiği yitikle bir başına ve hasta; bitimsiz suskunluklar içinde yorgun...” gibi sıfatlarla çevrelenen boğucu yalnızlık evreni; gerçeğin gümüş aydınlığına sahip olduğu hâlde, rahatlatıcı düşlerin ılık avuntusu içinde ilerler. “Çatlayan yalnızlık” duygusunun meydana getirdiği boğucu karamsarlık, çok geçmeden hayal kadar aydınlık ve engin bir sınırsızlığa taşınır; bu, sözcüklerle çizilmiş bunaltıcı ve ağır duyuları biraz olsun hafifletmiştir.

9. Tartışma ve Sonuç

Saraç’ın dizeleri ses tekrarlarıyla gerçekleşen ritim zenginliği yanı sıra; düşüncelerin özel duyularla güzelleştirildiği bir söz dağarcığıyla donanmıştır. Saraç, yapıcısı olduğu söz kalıplarını dilediği gibi kullanmış ve içine döktüğü duyuları türlü anlamları barındıracak biçimde tasarlamıştır.

Saraç’ın şiirlerinde *metinsel*, *ikileme*, *ek yinelemesi* gibi farklı türlerde yapılmış tekrarlar şiirlerinin armonik yapısına güçlü bir etki sunmuştur. Öyle ki, gelenekten beslenmiş bir kafîye sisteminin genel olarak yokluğuna rağmen şiirlerinin ses örgüsü zengin ritim içerir. Farklı dizilimlerle kurulan paralellikler sayesinde seslerin hazırladığı

yeterlilikler şiirlerin anlamlarında hem bütünlük hem derinlik sağlamıştır. Üstelik seslerin tekrarı şiirlerine kanıksanmaktan uzak bir çeşitlilik ile estetik etkiyi arttırıcı bir duyarlılık kazandırmıştır.

Saraç'ın bilhassa kendi devri için hayli farklı sayılan öz Türkçe kelimeleri, şiir dilinde kullanması, özge duygulanmaların alışılmışın dışı bir tarzda aktarılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Şiirsel dilde, iletilerin etkili bir yoğunlukla ama bir o kadar da anlaşılır ve zevkli açılımlarla verilmesini mümkün kılan yöntemleri başarılı bir şekilde uygulayabilmiş olan Saraç, gelenekten beslenmeyi de ihmal etmemiştir. Vurgulamak istediklerini şiir sevenlerin kalplerinde yer etmesini sağlamak adına dilin imkânlarını göz önünde tutarak ve estetik dokunuşlardan taviz vermeden dizelerini oluşturmasını bilmiştir.

Saraç'ı farklı kılan en önemli özellik elbette geçmiş ve gelecek arası gidip gelen bazen çağdaş bazen arkaik yapıdaki ama mutlak özgün sözcüklerle oluşmuş dildir. Bu çalışmada Saraç'ın şiir diline kattığı zengin söz dağarcığı yanında dizelerini güçlü kılan ses-söz yapılanmaları ele alınmış, ozanın şiir dilindeki özgün yaklaşımları açığa kavuşturulmak amaçlanmıştır. Şiir dilinde sergilenen ses-söz ilişkisinin tatbik edilen yöntemlerle ulaştığı etki seviyesi örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılmış; bu şekilde şiir dilinde ses-söz kapsamında gerçekleşen yaratıcılığa dikkat çekilerek günümüzün dil bilimi incelemelerine şiirde dil kullanımı açısından bir katkı sunulmak istenmiştir.

Kaynakça

- Adıyaman, C. (2010). Türkçede Ses Ve Anlam İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *16-18 Aralık III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (1-10) İzmir. Bildiri Kitabı. <https://tr.scribd.com/doc/76964698/Ad%C4%B1yaman-Ceyda-Turkcede-Ses-Anlam-%C4%B0li%C5%9Fkisi-Dunya-Dili-Turkce-Sempozyumu-2010>
- Aksan, D. (1993). *Dilbilim Açısından Şiir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, , 1974, Sayı: 271 XXIX, sayfa. 558-559.
- _____. (1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Ayverdi, İ. (2005). *Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük- 3* cilt. İstanbul; Kubbealtı Neşriyat,
- Eliaçık M. (2014). Belagat Kitaplarında Tekrîr Sanatının Tarif ve Tasnifi (Ahmed Reşid 'ö. 1956'-Nazariyyât-ı Edebiyye'den naklen). *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2, Sayı:7, Aralık, Sayfa 1-7.

- Karaahmetoğlu, İ. (1969). Yeni Yılda Sanatçı Tahsin Saraç'la Konuşma, *Ilgaz Dergisi*, Ankara: Ocak, Sayı. 88, sayfa. 5-6.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3.baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kortantamer, T.(1982). Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmalar Dergisi* İzmir: 1971 Sayı.1, sayfa. 61-106.
- Leech, G.(1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*, Longman.
- Özünü Ü. (1982). Şiir Dilinde Sapmalar, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Ağustos 1982, C:XLV, Sayı. 368, sayfa.77-85.
- _____. (1987). Dilbilim ve Edebiyat Konusu Olarak Yinelemeler. I. Dilbilimi Sempozyumu Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını (18-19 Haziran 1987). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Sayfa. 44-51
- _____. (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Saraç, T. (1965). Kırık İkinci *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Aralık, C: XV, Sayı: 171, sayfa. 177.
- _____. (1967). Çatlayan Yalnızlık *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*. Ankara, Mart, C: XVI, Sayı: 186, sayfa. 423.
- _____. (1967). Senleme, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ekim, C. XVII, Sayı. 193, Sayfa. 14-15.
- _____. (1967). Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılıklar. (Tahsin Saraç 1970-1979 yılları arası, *Türk Dili* dergisinde “Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılıklar” bölümünün aktif hazırlayıcılarından olmuştur).*Yeni Dergi Aylık Sanat Dergisi*, Yıl 4, Sayı. 37- Ekim, DE Yayınevi.
- _____. (1968). *Bir Kıl Boyunlunun Yersiz Ölümü İçin*, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Nisan, C:XVIII, Sayı:199; sayfa. 16-17.
- _____. (1968). Görünüm. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ekim, C. XIX. Sayı. 205, sayfa. 15. _____ (1968). Güz ve Göç Üzre *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Eylül, C.XVIII, Sayı. 204, sayfa. 571.
- _____. (1968). *Güneş Kavgası*. Ankara: Dost Yayınları 70.
- _____. (1969). Kavga *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ekim, C. XXVI, Sayı. 217. Sayfa. 6.
- _____. (1969). Yeraydın. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Mayıs, C: XX, Sayı: 212, sayfa. 111.

- _____. (1970). Deniz Kıyısında, Kavgasız. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Eylül, C: XXII, Sayı: 228, sayfa. 443.
- _____. (1970). Üçlükler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Haziran, C. XXII, Sayı. 225, sayfa. 187.
- _____. (1971). Çiçek Karanlığına Tüneyen Sevi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ocak, C.XXIII, Sayı. 232, sayfa. 280.
- _____. (1971). Gecenin Karnı *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Nisan, C.XXIV, Sayı. 235, sayfa. 13.
- _____. (1971). Yetingenlik, Korku ve Acı Üstüne. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Nisan, C. XXIV, Sayı. 235, sayfa. 18.
- _____. (1972). Gibi Üzerine Türlemeler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Mayıs, C.XXVI, Sayı. 248, sayfa. 109.
- _____. (1972). Yaz Kırağısı. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ağustos, C. XXVI, Sayı. 251, sayfa. 410.
- _____. (1973). Bir An Karamsar. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Şubat, C. XXVII, Sayı. 257, sayfa. 394.
- _____. (1973). Örenlenmek Ölümlemek. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Nisan, C. XXVIII, Sayı. 259, sayfa. 28.
- _____. (1973). *Direnmeler*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____. (1974). İçerden İşıyabilmek. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Mayıs, C.XXIX, Sayı. 272, sayfa. 628.
- _____. (1974). Üçer İkilik ya da Çatal Sevgi Dönemeci. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Mart, C. XXIX, Sayı. 270, Sayfa. 482.
- _____. (1963). Geçkin Bir Kızdan Geceye. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ekim, C.XIII, Sayı. 145, sayfa. 24.
- _____. (1967). Sen Üzre Dal Dal İniş. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Nisan, C.XVI, Sayı. 187, sayfa. 494.
- _____. (1969). Kavga. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ekim, C. XXVI, Sayı. 217. Sayfa. 6.
- _____. (1972). Onduran Acı. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Aralık, C.XXVII, Sayı. 255, sayfa. 248.
- _____. (1978). Güvercin Kasapları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ocak, C.XXXVII, Sayı. 316, sayfa. 20.
- Süreya C. (1973). *Direnmeler* (Tahsin Saraç) “Arka Kapak Tanıtım Yazısı”ndan. İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____. (2006). *Şapkam Dolu Çiçekle, Toplu Yazılar I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.309.

- Tietze, A. (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C. I (A-E). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Ural, O. (1972). Tahsin Saraç'ın Şiirlerinde Yürek, Renk, yalnızlık ve Anadolu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Haziran, C. XXVI, Sayı. 249. Sayfa. 222-226.
- Uyguner, M. (1969). *Güneş Kavgası*. Kitaplar-Tenkit. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Mart, C: XIX, Sayı. 210, sayfa. 829-830.
- _____. (1965). *Bir Ölümsüz Yalnızlık*. (Saraç, Tahsin, Şiirler. Ankara: Çeviri Yayınevi) Kitaplar-Tenkit. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara: Ekim C. XV. Sayı. 169, sayfa. 53.
- <http://siirlersairler.blogcu.com/tahsin-sarac-yasami-yapitlari-ve-siirlerinden-ornekler> (Erişim Tarihi: 12.01.2018)

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 69-86
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 13.03.2018 Kabul/Accepted: 09.04.2018

**MÜBARİZ ÖREN'İN *BEYAZ BULUTLAR* ROMANINDA
POST-YAPISAL FONKSİYON VE GÖLGE ARKETİPİ**

**MÜBARİZ ÖRƏNİN *AĞ BULUDLAR* ROMANINDA
POSTSTRUKTURAL FUNKSIYA VƏ KÖLGƏ ARXETIPI**

***POST-STRUCTURAL FUNCTION AND SHADING ARCHETYPE
IN THE NOVEL WHITE CLOUDS BY MUBARIZ OREN***

Ülvi BABAYEV

Bakü Mühendislik Üniversitesi
e-mail: ubabayev@beu.edu.az

Öz

Bu makalede çağdaş Azerbaycan edebiyatının temsilcisi Mübariz Ören'in *Beyaz Bulutlar* romanında post-yapısal fonksiyon ve gölge arketipi inceleniyor. Post-yapısalcılık ve gölge arketipi kavramları hakkında bilgi verildikten sonra Roland Barthes, Jacques Derrida, Michel Foucault ve Jacques Lacan gibi post-yapısalcıların görüş ve tezlerinin *Beyaz Bulutlar* romanında nasıl ve hangi şekilde kullanıldığı gösteriliyor. Karl Gustav Jung'ın arketiplerle ilgili düşünceleri ve onun *Beyaz Bulutlar* eserindeki yansımaları makalenin konusunu açıklığa kavuşturuyor. Gölge arketipi özellikle romanın temel karakterleri baba ve oğulun yaşamındaki yansıması ve tekrarlanması dikkat çeker. Bu çalışmanın yeniliği post-yapısal nitelikler ve gölge arketipine yeni bakış açısı kazandırması ve bu kavramların yeni formatta araştırılmasıdır. Otto Weininger'in *Cinsiyet ve Karakter* ve Hermann Broch'un sistemli edebiyata dair tezlerinin modern romanda ampirik anlamı ele alınıyor. Romanın kahramanları baba ve oğul günah kompleksinden sıkıntı çekiyor. Antik yunan tiyatro yazarı Sofokles'in "Kral Edip" tragedyasında yansıyan inses olayı *Beyaz bulutlar* romanında modern hayata dönüşüm edilir. Roman Marcel Prust'un *Sodom ve Gomorra*, Max Frisch'in *Homo Faber* eserleri ile de metnlerarası ilişkiye giriyor. *Beyaz bulutlar* romanı dünya edebiyatının önemli yapıtları ile karşılaştırmalı olarak analiz ediliyor. Karşılaştırmalı analiz metodu makalede daha somut ve net sonuç elde etmeye hizmet ediyor. Sonuç olarak makale bilimsel ve edebi kanatlarla bitiyor.

Anahtar Kelimeler: Post-yapısalcılık, Henid, Gölge arketipi, Mübariz Ören, Beyaz Bulutlar.

Xülasə

Bu məqalədə müasir Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndəsi Mübariz Örenin “Ağ buludlar” romanında poststruktural funksiya və kölgə arxetipi” təhlil və tədqiq edilir. Əvvəla, poststrukturalizm və kölgə arxetipi anlayışı haqqında məlumat verilir. Daha sonra Rolan Bart, Jak Derrida, Mişel Fuko və Jak Lakan kimi poststrukturalistlərin nəzəri-praktiki görüş və tezislərinin “Ağ buludlar” romanında necə və nə şəkildə tətbiq edilməsi göstərilir. Karl Qustav Yunqun arxetiplərlə bağlı fikirləri və onun “Ağ buludlar” əsərində əks olunması məqalənin mövzusunı daha da aydınlaşdırır. Xüsusi ilə, kölgə arxetipinin romanın qəhrəmanları ata və oğulun həyatında öz əksini tapması və təkrarlanması diqqət cəlb edir. Məqalənin yeniliyi bundan ibarətdir ki, poststruktural keyfiyyətlər və kölgə arxetipi tamamilə yeni formatda araşdırılır. Otto Veynigerin “Cins və xarakter” və Heman Broxun sistemətik ədəbiyyatla bağlı tezislərinin müasir bir romanda təcrübi mahiyyət daşıması sistemləşir. Romanın qəhrəmanları ata və oğul günah kompleksindən əziyyət çəkir. Antik yunan dramaturqu Sofoklun “Kral Edip” faciəsində əks olunan inses hadisəsi “Ağ buludlar” romanında müasir həyata transformasiya edilir. Roman Marsel Prustun “Sodom və Homorra”, Maks Frişin “Homo Faber” əsərləri ilə də mətnlərarası əlaqəyə girir. “Ağ buludlar” romanı dünya ədəbiyyatının önəmli mətnləri ilə müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Müqayisəli təhlil metodu məqalədə daha konkret və aydın nəticə əldə etməyə xidmət edir. Nəticədə məqalə elmi və bədii qənaətlərlə yekunlaşır.

Açar Sözlər: Poststrukturalizm, henid, kölgə arxetipi, Mübariz Ören, Ağ buludlar

Abstract

In this article, post-structural function and "shading archetype" in the novel "White clouds" by the representative of contemporary Azerbaijan literature - Mubariz Oren are investigated and analysed. Firstly, information is given about the notions of post-structuralism and "shading archetype". Afterwards, appliance way of the theoretical-practical approaches and theses of post-structuralists such as Roland Barthes, Jacques Derrida, Michel Foucault və Jak Lakan are applied in the novel "White clouds" is identified. Especially, representation and duplication of shading archetype in the life of heros of the novel - father and his son attracts attention. The novelty of the article is that post-structural characteristics and shading archetype is totally investigated in different context. The theses of Otto Weininger in "Gender and character" and Herman Brox related to systematic literature meaning an experimental nature in a contemporary novel is systematized. The characters in the novel, father and son suffer from sin complex. Incest occurrence reflected in the drama of antique Greek playwright Sophocles' "King Oedipus" is transformed into modern life in the novel "White clouds". The novel makes an intertextual connection with "Sodom ve Gomorrah" by Marcel Prust and

"Homo Faber" by Max Frisch as well. The novel "White clouds" is comparatively analyzed with the important texts of world literature. Comparative analysis method serves as a pathway to get more comprehensive and clear result. The article ends with scientific and artistic opinions.

Keywords: Post-structuralism, henid, shading archetype, Mubariz Oren, White clouds

Giriş

Otto Veyninger "Cins və xarakter" kitabında "henid" adlı bir anlayışdan bəhs edir. "Henid"də qeyri-müəyyən biri olmaqdan başqa özünü dolğun ifadə edə bilməmək, sonradan tamamilə parçalanmış, bölünmüş halda olmaq müşahidə edilir və bu da qətidir ki, "henid" in bu hissələrə ayrılmış məzmununun özündə belə bütövlük yoxdur" [26, 125]. "Cins və xarakter" kitabında kişi və qadınların biseksuallığı barədə də fikir irəli sürülür. Veyningerə görə hər kişidə qadınlıq, hər qadında kişilik keyfiyyətləri var.

1971-ci ildə amerikalı sənət tarixçisi Linda Noxlinin "Niyə heç böyük qadın sənətkar yoxdur?" adlı məqaləsi yeni cığır açdı. Həm sosiologiya və psixologiya elmində, həm də sənət tarixində estetik inqilab baş verdi. Noxlinin yazısı Amerika, Almaniya, İngiltərə, Avstrya və Polşada incəsənətdə yeni kəşflərə səbəb oldu. Eleanor Antin, Linda Benqlis, Cudi Çikaqo, Rebeka Horn, Vali Eksport, Meri Kelli, Maqdalena Abakanoviç və onlarla başqa qadın sənətə gəldi. Bu qadınlar vizual sənətlərdə yeni bir imic yaratdılar. 1960-80-ci illərə qədər özünün "henid" halını yaşayan qadınlar sənətdə çoxsəsli atmosfer yaratdılar. Kerol Şnimen "Aybaşı gündəlikləri" naxışlarında, ardınca "Ət şənliyi" performansı, Monika Syonun "Doğum" tablosu, Cudi Çikaqonun "Axşam yeməyi" əsərində qadınların və qadınlığın xüsusi cəhətləri göstərilir. Çikaqo üçbucaqlı "Axşam yeməyi"ndə boya, taxta, keramika, parça və metaldan istifadə edib. İyirmi iki qadınla yaratdığı bu əsər qadınlığın sənət arxetipidir. Hər yöndən qadın cinsiyyətini simvollaşdırır. Qadının kişidən əksik olmadığı təsdiqlənir. Çünki bu qadınlar uğursuz arxetip olmaqdan imtina edirlər. Ona görə də uğur qazanırlar. [1].

Bəs "henid" in ədəbiyyatla əlaqəsi nədir? Bu əlaqəni yaradan şəxs Herman Broxdur. Yazıçı "Ədəbiyyat və fəlsəfə" kitabında sistemli estetikanın təsir dərəcəsini analiz edir [4, 9-41]. Hər şey dəqiq ölçülüb biçiləndə mətnin bütün komponentləri də yerli-yerində olur. XX əsrin böyük modernist yazıçısı Brox həm də ədəbiyyat strukturalistidir. Nəzəri fikirlərini "Yuxusuzlar", "Vergilinin ölümü" romanlarında və hekayələrində reallaşdırıb [5], [6].

Veyningerin "henid" qavramı ədəbiyyatda necə və nə şəkildə əks olunur? Yazının yaddaşında mövcud olan, amma hələ tam üzə

çıxmamış, beynindən tam çıxmaq ərəfəsində orada düşüb qalmış düşüncələr daha sonra yaratdığı xarakterlərin taleyində yavaş-yavaş üzə çıxır. Bu hal arxetipin yaranma prosesidir. Həyat təcrübəsi, sistemli yazıçı qələmi, üslub, dil və struktur estetikası mifik yaddaş yaradır. Bu qapalı yaddaş formasıdır. Mifik yaddaş hər kəsdə olsa da, dərin qatlarına söz sənətində rast gəlmək olur. Hər hansı bir adam mifik yaddaşı gündəlik bir ritual olaraq yaşaya bilir. Başına bir hadisə gəlir və onu nə vaxtsa yaşadığını düşünür. Yaxud bir əsər oxuyur, bir filmə baxır onları daha əvvəl baş vermiş bir hadisə kimi təsəvvür edir. Hətta, fərdlərlə yanaşı, millətlərin tarixində, folklor və miflərində bənzərlik mövcuddur. Mifoloji sistemdə fərqli ərazi və irqlər ortaq və oxşar ola bilirlər.

Yazıçı isə bütün insanlığın yaddaşına girə bilir. Fərqli dövrlərdə yaşanan əhvalat və hadisələri müasir dövrə transformasiya edir. Gerçək mifik yaddaşı yaradır. “Henid”in bəşəri versiyasını formalaşdırır. Ruh və cismin patalogiyasını araşdırır. Sual və cavabın inamlı və şübhəli tərəflərini göstərir. Günah və aqibətin mahiyyəti təqdim edilir. “Henid”in cinsiyyət və xarakterlə əlaqəsi sistemləşir. Noxlinin yazısından sonra sənətdə inqilab edən qadınlar “henid”in yeni üzünü yaradırlar. Beyində ilişib qalan dəyərlərin sənətə çevrilməyinin mümkünlüyünü sübut edirlər. İnsədən yaranan və təkrarlanan arxetip və arxetiplər qadın sənətkarların pozitiv və yenilikçi performansının xaricində baş verir. Bu məqamı “henid” anlayışını özündə cəmləşdirən bədii mətnlər daha yaxşı ifadə edir. Çünki yaddaş və nəsillə bağlı olan arxetip yaratmaqda “henid”in və cinsiyyətin böyük rolu var. Jak Derrida, Rolan Bart və Jak Lakanın fikirlərinə görə poststrukturalizm dil və struktur hadisəsi omlaqla yanaşı, yaddaş və təxtəşüurla da bağlıdır. Deməli, poststruktural funksiya və arxetiplər arasında sistemli bir əlaqə mövcuddur. Kölgə arxetipi isə insanın mənəvi kəsirlərini ifadə edir. Bunun üçün Karl Qustav Yunqun arxetiplərlə bağlı fikirləri əsas meyardır. Ədəbi mətnlərin təhlilində də Yunq fəlsəfəsi tətbiq olunur. Azərbaycan ədəbiyyatında Veyninqerin “henid” anlayışına və Yunqun arxetiplər haqqında görüşlərinə uyğun gələn mətn Mübariz Örenin “Ağ buludlar” romanıdır. Deməli, Veyninqerin “Cins və xarakter” kitabı və qadın sənətkarların estetik inqilabına müraciət təsadüfi deyil. “Ağ buludlar” romanında poststruktural funksiya və kölgə arxetipi Veyninqer, Yunq və poststrukturalistlərin nəzəri fikirləri praktiki olaraq tətbiq edilmişdir.

1. “Ağ buludlar” romanında poststruktural funksiya

Kişi və qadın, ağıl və duyğu, ehtiras və təbiətin üstünə “Ağ buludlar”ın ədəbi- estetik çətiri açılır. Mübariz sənət və sənətkarlıq

arasında harmoniya yarada bilir. “Ağ buludlar” romanı poststruktural funksiyaya malikdir. Romanda intertetkstuallıq və dekonstruksiya yeni tipli ədəbi mətn formalaşdırır. Dekonstruksiya təbii və orqanikdirsə, poststuktural ədəbiyyat yaranır. Jak Derridaya görə dekonstruksiya yeni, poststruktural ədəbiyyatın əsasını qoya bilir. Hansı mətn bədiidir? sualına cavab verir [7, 51]. Yeni tipli bədii və poetik mətn formalaşır. Mübariz Ören Sodom və Homorra qəbiləsinin başına gələn əhvalatı müasir həyata köçürür. Arxetiplər üzə çıxmağa başlayır. “Ağ buludlar” romanı Sofoklun “Kral Edip”, Marsel Prustun “Sodom və Homorra”, Mario Varqas Lyosanın “Ögey ananı oxşamaq”, Maks Frişin “Homo Faber” romanları və onlarla tarixi, ədəbi, dini hadisə və mətnlərlə əlaqəyə girir. [23], [21], [16], [10] Tarix xüsusi rol oynayır. Dekonstruksiya keçmişi yenidən qurmaq və ona təzə bucaqdan baxmaq üçündür. Rolan Bart “Mişele” kitabında tarix və ölümün fəlsəfəsini tədqiq edir. Bu yolla həm də arxetiplərin yaranma və bir-birini təkrarlamadakı həqiqət aydınlaşır. Jül Mişele XIX əsr fransız tarixçisidir. Bart alimin fikirləri əsasında keçmiş və indi arasında əlaqə yaradan tarixin mahiyyətini şərh edir. Mişele Paris universitetində tarix professoru olmaqla yanaşı, siyasətə qarışmadan yeni ziyalı nəslə yetişdirməyə səy göstərir. Universitetdə tələbələrin maariflənməsində xüsusi rol oynayır. “Tarixi həqiqətlər Mişele üçün yenidən qurulacaq bir dekonstruksiya deyil, qucaqlanacaq bir bədəndir. Tarixçi tanış bir istiliyi yenidən hiss etmək üçün lazımdır” [2, 28]. Mişele “Fransa tarixi” kitabında və eləcə də universitet auditoriyalarında oxuduğu mühazirələrində keçmiş bu günün həqiqətini dərk etmək üçün öyrədir. “Ağ buludlar” romanı da adi, sadə bir dekonstruksiya, poststruktural bir funksiyadan ibarət texniki bir ədəbiyyat hadisəsi deyil. İnsanla bağlı qəliz, anlaşılmayan həqiqətləri kəşf edir. Sofokl “Kral Edip”də insan və tanrılar arasında məlumat və bilik mübarizəsini keçmişin izləri ilə təhlil edir. Mübariz Ören “Kral Edip” və ondan sonrakı tarixi günah və peşmanlıq, kişilik və qadınlıq aspektindən təqdim edir. Cinsin tələb etdiyi instinkt və duyğulardan xilas ola bilməməyin patoloji dərinliyinə enir. Həmin qatın ədəbi-estetik mahiyyətini təsvir edir. Əsərin əsas obrazları ata və oğul eyni aqibəti yaşayır. Ailəsinə tərək edən kamaz sürücüsü ata Rusiyanın fərqli şəhər, qəsəbə və kəndlərinə səfərlər edir. Hətta, ordan da Qazaxıstanə keçir. Ancaq bu məqamı Umberto Ekonun empirik, Lyosanın ilahi təhkiyəçi adlandırdığı şəxs xaricində heç kim bilmir [9, 39], [17]. Heç müəllifin özünün də bu gələcəkdən xəbəri yoxdur. O vaxta qədər ki, oğul da atanın aqibətini yaşayacaq. Bədii mətnin çoxsəsliliyi və qeyri-adiliyi elə bu məqamdadır. Müəllifin heç nədən xəbəri yoxdur. Bütün səhnələri öz istəyi ilə yazmır. Bəs hadisələr kor-koranə, sitemsiz bir şəkildə cərəyan edir? Qətiyyə, belə deyil.

Yenə mifik yaddaş və arxetiplərin təbii bir sürpriz kimi ortaya çıxması mətnin strukturunu müəyyənləşdirir. Bədii mətnin tarixdən daha təsirli effektə malik olması sübut edilir. Rolan Bart “Mişelə” kitabında tarixi tanış istiliyi xatırladan bir sahə kimi qeyd edir. Ancaq Bartın tezisində əlavə ediləcək bir həqiqət var. Tarixdən də isti və canlı bir mexanizm ədəbi mətnlərdir. “Ağ buludlar” romanı belə bir struktur və estetik keyfiyyətləri ilə seçilir.

“Ağ buludlar”da poststruktural xüsusiyyət romanın dil və üslubunda dolğun əks olunur. Bu da poststrukturalizmin ən əsas cəhətidir. Çünki romanın dilində çoxqatlı semantik çalarlar və estetik ifadə metodları olmasa, günah arxetiplərini, Edip kompleksinin müasir həyata necə transformasiya olduğunu ifadə etmək çətinləşər. Müasir ədəbiyyat nəzəriyyəçisi, postsrukturalist Ketrin Belsey dilin poststruktural ədəbiyyatda nə qədər vacib olduğunu belə qeyd edir: “Poststrukturalizm dünyadakı vəziyyətimizi sorğu-sual edən ənənəvi məsələləri müzakirəyə çıxararaq fərqli bir yanaşma mövqeyi göstərir”[3, 13]. Mübariz Örenin günah arxetipinə yeni yanaşma tərzi onun yaratmış olduğu dil strukturu və poetik-üslubi imkanların estetikası miqyasında reallaşır. Yəni, mətndə Kral Edipdən indiki zamana kimi mövcud olan günah arxetiplərinin, inseslərin hamsını dərk edə bilməyimiz üçün yüksək ölçüdə ifadə gücü olmalıdır. “Ağ buludlar” romanında mövcud Azərbaycan dilindən istifadə hər hansı bir hekayə danışmağa hesablanmayıb. Sözlərin ahəng və harmoniya içində bir-birini əvəzlədiyi hadisələr obrazlı, poetik effekt üçün də deyil. Bu cür yanaşma tərzi daha çox XIX əsr romanlarına xasdır. XIX əsrdə yazılmış iki romanı nəzərdən keçirmək olar. Tolstoyun “Anna Karenina”, Floberin “Madam Bovari” romanlarında dil yüksək epik vüsət və maksimal dərəcədə obrazlı ifadəliliyə yönəlir. Çünki hər iki romançı həyatı bədii mətnlərdəki kimi obrazlı və saf görmək istəyir. O dövrün yüksək texnologiyadan xəbərsiz cəmiyyəti bu cür təsvirə uyğundur. Halbuki, Anna Karenina və Emma Bovari günah arxetipindən xilas ola bilmir. Tolstoy peşmanlığın gözəl sonunu, Flober ekzistensial çıxılmazlıq sindromuna etirazını sənətin tematikasına daxil edir. [24], [12]. İstehlak cəmiyyətinin yazıçısı Mübariz Ören isə obrazlı dildən dekonstruksiya üçün istifadə edir. Axı dil göstərici bir vasitədir. Misal üçün island dilində yazan Halldor Laksnessin “Lilya” hekayəsini o dili bilməyən bir şəxs oxusa, o mətn oxucu üçün anlaşılmaz simvol və işarədən ibarət olacaq. Ancaq ən azından tərcümədən oxuduqda acı və məhzun bir sevgi hekayəti ilə qarşılaşacaq.

Poststruktural ədəbiyyatda dil modern həyatı ifadə edə bilmirsə, yad bir dil qədər anlaşılmazdır. Mübarizin dili nə qədər poetikdirsə, bir o qədər modern imkanlara malikdir. “Ağ buludlar” romanı dilçilik və

semiotika baxımdan təhlillərə imkan verir. Romana semiotik təhlillərlə yanaşanda postsruktural dil və kölgə arxetipləri arasında qurulmuş poetik harmoniya yaranır. “Ağ buludlar” semiotik yozumlarla zəngindir. Mətnin əvvəli Sodomor qəsəbəsində başlayır və orada da bitir. Başlanğıc sona, son başlanğıca çevrilir. Günah və lənətlərin toplandığı məkan Sodomorun səmasında bir topa qara bulud var. Qara buludlar Kral Edipdən əvvəl və müasiri olduğumuz zamandan sonra baş vermiş və verəcək insesləri bir yerə yığan metafordur. Arxetiplər romanın dilini izləyir. Xalis poststruktural funksiya formalaşır. Mətni yazandan sonra müəllifin ölümü bu işi sürətləndirir. Rolan Bartın “Müəllifin ölümü” tezi bu məqamla üst-üstə düşür. Ənənəvi ədəbiyyatşünaslıq və tənqidə görə mətni və onu dil strukturunu, leksik-semantik çalarları anlamağımız üçün müəllifə müraciət etmək şərtidir. Bart isə bunun əksi olan bir tezi irəli sürür. Mətn bitdikdən sonra müəllif ölür [2]. Poststrukturalizmdə mətnin yaradıcı oxucu tərəfindən mütaliəsi və dilin semiotik təhlili yazıçının ölümünə sübutdur. Mübariz Ören belə bir poetik dil mexanizmi yaradır. Romanın girişində davam edən lənət arxetipi barədə məlumat verilir. “Mayın ortalarında bura son gəlişindən sonra dincliyi əldən getmişdi. Gölün içidəki bulud bir an belə rahat buraxmırdı onu. Gecələr yuxusuna girib hislərini təlatümə gətirirdi. Cilddən-cildə, şəkildən-şəkilə girib ruhunu, vücudunu gəmirirdi. Dağ kimi üstünə yeriir, qovub-qovub qaranəfəs edirdi. Hər dəfə ölümün bircə addımlığından qayırdı, qan-tər içində oyanıb yaxasını gölün dibsiz əsarətindən güclə qoparırdı. Lənətlənmişdi elə bil [19, 119]. Semiotik bir təhlil zamanı ən birinci göl, su hövzəsi diqqət cəlb edir. Göl axar su deyil. Öz hövzəsini tərk edə bilmir. Qara buludlar qəhrəmanı izləyən bədlkdir. Lənətli qara buludlar onun yuxularına da girir. Məlumatlar, açar sözlər yenə də lənət arxetipinin kökünü bilməyimiz üçün kifayət deyil. Daha sonra məkanın dəqiqləşməsi, simvol və şifrələrin yozumuna kömək edir. “Şəhərin iyirmi beş kilometrliyində, Sodomor qəsəbəsinə bitişik meşəlikdə “Müqəddəs göl” deyilən yer var. Qəsəbə tərəfdən getsən, gölün baş tərəfində, lap qəlbidə yarıuçuq daş sütunlar görərsən – bir vaxtlar Buxara, Kazan, Qafqaz tərəfdən gəlmiş müqəddəslərin əzəmətli müllklərinin qalıqlarını. İndi o dikdə Qocanın “Apollon otel”i yerləşir [19, 124].

“Müqəddəs göl” günah və lənəti qəbul etmir. Sodomorda hansı hadisələr baş verib ki, oranı qara buludlar işğal edib. Romanda məkan, zaman və sivilizasiyanın yaratdığı mifik yaddaş öz hərəkət trayektoriyasını cızır. Sodom və Homorra qəbiləsindən başlayan zaman arxetipi, müasir dövrdə Sodomor adlı qəsəbə və oranın əhalisindən ibarət sivilizasiya romanın tikinti materialı olur. Mətnin tikinti materialı dildir və onun semiotik təhlilləri üçün təkcə rəməz, şifrə və simvollar

aparıcı deyil. Süjetlə dil arasında estetik bir harmoniya mütləq şəkildə lazım və zəruridir. Romanın struktur estetikası yaranır. Dil planlı və süjetə bağlı bir formatda semiotik məzmun əldə edir. Arxetiplər zaman və məkanları aşaraq indiki ana daxil olur. Mübariz Ören mifik yaddaşı qapalı çevrədə hərəkət etdirir. Yaradıcı oxucu bu vəziyyəti dərk edir. Həmin qapalı çevrə həm real həyat, həm də bədii, elmi və dini mətnlər arasında kollaj yaradır. Bu palimpsest kollajdır. Köhnə hadisə, rəvayət və bədii əsərlər bir mətnə poststruktural funksiya və kölgə arxetiplərinə tabe edilir. Otelin adının Apollon seçilməsi də təsadüfi deyil. Mifik yaddaş mifik əlaqə, simvol və rəmzlərlə daha təsirli effekt yaradır. Apollon yunan mifologiyasında sənətin, işığın, musiqinin və xəstəliklərin tanrısıdır. Ən əsası da kəhanət tanrısıdır. Gələcəyi görən və bu barədə məlumat verən Apollon romanda dəqiq bir estetik dekorasiyadır. Çünki Apollon dünyaya tanrı olaraq gəlsə də, başı insan kimi bəlalər çəkir. İşıq, sənət və musiqinin tanrısı ola bilmək üçün böyük bir yol qət edir. Baş Olimp tanrısı Zevslə ilahə Letonun oğlu Apollon tez bir şəkildə böyüyür və doğulduğu ərazini tərk edir. Əjdaha Pitonu öldürdükdən sonra peşman olur. Günah kompleksi onu rahat buraxmır. Məhz bu hadisədən sonra Apollon musiqi, işıq, xəstəliklər və kəhanətin tanrısı ünvanına layiq olur. Nəticədə yenə günahdan xilas ola bilmir. Atası Zevsi taxtından salmaq istəyir. Zevs isə ona başa salır ki, “heç vaxt sərhəddi keçmə, həddini bil” [13, 95]. Apollonun xüsusi bir cəhəti var. Biseksualdır. Veyningerin proqnozu diaxrondur və mifik təfəkkürə qədər gedib çıxır. Mifoloji arxetiplər və onun müasir dünyada əks olunma modeli isə “Ağ buludlar” romanında mövcuddur. Tanrılar insan zəkasının məhsuludur. Deməli, yaddaşda, şüur altında yerləşən biseksuallıq dövrdən və sivilizasiyadan asılı olmayaraq ortaya çıxa bilir. Qapalı mifik çevrə “Ağ buludlar” romanında tamamlanır və gələcəyə sənətin enerji və təqdimatını ötürür. Zevsin bədheybət, div oğlu Tityos atasının arvadı Letoya təcavüz edir. Qapalı mifik çevrəyə “Ağ buludlar” romanı bu vaxt daxil olur. Şüuraltında yerləşən cinsi istək və onun günah kompleksinə çevrilməsi qarşılaşır. Cinsi istək və qohumluq əlaqələri arasında paradoks yaranır. “Ağ buludlar” romanında isə inses hadisələri təsadüfi xarakter daşıyır. Edipin düşdüyü çıxılmazlıq sindromuna daha yaxındır.

“Ağ buludlar” romanının adsız qəhrəmanı da Apollon kimi səfərə çıxır. Yol metaforu işə düşür. Bəs qəhrəmanın adı niyə yoxdur? Müəllif ona uyğun bir ad tapa bilməyibmi? Bu bir versiyadır, mümkündür. Ancaq modernist texnologiya ilə yazılan və antiqəhrəman olan bir xarakterin ada ehtiyacı yoxdur. Çünki o, fərdin, xüsusi adın əhəmiyyəti olmayan bir dövrdə yaşayır. Müflisləşən bu “qəhrəman” dostu, mafioz dəstə başçısı Tatara üz tutur. Ondan kömək almaq üçün

Tümenə gedir. Tatarın ölüm xəbəri onu sarsıdır. Tatarın dostu Savçenko ilə görüşür. Savçenko Tatarın kim tərəfindən və necə öldürüldüyü haqda danışır. “Üç güllənin üçünü də təpəsinə boşaltmışdılar. Hikkəsinə bax qancığın, yenə ürəyi soyumayıb, - qan tutmuş gözləri yaşardı bu yerdə, - kişiliyini kəsib ağzına tıxamışdılar... Günah özündəydi axı... Axır vaxtlar lap ağını çıxarmışdı. Zoyanın körpəcə qızıyla... görmüşdün onu, heç on beş yaşı da olmazdı, hansı ana dözərdi...” [19, 123]. İnsanın cinsi arzuları və onun qəribə, tragedik sonu bu qısa məlumatda verilir. Zoya ilə sevgi macərası yaşayan Tatar bir müddət sonra başqa zövqlərin arxasına düşür. Onun on beş yaşlı qızına göz dikir. Nəhayətdə Zoyanın kini və analıq hissindən doğan qəzəbi Tatarın kədərli ölümünə səbəb olur. Sodom və Homorra qəbiləsində baş verən cinsi sərbəstlik və sərhəd tanımayan şəhvətdən doğan azğınlıq onların diri-diri yanmağına, məhvinə gətirib çıxarır. Tatarın faciəvi ölümündə zaman və məkan sərhədlərini adlayıb indiki zamana keçən kölgə arxetipi ilə qarşılaşırıq. Sodom və Homorra qəbiləsində bir müddət sonra doyumsuz bir istək yaranır. Artıq qadınlar kişilərin cinsi fantaziyalarına cavab verə bilmirlər. Yeni və fərqli bir macərə axtarılır. “Ağ buludların” semiotik təhlili və poststruktural funksiyası imkan verir ki, mətnə semantik mərkəz təşkil edən kölgə arxetipi tədqiq edilsin.

2. Kölgə arxetipi və “Ağ buludlar” romanının qəhrəmanları

Yunqa görə persona, anima, animusa, kölgə və xüsusiyyət əsas arxetip növləridir. Persona insanın maskalanmış, cəmiyyətlə bağlı tərəfini ifadə edir. Bu arxetip insanı gizli tərəfini ifadə edir. Ancaq ictimai varlıq olan insan cəmiyyətdə özünü başqa cür aparır. Mahiyyətini, həqiqi kimliyini gizlədir. Anima və animus Veynigerin kişi və qadının biseksuallığı barədə fikirlərinə uyğundur. Kişi və qadın keyfiyyətləri bu arxetipə daxildir. Xüsusiyyət arxetipi insanın bütövlüyünü, ümumi cizgilərini özündə ehtiva edir. Kölgə arxetipi isə fərdin qaranlıq, şəhəvani və mənfi keyfiyyətlərinin daşıyıcısıdır [14, 55-65]. “Ağ buludlar” romanında müasir həyata kölgə kimi daxil olan arxetiplər cinsi arzuların psixoanalizini verirlər. Romanın qəhrəmanları ata və oğulun qaranlıq tərəfləri, başlarına gələn gizli inses, lənətli hadisələr kölgə arxetipinin dəfələrlə təkrarlanmasıdır. Tatar və Zoya xarakterlərinin arasındakı münasibət və onun nəticəsi kölgə arxetipləri vasitəsi ilə əlaqələnmiş estetik və fəlsəfi sistemdir.

Tatar Zoya ilə sevgilidir. Zaman ötdükcə Zoya onun üçün köhnəlir. Yeni və təzə bir qadın arzulayır. Bütün bu məqamlar romanda verilmir. Kadr və təsvir arxası reallıqların psixonalizindən bu nəticə

ortaya çıxır. Mübariz Ören Tatar və Zoya əhvaltında kino sənətinə xas eyham və işarələrdən istifadə edir. Tatarın ölümü haqqında Savçenko danışır. O ölümün nağıl edilməsi adsız qəhrəman və onun atasının həyatını danışmaq üçün estetik açardır. Romanda sistem içərisində sistem, mətn içərisində mətnin fərqli bir strukturu yaradılır. Paralel hekayə və zamanlar bir hekayənin içərisinə yığılır. Danışılan hər bir hekayə, bədii, dini və mifoloji simvollar, şifrlər digərinin proyeksiyası kimi yeni ədəbi yozum və estetik xəritəyə qapı açır. Tatarın əhvalatından daha qatı, mənəvi-psixoloji sarsıntı yaşadan bir hekayəyə keçid baş verir. “Qəsəbədən təzə bir qız gətirmişdi Tatar. Qoyun gözləri kimi hissiyatsız, ehtirassız – ölü gözləri vardı. Heç kimə qaynayıb-qarışmırdı, kənarında dayanıb baş verənlərə sakitcə tamaşa eləyirdi. Qızın qolundan tutub kobudcasına ona sarı dartmışdı Tatar və irişə-irişə: “Tanış ol, - demişdi, - qorxma, öz atası “görüb işini”. Çaşqınlıq içində quruyub qalmışdı: necə yəni öz atası?” [19, 131]. Bu dəhşətli hadisə qəhrəmanı sarsıdır. Ancaq Tatar və Qocaya söyməklə təskinlik tapır. Onun əqidəsinə, hətta, xəyalına belə yad olan bir vəziyyətdir. Necə ola bilər ki, bu qədər çirkin bir hadisə baş versin. Ancaq işin daha dəhşətli tərəfi budur ki, o qız onun bacısı, kişi də atasıdır. Bundan xəbərsizdir. Mifoloji bir detalın gerçək yaddaşa çevrildiyi andır. Mif, əfsanə və bədii mətnlərdəki hadisələr müasir, real həyata transformasiya olunur. Özü də mif və əfsanələrdən daha qatı və təsirli səhnələrlə təsvir edilir.

“Ağ buludlar” əsəri Orxan Pamukun “Qırmızı saçlı qadın” romanı ilə tale oxşarlığı yaşayır. Pamuk Sofoklun “Kral Edip” və Firdovsinin “Şahnamə” əsərlərindəki ata və oğul qatili arxetiplərinin modern həyatda necə üzə çıxmasını göstərir. Edipin atasını, Rüstəmin oğlu Söhrabi öldürməsi ilə mətnlərarası əlaqə yaranır. Müasir dövrdə yaşayan Cemin oğlu Ənvər də ata qatili olur [20]. Bu mətnlərlə yanaşı, Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları” romanında ata qatili olmaq arxetipi yenidən dirilir və fakta çevrilir. Smerdyakovun yaşadığı komplekslərin psixoanalizi verilir [8]. Mübariz Ören isə günah, peşmanlıq və tale üçbucağını arxefakta çevirir. Qəhrəmanın atası gözəl qadınlara qarşı həssas və düşkündür. Atası ailəni tərəkədən sonra anası onu uşaq evinə verir. Böyükdən sonra ata-anasını axtarır. Edipin səfəri kimi onun da səyahəti başlayır. Atasının kimyaçı olduğunu öyrənir. “Elə bilirdi kimyaçıdı atası, sən demə, islah-əmək koloniyasında icbari işləyən məhbuslara “ximik” deyirlər [19, 139]. Qəhrəman müasir dövrdə Edipdən də acı və çıxılmaz bir tale yaşayır. Arxetip və arxefaktlar onu kölgə kimi izləyir. Öz başına gələcək hadisələrdən xəbərsiz atasını araşdırır. Onun haqqında dözülməz gerçəkləri xəbər alır. Əslində Edipin taleyi ata və oğlun yaşadıkları yanında yumşaq təsir bağışlayır. Atasının dostu Petroviçlə tanış olur.

Arxefakt yaşanır və yaranır: “Ximiya”da olanda qəsəbədən bir qızla gəzirdi atan. Gözəl-göyçək də qız idi başı batmış, hardan gəlib ilişmişdi buna, məəttəl qalmalı iş idi. Xeyli vaxt bir yerdə yaşadılar da, əməlli-başlı, ər-arvad kimi: dib-dəhnədən. Axırda da məlum oldu ki... Allah, keç günahımdan, “Allah” Pox yeyən itinəm, Allah. Məlum oldu ki... öz qızıymış gəzdiyi. Olyadan olan – öz əkdidi! Bunu biləndə başına hava gəldi yazığm.. Öldürmək istəyirdi özünü, amma öldürmədi, dedi, ölüm azdı mənə. İki ay çölə-bayıra çıxmadı, qaranlıqda başını dizinə döyüb ağladı. Bir gün eşitdik ki, hər iki ayağını “frezer”in ağzına verib...” [19, 141].

Edip İokastanın anası olduğunu biləndə bu vəziyyətə dözə bilmir. Ata qatili və anası ilə evlənmiş bir adam özünə ən ağır cəzanı rəva bilir. Ölüm çıxılmaz, ağır vəziyyətdən xilas və qurtuluşdur. Ona görə Edip öz gözlərini oyub ölkəni tərək edir. Qızı ilə cinsi əlaqəyə girən ata isə ayaqlarını kəsir. Var olmağın ən əsas cəhəti olan hərəkəti, yeriməyi özünə qadağan edir. Ziqmund Freyd Edipin hərəkətini psixoloji kompleks, anlaşmaz cinsi istək və şüuraltı hadisə kimi analiz edir. Edip kompleksi oğlan uşağının atasını qısqanaraq anasına qarşı hiss etdiyi cinsi istəkdir [27]. “Ağ buludlar” romanı Freyidin nəzəriyyəsini çürüdür. Daha qatı və ekzistensial bir vəziyyət təqdim edilir. Atanın qızı ilə sirli və xəbərsiz eşq macərəsini psixoanalitika belə şərh etmək iqtidarında deyil. Daha dərin bir arxefakt və arxetipin təkrarlanmasıdır. “Ağ buludlar” romanında inses hadisəsi bununla bitmir. İnses, günah və lənətin təkrarlanmasının iki mistik səbəbi var. Birincisi, atanın qərarlı və xassəsiz həyatıdır. İkincisi, Sodomorda “müqəddəs gölün” üzərindəki qara buludların, lənətin çəkilib getməsi üçün mütləq qurban verilməlidir. Lənətli nəsilin sonuncu nümayəndəsi həlak olmalıdır. Romanda qara və ağ buludlar ilk baxışda simvolik, rəmzi xarakter daşıyır. Mətnin poetik sistemə daxildir. Həm də ilk yaradılışdan, mövcudluqdan başlayaraq tanrı və var olmaq arasındakı harmoniya əvəzlənməsidir. Səməvi dinlərə görə xaosdan kosmosu yaradan tanrıdır. Materialist düşüncə bu vəziyyəti fərqli aspektdən ifadə edir. Bir çox fərziyyəyə görə böyük partlayışdan sonra mövcudluq ortaya çıxdı. Yəni, xaos mövcudluğa, kosmosa çevrildi. Mifik yaddaş və müasir şüur arasında əlaqənin dinamika mexanizmi xaos və kosmos sistemindəki hərəkətlə bağlıdır. Seyfəddin Rzasoy yaradılış və var olmaq da bir-birini əvəz edən xaso-kosmos ritualının müasir elm, ədəbiyyat və həyatla əlaqəsini analiz edərkən bu qənaətə gəlir. “Xaosdan kosmosun yaranması, sonra kosmosun öz mövcudluq ritmini başa vuraraq yenidən xaosa çevrilməsi, daha sonra həmin xaosdan yeni kosmosun yaranması, başqa sözlə, “xaos-kosmos-kosmos-xaos...” əvəzlənməsi ritmik prosesdir. Elmin müasir inkişaf səviyyəsi mifoloji

materiyaya məxsus bu mövcudluq dinamikasının təkə mif dünyasının yox, həm də müasir şüurla mənimsənən gerçək dünyamızın öz təbiəti olduğunu ortaya qoymuşdur [22, 72]. “Ağ buludlar” romanında ata və oğul xaosdan kosmosa, kosmosdan xaosa düşürlər. Çünki insədən xəbərdar olan ata həmin an öz mövcudluğunu itirir. Çəkisizlik, yoxluq qütbünə düşür. Varlığı əzaba çevrilir. O əzab da ona varlığı haqqında nəşə demir. Mütləq bir xaosun içindədir. Sodomorda qara buludların ağ buludlarla əvəz edilməsi də kaos-kosmos əvəzlənməsinin ritminə uyğundur. Qurban vermə ritualı isə romanın finalında həyata keçir. Ancaq bu mifoloji mətnlərdəki kimi baş vermir. Təbii, öz-özünə baş verən real həyat hadisəsidir. Ona görə də bu məqamın analizini sona saxlamaq daha uyğun olar.

Atanın başqa övladlarının olması və nəslin davamı lənət və kölgə arxetiplərini çoxladır. “Bir çuvaş qızıyla da evlənibmiş, - handan-hana sükutu yenə özü pozdu Petroviç, - bir uşağı da varmış onnan, bir-iki il bir yerdə yaşayıblar, sonra nəşə sözləri düz gəlməyib, boşanıblar. Bir ara dedi ki, çıxanda gedəcək ora. Sonra dedi, yox, Kalmikiyada oğlum var, Elistada, ora gedəcəm. Nə bilim e, nə bilim, dinqıldatmadığı kol dibi qalmışdı ki. Özünü də bədbəxt elədi, töküb-törətdiklərini də. Deyirdi ki, o qadının ahı tutdu məni – ananı deyirdi. Deyirdi, ona layiq ola bilmədim. İt kimi peşman idi. Sənin detdoma qoyulmağından da xəbəri vardı. Deyirdi ki, hansı üzlə gedim onu tapım. Ayaqlarım qırılaydı onları qoyub getdiyim yerdə” [19, 142]. Nəsil şəcərəsi davam edir. “Ağ buludlar” romanı Markesin “Yüz ilin tənhalığı” romanı ilə səsləşir. Nəslin davamı mənəvi-psixoloji təhlükəyə məruz qalır və insə lənətinə məruz qalan Buendialar sülaləsinin acı taleyi arxetip və arxefaktların bir-birini izləməsi ilə təsvir edilir. Buendialar xaosdan kosmosa, kosmosdan xaosa keçirlər. Nəticədə kosmosa keçə bilmirlər. Xaosun qaranlıq dünyasında qalırlar. Böyük bir nəsil tükənir. Çünki lənətli bir arxetip bu nəsilədən əl çəkmir[18]. Əxlaq prinsipləri pozulanda kosmosa aid harmoniya da pozulur. Milan Kundera “Yüz ilin tənhalığı” romanında nəslin yaranması, törəyib çoxalması və süqutunu roman sənətində xüsusi və yeni vəziyyət kimi qeyd edir. “Qarsia Markesin “Yüz ilin tənhalığı” kitabının sayəsində roman artıq fərdiyyətçilik xülyasıyla vidalaşmış, indi diqqət mərkəzində ayrıca bir fərd deyil, fərdlərin bir-birini əvəz etdiyi uzun bir zəncir dayanır. Onlar hamısı özünə görə unikal, təkrarsız olmaqla bərabər əsərin axınında öləri bir işıq zolağı kimi gözə görünüb yox olurlar, hər bir fərd unudulmalıdır və onların hər biri bu haqda düşünür, heç bir qəhrəman əvvəldən axıra kimi romanın əsas siması olmur. Romandakı qəhrəmanların ulu nənəsi olan qoca Ursula yüz iyirmi yaşında dünyasını dəyişsə də, roman bu hadisədən xeyli gec qurtarır. Burada

diqqəti çəkən başqa bir məqam da var ki, bütün surətlərin adları bir-birinə bənzəyir, məsəlçün: Arkadio Xose, Xose Arkadio, ikinci Xose Arkadio, Aureliyano Buendia, ikinci Aureliyano. Müəllifin bunu etməkdə məqsədi, surətləri bir-birindən fərqləndirəcək cəhətləri dumanlı şəkildə təsvir edib oxucunun onları qarışıq salmasına nail olmasıdır. Onlar bütün cəhətləri ilə avropanın fərdiyyətçilik dövrünə yaddırlar. Bəs, görəsən, onlar hansı dövrə aiddirlər? Amerikanın hindu keçmişinəmi? Ya da ayrı-ayrı fərdlərin insan cinsi içərisində əriyib yoxa çıxacağı gələcəyəmi? Mənim fikrimcə, bu roman, roman sənətinin zirvə nöqtəsi olmaqla bərabər, ənənəvi roman dövrü ilə vidalaşmadır” [25, 193-195].

“Ağ buludlar” romanı Qarsia Markesin “Yüz ilin tənhalığı” əsəri ilə bir ailənin, nəslin başına gələn fəlakətdə birləşir. Mübariz Ören nisbətən total, Markes qlobal bir dünya yaradır. Ancaq bu lənət və inses mahiyyət etibarı ilə fərqlidir. “Yüz ilin tənhalığı” romanında Buendialar nəslinin daxilində baş verən insesdə hər iki tərəfin könüllü istək və razılığı var. “Ağ buludlar” romanında isə lənət arxetipi ata və oğuldan əl çəkmir. Çünki “Ağ buludlar” yeni ədəbi eranın əsəridir. Müasir həyatda isə cinsiyyətin qaydaları mövcuddur. Qaydalar cinsi arzuları çərçivələyir. Mişel Fukonun “Cinsiyyətin tarixi” tezisində dedi ki kimi cinsiyyətin növləri çoxladıqca alınan zövqlər daralır, qısırlaşır. Fukoya görə XIX əsrə qədər homoseksual insanlar olmayıb. Yəni, kişilər kişilərlə cinsi əlaqədə olsa da, homoseksual, hetroseksual və s. kimi terminlərlə ifadə olunmayıblar [11]. Termin və qruplara bölünmələr cinsi istəklərin qarşısına sərhəd çəkir. Poststruktural mətnlər cinsiyyət və psixoanalitikanın öyrənilməsində xüsusi rol oynayır. Rolan Bart, Mişel Fuko və Jak Lakan poststrukturalizmin tədqiqatçıları olmaqla yanaşı, əsas işləri psixoanalitikaya Freydən sonra yenidən qayıtmaq, bu anlayışı dekonstruksiya etməkdir. “Ağ buludlar” romanı cinsi istəklərin qaranlıq tərəfinin bədii tədqiqatı aparılır. Kölgə arxetipinin genetik olaraq nəsil-dən-nəsilə ötürülməsi dixaron bir strukturda əks olunur.

Nəticə

“Ağ buludlar” romanının bədii gücü psixoanalizlər sisteminin mövcudluğudur. Qəhrəmanın ata-anasının keçmişini araşdırması şüurla bağlı bir hadisədir. Övladın bu addımına iki aspektdən baxmaq lazımdır. 1. Təxtəşüurdə qohumluq dərəcəsi dərin təsir gücünə və diqqət qabiliyyətinə malikdir. 2. Valideynlərə qarşı maraq və onlara olan ünsiyyət ehiyacı instinkt hadisəsidir. Qəhrəman atasının lənətli taleyini öyrəndikdən sonra səfərə çıxır. Zahir planda o, Qazaxıstana qazanc dalınca gedir. Təzə tanış olduğu qazax Bulatın vədlərinə inanması və

tələsik ona qoşulub getməsi isə şüurun qapandığı məqamdır. Taleyi onu olacaqlar - süprizlər tərəfə çəkir. “Ağ buludlar” romanında şüuraltı şifrələr müəllifin mürəkkəb bir struktur yaratmaq istəyindən doğmur. Təbii bir istək və hərəkətdən yaranır. Qəhrəmanı Qazaxıstana çəkib aparən atadan oğula keçən kölgə arxetipləridir. Jak Lakan “Ekrits” əsərində şüuraltı tədqiq etməyin yollarını göstərir. Lakana görə psixoanalizdə yaddaş və şüurun qoyduğu senzuralardan keçməyi bacarmaq şərtidir. Əks halda psixoanaliz aparmaq mümkün deyil [15]. “Ağ buludlar” romanında Qazaxıstan səfəri və onun nəticəsinə Lakanın təhlil metodları ilə yanaşmaq zəruridir. Qəhrəmanın beynində gedən proseslər yaddaşın senzurasını işə salır. Eyhamlar və yaddaşın dərinliklərində ilişib qalan psixoloji vəziyyət gizli bir arzusunun arxasınca gedir. Cinsi ehtiras və şəhvəti ortaya çıxaracaq şərait və situasiya yaranır. Ancaq bu ehtiras lənətli arxetipi yenidən formalaşdırır. Qazaxıstanın şaxtalı yollarında yük maşınının mühərriki dağılır. Bulat yola yaxın kənddə bir ailəni köməyə gətirir. Qəhrəmanı donmaqdan xilas edirlər. Onun üçün ölmək tezdir. Çünki çox az müddət sonra ölümdən daha ağır və dözülməz bir arxefakt ortaya çıxır. Qurbanvermə ritualı ilə kölgə arxetipi bir-birinə qarışır. Ayrat adlı bir qazax onları evinə qonaq aparır. Yük maşınının motoru təmirə verilməli olur. Digər tərəfdən də Bulat Ayratla razılışır ki, onlar üçün kənddən ət yığısın. Ayratın həyat yoldaşı Sulucan dolğun və fərdi keyfiyyətləri yüksək səviyyədə yaradılan xarakterdir. Sulucanın qreyderçi qardaşı Jora Bulatgilə kömək edir. Maşının ehtiyat hissələrini almaq üçün uyğun adamı da Jora tapır. O yeznəsinin bu işi həll edə biləcəyini deyir. Sulucan isə Joranın kürəkəninin onlara gəlməyinə razı olmur. Ancaq lazım olan ehtiyat hissəsini arvadı Aysuludan göndərməsini istəyir. Çünki Sulucan düşünür ki, gözəl və saf Aysulunu yeznələri bədbəxt edib. O, Aysuluya layiq deyil. Yazıçı Aysulu haqqında məlumat verənə qədər bir neçə fərqli səhnə təsvir edir. Qəhrəman Joranın evinə qonaq gedir. Xüsusi hamam ritualı baş verir. Qazaxıstan şaxtasına uyğun bir hamam mərasimi keçirilir. Joranın arvadı qəhrəmandan gözlərini çəkmir. Hətta, Bulat bunun yaxşı bir fürsət olduğunu düşünür. “Şef, fikir verdin, hamamdan çıxanda Joranın arvadı sənə necə baxırdı?” [19, 185]. Qəhrəman isə bunun fərqi deyil. Hər şey Aysulu gələndən sonra aydınlaşır. Mürəkkəb bir aydınlıqdır. Əslində çıxılmazlıq sindromu başlayır. Məlumdur ki, mifologiyada kölgə arxetipi insanın mənəvi cəhətdən naqis və kirli yönələrini ifadə edir. Qəhrəman xəbərsiz bir şəkildə atasının yaşadığı aqibətlə üzləşir. Aysulu ilə cinsi əlaqəyə girəndən sonra həqiqət ortaya çıxır. Joranın arvadının qəhrəmana diqqətlə baxmasının səbəbi aydınlaşır. Atasına oxşayan qəhrəman qadını narahət edir. Sulucana keçmişdə baş verən hər şeyi danışır.

Ancaq gecdir. Nətcədə lənətli bir insesin təkrarına şahid oluruq. Lakanın senzuralı yaddaş tezisi “Ağ buludlar” romanında əks olunur. İnsan beyni və əməli arasında ciddi bir əlaqə var. Beyin və əmələ senzura qoyulmazsa çıxılmaz, mürəkkəb hadisələr baş verə bilər. Ancaq Lakanın senzuralı yaddaş konsepsiyası deqredasiyaya məruz qalır. Axı nə qardaş, nə də bacı qohum, doğma olduqlarını bilmir. Mübariz Ören dərin elmi-nəzəri konsepsiyaları həyatın və ədəbiyyatın mürəkkəb vəziyyətlərinə çevirir. Qurbanvermə qədim dastan və miflərin mündəricəsinə daxildir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “Qazan Xanın evinin yağmalanması” boyunda Uruz ata-anası üçün özünü fəda edir. “Kosmoloji sxemə görə, Uruz öz canını ölmək üçün deyil, dirilmək üçün verir. Bu, ritual sxemi baxımından “can dəyişmə” – “can əvəzində can” – “can qurtarma” deməkdir” [22, 390]. Uruz və atası Qazan nəslin şərəfli davamını təmin edir. “Ağ buludlar”da isə ata və oğul nəslin tükənməsinə səbəb olacaq əməllər törədirlər. Ona görə də Sadomor qəsəbəsinin səmasından çəkilib getməyən qara buludlar qurbanvermə ritualı tələb edir. İnses törədən nəslin sonuncu nümayəndəsi – romanın qəhrəmanı intim əlaqədə olduğu qadının bacısı olduğunu biləndə özünü qurban edir. Artıq yaşamaqdan üz döndərir. Şaxtalı Qazaxıtan gecəsində yük maşınını meşənin qaranlığına sürür. Maşının yanacağı bitir. Hər şey dalana dirənir. Elə özü də bunu istəmirmi? “Nə bir yol vardı, nə bir iz gözlərini yumub səsə səmt gedirdi. İt hürən tərəfə... Bir topa işıq ağarırdı, o işığa sarı gedirdi. O işığa can atırdı. Məni niyə qoydun ölüm, baba? – getdikcə Tura çayının sahilində günahlarından arınmış, çöhrələri nur saçan pak, doğma adamlara çevrilirdi o işıq və bir an ona elə gəldi ki, o adamların arasında Qoca da var, uzaqdan əl eləyib onu ısrarla yanlarına çağırır...” [19, 208]. Mifik yaddaş tarixi, gündəlik yaddaşı üstələyir. “Ağ buludlar” əsəri bu məqamda Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” romanı ilə səsleşir. Baba kahada ölüm həqiqəti ilə üzləşən insanlar arasında heç bir fərq yoxdur. Çünki ölüm heç bir sosial statusundan asılı olmayaraq hər kəsin qarşısına çıxır. “Ağ buludlar” romanında qəhrəmanın ölümü onu mənəvi olaraq təmizləyir. Qurbanvermə ritualı tamamlanır. “Obaşdanın alaqqaranlığında axıb pəncərələrindən içəri dolan gur işıq seli yuxularından elədi sadomorluları, maraq içində əyinlərinə hərə bir şey taxıb küçələrə axışdılar. Məbəd həyatının üstündə gördüklərindən damarlarında qanları dondu; illərdi qara ləkə kimi üstlərindən əskik olmayan bədheybət bulud yerində yox idi! Əvəzində pamparlaq, yümyüngül, bəmbəyaz bir bulud asılmışdı – ağı göz qamaşdıran!” [19, 208]. Romanın sonunda kölgə arxetipi qurbanvermə ritualı ilə yer dəyişir. Sadomor qəsəbəsi lənətli qara buludlardan xilas olur. Mifik yaddaş daxilə, içə çəkilməyin estetikasını yaşayır. Tarixi yaddaşda

mənəvi yenilənmə baş verir. Nəticədə Mübariz Ören “Ağ buldlar” romanında poststruktural funksiya keyfiyyətləri ilə kölgə arxetipini diaxron bir sitem içərisində yaratmağı bacarır. Dil və üslubun poetik imkanları semiotik çalarlar yaradır. Poststruktural funksiya daxil olan dekonstruksiya və intertekstuallıq orqanik və təbiidir. Xarakter və hadisələr mənəvi dəyərlər üzərində qurulur. Bu səbəbdən arxetip və arxefaktların kölgə strukturu yaradılır. Keçmiş əhvalat, mif, ədəbi, elmi və dini mətnlər müasir həyata uğurla köçürülür. Bu transformasiya sürət və kopiya şəklində baş vermir. Sənətin klassik və modern keyfiyyətlərini mənimsəmiş bir mətnin estetik təqdimatında gerçəkləşir.

Ədəbiyyat Siyahısı

- Antmen, A. (2014). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Barthes, R. (2009). *Yazı ve Yorum*. Çeviren: Tahsin Yücel. İstanbul: Metis Yayınları.
- Belsey, C. (2002). *Poststructuralism*. Oxford University Press; 1 edition November 28.
- Broch, H. (1996). *The Sleepwalkers*. Vintage; 1st Vintage International ed edition (January 30).
- Broch, H. (2006). *Edebiyat ve Felsefe*. Çevirmen: Ahmet Sarı. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Broch, (2013). *H. Vergilius'un Ölümü*. Çevirmen: Ahmet Cemal. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Derrida, J. (2010). *Edebiyyat Edimleri*. Çevirmenler: Mudadder Erkan, Ali Utku. İstanbul: Otonom yayıncılık.
- Dostoyevski, F. (2014). *Karamazov Qardaşları*. Tərcümə edən: Nadir Qocabəyli. Qanun nəşriyyatı.
- Eco, U. (1998). *The Charles Eliot Norton Lectures*. (Book 2016) Harvard University Press; Revised edition. July 21.
- Friş, M. (2013). *Homo Faber*. Tərcümə dən: Samir Bulut. Alatoran nəşriyyatı. Bakı.
- Foucault, M. (2015). *Cinselliğin Tarihi*. Çevirmen: Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Flober, Q. (2014). *Madam Bovari*. Tərcümə edən: Çimnaz Vəliyeva. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitləri*. İngilizcedən Çeviren: Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, C. (2015). *Dört Arketip*. Çevirmen: Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları.

- Lacan, J. (2007). *Ecrits*. W. W. Norton & Company; 1 edition (January 17).
- Llosa, V. (2010). *Üveyanne'ye Övgü*. Çevirmen: Celal Üster. İstanbul: Can Yayınları.
- Llosa, V. (2014). *Genç Romancıya Mektuplar*. Çevirmen: Emrah İmre. İstanbul: Can yayınları.
- Markes, Q. (2011). *Yüz İlin Tənhəliği*. Tərcümə edən: Günel Mövlud. Bakı: Qanun nəşriyyatı.
- Örən, M. (2017). *Qazanılmış Günün Siestası, Yaxud Balıq Güllüşü*. Bakı: Hədəf Nəşrləri.
- Pamuk, O. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı kredi yayınları.
- Proust, M. (2013). *Kayıp Zamanın İzinde. Sodom ve Gomorra*. Çevirmen: Roza Həkmen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rzasoy, S. (2015). *Azərbaycan Dastanlarında Şaman-Qəhrəman Arxetipi*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Sophokles. (2010). *Oedipus the King*. Translator: David Grene. University of Chicago Press; 1 edition (March 15, 2010).
- Tolstoy, L. (2013). *Anna Karenina*. Tərcümə edən: Samir Bulut. Bakı: Qanun nəşriyyatı.
- Yazı Dərgisi*. № 4 (20) Qış - Bakı 2016. 200 səh.
- Weininger, O. (2014). *Söz Kalıntıları*. Çevirmen: Abdülbaki Güçlü. Ankara: Pharmakon Kitap.
- İnternet materialı
- Freyd Z. Dostoyevski və Ata Qatilliyi. Tərcümə edən: Cavanşir Yusifli. <http://www.kaspi.az/az/ziqmund-freyd/>

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 87-102
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.03.2018 Kabul/Accepted: 19.04.2018

NAMIK KEMAL'İN VATAN YAHUT SİLİSTRE KİTABINDA YER ALAN DEĞERLERİN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF VALUES IN THE VATAN YAHUT SILISTRE, NAMIK KEMAL'S BOOK

Naif KARDAŞ
mnkardas13@hotmail.com

Öz

Bu araştırmada amaç Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı kitabının değer aktarımı açısından önemini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel analiz tekniklerinden ‘‘Betimsel Analiz’’ kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kitapta en sık rastlanan değer Allah inancı değeri ($f=82$) olmuştur. Bu değeri sırasıyla millet-aile birliği değeri ($f=51$), yiğitlik-kahramanlık değeri ($f=34$), ahiret inancı değeri ($f=33$),vatan yolunda ölme değeri ($f=31$), vatan sevgisi değeri ($f=23$), sevgi değeri ($f=17$), vatan-millet menfaati değeri ($f=13$), liderlik değeri ($f=12$), vatan toprağını kutsal sayma değeri ($f=12$), sadakat değeri ($f=7$),fedakrlık değeri ($f=7$),vefakrlık değeri ($f=6$), saygı değeri ($f=5$), adalet değeri ($f=4$), dayanışma-muhtaçlara yardım etme değeri ($f=3$), kanunlara-yasalara uyma değeri ($f=2$),vatanın birliği-bölünmezliği değeri ($f=2$), gelenek-tre değeri ($f=2$),alışkanlık değeri ($f=2$), dürüstlük değeri ($f=1$), alçak gönüllülük değeri ($f=1$), ileri görüşlülük ($f=1$), barış değeri ($f=1$), sorumluluk alma değeri ($f=1$),diline sahip çıkma değeri ($f=1$) takip etmiştir. Bu değerlerin doğru anlaşılıp yorumlanmasıyla yeni nesillere aktarımı sağlanmış olacak ve aynı zamanda bu nesiller kendilerini içinde yaşadıkları toplumla btnleştirebileceklerdir. Bu anlamda öğrencilere, çocuklara, gençlere değer eğitiminin verilmesi sürecinde doğru metinlerden yararlanmak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vatan Yahut Silistre, Değerler Eğitimi, Türkçe ğretimi

Abstract

The purpose of this research is to demonstrate the importance of Namık Kemal's book *VatanYahut Silistre* in terms of value transfer. In the study, " Descriptive Analysis Technique " was used from the qualitative analysis techniques.

According to findings, the most common value in the book has been the belief value of God (f = 82). This value is the value of nation-family association (f = 51), valor-heroism value (f = 34), value of belief in the hereafter (f = 33)), values of love (f = 17), values of fatherland-nation interest (f = 13), value of leadership (f = 12), value of holy counting of fatherland (f = 12), loyalty value (f = 7) (f = 5), justice value (f = 4), value for helping the needy (f = 3), law-abiding value (f = (F = 2), fairness value (f = 1), modesty value (f = 1), advanced (f = (f = 1), peace value (f = 1) and sense of responsibility (f = 1). By interpreting these values correctly, they will be transferred to the new generation and at the same time these generations will be able to integrate themselves with the society they live in.

Keywords: VatanYahutS ilistre, Value Education, Turkish Language Teaching

Giriş

Bir toplumun toplum olarak birlik ve bütünlük içinde yaşamasını, ortak paydada buluşmasını, tek kaynaktan beslenmesini sağlayan temel unsurlar dil ve değerlerdir. Kültürün ana dinamikleri olarak da sayılan bu unsurlar kuşattıkları nesil profillerini kendilerine göre şekillendirerek bu nesillerin yok olup gitmesini engellemekle kalmamış aynı zamanda geleceğe geçmişe de ışık tutarak birlik ve bütünlük içerisinde yürünmesini sağlamıştır.

Bu unsurlardan dil genel olarak; "İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem" (TDK, 2003) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle dilin oluşum ve kullanım aşamalarında değerlerden etkilenecek şekilde şekillendiği ve değerler aracılığıyla da içerisinde anlamlar barındırdığı görülmektedir. Dil, içinde yaşadığı toplumdan ve bu toplumun kültüründen ayrı düşünülemez kadar etkilenmiştir. Ancak etkilenmekle kalmamış aynı zamanda kültürün oluşumunda şekillendirici bir rol üstlenmiştir. Ergin' göre insan dil ile düşünür; her şeyi dil ile anlar, anlatır, tasarlar, ifade eder. Diğer bütün öğretim alanları, diğer bütün dersler, dil temeli üzerine oturur. Bütün bilgilerin ve ilimlerin müşterek vasıtası ve aleti dildir (Ergin, 1976: 10). Nitekim dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. O, gerek

insan, gerek toplum gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemez olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur (Aksan, 1995:11).

Dil bireylerin içinde yaşadıkları toplumun kültüründen etkilenerek oluşturdıkları, duygu ve düşüncelerini ihtiyari veya gayriihtiyari bir şekilde hedef kitleye aktarmak için kullandıkları görsel ve/veya sözel bir iletişim aracıdır. Şüphesiz ki bu araç tarihin en bilinmedik anlarından itibaren kişiöğluna sayısız şekilde hizmet etmiş ve bu hizmetinin karşılığı olarak da kişiöğlü zamanın ihtiyaçlarına göre onu modernize etmiş, yaşlanıp yok olmaktan kurtarmıştır. Dil bu etkiye karşılık doğal olarak verdiği tepkiyle de kişiöğlunu kendi toplumunun bir parçası olacak şekilde korumakla kalmamış aynı zamanda kişiöğlunun sözcülüğünü yapmak için zamanın ihtiyaçlarına göre kendini yenileyerek kültürün tarih şeridi içerisinde sürekli yenilenen bir unsur olmasını sağlamıştır.

Kişiöğlü ihtiyaçlarını karşılamak için dili türlü türlü şekillerde kullanmıştır. Bazen kendini bir türküyle bazen bir atasözleriyle bazen bir ağıtla veya bir ninniyle bazen de bir nutukla ifade etmiştir. Acılarına, sevinçlerine, hüznlerine, özlemlerine, çaresizliklerine yine dil sayesinde vücut vermiştir. Aynı zamanda kişiöğlü tarihin karanlık akışındaki varlığını dil sayesinde aydınlatmıştır. Dil böylelikle kişiöğlü için geçmiş kendisine temel, bugünü harç, yarını ise bina yapan asıl mimarlardandır.

Toplumlar oluşturmak istediği insan profilini yine dil sayesinde şekillendirmiştir. Geleneklerini, göreneklerini, örflerini ve değerlerini dil sayesinde hazır ve gelecek nesillere aktararak kendi varlıklarını sigortalatmışlardır.

Toplumu oluşturan bir diğer unsur da değerlerdir. “Değer kavramı Latince kökenli *valare* sözcüğünden türemiş, kıymetli olmak, güçlü olmak anlamlarında bir sözcüktür. Her türlü amaç vehedefler; ilgi ve çıkarlar, tutkular, idealler; her türlü güç ve iktidar etkenleri ün ve şan hırsı, övme ve yerme, saygı ve saygısızlık, inanma ve inanmama, sözünde durma veya durmama, dürüst olma ya da olmama, sevgi ve nefret gibi (maddî- manevî, olumlu- olumsuz her türlü, benimsenen ve insan hayatında etkin olan) şeylerdir” (Mengüşoğlu 1983:204) şeklinde tanımlanmaktadır.

Değerler sadece içerisinde yaşanmakta olan hazır zamanın ürünleri gibi görünse de aslında bunlar köklü bir tarihi geçmişe sahip, toplum bireylerinin sosyalleşmesini, birleşmesini, ortak paydada buluşmasını sağlayan kültür renkleridir. “Toplumun tarihi birikimi ile ortaya çıkan değerler; toplumun tamamı tarafından kabul gören; toplumun varlık, birlik ve devamının sebebi olarak görülen; tasvip ve

teşvik gören korunan kabullenif ve inaniflardır. Değerler ve normlar, kültürel kimliğin Şekillenmesinde etkili olan kültür unsurlarıdır.”(Tural 1992: 29).

Değerleri oluşturan kaynaklardan biri de Şüphesiz ki inançlardır. İnançlar, tarih boyunca varlığını ve sistematiğini en az ve en zor değiftiren haliyle kültürel kimliklerin korunmasına en çok hizmet eden messeselerdendir. “Değer; toplumlar, inançlar, ideolojiler veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan her türlü ideolojik veya ilahi kaynaklı duyuş, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetlerdir.” (Dönmez ve Yazıcı:2008:187).

Değerler, toplum fertlerinin oturup kalkmasını, ağlayıp gülme hadlerini, sevme sevilme sınırlarını, bir Őeye bağlanma ve o Şeyden kopma gerekçelerini, vatanperverlik duygularını, bayram ve yas günlerini Őekillendiren kültür unsurlarıdır. “Kısaca değerler, bireyin kendisini ve çevresini algılama ve anlamlandırmaya zemin hazırlayan, tercihleri ve tutumları etkileyerek davranışları yönlendiren referans çerçevesidir.”(Güngör 1998; Yapıcı 2009).

Bu değerlerin genç kuşaklara aktarımı eskiden medreselerde, anneli-babalı, dedeli-nineli aile ortamında, sıcak komşuluk ilişkilerinin yaşandığı mahalle ortamında, camii sohbetlerinde, imece usull bağbahçe içlerinde, vs. ortamlarda sağlanırken günümüzde başka fakat modern ve sistemli bir ortam daha kazanmıştır. Bu modern ortamlar yeni nesilleri geleceğe belli amaç ve hedefler doğrultusunda yetiştirmeyi gaye edinen önceden faaliyetleri belirlenmiş eğitim ve ğretim yuvaları olan okullardır.

Küreselleşen ve daha da küreselleşmekte olan ülkemiz teknoloji çağı denen bu çağda sadece komşu ülkelerle etkileşim içerisinde kalmamakta aynı zamanda ilerlemek, kendini yenilemek ve gcl çağdaş bir ülke olmak için dünya ülkelerinin çoğuyla etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Bu etkileşim süreci ülkeler arası kültür aktarımının en geniş zeminidir. Bu zeminde Şüphesiz ki sadece maddi kültür ithalat ve ihracatı yapılmamakta aynı zamanda manevi kültürlerde de bir değişim meydana gelmektedir. Ülkemiz söz konusu değişimin getirebileceği zararlardan kendini korumak için gerekli tedbirleri planlayarak faaliyete geçirmek zorundadır. Faaliyete geçirilecek bu planların en etkili Şekilde hayat bulduğu ve kalıcılığının en üst düzeyde olduğu alan yeni nesilleri çocukluğundan itibaren Őekillendirmeye başlayan eğitim kurumlarıdır.

Ülkemizde eğitim programları milli eğitim bakanlığına bağlı talim ve terbiye kurulu tarafından toplumumuz ihtiyaçları göz önünde bulundurulurken hazırlanmaktadır. Geleceğe doğru yol alıp ilerlemekte

olan ülkemiz nesillerinin değerler bakımından korunması için gerekli tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirler ilk olarak eğitim kurumlarında çalışmakta olan öğretmenlerde hayat bulmaktadır. Öğrenciler için önemli model olan öğretmenler kendilerine kazandırılan değerleri üstlendikleri eğitimci rollerini sergileyerek öğrencilere kazandırmaktadırlar. Okullarda okutulan ders kitapları, edebi metinler de toplumun kendiyile var olup güçlü olmasını sağlayan potansiyel eğitim ve değer aktarım kaynaklarıdır. Böylelikle eğitim yeri olan okulların değer, kültür aktarımının en yoğun ve sistematik bir şekilde yapıldığı alanlar olduğu söylenebilir.

“En genel anlamda eğitim, yürürlükteki değerlerin, bilgilerin ve hünelerinin yetişen kuşaklara iletilmesi, kazandırılması şeklinde tanımlanmaktadır ki bu tanım bile okullar ile değerler arasındaki ilişkiyi çok iyi açıklamaktadır.” (Yılmaz, 2008: 93). Okullarda gerçekleştirilen eğitim ve öğretim faaliyetleri sonucu ulaşılmak istenen çıktılar, belli aralıklarla güncellenen öğretim programlarıyla ihtiyaçlara göre yeniden belirlenmektedir.

Genç kuşaklara değerlerin kazandırılmasıyla ulaşılmak istenen insan profilleri öğretim programlarında açık bir şekilde ifadesini bulmuştur. Bunlardan 2006 Türkçe dersi öğretim programında (6-8), toplum tarafından kabul gören değerlerin genç kuşaklara aktarılmasıyla ulaşılmak istenen hedefler genel amaçlar bölümünde şu şekilde yer almıştır: Türk ve Dünya kültür sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımaları, hoşgörülü, insan haklarına saygılı, yurt ve dünya sorunlarına duyarlı olmaları ve çözümler üretmeleri; millî, manevî, ahlakî değerlere önem vermeleri ve bu değerlerle ilgili duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri amaçlanmaktadır (MEB 2006).

Okullarda değer aktarımı öğretmenlerin aracılığıyla yapılmaktadır. Değer aktarımında kaynak, öğretmenlerin üstlendiği model rol dışında; ele alınıp incelenen, okunan veya okutulan edebi metinlerdir.

Bu nedenle değer ediniminde okullarda öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Öğretmenler, hem derslerde işlediği edebi metinler hem de ders dışında önerdiği okuma kitapları aracılığıyla öğrencilere kazandırılmak istenen ahlakî ve insanî değerleri aktarabilirler (Karatay 2011). Edebiyat eserleri insana özgü bazı değer ve niteliklerin yerleşip kökleşmesi, toplumsal yaşamın ve çağın gerektirdiği değerlerin benimsenmesi yolunda önemli roller oynamaktadır (Kolaç vd. 2012). Değerler aktarımında okuma kitaplarının yeri yadsınmaz. “Özben”e ulaşmak veya onu hatırlamak çoğu kez okuma kitapları sayesinde olmaktadır. Edebiyatımızda yerini almış ve uzun bir geçmişe sahip eserlerden olan Namık Kemal’in Vatan

yahut Silistre adlı kitabı geçmişte de olduğu gibi bugun de okunduğunda, okuyucuyu sarsarak kendine getiren, kendi değerlerini yeniden hatırlatan, göz arđ edilemeyecek kadar kendi yerini koruyan eserlerimizden biridir. Eser milli ve manevi duyuyuş ve duişunuz tarzımızı, millet olarak asıl karakterimizi bize tekrar tekrar hatırlatması açısından önemle üzerinde durulması gereken bir şaheserdir. Bu ve bunun gibi edebiyat eserlerinin, değerlerin kazandırılması ve içselleştirilmesi açısından önemi büyüktür. Bu alışmada Vatan Yahut Silistre adlı eserin değer eğitimi açısında önemi incelenmek istenmiştir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, edebiyatımız yazarlarından olan Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı kitabını Türkçe değer eğitimine katkısı bakımından incelemek ve bu eserden yararlanmanın gerekliliğini ortaya koymaktır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak incelenen eser Anonim Yayıncılığın 2013 yılında yayınlamış olduğu Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı eseridir. Araştırmada ulaşılan verilerin analizinde nitel analiz tekniklerinden olan betimsel analiz uygulanmıştır. Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlemek, yorumlamak ve okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve şimşek 2008).

Veri Toplama Aracı

Araştırmada Kardaş (2015)'ın geliştirdiği ve 33 yerel ve evrensel değerin yer aldığı "Türkçe Değerler Eğitimi Formu" kullanılmıştır. Bu alışmada Kardaş'ın hazırlamış olduğu değerler listesindeki 33 değere eserin içeriği göz önünde bulundurulurken ahiret inancı değeri, vatan yolunda ölme değeri ve vatanın birliği-bölünmezliği değeri eklenmiştir. Tanrı inancı değeri İslamiyet sonrası bir eser incelendiğinden Allah inancı değerine dnştrlmştir. Listede var olan değerler şu şekildedir: *Adil olma, dürüstlük, vatan sevgisi, vatan toprağını kutsal sayma, özgürlük-bağımsızlık, barış, aile-millet birliği, dayanışma-muhtaçlara yardım etme, sadakat, vefakrlık, fedakrlık-özgecilik, diline sahip çıkma, duyarluluk-iyilik yapma, vatan millet menfaati, alçak gönüllülük, hoşgrlk, alışkanlık, bilgelik-bilimsellik, ileri görüşlülük, estetik-sanat, sevgi, saygı, büyüklerin sözüne itibar etme, halkın görüşlerini dikkate alma, kahramanlık-yiğitlik, kamunlara-yasalara uyma, misafirperverlik, sorumluluk alma,*

temizlik, sağlıklı yaşamı önemseme, tanrı inancı, liderlik, gelenek-törelere uyma.(Kardaş,2015)

Veri Analizi

Verilerin analizinde nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz uygulanmıştır. Bu kapsamda eser değerler formundaki değerler dikkate alınarak titizlikle incelenmiştir. Eserde işlenen değerler, değerlerin nasıl işlendiği, işlenme sıklıkları fişlenerek kodlanmıştır. Son aşamada tespit edilen değerler bir kez daha kontrol edilmiş ve tablolaştırılmıştır. Tabloda işlenen değerler ve değerlerin işlenme sıklıkları gösterilmiştir. Tabloda işlenen değerler yorumlanmıştır. Tabloda yer verilen değerlerin işlendiği cümleler ilgili eserden alıntılanarak tablodaki veriler desteklenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde Vatan Yahut Silistre eserinde işlenen değerler, bu değerlerin frekans oranları tabloda verilmiştir. Tabloda işlenen değerlerin eserde nasıl yer aldığı, yapılan doğrudan alıntılarla gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

Türkçe değerler formunda yer alan 33 değer ile eklenen 3 değer olmak üzere toplam 36 değerden 26'sının farklı frekanslarla eserde işlendiği görülmüş; özgürlük-bağımsızlık, bilgelik-bilimsellik, duyarlılık-iyilik yapma, büyüklerin sözüne itibar etme, estetik sanat, hoşgörü, halkın görüşlerini dikkate alma, misafirperverlik, temizlik ve sağlıklı yaşama değerlerine rastlanmamıştır. Eserde ele alınan değerlere ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Vatan Yahut Silistre eserinde yer işlenen değerlerin frekansları ile ilgili bulgular

Belirlenen Değerler	(f)
1 Allah inancı	82
2 Millet- aile birliği	51
3 Yiğitlik- kahramanlık	34
4 Ahiret inancı	33
5 Vatan yolunda ölme	31
6 Vatan sevgisi	23
7 Sevgi	17
8 Vatan- millet menfaati	13
9 Liderlik	12
10 Vatan toprağını kutsal sayma	12
11 Sadakat	7
12 Fedakarlık- özgecilik	7
13 Vefakarlık	6

14	Saygı	5
15	Adalet	4
16	Dayanışma- muhtaçlara yardım etme	3
17	Vatanın birliği- bölünmezliği	2
18	Kanunlara- yasalara uyma	2
19	Çalışkanlık	2
20	Gelenek- töre	2
21	Dürüstlük	1
22	Alçak gönüllülük	1
23	İleri görüşlülük	1
24	Barış değeri	1
25	Sorumluluk alma	1
26	Diline sahip çıkma	1

Toplam Değer Unsuru 354

Tablo 1 incelendiğin de Vatan yahut Silistre adlı eserde 26 değerden farklı frekanslarla olmak üzere toplamda 354 değer unsuruna rastlanmıştır. Değerlerin frekansları bakımından çok işlenen değerden az işlenen değere göre sıralaması şeklinde aşağıda bulgulara yer verilmiştir:

Allah inancı değeri eserde en çok ($f=82$) işlenen değer olarak görölmektedir. İslamiyet öncesinde tanrı inancına sahip olan Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu dine sımsıkı bir şekilde sarılmış, devletler kurarak bu dine sayısız hizmetler etmişlerdir. İslamiyet'in getirmiş olduğu kuralları benimseyen ve ona göre hayatlarına şekil veren Türkler, bu kuralları kendilerine kılavuz-rehber görmüş; mutluluklarında, hüznlerinde ve en çaresiz anlarında dahi İslamiyet'le kabul ettikleri kurallara göre davranmışlardır. Eserde de Allah inancı değeri şu şekilde işlenmiştir: '*...Günde bin kere kendini öldürmeyi planlardı. Sonra bu dünyaya kendi iradesiyle gelmediğini düşünür, öteki dünyaya da kendi isteğiyle gitme hakkını kendinde göremezdi. Allah'ın hikmetine, insanın bahtına, dünyanın haline dair ne okumuş, ne işitmişse, hepsi her dakika gözünün önünden geçiyordu. Allah'ını severdi, ona kulluk ederdi, fakat o kadar gözü korkmuştu ki, merhamet istemeye bile cesareti yoktu.*' (Sf. 57)

'Cenab-ı Allah'a binlerce kez şükürler olsun... şunların boş yere telef olmasına sebep olaydım, ya çıldırırdım, ya kendime kıyardım. şükürler olsun, Allah yardım etti.' (sf. 90)

Millet-aile birliği değeri eserde en çok ($f=51$) işlenen ikinci değerdir. Toplumu asıl oluşturan unsurlar aile ve aile temelinin inşa ettiği millettir. Aile bir toplumu oluşturan en küçük sosyal müessesedir. Bu müessese, içinde bulunduğu milleti var ederken kendi değerlerini esas

alır. Yani millet, küçük bir millet olan ailenin bileşenleriyle mevcuttur. Aileyi inşa eden değerleri aynı zamanda milleti inşa eden değerler olarak da ele alabiliriz. Millet-aile birliğini sağlayan en önemli unsur sevgi ve dayanışma unsurlarıdır. Millet-aile birliği değeri eserde şu ifadelerle de karşılığını bulmuştur: “... Annemi gözümün önüne getirmek istiyorum da o bile mümkün olmuyor. Zavallı kadının belki mezarda gözlerine baksalar hâlâ gözbebeğinde çok sevdiği Zekiye’si bulunur.” (sf. 36)

“... İşte dünyaya geldiğim günden beri hasretini çektiğim babam... Şimdi sen inanmazsın... Senin için öleceğime de inanmamıştın... Bak! Bir kere gözlerine bak! Annem de benim için gönlünde bir kederi olduğu zaman yüzüme aynen böyle bakardı... Bak! Yürüyüşüne dikkat et, kardeşim de bir telaş olduğu zaman tıpkı böyle gezinirdi. Şimdi benim için ağlıyor değil mi? Ben de biri için ağladığım zaman böyle ellerimle gözlerimi kaparım. Vallahi babam, billahi babam!..” (sf. 96)

Yiğitlik- kahramanlık değeri eserde üçüncü sırada en çok (f=34) işlenen değerdir. Türk toplumunun karakteristik özelliklerinden olan yiğitlik-kahramanlık değeri, toplumun sahip olduğu köklü ve destansı geçmişe de dayanılarak Türk edebiyat eserlerinde çokça işlenmiştir. Ülke çıkarları için canını hiçe sayan bireyler yetiştiren toplumumuzun yaşam dinamiğini de oluşturan bu değer eserde şu ifadelerle de yerini almıştır: “ Sayıları yaklaşık olarak on bin kadardı... Üç yüz kişiyle karşılaştık. Üç saat çarpıştık. Üç saatte... Ah üç saatte... Arkadaşların hepsi toprak oldu, hepsi ahirete intikal etti. Fakat en güçsüzü bile en az iki düşmanı da beraber götürdü. Cesetleri yerde yatıyor. Düşman hâlâ, uyuyan aslan görmüş kartal gibi, birine bile yaklaşmıyor, yanlarında dolaşılıyor. Beyim üç yüz kişiydik. On bin süngüye karşı durduk... Osmanlı ne demekmiş, onlara gösterdik.” (sf. 52)

“Atın! Atın topları! Uyumakta olan aslanları uyandırın. Şimdi suratlarını karşınızda; pençelerini göğsünüzde bulursunuz... Bizi istihkâm içinde görünce, kendini daha yiğit sanmaz ya... Hadi bire iki... Bire beş gelsinler... Biz, kurşunu göğsümüzle, süngüsünü gönlümüzle karşılamaya hazırız. Fakat o böyle bir kahramanlığı kalabalığıyla bastırmak isteyince, biz de demire karşı taşı tutarız.” (sf. 62)

Bu dünyadan daha başka ve ebedi bir hayatın olması anlamına gelen ahiret inancına göre; ahirette, dünyada belli karşılıklar sonucu ulaşılabilecek makamları da içinde bulundurmaktadır. Ahiret inancı; böyle bir hayata inanan milletimize de, vaat edilen makamlara ulaşmak için bir gayret nedeniyle ayrılık hüznünü yaşayanlara da bir buluşma ve kavuşma zamanı olarak da eserlerde işlenmiş bir değerdir. Ahiret inancı değeri eserde şu ifadelerle de işlenmiştir: “... Zavallı adam kayboldu diye beni avutmak istiyor. Zekiye de gitti, öyle mi? Dünyaya

yapayalnız geldim. Geldiğim gibi yapayalnız kaldım. Zaten savaş esnasında vatanın sınırlarıyla öte dünyanın sınırı arasında ne fark vardır? Ölüme meleği Azrail başucumuzda dolaşıp duruyor. Bugün olmazsa yarın gider, hepsini görürüm.” (sf. 54)

“... Ne şerefti benim için, on iki bin mert gibi dövüşerek şehit olmak... şu gördüğümüz dünyada yaşamak öyle bir büyüklüğün acaba bir dakikasına, hatta bir saniyesine değer mi?” (sf. 91)

Vatanı için canını seve seve veren bireyler yetiştiren Türk milleti, tarih boyunca “ölürsem şehit kalırsam gazi” duygusunu, kendilerine temel ilke olarak kabul eden ordularıyla sayısız zaferler kazanmıştır. Bu zaferlerin kazanılmasının ve yiğitlik-kahramanlık değerlerinin asıl kaynağı “vatan içinse can önemsizdir” duygusudur. Bu duyguyla hareket eden milletimiz, “önce vatan” sloganıyla canın, vatanın selameti ve bekası için tereddütsüzce verilmesi gerektiği fikrini kabul etmekle kalmamış aynı zamanda tarihin şehadetiyle de bunu uygulamaktan çekinmemiştir. Vatan yolunda ölme değerleri eserde şu ifadelerle de işlenmiştir: *“Tamam anlaşıldı... Pekâlâ! Siz de bizim gibi vatan yolunda ölmek istiyorsunuz. Gayretiniz Allah katında boşa gitmez. Canınız giderse namınız geride kalır. İnsan olana öldükten sonra güzel bir nam bırakmak, belki hiç ölmekten hayırlıdır. Gönünüzü ferah tutun, ölümden kaçmak insana yakışmaz.” (sf. 49)*

“Allah Allah! Hasta olan adam ölemez mi? Kumandanım, siz emredin; ben vatanım için hastayken de ölürüm, sağlamken de ölürüm... Bir kere ölüp de dirilsem, yine ölürüm...” (sf. 70)

Vatan sevgisi değerleri İslam dininde “vatanı sevmek imandandır” şeklinde bir dayanak bulduğundan üzerinde en çok durulan değerlerdendir. Vatan sevgisinin birçok sevgi türünün üzerinde bir sevgi olarak da eserlerde işlenmiştir. Vatan yahut Silistre adlı bu eserde şu ifadelerle de yerini almıştır: *“Ah, Zekiye! Zekiye! Gönümde, senin sevginle vatan sevgisini denemeye kalkma! Bunu sakın unutma! Öyle bir deneme, beni öldürür. Fakat yine de vatanım için öldürür.” (sf. 77)*

Sevgi toplumlari bir arada tutan en kuvvetli bağdır. Düşmanlıklar, ancak bu bağların çözülmesi sonucu meydana gelir. İnsanlar arasında bağlılığın nedeni de sevgi temellidir. Sevgi değerleri eserde şu ifadelerle de yer almıştır: *“Álemleri sevgi üzerine inşa eden Rabbimizin bin bir ismine yemin ediyorum ki, dünyada da, öteki dünyada da Zekiye senindir, senin kulundur.” (sf. 31)*

Vatan- millet menfaati söz konusu olduğunda canını bile vermekten çekinmeyen bir toplum için can kadar kıymetli olmayan diğer her şeyden vazgeçmemek düşünülemez. Bu değerlerle nesillerini yetiştiren bir toplum olan Türk toplumu, vatan-millet menfaatini öncelikli amaçlardan kabul etmektedir. Vatan-millet menfaati değerleri eserde şu

ifadelerle de yerini almıştır: *“Vatan... Vatan... Vatan söz konusu olunca ben ne diyebilirim? Ben... Ben ne diyebilirim ki?”* (sf. 30)

“... Sevgilim, sen beni vatanın için terk ettin, ben kimin için terk edeyim?” (sf. 35)

“ Biz, vatan için her dakika ölmeye koşuyoruz, ölmüyoruz. Demek ki vatanın yaşamasına hizmet için yaratılmışız.” (sf. 78)

Medeniyetlere beşiklik yapan, toplumların tarihlerini içinde saklayan vatan, aynı zamanda inançların da yaşanmasına ortam sağlayan, geleceğin inşa edilmesinin temeli olan, uğrunda nice canların verildiği, sınırları belirlenmiş toprak parçasıdır. Bu ve daha birçok nedenden dolayı kutsal sayılan vatanın sağ ve tek parça olacak şekilde yaşaması amaçlanır. Vatan toprağını kutsal sayma değeri eserde şu ifadelerle de yer bulmuştur: *“ Benden ne istiyorsunuz? Vatan da Allah’ın bir dergâhı gibidir. Dergâha gelen kurbanın semizliğine, zayıflığına bakılır mı?”*(sf. 50)

“... Bence vatan, imanla beraberdir. Vatanını sevmeyen Allah’ını da sevmez...”(sf. 65)

“... Hele vatanın kutsal topraklarının bir yabancının kirli ayağıyla çiğnendiğini görsün...”

En zayıfı dişiyle kılıca, eliyle kurşuna karşı geliyor.”(sf. 63)

Toplumların tarihten silinmesinin nedeni de yücelmesinin vesilesi de bu toplumlara yönlendiren liderler olabilir. Liderler içinde buldukları toplumların lokomotifliğini üstlenir. Böyle bir durumda liderlerin kitleleri peşlerinden sürükleyebilecek zekâyâ sahip olmakla birlikte, bu zekâyı pratiğe dökme kabiliyetine ve örnek alınacak bir karaktere de sahip olmaları beklenir. Liderlik değeri eserde şu ifadelerle de yer almıştır: *“Sen de kendini feda edersen bu savaşı kim idare edecek? Herkesin yüreğinde gördüğün kuvveti sen kendi aklında görmüyor musun? Senden emir almayınca kim ne yapacağını nerden bilecek? Kendini helak edip, orduyu başsız bırakacaksın; sonra da kollar, ayaklar çalışıyor diyeceksin! Allah aşkına etme! Vatan evlatlarına biraz merhamet et!”*(sf. 72)

“Şu tabyada hepimiz birer ceset gibiydik, ruhumuz sendin. Ölümünden korkmadığını gördüğümüz için hiç kimse korkmadı. Zaten ruh ölümden hiç korkar mı? Herkese numune-i imtisal oldun. Ne övmek ne de övünmek için söylemiyorum; benden, kızından, Abdullah’tan başka kimde gayret gördünse, o gayretin bir kısmı da senin sayendedir.” (sf. 97)

Fedakârlık- özgecilik; *“... Elinden tutup düşman cephanesinin başına götürmek mümkün olsa, kalede bu fedakârlığı göze alacak bin tane korkusuz yiğit bulurum.”* (sf. 71)

Sadakat; ‘‘ İşallah sağ-ısalim gelirsin. O vakit burada bir kul bulursun. Ben her vakit kulunum...’’ (sf. 31)

Vefakârlık; ‘‘... Sen geberdin mi? şu karşındakiler sağ değil mi? Yardım gelip de ne olacak? Asker, bu kalenin her yerinde var! Sen bu vatanın ekmeğini yemedin mi? Sen bu vatanın sayesinde geğinmiyor musun? Uşaklığa bile hakkın yokken, bu rütbeye gelmişsin.’’ (sf. 67)

Saygı; ‘‘ İSLAM BEY: Önce Miralay’ı görsek daha uygun olmaz mı? ABDULLAH ÇAVUŐ: O zaten bize geliyor!

İSLAM BEY: Keşke biz onun yanına gitseydik!’’ (sf. 80)

Adalet; ‘‘ Sen Allah’ın adaleti nedir bilmez misin?’’ (sf. 33)

‘‘ Hakkın adaletine, vatanın büyüklüğüne inancımı unuttun mu?’’ (sf. 79)

Dayanışma- muhtaçlara yardım etme; ‘‘... Günde birkaç fakiri besleyip doyururken, benim için bugün burada bir lokma ekmeğe muhtaç hale geldin... Bir yaralıya hizmet ediyorsun...’’(sf. 65)

‘‘Askerini Tuna’nın başka tarafına sevk etmeyecekler mi? Oradakiler de bizim kardeşlerimiz. Birkaç kişiyi daha bu topraklarda öldürürsek ne olur sanki?’’ (sf. 84)

Eserde işlenen diğer değerler de şunlardır: Vatanın birliği-bölünmezliği değeri (f=2), gelenek-töre değerleri (f=2), çalışkanlık değerleri (f=2), kanunlara-yasalara uyma değerleri (f=2), dürüstlük değerleri (f=1), alçak gönüllülük değerleri (f=1), ileri görüşlülük değerleri (f=1), barış değerleri (f=1), sorumluluk alma değerleri (f=1), diline sahip çıkma değerleri (f=1).

Sonuç

Değerlerin aktarımında edebi kitapların yeri yadsınamaz. Edebi kitaplar oluşturulurken, onları oluşturan toplumlardan etkilenmeleri söz konusudur. Kültürel birikimin sonucu oluşın edebi kitaplar, oluştukları topluma ayna görevi üstlenirler. Edebi kitaplar, içinde oluştukları toplumun geleneklerini-göreneklerini, örf ve adetlerini, törelerini, inançlarını, vs. kültürel değerlerini yansıtır. Bu bakımdan değerlerin aktarımında önemli rol oynamaktadırlar.

Bir toplumun geleceğine teminatla ulaşması için geleneğini, tarihini, değerlerini bolca işlemiş kaynaklara ihtiyaç vardır. Bu kaynaklar sayesinde toplum kendi benliğini tekrar gündemine alarak vereceği kararlarda, atacağı adımlarda daha sağlıklı davranabilir. Yazılan her kitap faydalı olmayabilir. Faydalı olmamakla birlikte toplumun manevi değerlerine zarar verebilecek sonuçlar doğurabilecek kitapların varlığı da söz konusudur. Bu nedenle kaynaklar seçilirken yazarlarının kaleme aldığı yazılarını hangi şuurla kaleme aldığını bilmek, yeni nesillere eserler sunulurken önceden tedbir olarak o

eserleri incelemek olası zararların önünü almak bakımından yararlı olacaktır.

Tarih ve değerlerimiz açısından toplumumuza büyük faydaları dokunmuş bir sanatçımız olan Namık Kemal, eserlerini gönlünde besleyip büyüttüğü vatan aşkıyla yoğurarak ele almıştır. Okuyucularına sunduğu eserleriyle okuyucularını kendi döneminde sarsmayı başardığı gibi günümüzde de aynı etkiyi okuyucularında uyandırdığı söylenebilir. Namık Kemal'in değerlerine sahip çıkarak kaleme aldığı eserlerinden biri olan Vatan Yahut Silistre adlı eseri üzerinde durulması gereken şaheserlerimizden biridir. Eser incelendiğinde değerlerin çok yoğun bir şekilde işlendiği görülür. Elde edilen bulgulara göre Vatan yahut Silistre adlı bu eserde en sık rastlanan değer Allah inancı değeri ($f=82$) olmuştur. Bu değeri sırasıyla millet-aile birliği değeri ($f=51$), yiğitlik-kahramanlık değeri ($f=34$), ahiret inancı değeri ($f=33$), vatan yolunda ölme değeri ($f=31$), vatan sevgisi değeri ($f=23$), sevgi değeri ($f=17$), vatan-millet menfaati değeri ($f=13$), liderlik değeri ($f=12$), vatan toprağını kutsal sayma değeri ($f=12$), sadakat değeri ($f=7$), fedakârlık değeri ($f=7$), vefakârlık değeri ($f=6$), saygı değeri ($f=5$), adalet değeri ($f=4$), dayanışma-muhtaçlara yardım etme değeri ($f=3$), kanunlara-yasalara uyma değeri ($f=2$), vatanın birliği-bölünmezliği değeri ($f=2$), gelenek-töre değeri ($f=2$), çalışkanlık değeri ($f=2$), dürüstlük değeri ($f=1$), alçak gönüllülük değeri ($f=1$), ileri görüşlülük ($f=1$), barış değeri ($f=1$), sorumluluk alma değeri ($f=1$), diline sahip çıkma değeri ($f=1$) takip etmiştir. Sayılan bunca değer ve değer unsuruna rağmen eserde tüm değer ve değer unsurlarının bunlarla sınırlı olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Çünkü bu çalışmada incelenen değerler, yararlanılan değerler formundan 33 değer ve eserin içeriğinin göz önünde bulundurulmasıyla belirlenen 3 değerle birlikte toplam 36 değerle sınırlıdır. Bu eser üzerinde farklı kapsamda değerler formuyla yapılacak bir çalışmada daha çok değer ve değer unsuruna rastlamak mümkün olabilir.

Değerler eğitimi üzerine son yıllarda çok sayıda araştırma yapılmıştır (Akkaya, 2014; Batur ve Yücel, 2012; Karatay, 2017; Kardaş, 2015a; 2015b, 2015c; 2017; Özbay vd., 2011; Sallabaş, 2012; Susar Kırmızı, 2014; Şen , 2008, Tunagür ve Kardaş, 2017a; Tunagür ve Kardaş 2017b). Değerler eğitimi üzerine yapılan bu eserlerde milletin hafızasında yer edinmiş, milli eserler değerler eğitimine katkıları açısından değerlendirilmiştir. Türkçe eğitimi alanında yapılan bu çalışmaların bulgularından hareketle alan eğitimcilerine, milli değerler bakımından zengin milli eserlerin değerler eğitiminde kullanılması yönünde önerilerde bulunmaktadır. Söz konusu

çalışmalarda ulaşılan sonuçlar bu çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Türk edebiyatının önemli eserlerinden olan Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre adlı eserinde Türk toplumunun milli değerlerine büyük ölçüde yer verildiği anlaşılmıştır. Eserde 26 farklı değerden 354 değer unsurunun bulunması, eserin değerler aktarımında önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Değerler aktarımında önemli bir yere sahip olan ve Türkçe dersi için önemli bir materyal olabilecek bu eserin, okuma saatlerinde, metni anlama ve değerlendirme etkinliklerinde değerlerin kazandırılması amacıyla kullanımı faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil bilim*. Ankara: TDK Yay.
- Akkaya, N. (2014). Keloğlan Masallarında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2/1, 312-324.
- Batur Z., Yücel Z. (2012). Ahmet Efe'nin Çocuk Hikayelerinde Değer Eğitim ve Hikayelerin Türkçe Eğitime Katkısı, *Turkish Studes*, Cilt:7, No:4, 1031-1049.
- Dönmez, C., Yazıcı, K. (2008). *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Emine K. (2012). Öğretmen Adaylarının Dil Eğitiminde Çocuk Edebiyatı Metinlerinin Kullanımına Yönelik Görüşleri", (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2013)
- Ergin, M. (1976). *Türk Dili Lise I*. Ankara: MEB Yay.
- Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karatay, H. (2007). Dil Edinimi ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalın Önemi ve İşlevi *Türk. Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 3, s.463-475.
- Kardaş, M.N. (2015a). Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önemi II: Kül Tigin Abidesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S. Hüseyin Hüsnü Tekişik Özel Sayısı.
- Kardaş, M. N. (2015b). Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Bakımından Önem III: Bilge Kağan Abidesi. *Türk & İslam Dünyası Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, 55-70.
- Kardaş, M.N. ve Cemal, S. (2017). Değerler Eğitimi ve Türkçe Öğretiminde Değer Eğitimi Üzerine Yapılan Araştırmalara İlişkin Kaynakça Denemesi. *KSBD*, y. 9, s.383-412
- Kardaş, M. N. ve İl İ. (2015c). Orhun Abdelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önem: I Tonyukuk Abidesi.

- InternatonalJournal of Languages' EducatonandTeachng*, Clt 3/1, 273-287.
- MEB (2006). *2005 İlköğretim Türkçe Dersi (6,7,8. Sınıflar)Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1983). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Özbay M. Ve Karakuş Tayşi, E. (2011). Dede Korkut Hikâyelerinin Türkçe Öğretimi Ve Değer Aktarımı Açısından Önemi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergs*, 1(1),21-31.
- Sallabaş, M.E. (2012). Ömer Seyfettin Hikâyelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Bakımından İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.59-68.
- Susar Kırmızı, F. (2014). 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinde Yer Alan Değerler. *Değerler Eğitim Dergisi*, Clt 12, No. 27, 217-259.
- Şen, Ü. (2008). Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği Değerler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 763-780.
- TDK (2003). *Büyük Türkçe Sözlük. Gramer Terimleri Sözlüğü*.
- Tunagür M., Kardeş, M.N.,(2017a). 2000 Yılı Sonrasında Yayımlanan Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Değer Aktarımı, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol.12, no.14, pp.431-464.
- Tunagür M., Kardeş, M.N.,(2017b). 2000 Yılı ve Öncesinde Öncesinde Yayımlanan Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Değer Aktarımı, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/40 , 159-1780.
- Tural,S. (1992). *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ecdâd Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, K. (2008). *Eğitim Yönetiminde Değerler*. Ankara: Pegem Akademi.

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN
SINIF YÖNETİMİ PROFİLLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

***A RESEARCH ABOUT PROFILES OF SOCIAL STUDIES
TEACHERS ON CLASS MANAGEMENT¹***

Doç. Dr. Zihni MEREY

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğimi Bölümü
zmerey@yyu.edu.tr

Zakir TAŞKIN

Sosyal Bilgiler ÖĞretmeni
Milli Eğitimi Bakanlığı

Öz

Bu çalışmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıf yönetimi profillerinin ne olduğu, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıf yönetimi profillerinin cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, öğrenim düzeyi, çalıştığı kurum türü değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymaktır. Tarama modelinde olan bu araştırmada, var olan durumu olduğu gibi ortaya koymayı hedefleyen betimsel bir desen kullanılmıştır. Çalışmada araştırma problemine bağlı olarak nicel veri toplama araçları kullanılmıştır. Araştırmada, araştırmacı tarafından geliştirilen katılımcıların cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, öğrenim düzeyi ve çalıştığı kurum türü ile ilgili bilgileri elde etmeyi amaçlayan “*Kişisel Bilgi Formu*” ve Bosworth (1996) tarafından geliştirilen, Akman & Umay (2007) tarafından Türkçe’ye uyarlama çalışması yapılan Sınıf Yönetimi Profili Ölçeği kullanılmıştır. Bu araştırmanın örneklemini 2013-2014 eğitim öğretim yılı bahar döneminde, Van ili İpekyolu, Edremit ve Tuşba ilçelerindeki Milli Eğitimi Bakanlığı’na bağlı resmi ortaokullarda çalışmakta olan ve random yöntemle seçilen 170 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmuştur. Araştırma sonucunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin kadın ya da erkek olmaları ile sınıf yönetimi profilleri arasında anlamlı bir

¹ The study was presented in “International Conference on Educational Research and Innovation (ICERI)”. 11-12 Mayıs 2016 in Yogyakarta, ENDONEZYA.

ilişki bulunmuştur. Kadın öğretmenlerin puan ortalamaları erkek öğretmenlerden daha yüksektir. Araştırma sonucunda elde edilen diğer bir bulgu ise sosyal bilgiler öğretmenlerinin evli ya da bekâr olmaları ile sınıf yönetimi profilleri arasında anlamlı ilişki vardır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf yönetimi, Öğretmen, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği.

Abstract

In this study, it is aimed to prove what the profiles of social studies teachers are and if there is a significant discrepancy according to the variables of gender, age, professional seniority, educational background and the organization where they work. In this study, the descriptive model is used in order to show the case. In this study, quantitative data means are used. In this study the, participants' knowledge, gender, age, professional seniority, educational background and the organization where they work are developed by a researcher who aimed to gain 'Personal Data Form' and developed by Bosworth (1996) and adaptation into Turkish by Akman & Umay (2007) Classroom management Profiles are used. The sample of this study is composed of 170 social science teachers who are working in official secondary schools bound to Ministry of Education in Van, İpekyolu, Edremit, and Tuşba centers 2015-2016 Educational and Training Term. As a result of the study, there is a relationship between classroom management profiles and gender of the social science teachers. The women teachers' points are higher than men's. Another data that is obtained from the study is that there is a relationship between the classroom management profiles and social science teachers' martial status.

Keywords: Class Management, Teacher, Social Science Teachers.

Introduction

Class management is the management of human and time sources beneficially by infusing class rules to students, a branch of the learning organization, to form harmony essential environment with class rules. Moreover, class management is organizing the life in class as an orchestra by using factors such as organizing sources, regulating the environment in an effective way, observing the development of students and predicting students' problems in advance (Lemlech, 1988, Cited in, şanlı, 2015). Class management is based on teaching and classroom environment. The teacher uses his/her abilities in these two areas to achieve the class aims.

The teacher is the most important factor of class management. Providing a learning environment and classroom environment is the basic role of teacher in class. As an effective class manager; it is expected from the teacher to prepare the classroom for education, determining classroom rules and infusing them to students, regulating

the learning and urging students to show rational behaviours (Ağaoğlu, 2002).

When teacher provides the essential environment in the classroom, he/she can try to perform learning targets and improve the students instead of wasting time (Macrae, 1998, Cited in, Şanlı, 2015). An effective class management contains many knowledge and ability areas such as determining the classroom rules, improving them, leadership features of the teacher, communication in the classroom, motivation management, adjusting the time in the classroom, organising the classroom and creating learning environment. All these areas are cyclical and affect each other (Arı & Saban, 1999).

An effective teacher does not only know how to make teaching or how to solve the problems encountered during teaching but also teaches and applies what he or she knows to be able to practice at a certain level (Açıkgöz, 2003). Teachers' attitudes and methods and techniques used in class will have an impact on children's development. In particular, if the teachers use the education and teaching methods used in the classroom in a conscious and correct way, they will be better matched and gain good behavior (Babaoğlu and Korkut, 2010). The teacher is the person who guides learning. Classroom management is associated with positive teacher-student relationships and the presence of supporting conditions for the classroom environment (Ekici, 2004). For this reason, the teacher knows his / her profile and closely affects the learning process as much as the classroom environment.

There are many studies examining the class management profiles of teachers (Aluçdibi, and Ekici, 2012; Ekici, 2004; Ekici, Aluçdibi and Öztürk, 2012; Kurt,2013). However, while scanning the literature, it can be seen that there aren't studies on social science teachers' class management. Therefore, it is expected that the data obtained from the study will enable to examine in a detailed way the profiles of social science teachers' working in public schools and contribute to practical application possibility to education precautions and new studies.

The Aim of the Study

The aim of this study is to examine the class management profiles of Social Studies teachers in terms of various variables.

Method

Descriptive method, in other words, descriptive survey model, was used in this research. A descriptive method is a research approach that aims to explain past and present cases in their existing form

(Karasar, 2008). The descriptive method aims to explain interactive relations of cases considering current cases' relations with past cases and conditions (Kaptan, 1998). Quantitative data collection tools were used in this study depending on the research problem.

Population and Sample

Social Studies teachers working in Van province form the population of this study. Randomly chosen 117 Social Studies teachers who work at public secondary schools ministered by Ministry of National Education in Ipekyolu, Tusba and Edremit districts of Van province form the sample group of this study.

Data Collection

The data for this research was collected by researchers at public secondary schools ministered by Ministry of National Education between April, 20th, 2015- April, 30th, 2015 in the spring semester of the 2015-2016 academic year. During data collection, it was reminded by researchers that the answers of teacher candidates' would be completely used for scientific purposes and identities of candidates would be kept confidential.

Data Collection Tool

In this research, "Class Management Profile Survey" developed by Bosworth (1996) and adapted to Turkish by Akman & Umay (2007) was used as data collection tool. The scale developed by Bosworth is a five-level Likert-type scale, comprising four subcategories, i.e. authoritarian, authoritative, laissez-faire and indifferent, and a total of 12 questions. For whichever predefined profile a teacher received the highest score, she or he is supposed to have that given profile. Adapting the scale into Turkish, Akman and Umay (2007) conducted Principal Components Factor Analysis on the scale and found out that the scale – which originally has four subcategories – ended up with five dimensions. The Cronbach Alpha Reliability Coefficient of the scale is 0.408.

Data Analysis

In the evaluation of quantitative data of this study, the data emerging from the analyses of SPSS statistical packet program was tabulated as frequency (frequency interval) and percentiled by entering to SPSS 10.0 package program. T-test for independent samples and one-way analysis of variance (ANOVA) in parametric tests; and Tukey

test in post-hoc tests were used as the data showed normal distribution. The significance level for statistical analysis was found to be .05.

Findings

In this part, there are the findings and comments relating to the data of the research.

Chart 1. The distribution of the participants' occupation statuses

Occupation statuses	f	%
Permanent teachers	105	90
Substitute teachers	12	10
Total	117	100,0

105 (90%) teachers participating to the research are working as permanent teachers and 12 (%10) teachers participating to the research are working as substitute teachers. The permanent teachers compose the majority of this distribution.

Chart 2. The distribution of the participants' gender

Gender	f	%
Female	30	25.6
Male	87	74.4
Total	117	100,0

The information about the distribution of the participants' gender are given in the Chart 2. According to this, 87 (74,4%) teachers are male and 30 (25,6 %) teachers are female. Male teachers compose the majority of this distribution.

Chart 3. The distribution of the participants' marital statuses

Marital statuses	f	%
Single	71	60,7
Married	46	39,3
Total	117	100,0

The information about the distribution of the participants' marital statuses are given in the Chart 3. According to this, 71 (60,7%) teachers are singles and 46 (39,3 %) teachers are married. Single teachers compose the majority of this distribution.

Chart 4. The distribution of the participants' ages

Age	f	%
24 and below	10	8,5
25-35	82	70,1
36 and over	25	21,4
Total	117	100,0

The information about the distribution of the participants' ages are given in the Chart 4. According to this, 10 (8,5 %) teachers are at the age of 24 and below, 82 (70,1 %) teachers are at the age of between 25 and 35, 25 (21,4%) teachers are at the age of 36 and over. Teachers at the age of between 25 and 35 compose the majority of this distribution.

Chart 5. The distribution of the participants' education statuses

Education statuses	f	%
Bachelor's degree	111	94,1
Master degree	6	5,9
Total	117	100,0

The information about the distribution of the participants' education statuses are given in the Chart 5. According to this, 111 (94,4%) teachers have a bachelor's degree and 6 (5,9 %) teachers have a master degree. Teachers having a bachelor's degree compose the majority of this distribution.

Chart 6. The distribution of the participants' professional seniorities

Professional seniorities	f	%
Below 1 year	12	10,3
1-5 years	44	37,6
6-10 years	33	28,2
11 years and over	28	23,9
Total	117	100,0

The information about the distribution of the participants' professional seniorities is given in the Chart 6. According to this, 12 (10,3%) teachers' professional seniorities are below 1 year and 44 (37,6 %) teachers' professional seniorities are 1-5 years, 33 (28,2%) teachers' professional seniorities are 6-10 years and 28 (23,9 %) teachers'

professional seniorities are 11 years and over. Teachers having 1-5 years professional seniorities compose the majority of this distribution.

Chart 7. Results of the t-test of the participants' class management profiles according to their genders

Gender	N	X	S	P
Famele	30	40,86	5,94	,03
Male	87	38,22	5,76	

The results of the class management profiles according to the genders of Social Science Teachers participating in this research are given in Chart 7. According to this, there is no meaningful statistical difference among the groups. It is seen that female teachers have higher point average than male teachers. In other words, there is a relation between the teachers' gender and the class management profiles.

Chart 8. Results of the t-test of the participants' class management profiles according to their marital statuses

Marital statuses	N	X	S	P
Single	46	40,39	6,07	,02
Married	71	37,94	5,61	

The results of the class management profiles according to the marital statuses of Social Science Teachers participating in this research are given in Chart 8. According to this, there is a meaningful statistical difference among the groups. It is seen that single teachers have higher point average than married teachers. There is a relation between the teachers' marital statuses and the class management profiles.

Chart 9. Results of the one-way analysis of variance (O-WAV) according to the ages of the participants' class management profiles

	Sum of squares	Sd	Mean square	f	P
Between-groups variance	271,01	2	135,50	4,09	,01
Within-group variance	3768,95	114	33,06		
Total	4039,96	116			

The results of the one-way analysis of variance (O-WAV) according to the ages of Social Science Teachers participating in this research are given in Chart 9. According to this, there is a meaningful

statistical difference among the groups. To specify the difference among groups, Turkey test (one of the post-hoc tests) was used. The results show us that there is a positive difference among teachers who are at the age of 24 and over, at the age of 25-35 and over and below 24 years of age.

Chart 10. Results of the one-way analysis of variance (O-WAV) according to the education statuses of the participants' class management profiles

	Sum of squares	Sd	Mean square	F	P
Between-groups variance	201,35	3	67,11	1,97	,12
Within-group variance	3838,61	113	33,97		
Total	4039,96	116			

The results of the one-way analysis of variance (O-WAV) according to the education statuses of teachers participating in this research are given in Chart 10. According to this, there is no meaningful statistical difference among the groups. In other words, there is no relation between the teachers' education statuses and the class management profiles.

The Result and Suggestions

As a result of the research, it was found that there is a relation between the class management profiles and Social Science teachers' genders. Female teachers have higher point average than male teachers. In the literature, it was not faced with any work related to Social Science teachers' classroom management. But when the literature is scanned, it was found that this research is inconsistent with the studies which the other branch teachers participated in. To exemplify, it contradicts with Ekici, Aluçdibi and Öztürk's (2012) studies. They identified that there is no meaningful statistical difference in point average of Biology teachers' classroom management profiles as a result of their research according to gender. However, it coincides with Ekici's study (2004). It can be said that there are both same sides and different sides between the research and the study results in literature. Doing some research supported with qualitative data is very important in terms of different perspectives on evaluating the result.

Another finding of this research is that there is a relation between Social Science teachers' classroom management and the teachers' marital statuses. Marital statuses affect classroom management profile in favor of single teachers.

A similar finding is related to the age of the teachers. The results show us that there is a difference among teachers who are at the age of 24 and below and at the age of 25-35 and at the age of 36 and over and also a positive difference among teachers who are at the age of 24 and below.

As a result of the research, it was not found a meaningful relation between Social Science teachers' professional seniorities and their classroom management profiles. And this coincides with Ekici, Aluçdibi, and Öztürk (2012) and Ekici's (2004) studies. For example, when teachers' professional seniorities they use in classroom management profiles are analyzed, it was identified that the teachers having higher professional seniorities have the lowest classroom management profile points.

According to this research, we can suggest the followings:

- It can be analyzed and compared classroom management profiles of different branch teachers.
- Teachers should be supported to have positive classroom management profile.
- Teachers should be supported with in-service training on the subject of positive classroom management.
- Researchers can search sufficiency of different branch teachers' classroom management.
- To eliminate the difference between teacher groups and their classroom management skills, more in-service training should be organized.
- The physical conditions of schools and learning environments should be rearranged to be suitable for learning and teaching.
- A platform in which teachers can share knowledge, skills, and experiences in classroom management with their colleagues and exchange their ideas can be created.
- Organizational culture has important tasks for the development and settlement of organizational culture. In order for teachers to develop organizational culture, school administrators should be given support and in-service training on organizational culture.
- To develop teachers' skills and knowledge about classroom management, activities like courses, seminars, conferences etc. should be organized with cooperation between Ministry of Education and University.

References

- Açıkğöz, K.Ü. (2003). *Etkili Öğrenme ve Öğretme*. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Ağaoğlu, E. (2009). Sınıf Yönetimi İle İlgili Genel Olgular. Z. Kaya (Editör). *Sınıf Yönetimi*. (9. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, s. 1-42.
- Akman, B. ve Umay, A. (2007). Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Profillerine Yönelik Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları Ve Sorunları Sempozyumu*.12-14 Mayıs 2007 Bakü- Azerbaycan.
- Aluçdibi, F. and Ekici, G. (2012). Effects of Biology Teachers' Classroom Management Profiles on High School Students' Motivation Levels in Biology Lesson. *Magazine of Hacettepe University Education Faculty*, 43: 25-36.
- Arı, R. and Saban, A. (1999). *Sınıf Yönetimi*. Konya: Günay Ofset.
- Babaoğlan ve Korkut (2010). Sınıf Öğretmenlerinin Öz Yeterlik İnançları ile Sınıf Yönetimi Beceri Algıları Arasındaki İlişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Nisan, cilt:11, s,1-19.
- Bosworth et al. (1996). What is your classroom management profile? *Teacher Talk*. Retrieved from <http://protectiveschools.org/drugstats/tt/vli2/what.html>
- Ekici, G., Aluçdibi, F. and Öztürk, N. (2012). Analysing of Biology Teachers' Classroom Management Profiles in terms of Their Genders and Professional Seniorities' Variables. *Magazine of Dicle University Social Science Institute* ISSN:1308-6219 November 2012-4 p.8
- Ekici, G. (2004) Evaluating of Primary School Teachers' Classroom Management Profiles. *Education and Science* ,Vol.29, No.131 (50-60).
- Kaptan, S. (1995). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Tekışık.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. 15. bs. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kurt, H. (2013). Analysis According to Classroom Management Profile of Biology Teachers' Sense of Responsibility on Students' Success. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/6 Spring 2013,p.473-490.
- Lemlech, J. K. (1998). *Classroom Management*. 2nd Edition, Longman Press, Newyork.
- Macrae, S. (1998). *Becoming A Teacher*. (Edited By Justin Dillon, Meg Maguire) Open University Press Buckingham, Philadelphia.
- Şanlı, Ö. (2015). İngilizce Öğretmenlerinin Sınıf Yönetiminde Karşılatıkları Zorlukların Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 37 , p. 371-385, Autumn.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 113-134
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 23.03.2018 Kabul/Accepted: 18.04.2018

HOLLANDA DELFT SERAMİK BEZEMELERİNİN HOLLANDA RESİMLERİ İLE ESTETİK İLİŞKİSİ

AESTHETICAL RELATION OF DUTCH DELFT CERAMIC ORNAMENTS WITH DUTCH PAINTINGS

Dr. Öğr. Üyesi Handan TUNÇ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Resim Bölümü
Resim Ana Sanat Dalı
handan91@gmail.com

Öz

Dünya seramik tarihi içinde önemli yer tutan Delft seramikleri 1650-1750 yılları arasında bezemeleriyle sanat tarihinin, sanatlararası ilişkiyi en açık biçimde vurgulayan öneme sahiptir. Delft seramikleri bütün teknik sınırlılıklara karşın 1650-1750 yılları arasındaki Hollanda resim sanatından büyük ölçüde etkilenmiştir. Tuval resminin seramik bezemelerine dönüşmesi teknik anlamda önemli güçlükleri aşılmasını gerektirmiştir. Seramik bezemelerinde söz konusu dönemde resim sanatından beklenen özgünlük ve yaratım orijinalliği henüz belirgin bir estetik talebe dönüşmemiştir. Moda eğilimler, günlük beğeniyi doyurma ve başka sanatsal üretimlerden etkilenerek onları tekrarlama kabul edilebilir bir yöntem olarak görülmüştür. Söz konusu kriterler resim sanatında vazgeçilmez unsurlar olarak kabul edilirken seramik bezemelerinde alıntılanırlanan görüntünün kusursuz tekniği yansıması yeterli kabul ediliyordu.

Seramik sanatındaki bezeme tekniğinin renk, biçim ve alan kullanımı açısından getirdiği sınırlılıklara karşın, tuval resminin düzeltme olanakları, geniş alan kullanımı ve renk kullanım sınırsızlığı karşılaştırmalarda gözden kaçırılmamıştır. Bu nedenle araştırma kapsamını oluşturan Delft seramik bezemelerinin Hollanda resimleriyle benzerlikleri sanatsal eğilim, içerik ve biçim anlayışı benzerlikleridir. Seramik bezemelerinde bir tuval resmine yönelik reproduksiyon benzerliğı aranmamıştır.

Anahtar Kelimeler: 1650-1750 Hollanda resim sanatı, Delft seramikleri, Barok, Rokoko.

Abstract

The Delft ceramics which have a critical place in the history of the world ceramics, have a vital importance having ornaments in art history between the years 1650 to 1750, explicitly presenting the inter-arts relation. Despite all the technical limitations, the Delft ceramics were greatly affected by the Dutch painting art between the years 1650 to 1750. The transformation of the canvas into ceramic ornaments has required technical difficulties to be overcome. In this period, the genuineness and creational originality were being expected from the art of painting, had not been turned into an aesthetical request for ceramic ornaments, yet. Fashion trends are seen as an acceptable method of repeating them, influenced by everyday satisfaction and other artistic productions. The reflection of the perfect technique was being considered adequate, in the images quoted in ceramic beauties. While these criteria were being recognized as the essential elements of painting art, it was deemed as adequate for ceramic ornaments to reflect the excellent technique for the referenced image.

Despite the limitations of ornamentation technique in ceramics art regarding the color, shape and space usage, the possibility of correcting of canvas pictures, the limitless possibilities of using colors of canvas paintings, usage of wide spaces had not been ignored in the comparisons. Therefore, the similarities of Delft ceramics ornaments which consist the scope of this research and the Dutch paintings are the similarities of the aspects of artistic tendency, content, and form. No reproduction similarity was sought in ceramic ornaments with a canvas painting.

Keywords: 1650-1750 Dutch painting art, Delft ceramics, Baroque, Rococo.

Giriş

1650-1750 yılları arası, Hollanda Delft seramiklerinin altın çağı olarak kabul edilir. Başlangıcında Kuzey Hollanda' nın çinileri aynı parlak ve gösterişli görüntüye erişemese de Antwerp' deki prototip üretimlerle büyük benzerlik gösteriyordu. Çini ve ilaç kavanozları eski seramik sanatı renk paletinde olduğu gibi koyu mavi, turuncu ve yeşil renklerin kullanıldığı bezemelerle süsleniyordu. Kenarları kabaca mavi darbelerle renklendirilen tabakların yıllarca ön yüzü kalay cilasıyla arka yüzü ise şeffaf kurşun cilasıyla boyanmıştı. Bu uygulama 18. yüzyıl sonlarına kadar Frisiyan' lı ustalarca kullanıldı. Kenarları kabartmalı, ortası yazılı ya da omzunda süt kovaları taşıyan sütçü kızları betimleyen tabaklar büyük ölçüde İtalyan seramiğinden etkilenmiş ve Avrupa' da yeni oluşan orta sınıfın zevklerine uygun arma desenleriyle süslenmiş tabaklar Hollanda' ya özgü ilk dikkat çekici seramik örnekleri olmuştur. Teknik olarak mükemmele ulaşan bu örnekler yerel folklorik sanatın

etkisini taşıyordu. Kullanılan mavi koyu ve derin, turuncular sarıya yakın ve yeşiller ise donuk bir yansıma içeriyordu. Bu bezeme biçimi Hollandalıların seramik teknolojisini öğrendikleri Rotterdam tekniğinin özelliklerini taşıyordu. (R.1)

RESİM 1: 1700-1720 ilk Delft Seramiği Örnekleri

(<https://www.kovels.com/price-guide/pottery-porcelain-price-guide/delft>.) Erişim: 10.05.2018

Bağımsız ve Avrupa seramiğinde özgün seramik dilini keşfetme yolunda hızla dönüşen Hollanda seramiği yenileşme sürecinde Çin porseleninden büyük ölçüde etkilenmiştir. 17. yüzyıl başlarında porselenle yüklü Çin ticari gemisinin Amsterdam'a gelmesi özgün seramik arayışının başlangıcını oluşturmuştur. Çin'den gelen söz konusu seramik parçalar mavi-beyaz Ming seramiği örnekleridir. Bu örnekler Avrupa'da değerli taş ilgisi görmüş, bu ilgi seramik zanaatçıları yeni bir arayışa yönelik çabalarını yoğunlaşmasına neden olmuştur. Hollanda seramikçileri kendilerine ilham veren Ming seramiklerini doğrudan taklit etmemiş bu seramiklerin desen unsurlarını Hollanda kültürüyle sentezleyerek yeni bir üslubun ortaya çıkmasını sağlamışlardır (Pluis, 1997, 21).

Hollanda seramiğinin gelişim sürecinde Çin porselenin inceliği elde edilmeye çalışılırken seramik hamuru teknolojisi geliştirilmiştir. Bezemelerde çizimler zarifleşmiş, tabakların hem önü hem arkası cilalanmaya başlanmıştır. 17 yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren üretilen parçalar soyutlanmış doğa görüntüleri Ming bezemelerinin etkisini taşıyor olsa da giderek özgünleşip merkezi Delft' de olan ulusal bir

endüstriye dönüşmüştür. Merkezin Delft olmasının en önemli avantajı büyük suyollarına yakın olan kentin seramik ihracatına uygun coğrafyada bulunmasıyla ilgilidir. Ayrıca aynı konum kaliteli seramik hamurunun ithalatında da önemli rol oynamıştır. İngilizlerle rekabet nedeniyle bira endüstrisinde kayba uğrayan Delft sermaye çevreleri, boş bira fabrikalarını seramik fabrikalarına dönüşmüş; bu fabrikaların ürettiği seramikler marka isimleriyle imzalanmıştır. Örneğin, “Drie Klokken”, “De Ross”, “De Paauw” ve “De Grieksche ‘A’ ” gibi. Damgalar zaman zaman resim ya da monogramlardan oluşan armalar biçiminde ürünün arkasında yer alıyordu. Seramik tasarımların sanatçıları değil, üretilen fabrikaların adlarını öne çıkarılıyordu. Ancak her fabrikanın kayıtlarında korsan üretimi engellemek için sanatçının bilgileri, çizimlerle birlikte saklanıyordu.

Özgün Delft Seramikleri

Eski Antwerp geleneğinden kopuşu içeren Hollanda'nın ilk mavi-beyaz seramik ürünleri dönemin Avrupa' sında Delft' i seramik sanatı açısından özelleştirerek karakteristik bir üslubun seramik tarihinde kabul edilmesini sağlamıştır. 1675-1686 yılları arasında “De Grieksche ‘A’ ” (Yunan Ası) fabrikasını yöneten Samuel Van Eenhoorn' un baş harflerini alan SVE damgalı seramik parçalar Delft seramiğinin klasik parçaları olarak kabul edilir. Bu parçalarda Çin desenlerine öykünme izleri olmakla birlikte mavinin mor tonlarla kullanılması, dış hat çizgilerinin leylak rengiyle siyah arasında bir tonda gerçekleştirilmesi Delft seramiklerini özgünleştiren zarif bir renk düzenini başlatmıştır (Charleston, 1986 s.167). (R.2)

RESİM 2: Delft Blue 'De Porceleynne Fles' Çin desenlerine öykünen ilk stil arayışlarının denendiği örneklerden biri, 1653 (<https://likemag.com/nl/delfts-blauw-wereldwijd-populair-en-begonnen-als-creatief-jatwerk/334060> Erişim: 10.05.2018)

1690'lara gelindiğinde büyük siparişler alan Delft seramik fabrikaları özgün bezemeleriyle dikkat çekmeye başlamış, ilk kez Hollanda resim sanatının seramiğe yansıdığı büyük parçalar üretilmiştir. William ve Mary'nin Hampton Court'daki sarayı için yapılan vazolar ve sarnıçların seramik bezemesinin seramik ustaları dışında çalışan ressamlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bezemelerde kullanılan manzara resimleri, portreler ve amblemler seramik ustasıyla birlikte çalışan sanatçılar tarafından yapılmıştır. (R.3)

RESİM 3: Delft Blue, William ve Mary'nin Hampton Court sarayı için yapılan seramik ürünlerin bezemeleri 1694 (<https://www.britannica.com/art/tin-glazed-earthenware/images-videos>, Erişim:12.05.2018)

17.yüzyılın sonundan itibaren F. van Frytom' un yaptığı dikdörtgen ve dairesel formlu plakalar mavinin parlak tonlarıyla oluşturulmuş resimsel çizim ustalığı ön plana çıkan özgün örneklerdi. Yapılan arşiv araştırmalarında Frytom'a atfedilen bu seramik ürünlerin ressam Kocks' un ve oğlu Pieter'e ait olduğu bulunmuştur. 1701 sonrası "PAK" monogramıyla üretilen bu seramikler, Delft seramiklerinin resimsel bezemelerini yansıtan örneklerin ilk evresini oluşturduğu savunulmuştur. (R.4)

RESİM 4: F. van Frytom'a atfedilen seramik tabak, 1690, (<https://metmuseum.org/art/collection/search/196576> Erişim:12.05.2018)

17. yzyılda Rochus Hoppesteyn tarafından 'The Young Moor's Head' de üretilen tabak ve sürahiler Delft' in ender ürünlerindedir. Dönem akrabalığı olan 'SVE' markalı ürünlerin cilası daha parlak, çizimleri daha çarpıcı ve kompozisyonu daha yalındır. Çoğu zaman bezemeler, altın ya da ll kırmızı rötuşlarla daha etkili görünüm kazandırılmıştır. izimde zgn olan, renk tonlaması açısından söz konusu çalışmaların benzeri bir diğer örnek de IW damgalı vazolardır. Bu eserler Hollanda' da süslemelerini gravürlerden alan ilk seramik parçalardır. Gravrlerin orijinali, Giovanni Batista Galestruzzi, B. Bartoli ve Raphael' e aittir (R.5). Bezemede bazen Victoria and Albert müzesinde saklanan orijinal Raphael kalıpları kullanılmıştır. Böylece gravrlere bağımlılık giderek artmıştır. Detaylı ve karmaşık süslemeler ya tek ve eşsizdir ya da elle veya süngertaşı kullanarak kopya edilip yeniden üretilmişlerdir. Böyle bir teknik hem Hollanda' da hem de İngiltere' de ini üretiminde kullanılmıştır. Bu orijinal parçalardan bazıları Leevuaarden' deki Friech Mzesindedir (Charleston, 1986 s.168).

RESİM 5: Giovanni Battista Galestruzzi' nin "Polidoro da Caravaggio'nun Palazzo Milesi" adlı gravürü, Antik Savaş Kupaları dizisinden 1 nolu Levhası, 1658 (<https://art.famsf.org/giovanni-battista-galestruzzi>) Erişim: 05.05.2018

Delft' in klasikleri arasında dikkate değerli ürünler ortaya koymuş olan De Ross fabrikalarının en tanınmış ürünleri; İtalyan stilin etkisinde gerçekleştirilen İncil'den görüntüler ve kenarları çevreleyen bulutlarla süslenmiş bir dizi tabaktır. Bu tabaklar ilerleyen tarihlerde *Kast-Stel* olarak bilinen Barok dolap içleri için dekorasyon nesnesi olarak kullanılan seramik ürünler modasını yaratmıştır (R 6).

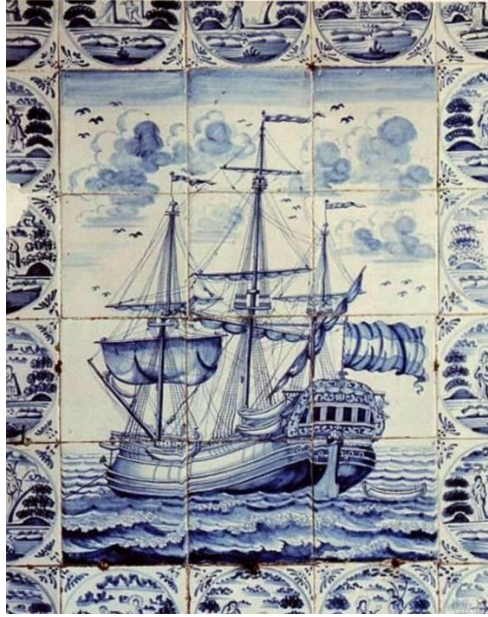
RESİM 6: Yel değirmeni, Kast-Stel seti olan resimli plaka, 1740, <https://wikivisually.com/wiki/Delftware> Erişim: 02.05.2018

Delft seramikleri hiçbir zaman yer dõşemesi olarak kullanılmazdı. Ancak mutfak ve mandıra duvarlarında, oturma salonlarının ışık alan bölümlerinde resim sanatının mekân içi kullanımı tarzında mimari unsurlarla birlikte kullanılmıştır. Ayrıca dekoratif amaçlı olarak küçük resimlerden oluşturulan seramik plakalarla yıldız ve altıgen biçimleri oluşturacak tarzda bir araya getirilmişlerdir. Zamanla plakalarda yer alan köşe süslemeler önemini yitirmiş, merkezdeki figürler önem kazanmıştır. Söz konusu bu betimlemelerde her büyüklükte gemi çeşitleri, atlılar, deniz canavarları, köpek ve değirmen resimleri moda bezemelere dönüşmüştür (R.7).

RESİM 7: Mandıra duvarlarına uygulamış resim bezemeli Delft seramik plakaları, (<https://wikivisually.com/wiki/Delftware> Erişim: 02 05.2018)

18.yüzyılın ilk çeyreğinde Rotterdam' lı Cornelis Boumeester birçok deniz manzarasını seramik plakalar üzerine resimlemiştir (R.8). Bu ürünler Fransız şatolarının ve Münih köşklerinin vazgeçilmez dekorasyon unsurları olmuştur. Bu dönemde parlak polikrom boyalı vazoda çiçek betimlemeleri yaygın bezeme unsurları haline gelmiştir. Daha sonraki yıllarda Avrupa'nın küçük kentlerinde kopya edilen bu bezeme türleri Delft seramik üretimine zarar vermemiş tersine tüm Avrupa'da tanınmasını sağlamıştır(R.9).

RESİM 7: Deniz manzaralı seramik plaka, 1770.(
<https://www.pinterest.de/pin/367395282087486693>)
Erişim: 04.05.2018

RESİM 8: Avrupa'da 1790 lı yıllarda modalaşan Delft çiçek betimlemeleri
(<https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=588&tbm=isch&a=1&ei=gOH2WqnJHMyjsAht2IQDw&q=baluster+shaped+mailoc+a+vase+Carlantonio+blue+delft> Erişim: 12.05.2018)

1650-1750 Yılları Arasında Seramik Bezemelerini Etkileyen Hollanda Resim Sanatının Özellikleri

Delft’ in seramikte altın çağını yaşadığı 1650-1750 yılları arasında Hollanda resim sanatında önemli gelişmeler oluyor ve Barok resim üslubunun seçkin örnekleri arka arkaya Hollanda’dan Avrupa’ ya yayılıyordu. 1615 yıllarından başlayarak kayda değer ürünler veren Peter Paul Rubens (1577-1640) kendisinden sonra yetiştirdiği sanatçılarla Hollanda resim sanatını farklı bir dönem yaşatarak etkiliyordu.

Rubens; portre, peyzaj ve alegori içerikli resimlerinin yanı sıra tiyatral etkili savaş sahneleri ile dikkat çekiyordu. Mekân içinde diyagonal hareketliliği kullanan sanatçı derin perspektif uygulamalarıyla yoğun figür kitlelerini etkili görüntüye dönüştürüyordu. 1635 yılında “Steen Çiftliği” ni satın alan sanatçı, açık hava resimlerini yapmaya başlamıştı. Sanatçı, bu resimlerinde toprak, bitki, hayvan ve insan yaşantısını hareketli bir doğa atmosferi içinde birleştirmeyi hedefleyerek önemli ürünlere imza atmıştır (R.9). Rubens’in öğrencileri Hollanda resminin özgün örneklerini vererek Hollanda resmine, dönemin Avrupa resminden farklılaştıran özgün estetik kimlik kazandırmıştır.

RESİM 9: Paul Rubens, Farm at Laken, 1618 ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peter_Paul_Rubens - Farm at Laken](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peter_Paul_Rubens_-_Farm_at_Laken)) Erişim 23. 09 2017

Rubens'in öğrencisi Van Dyck da Rubens gibi peyzaj ile figürü bütünlüklü kompozisyonlara dönüştürmüş, sakin formlar içinde ince dağılımlı doğal renk tonları kullanmıştır. Yine Rubens'in öğrencisi olan Jacop Jondaerece (1593-1678) Felemenk orta sınıf halkın gündelik hayatını betimleyen resimler yapıyordu. Geleneksel bayramların kalabalık figürlü hareketli sahneleri tıpkı Rubens gibi diyagonal kompozisyonla ifade ediliyordu.

Bir başka Hollandalı ressam Jan Vermeer Van-Delft (1632-1675) diğer Barok ressamlar kadar Barok hareketliliği resimlerine taşımayan sanatçı Delft şehri peyzajlarıyla tanınmıştır. Delft şehrinin su kanalları kenarında yer alan eski ev dizilerini canlandırdığı peyzajları Hollanda resmine karakteristik kültürel bir anlam kazandırmıştır (R. 10).

RESİM 10: Jan Vermeer, Vista de Delft, 1659 ,
(<http://pt.wahooart.com/@/8Y2V9F-Jan-Vermeer-Vista-de-Delft>)
Erişim: 03. 05. 2018

Çok sayıda Hollandalı sanatçı peyzajlarında Vermeer' e öykünmüş geniş ovaların sisli bulutlarla kaplı nemli havasını şiirsel bir anlatımla betimlemiştir. Peyzajlar ressamın ruhsal durumuyla bütünleşerek Hollanda' ya özgü atmosferle resimlendirilmiştir. Hollanda peyzaj resminde önemli rol oynayan ancak sanat tarihinde

sıkça adı geçmeyen çok sayıda ressamın eseri bugün Avrupa müzelerinde sergilenmektedir (R.11-12).¹

RESİM 11: Jan Van Goyen, View on The Hague, 1645
<https://www.google.com/search?q=Jan+Van+Goyen&safe=active&source=lnms&tbn=isch&s> Erişim: 03. 05. 2018

RESİM 12: Salomon van Ruysdael, La Marine d'o, 1664
https://www.tripadvisor.com.au/LocationPhotoDirectLink-g187147-d188757-i172818651-Louvre_Museum-Paris Erişim: 03. 05. 2018

Rokoko kültürün ve sanatının sahte anlatın üslubu tüm Avrupa'da yaygınlaşmasını ardından Hollanda sanatı da olumsuz biçimde etkilenmiştir. Bu nedenle 1630-1700 yılları Delft seramik bezemelerinde Hollanda Barok resminin ögelerini taşırken, 1700'l yıllardan sonra seramik bezemelerinin bir kısmında Rokoko etkisi izlenmeye başlamıştır. Bu etki bir anlamda Delft seramiklerinin altın çağının sonlanacağının işaretini vermiştir.

Delft Seramik Bezemelerinin Hollanda Resmi ile Etkileşimi

1630-1700 yılları Delft seramik bezemesinde Hollanda resminin Barok geleri etkili olmuştur. Özellikle 1696 yılından itibaren üretilmiş seramik rnlerinde Barok resim etkisi çok belirgindir. Örneğın "IW" markalı seramik fabrikası ürünü olan, yüksek ısıda polikromla boyanmış vazo bezemesi bütünüyle Rubens'in resimlerini çağrıştırır. Barok hareketliliğın ve ritim düzenlemesinin belirgin biçimde ne çıktığı bezemelerde Rubens'in resimlerindeki oşku ve sanat heyecanı belirgin biçimde resimsel bir atmosfer yaratmıştır. Tüm vazoyu çevreleyen resim kuşağının üstünde ve altında ince bitkisel motif şeritleri yerleştirilmiştir. (R12)

¹ Hercules Sechers (1590-1654), Jan Van Goyen (1596-1650), Salomon Van Ruysdael (1600-1672), Jocab Van Ruysdael (1628- 1682), Meindert Hobbema (1638- 1709), Albert Cupy (1620- 1691)

RESİM 12: “IW” markalı seramik fabrikası ürünü, 1696
<https://tr.pinterest.com/pin/306737424610919638/> Erişim: 03. 05. 2018

“AVG” imzalı 1711 yılında üretilmiş seramik ürün bezemesinde Rubens figürlerinin etkisi güçlü biçimde görülür. Burçlar kuşağı işaretlerinden yay burcunu ifade eden mitolojik bir figürü bezeme unsuru olarak ele alan seramik ressamı tabağın geniş taban dairesini kaplayacak büyüklükte mitolojik figürü yerleştirmiştir. Barok resminde sık gözlenen abartılı adaleli, abartılı saç ve sakallarıyla uçuşan kumaş yığınları arasına ritmik bir hareket verilmiş figür betimlenmiştir. Renk zenginliği dışında Rubens resimlerini çağrıştıran bezemenin Rubens’in öğrencisi olan ressamlardan birine ait olduğu düşünülmektedir.(R.13)

Açık mavi cilalı seramik tabaklardaki peyzaj bezemeler, Yüksek Barok özelliği gösteren zengin renk geçişleriyle hava perspektifi sağlayan Hollanda peyzaj resim ürünleriyle büyük benzerlikler görülür. Küçük kır evleriyle pürüzsüz bir gökyüzü, kayalıklardan fışkıran otlar Hollanda peyzajlarında sık rastlanan doğa görüntüleri idi. “The Metal Pot” fabrikasının ürettiği bilinen tabakların bezemeleri Hollanda peyzaj resminin doğa görünümüne benzeyen kesitler sunar. Bu tabaklarda Rubens, Jan Van Goyen ve Rysdael gibi sanatçıların peyzaj resimlerinden yoğun etkilenmeler izlenir. Bu

tabakların resimlemesinde çalışan ressamların bazılarının tuval resmi olarak da satışa yönelik peyzaj resimleri yaptıkları bilinmektedir. (R. 14)

RESİM 13: Zodiac Yay Burcu,1711
(https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=42571&partId=1&images=true,
Erişim:12.05.2018)

RESİM 14: “The Metal Pot” fabrikasının ürettiği Peyzaj Bezemeli Tabak
<https://www.google.com/search?safe=active&biw=1366&bih=598&tbm=isch&sa=1&ei=38b9WqPgA4G00gXonrnwDg&q=+DELFT+CERAMICS> Erişim: 02.05.2018

Delft ürünü olan “AK” damgalı 1694 tarihli dekoratif seramik plakalar bütünüyle Hollanda peyzaj resmini kopya etmiştir. Seramik sırrının renk sınırlılıkları dışında tüm görsel öğeler Hollanda peyzaj resmini yansıtmaktadır. Çiftlik evleri, doğa insan bütünleşmesi, gökyüzü ve toprak dalgalanmalarının iç içe geçişi gerçekçi ancak romantik bir anlatımla betimlenmiştir. (R.15)

RESİM 15“AK” damgalı 1694 tarihli dekoratif seramik plaka,
<https://www.pinterest.co.uk/pin/426293920969442132/> Erişim:
 02.05.2018

Benzer etkileniş “The Rose” damgalı 1710 yılında üretildiği bilinen dairesel tabak betimlemesinde de görülür. Açık hava görüntüsü içinde figür gruplarından oluşmuş bezeme Hollanda resmindeki peyzaj tavrını ve doğa ile insan bütünleşmesini ritmik düzenini yansıtır (R.16)

RESİM 16: “The Rose” damgalı 1710 yılında üretildiği bilinen seramik tabak
<https://www.etsy.com/listing/530093317/charger-british-scenery-booths-made-in?ref=related>
 Erişim: 02.05.2018

Delft Seramik Bezemelerinde Rokoko Etkisi

Hollanda seramik bezemelerinde Barok etki; Avrupa burjuvazisi tarafından hızla yayılıp kabul gören Rokoko kültürünün baskın etkisiyle zayıflamıştır. Çoban kızları, tavus kuşu tüyleri, bereket tanrıçası imgeleri ve İncil'den görüntüler masalımsı bir anlatımla, seramik bezemelerinde 1760'lardan sonra yaygınlaşmaya başladı. (R.17) Yalın natürel mavinin yerini demir kırmızısı olarak adlandırılan renk görsel inceliği bozacak biçimde seramik betimlemelerine etki etmiştir. Yaprak ve çiçek desenleriyle bezenmiş seramik ürünlerde ilk kez kahverenginin tonları kullanılmıştır. "SWE" fabrikaları dışında Delft seramik endüstrisi bir yandan Rokokonun görsel etkisiyle, diğer yandan Alman porselenin parlaklığını elde edilmesi çabasıyla çift fırınlanma yöntemi geliştirilmiş altın yaldız ve kroması yüksek parlak renkler bezemelerde sıklıkla yer almaya başlamıştır. 1760 yılından sonra Delft görsel kültürünün izleri silinmeye başlanmış Rokoko yapaylığı yerleşik bezeme yöntemine dönüşmüştür (Pluis, 1997,S.102).

RESİM 17: İncil anlatıları, 1750
<https://www.google.com.tr/search?q=Wall+plaque,+Alcora+Ceramic+Factory,+Alcora>) Erişim: 03.05.2018

Rokoko değişimi süresince özgünlüğünü yitirmeyen tersine Barok etkiyi aşarak bütünüyle Hollanda estetiği üzerinde yoğunlaşan fabrikaların büyük bölümü seramik tarihinin önemli ürünlerini üretmeyi sürdürmüştür. Bütün bu polikrom uygulamaların yanında, en

çok arananı “SVE” damgalı renkli resimlerle bezenen seramikler olmuştur (R.18). Her seramik fabrikası kendine özgü farklı renkler uygularken bezemelerde Hollanda resminin peyzaj özelliklerini yansıtmıştır. “APK” fabrikası siyah zemin uygulamaları yaparken, “LVD” fabrikaları zeytin yeşili, “CK” fabrikaları kahverengi zemin denemeleri yapmıştır (Charleston, 1986 s.196).

Haarlem, Hollanda'nın seramik üreten diğer kentleri arasında en eskilerden biriydi. Süslemeler Frankfurt' un çalışmaları gibi açık kobalt kullanarak çok iyi çizilmişti. Ama Delft kısa sürede bu endüstriyi gölgede bıraktı. Frienslend' deki seramikçilerden en üretken olanı Makkum' du. Burada Harlingen ve Bolsward da olduğu gibi sayısız çini ve meyve ya da İncil'den görüntüler içeren vazolar yapıldı. Makkum, iyi çizilmiş İncil ve evlilik öyküleri ve harfli tabaklar üretti. Burada, biçimler daha kalın, hamur daha ağır ve mavi daha mürekkebidir (Marion, 1999,s.76). (R.19)

RESİM:18 Rokoko etkisi görülen “SVE” damgalı renkli resimlerle bezenen seramik.

https://www.google.com/search?q=18th+century+DELFT+CERAMIC&safe=active&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjJoZ7u2I3bAhUDmVkkHRf_ Erişim:06.05.2018

Haarlem, Hollanda'nın seramik üreten diğer kentleri arasında en eskilerden biriydi. Süslemeler Frankfurt' un çalışmaları gibi açık kobalt kullanarak çok iyi çizilmişti. Ama Delft kısa sürede bu endüstriyi gölgede bıraktı. Frienslend' deki seramikçilerden en üretken olanı

Makkum' du. Burada Harlingen ve Bolsward da olduğu gibi sayısız çini ve vazolar yapıldı. Burada, biçimler daha kalın, hamur daha ağır ve mavi daha mürekkebinsidir(R.19).

RESİM:19 Rokoko etkisi görülen Makkum Vazoları
<https://www.pinterest.co.uk/pin/328973947766328941/> Erişim:
06.05.2018

Yüz yılın üçüncü çeyreğinde Arnheim' daki fabrika üstün kalite Rokoko seramikler üretti. Bunlar Fransa'nın, İskandinavya' nın ya da herhangi bir Avrupa ülkesinin "Faince Fine" ürünleriyle rekabet edecek düzeydedir. Ama Hollanda'nın özellikle Delft' in kalay cilalı ürünleri seramik tarihinde ayrıcalıklı özellikleri olduğu kabul edilir (Marion 1999,s.34). Bu ürünler kuş kafesinden kemana, her biçimde ve duvar kaplamadan ev süslerine kadar her amaçla yapılıyor ve bütün Avrupa'da taklit ediliyordu. Birlikte ele alındığında bunlar yalnızca seramik tarihinin değil aynı zamanda Barok çağında Avrupa zevkinin dönüm noktasını oluşturur (Charleston, 1986 s.168). (R.20)

RESİM:20, Barok resim sanatının betimlemeleriyle bezenmiş, Delft duvar panosu.<https://tr.pinterest.com/pin/571042427733850782/> (Erişim:09.05.2018)

18. yüzyıl Hollanda seramik bezemesinde Rokoko etkisini bulmak mümkündür. 1720-1760 yıllarında yaygınlaşmış olan Rokoko, bir üslup değil yalnız bir dekorasyon anlayışıdır. Avrupa'nın merkezi yönetim olarak en zengin olduğu bir dönemi kapsar. Bu çağda Avrupa'da birçok karşıt görüşler çarpışıyordu. Rokoko sanatını tutan merkezi yönetimin asilleri neşeli bir zarafeti, aşk yaşamının heyecanını konu eden biçimlemeyi seviyorlardı. Asiller yanında gittikçe gelişmeye başlayan ve çalışma gücünü her şeyden üstün tutan bir burjuva vardı. Burjuva titiz bir disipline, akla ve buluşa önem veriyordu. Ayrıca mistik bir dindarlık gittikçe yayılıyordu. Çağ bu fikirlere paralel olarak Voltaire' in hür düşüncesini, Bach'ın dini müziğini, Watteau' nun aşk bayramlarıyla ilgili resimlerini,(R.21) Magnascos' un insana korku veren keşiş resimlerini, porselenden çıplak kadın heykellerini benimsiyor ve paylaşıyordu. Barok uzantısı Hollanda'nın manzara resim geleneği Rokoko' ya uzanıyordu. Burada figürler zarif, dalgalı, neşeli, dans havası yaratıyordu (Turani1979,s.411).

Seramik bezemesin resimsel unsurlar Rokoko' ya yaklaşırken özellikle formlardaki ayrıntılı kıvrımlar, sık tekrarlanan bükülmeler, dekoratif çiçek motifleri, Rokoko tarzını yansıtıyordu. Jain Theus Dexter' nın "Greek A" fabrikasının 1760 ürünü olan meyve tabağının bezemesi geleneksel ming mavi-beyaz bezemesine yakinken, tabağın form oluşumu Rokoko tarzını yansıtmaktadır. Yine Delft ürünü mavi sırlı "The Axe" fabrikasının 1760 yıllarında ürettiği mavi "balta

markalı” vazo dal desenli tutacakları ve bezemenin genel yapısı ile tam olarak Rokoko etkisini taşır. Oymalı çiçek motiflerinden oluşmuş oval çerçeve içinde yer alan göl manzarası, Rokoko ressamlarının uyguladığı dekoratif ağaçlar, zarif ve cennetimsi bir doğa görüntüsü içinde yine süsleme unsurunun dışında kalmayan küçük bir balıkçı figürü yer almaktadır.

RESİM:20 Jean-Antoine Watteau 1718/9
(<https://www.timeout.fr/paris/art/de-watteau-a-david-la-collection-horvitz>) Erişim:09.05.2018

RESİM: 18. yüzyıl rokoko tarzında hazırlanmış, geleneksel Hollanda yapraklı tasarımlarıyla çerçeveselenen manzara, üç adet melek tarafından çevrelenmiştir.
(<https://eronjohnsonantiques.com/products/a-38-0009-dutch-delft-blue-and-white-pottery-vase>) Erişim.05.05.2018

Sonuç

Hollanda seramik ürünlerinin bezeme tarzının resim sanatıyla kurulacak paralelliklerinde; resmin heykele, heykelin mimariye yakınlığı kadar kesin çizgiler aramak seramik tekniği açısından olanaksızdır. Özellikle Çin seramiklerinin Avrupa tarafından taklit edilmesi ve seramiğin işlevselliği nedeniyle kullanım eşyası olarak gündelik beğeniye uyma gereksinimi, resim ekollerinin yarattığı etkiyi tam olarak biçimlerinde ve bezemelerinde yaşatamamışlardır. Ayrıca seramiğin değişik fabrikalardan üretimi, genel bir Hollanda seramiği tarzı oluşturmakla beraber daha çok fabrika tarzları çeşitliliği biçiminde görülür. Ancak seramik bu ayrıcalıklı duruma karşın yine de bezeme tarzını başlangıçta Barok, daha sonra da Rokokodan ayrı tutamamış teknik ve malzeme olanakları elverdiği ölçüde Barok ve Rokoko izlerini taşımıştır.

Kaynakça

- Charleston J.R.(1986). *World Ceramics*. Hamleyn London ISBN 0.600. 34261.1
- Marion S. van A. F. (1999). 'Delfts Aardewerk, Geschiedenis van een nationaal product', Waanders, Zwolle en Gemeentemuseum, Den Haag, 1999. ISBN 90 400 9358 X
- Pluis J., (1997). *De Nederlandse Tegel, decors en benamingen 1570-1930, The Dutch Tile, Designs and Names 1570-1930*, Published by: Nederlands Tegelmuseum / Vrienden van het Nederlands Tegelmuseum [Otterlo] / Primavera Pers, Leiden 1997. ISBN 10: 905997090X
- Turani A. (1979). *Dünya Sanat Tarihi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 135-152
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.03.2018 Kabul/Accepted: 07.04.2018

**KOBİ'LERİN FİNANSMAN SORUNLARI VE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ: VAN ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME¹**

***FINANCIAL PROBLEMS OF SME'S AND RECOMENDATIONS
FOR SOLUTIONS: AN EXAMINATION ON VAN ORGANIZE
INDUSTIRAL ZONE***

Yasin KILIÇLI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
yaveserva@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
maygun@yyu.edu.tr

Öz

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) ülke ekonomisinin canlanması, üretimin artması ve işsizliğin azalması noktasında önemli bir yere sahiptirler. KOBİ'lerin sorunları ile ilgili olarak ülkemizde yapılan çalışmalarda sürekli aynı sorunların ele alınması, bu işletmeler ile yeterince ilgilenilmediğini ortaya koymaktadır. Gelişmiş diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de KOBİ'lere yeterli düzeyde değer ve önem verilmeli, başarısız oldukları durumlarda destek verilmeli ve onların çalışma alanlarında engel teşkil eden sorunlar ortadan kaldırılmalı, bilhassa finansal ve pazarlama açısından desteklenmeli, gelişim gösterebilmeleri için çeşitli kolaylıklar sağlanabilmelidir. Bu noktadan hareketle Van ilinde bir araştırma yaparak

¹ Bu Çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü Tarafından 2015-SOB-YL155 Nolu Proje ile Desteklenen Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Van Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin karşılaştıkları finansman sorunlarını incelenmek ve bu sorunlara ait çözüm önerileri geliştirmek amacıyla bu araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada anket ve yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda KOBİ'lerin finansman sorunları açasından bakıldığında işletmelerin Döviz kuru, Enflasyon ve Faiz Belirsizliği, Gelir-Gider Akışlarındaki Sapmalar, Maliyetlerdeki Artışlar ve Reel Faizlerin Yüksek Oluşu karşılaştıkları en önemli sorunlar olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Finansman, Van.

Abstract

Small and medium-sized enterprises (SMEs) have an important place at the point of revitalizing the country's economy, increasing production and reducing unemployment. The problems of SME's with regard to our country in studies have consistently addressing the same issues, reveals not adequately dealt with these businesses. Advanced as in other countries, SME's our country must be given a sufficient level of value and importance, support should be given in the event of failure and their problems must be eliminated, which pose an obstacle in workspace, in particular, should be supported from a financial and marketing perspective, in order to show development, they must be able to get a variety of amenities. From this point, a by researching in Van examine the financing problems faced of SMEs operating in Van Organize Industrial Zone and this research was carried in order to develop solution proposal for these problems. In this study questionnaire and face-to-face interview method were used. As a result of the study, when looking the financing problems of SME's from the perspective of enterprises, exchange rate, inflation and interest rate uncertainty, income-expenditure flow deviations, increases in costs remained high and real interest rates can be said to be the most important problems they face.

Keywords: SME, Finance, Van.

Giriş

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ), gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için son derecede önemlidir. Bu tip işletmelerin ülkemizde olduğu gibi çoğu zaman ekonomik krizler ile karşı karşıya kalan ülkelerde, ekonomik ilerlemelerin ve toplumsal kalkınmanın oldukça önemli güçlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yaşanan teknolojik ilerlemeler, dünyada ekonomik değişikliklerin hızlı olması ve rekabetin yoğun yaşandığı günümüzde, istihdam oluşturma ve üretimin büyük çoğunluğunu sağlayan KOBİ'ler yaşanan değişimlere hızlıca uyum sağlayabilen yapılarıyla ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.

KOBİ'ler günümüzde Dünya ekonomisinde sanayinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. ABD, Uzak Doğu ve Avrupa Birliği ülkeleri KOBİ'leri ekonomik gelişmeler için önemli bir araç olarak

görmektedirler. Türkiye Sanayi'sinde önemli yere sahip olan KOBİ'ler AB uyum sürecinde, uluslararası rekabete her zaman hazır olmak zorundadırlar. Uluslararası ekonomide rekabetin yoğun olduğu bir düzende, KOBİ'ler sadece ulusal pazarlar için değil uluslararası pazarlarda rekabet avantajı sağlayabilmek için de üretim yaptıkları görülmektedir. Bu gelişmeler sonucunda KOBİ'lerin başarıya ulaşabilmeleri için dünyada yaşanan ekonomik gelişmelerin gerisinde kalmayacak ve dünya ekonomisi ile sürekli uyum içinde olmasını gerekli hale getirmiştir. Dünya ekonomisinde KOBİ'lerin yerini alması ve varlıklarını devam ettirmeleri, ülke ekonomilerinin canlanması ve toplumsal kalkınma açısından, daha da önem kazanmaktadır.

Ülke ekonomisinde büyük bir paya sahip olan KOBİ'lerin üretim, finansman, pazarlama, muhasebe, halkla ilişkiler, insan kaynakları, yatırım, tedarik sorunları, yönetim eksikliği, teknolojik açıdan ilerleyememe, mevzuat ve bilgi eksikliği gibi önemli sorunlarla başa çıkmak zorunda oldukları bir gerçektir. Ancak tüm bunlardan daha önemli ve belki de bu sorunların pek çoğuna kaynaklık eden sorunların başında finansman, pazarlama ve insan kaynakları (nitelikli personel) sorunları geldiği söylenebilir. Gerçekten de bugün KOBİ'lerin finansman, pazarlama ve nitelikli personel sorunlarının iyileştirilmesiyle, diğer pek çok sorunun da daha kolay çözüme kavuşacağını söylemek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı Van Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin karşılaştıkları finansman sorunlarını incelenmek ve bu sorunlara ait çözüm önerileri geliştirmektir. Van Organize Sanayi Bölgesinde aktif bir biçimde faaliyet gösteren 54 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda KOBİ'lerin en önemli finansman sorunlarının Döviz kuru, Enflasyon ve Faiz Belirsizliği, Gelir-Gider Akışlarındaki Sapmalar, Maliyetlerdeki Artışlar ve Reel Faizlerin Yüksek Oluşu karşılaştıkları olduğu görülmüştür.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak KOBİ hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise literatür çalışmalarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde uygulama sonuçları yer almaktadır. Son bölümde ise çalışmada elde edilen sonuçlara ilişkin genel değerlendirmeler ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. KOBİ Kavramı

KOBİ'lerin sorunlarının tespit edilmesi ve çözüm yollarının geliştirilmesi konusunda yaşanan önemli sorunlardan biri, standart KOBİ tanımının olmamasıdır (Narin ve Akdemir, 2005: 2). KOBİ'leri

ifade etmek için kullanılan tanımlar ve ölçütler konusunda bilim adamları ve araştırmacılar arasında da görüş birliği bulunmamaktadır. Ülkelerin kalkınma düzeyleri ve sektörler arasındaki farklılık ortak bir tanımlamaya engel olmaktadır (Yüce, 2007: 46).

Ancak küçük işletme tanımları, orta ölçekli işletme tanımlarına bir ışık tutabilmektedir. Buradaki güçlüğün, yapılacak olan sınıflamada hangi kriterin kullanılması gerektiğine karar verilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hemen hemen tüm ülkelerde kullanılan kriterler, nitelik ve nicelik yönünden ikiye ayrılmaktadır (Uludağ ve Serin, 1991: 15).

KOBİ'lerin belirlenmesinde, özellikle işletme iktisadında başvuru nicel ölçütler su şekilde sıralanabilir (Müftüoğlu, 2002: 76) :

1. İşletmede istihdam edilen personel sayısı,
2. İşgücünün toplam is zamanı fonu (çalışma süresi),
3. Ücret toplamı veya işgücü maliyet toplamı,
4. Sabit varlıkların miktarı,
5. Sabit varlıkların değeri,
6. Makine sayısı,
7. Makine park değeri,
8. Makinelerin is zamanı fonu toplamı,
9. Yıllık amortisman tutarı,
10. Toplam sermaye,
11. Öz sermaye,
12. Çalışma (işletme) sermayesi,
13. Sabit sermaye,
14. Sipariş tutarı,
15. İşletme kapasitesi,
16. Satış tutarı, vs.

İşletmelerin büyüklüğünün tespit edilmesinde kullanılan bir diğer ölçüt olan nitel ölçütler, firmaların büyüklüğünün tespitinde, işletme sahibinin ve işletmenin fonksiyonlarının niteliksel özelliklerini dikkate almaktadır. Literatürde yaygın olarak kullanılan nitel ölçütler aşağıda sıralanmaktadır (Şimşek, 2002: 5):

1. İşletme sahibinin fiilen işletmede çalışması,
2. Risk üstlenme ve sorumluluğun işletme sahibine ait olması,
3. İşletme mülkiyetinin ve yönetimin bağımsızlık derecesi,
4. Aile bireylerinin işletmede fiilen çalışması ve potansiyel katkılarının değerlendirilmesi,
5. Yönetim tekniklerinin uygulanması ve yetersizliği,
6. Sermayenin sınırlı oluşu ve finansal yetersizlik,

7. İş bölümü ve uzmanlaşma derecesinin düşüklüğü,
8. İşletmenin sahip olduğu pazar payının azlığı,
9. İşletmenin satış ve satın almadaki pazarlık gücünün olmaması.

Türk hukukunda “Küçük ve Orta Ölçekli İşletme” deyimini çeşitli mevzuatlarda yer almaktadır. Ancak bu kavramın tanımı sadece, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı kurulması hakkındaki kanunda yer almaktadır (Ar ve İskender, 2005).

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı hakkındaki kanunun “tanımlara” ilişkin 2.Maddesinde kanunda geçen “işletmeler” deyimini şöyle belirtilmektedir (Akgemci, 2001: 9):

- İmalat sanayi sektöründe 1- 50 arası işçi çalıştıran sanayi işletmeleri küçük sanayi işletmelerini;
- 51-150 arası işçi çalıştıran sanayi işletmeleri orta ölçekli sanayi işletmelerini; ifade eder.

KOSGEB, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerini üniversite ve yükseköğretim mezunu nitelikli eleman istihdamına yönlendirmek ve bu faaliyetlerinin desteklenmesi ile verimliliklerini artırarak ulusal ve uluslararası ticarete güçlenerek rekabet edebilmelerini sağlamak amacıyla uyguladığı “İstihdam Desteğinden, yararlanmak isteyen işletmelerden (Akgemci, 2001: 9):

- “1-150 arasında işçi çalıştırmak,
- İmalat sanayinde faaliyet göstermek
- Gerçek usulde defter tutmak, koşullarını istemektedir. Aynı şekilde, “Ortak Kullanım Atölyesi/Laboratuvarına Yönelik Makine-Teçhizat Desteği” kapsamında da işgören sayısı ile ilgili aynı rakamlara rastlanmaktadır.

Türkiye' de KOBİ'lere finansman desteği sağlayan Türkiye Halk Bankası'nın yaptığı tanımlar şöyledir (Çelik ve Ozan, 2006: 191):

- Halkbank, teşvik belgeli işletmelerde işgören sayısı 1-150 arası olup, sabit yatırımları 100 Milyar TL'yi aşmayanları;
- Normal KOBİ'lerde ise işgören sayısı 1-250 arası olup, toplam makina ve ekipmanlarının kayıtlı net değeri 400 Milyar TL'yi aşmayanları;

KOBİ olarak değerlendirmektedir.

18 Ocak 2001 tarih ve 2429 sayılı KOBİ Teşvik Kararnamesi'nde yer alan tanımlama ise aşağıdaki gibidir (Akgemci, 2001: 9):

- İmalat ve tarımsal sanayi sektöründe faaliyette bulunan işletmelerden; kanuni defter kayıtlarında arsa ve bina hariç, makine ve teçhizat, tesis taşıt araç ve gereçleri, döşeme ve demirbaşları toplamının net tutarı 400 milyar TL'yi geçmeyen işletmelerden; "1 ile 9 arası işğören çalıştıranlar mikro ölçekli, 10 ile 49 arası işğören çalıştıranlar küçük ölçekli, 50 ile 250 arası işğören çalıştıranlar ise orta ölçekli işletme sınıfına girmektedir.

1.2. Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmada KOBİ'lerin Önemi

Ekonomik kalkınmışlık düzeyi ne olursa olsun bugün bütün ülkelerde KOBİ'ler, gerek toplam işletmeler içindeki payları ve gerekse istihdama sağladıkları katkılar açısından, toplam işletmelerin neredeyse tamamına yakın bir kısmını oluşturmaktadır. Avrupa'da 1980'li yıllardan itibaren "ölçek ekonomileri" görüşüne alternatif olarak "Küçük Güzeldir" görüşü yaygın olarak kabul görmeye başlamıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin gereksinimlerine atıfta bulunan Joseph Schumpeter'in bu düşüncesini günümüzde çok sayıda bilim adamı kabul etmektedir. KOBİ'ler ekonomik yapı içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. OECD ülkelerinde toplam girişimlerin %95'ini ve toplam istihdamın % 60 ile %70'ini oluşturdukları göz önüne alındığında, KOBİ'lerin ekonomik anlamda neden bu kadar öneme sahip olduklarını görmek zor olmayacaktır (Zengin ve Aykırı, 2012: 4).

Tablo 1: Seçilmiş Bazı Ülke Ekonomilerinde KOBİ'lerin Önemi

DEVLE T	Tüm İşletmeler İçindeki Yeri (%)	Toplam İstihdam İçindeki Yeri (%)	Toplam Yatırım İçindeki Yeri (%)	Katma Değer İçindeki Yeri (%)	Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	Toplam Kredilerden Aldığı Pay (%)
A.B.D.	97,2	50,4	38,0	36,2	32,0	42,7
Almanya	99,8	64,0	44,0	49,0	31,1	35,0
Hindistan	98,6	63,2	27,8	50,0	40,0	15,3
Japonya	99,4	81,4	40,0	52,0	38,0	50,0
İngiltere	96,0	36,0	29,5	25,1	22,2	27,2
G.Kore	97,8	61,9	35,7	34,5	20,2	46,8
Fransa	99,9	49,4	45,0	54,0	23,0	48,0
İtalya	97,0	56,0	36,9	53,0	-	-
Türkiye	98,8	45,6	6,5	37,7	8,0	3,0-4,0

Kaynak: Tahir Akgemci, **Kobi'lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler**, Haziran 2001, s.12.

2. Literatür Taraması

Ülkemizin ekonomik ve sosyal yapısında önemli bir yeri olan ve sanayileşme çabalarına katkıları olan KOBİ'lerin basta finansal sorunlar olmak üzere yasadıkları birçok sorun mevcuttur. Bu sorunlar incelendiğinde temelde, iki şekilde ortaya çıktıkları görülmektedir. Öncelikle sorunların bir kısmı işletmelerin kendi kontrolleri dışında oluşan sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar ile teknolojik gelişme ve bölgesel farklılıklar gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Yüce, 2007: 46). Karşılaşılan bu sorunların ortaya çıkmasında KOBİ'lerin çalışma yöntemlerinin bilimsel olmaması ve eğitim konusunda yaşanan eksikliklerin önemli etkisinin olduğu bilinmektedir (Yıldırım ve Yenihan, 2014: 233).

Sorunların diğer bir kısmı ise işletmelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel kuralların mevcut olduğu bazı işletmelerde babadan oğula geçen yönetim anlayışı örgütlenmede önemli sorunlara yol açmaktadır. Sermaye yapılarının yetersiz olması, üretim için uygun bir yerleşim alanına sahip olmamaları, finansman sağlanmasındaki sıkıntılar, üretim ve pazarlama faaliyetlerinde etkin olamamaları da KOBİ'lerin gelişmelerini etkileyen diğer faktörler olarak sayılabilir (Yörük ve Ban, 2003: 22).

KOBİ'lerin ülke ekonomisi içerisindeki öneminin artmasına paralel olarak KOBİ'lerin sorunları üzerine yapılan çalışmalarda önemli artışlar olmuştur. Tablo 2'de Türkiye'de KOBİ finansman sorunları üzerine yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de KOBİ'lerin Finansman Sorunları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar/Yazarlar	Sonuçlar
Bekçi ve Usul (2001)	Göller bölgesinde faaliyet gösteren 44 firma üzerine yapılan çalışmada, en önemli sorun olarak yetersiz finansman yapıları belirlenmiştir.
Yılmaz (2005)	Yalova ili özelinde 73 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda KOBİ'lerin faaliyet destekleri sağlamak amacıyla sağlanan teşviklerden haberdarlık durumlarının düşük olduğu ayrıca teşviklerden yararlanma konusunda bürokrasiden kaynaklı sorunların olduğu ön plana çıkmıştır.
Torlak ve Uçkun (2005)	Eskişehir ile üzerine yaptıkları çalışmalarında pazarlama ve finansman sorunlarını araştırmışlardır. 128 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda en ciddi pazarlama sorunlarının nakit para sıkıntısı, piyasa durgunluğu ve kredi faizlerinin

	yüksekliği olduğu anlaşılmıştır.
Saydan ve diğerleri (2005)	Van ili üzerine yaptıkları ve 214 firmayı kapsayan çalışmaları sonucunda işletmelerin yaşadıkları finansman ve kalifiye eleman sorunları nedeniyle teknolojik yenilikleri takip edemediklerini tespit etmişlerdir.
Özder (2006)	Türkiye’de faaliyet gösteren 620 KOBİ üzerine yaptığı çalışması sonucunda en önemli sorunlar olarak mevzuat, bürokratik, teşvik yönetsel sorunlar ön plana çıkmıştır. Bunun yanı sıra KOBİ’lerin finansal sorunlarının kendilerini etkileyen en önemli sorun olarak görülmeye devam ettiği belirlenmiştir.
Bilici (2007)	Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerini kapsayan çalışmasında KOBİ’lerin sorunları araştırılmıştır. 187 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda firmaların teşviklerden yararlanmadığı, ihracata yönelik üretimin az olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.
Yüce (2007)	Samsun ilinde faaliyette bulunan 180 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda firmaların profesyoneller tarafından yönetilmediği, finansman faaliyetlerinde karşılaşılan en önemli sorunun ise satışların dalgalı olması ve tahsilattaki gecikmeler olarak belirlenmiştir.
Kalaycı ve Çelik (2008)	Denizli, Isparta ve Antalya illerinde faaliyette bulunan 110 firma üzerine yaptıkları çalışmaları sonucunda firmaların önemli finansman sorunları olarak; öz kaynak ve işletme sermayesi yetersizliği, kredi temininde yaşanan problemler, sermaye piyasalarının etkin kullanılamaması tespit edilmiştir.
Türköz (2008)	Isparta ilinde faaliyette bulunan 150 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda firmaların banka kredileri noktasında çekingen oldukları, finansal araçları kullanma konusunda isteksiz oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, faiz oranlarındaki yükseklik, teminat koşullarının ağır olması ve bürokratik süreçlerinde firmaların bankalar ile etkileşimde sorunlar olarak belirtilmiştir.
Korkmaz (2009)	Kahramanmaraş ilinde faaliyette bulunan 100 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda satış karlılığının düşüklüğü, alacakları tahsilatta karşılaşılan güçlükler ve maliyet artışlarının en önemli kısa vadeli finansal sorunlar olarak ön plana çıkmıştır. Bunun yanı sıra döviz kuru, enflasyon, faiz belirsizliği, yatırım kredilerinin pahalı oluşu uzun vadeli finansal sorunlar olarak belirtilmiştir.
Küçüközmen ve Oğuz (2008)	Konya ilinde faaliyette bulunan ve 70 firma üzerine yapılan çalışma sonucunda KOBİ’lerin en önemli sorunlarının finansman sorunu olduğu belirlenmiştir. Firmaların önemli bir kısmında finans uzmanının olmaması, istikrarsızlık ve belirsiz piyasa koşulları nedeniyle firmaların risk almaktan kaçındıkları ve yatırım yapmadıkları ve hatta küçülmeye gittikleri tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca firmaların önemli bir kısmının alternatif finansman tekniklerinden habersiz olduğu ve yeterince yararlanmadıkları da belirlenmiştir.
Emir ve diğerleri (2012)	Trabzon’da faaliyette bulunan 43 firma üzerine yaptıkları çalışmalarında firmaların önemli bir kısmında ayrı bir finansman departmanı ve yöneticisinin olmadığı ve firmaların

	sağlanan teşvik ve desteklerin yetersiz olduğunu en önemli finansal sıkıntılar olarak da alacakların tahsilindeki gecikmeler, maliyet artışları, öz kaynak yetersizliği ve kredi teminindeki güçlükler olarak tespit edilmiştir.
Zengin ve Aykırı (2012)	Kars ilinde faaliyet gösteren 250 firma üzerine yaptıkları çalışmalarında KOBİ'lerin öz sermaye yönünden sıkıntı yaşadıkları, kredi talebine ilişkin teminatların ağır olması, bürokrasi ve kredilerin zamanında sağlanamamasının en önemli sorunlar olarak belirlenmiştir.
Gök ve Uçar (2013)	Diyarbakır ilinde faaliyet gösteren 75 firma üzerine yaptıkları çalışmalarında öz kaynak dışı finansman kaynak kullanımının düşük olduğunu tespit etmişlerdir.
Öndeş ve Güngör (2013)	Erzurum ilinde faaliyet gösteren 40 firma üzerine yaptıkları çalışmalarında firmaların en önemli finansman sorunlarının alacakların tahsilindeki yaşanan gecikmeler olduğu belirlenmiştir.
Bilen ve Solmaz (2014)	Diyarbakır ilindeki KOBİ'ler üzerine yaptıkları çalışmalarında firmaların kurumsallaşmadıkları ve finansman ve kalifiye eleman eksikliğinin önemli sorunlar olduğu belirlenmiştir.
Yıldırımalp ve Yenihan (2014)	Kocaeli Gebze 'de faaliyet gösteren 65 firma üzerine yaptıkları çalışmalarında KOBİ'lerin finansman sorunları olarak genelde bilgi eksikliği, bürokratik işlemlerin çokluğu, kanunlar hakkında yeterli bilgi olmayışı ve kaynak sıkıntısından kaynaklandığını açıklamışlardır.
Kaya (2014)	Elazığ ilinde faaliyet gösteren 30 firma üzerine yaptıkları çalışmaları sonucunda KOBİ'lerin en önemli sorununun finansman olduğu belirlenmiştir. KOBİ'lerin uzun vadeli ve düşük faiz ile kredi sağlayamaması, öz kaynak yetersizliği, tahsilat ve yabancı kaynak temininde yaşanan sıkıntılar önemli finansman sorunları olarak belirlenmiştir.
Karadeniz ve diğerleri (2015)	Van ilinde faaliyet gösteren 36 KOBİ niteliğindeki konaklama işletmesi üzerine yaptıkları çalışmaları sonucunda en önemli finansal sorunlar olarak enerji giderleri, vergi oranları ve faiz oranlarının yüksekliği olarak belirlenmiştir.

3. Van İli Organize Sanayii Bölgesinde Faaliyet Gösteren Kobi'lerin Finansman Sorunlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Van ili Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin finansman sorunlarını tespit etmek ve sorunlar konusunda değerlendirmelerde bulunarak çözüm önerileri ortaya koymaktır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamı içerisinde Van ili Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ niteliğindeki işletmeler yer

almaktadır. Araştırma kapsamına alınacak işletmelerin tespit edilmesinde ve adreslerin belirlenmesinde Van Organize Sanayi Yönetimine kayıtlı olan KOBİ niteliğindeki işletmelerin listesinden yararlanılmıştır.

3.3. Ana Kütle ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın ana kütleleri Van Organize Sanayi Bölgesi sınırları içerisinde faaliyet gösteren KOBİ niteliğindeki işletmelerdir. 1998 yılında kurulan Van OSB’de yaklaşık 111 firma faaliyette bulunmaktadır. Fakat faal olarak faaliyet gösteren 80 firma bulunmaktadır. Dolayısıyla ana kütle 80 firmadır. Çeşitli nedenlerle 26 işletme değerlendirme dışı bırakılmış ve 54 firmadan gelen anketler değerlendirmeye alınmıştır.

3.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket soruları (Korkmaz, 2009) ve (Torlak ve Uçkun, 2005) çalışmaları esas alınarak, bu soruların derlenmesi sonucunda oluşturulmuştur. Anket sonuçları SPSS programında analiz edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.5. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında yapılan ankete ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 3’de ankete katılan firmalara ilişkin özet bilgiler yer almaktadır. Tablo sonuçları incelendiğinde;

- ❖ Van Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin faaliyet alanları incelendiğinde yoğunluğun Kimya-Petrol-Kömür-Kauçuk ve Plastik sektöründe olduğu görölmektedir. Bu sektörü sırasıyla Gıda-İçki ve Tütün sektörü ve Taş ve Toprağa Dayalı sektörler takip etmektedir.
- ❖ Anket kapsamında değerlendirilen işletmelerin hukuki yapıları incelendiğinde en fazla yığılmanın limitet şirket ve anonim şirket türünde olduğu görölmektedir. Gerçek kişi türünde işletme sayısının çok az olduğu görölmektedir. Van Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin hukuki yapılarının bu şekilde dağılım göstermesinde işletmelerin çalışan sayılarının, yönetim şekillerinin, kurucu ve ortak sayısının ve bağlı oldukları vergi türü gibi etkenlerin rol oynadığı söylenebilir.

- ❖ Anket kapsamında değerlendirilen işletmelerin işçi çalıştırma oranlarına bakıldığında %64,8'lik oran ile en fazla 10-49 arasında işçi çalıştırdıkları görülmektedir. Van Organize Sanayi Bölgesinde 50'den fazla işçi çalıştırılan sadece 3 tane işletme bulunmaktadır.
- ❖ Van Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin faaliyet yılları göz önüne alındığında yoğunluğun en fazla 16 ve üstü faaliyet yıllarında olduğu görülmektedir. Daha sonra bu faaliyet yılını sırasıyla 1-5 faaliyet yılı takip etmektedir. 6-10 yıl ve 11-15 yıl faaliyet yılı gruplarına baktığımız zaman işletme sayısı olarak birbirlerine eşit olduğu söylenebilir. Son 5 yılda işletme sayılarının önceki yıllar ile karşılaştırıldığında önemli derecede artış olduğu görülmektedir.
- ❖ İşletme yöneticilerine ait bulgulara bakıldığında, yöneticilerin büyük çoğunluğunun aile üyelerinden oluştuğu görülmektedir. Geri kalan kısımda ise yöneticiler sırasıyla ortaklar ve profesyonel yöneticilerden oluşmaktadır.
- ❖ İşletmelerin sermaye yapıları incelendiğinde öz kaynakların önemli bir payının (%81,5) olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Van Organize Sanayi Bölgesindeki Firmalara İlişkin Özet Bilgiler

	SIKLIK	YÜZDE
FAALİYET ALANLARI		
Gıda-İçki ve Tütün	10	18,5
Taş ve Toprağa Dayalı	7	13
Metal Eşya-Makine Teçhizat ve Ulaşım Araçları	2	3,7
Orman Ürünleri ve Mobilya	5	9,3
Metal	4	7,4
Kimya-Petrol-Kömür-Kauçuk ve Plastik	15	27,8
Diğer	11	20,4
TOPLAM	54	100
HUKUKİ YAPILARI		
Gerçek Kişi	4	7,4
Limited Şirketler	37	68,5
Anonim Şirketler	13	24,1
TOPLAM	54	100
İŞÇİ SAYISI		
10 Kişiden Az	16	29,6

10-49 Kişi	35	64,8
50-149 Kişi	3	5,6
TOPLAM	54	100
FAALİYET YILI		
1 Yıldan Az	3	5,6
1-5 Yıl	11	20,4
6-10 Yıl	10	18,5
11-15 Yıl	10	18,5
16 Yıl Üstü	20	37,0
TOPLAM	54	100
YÖNETİCİLER		
Aile Üyeleri	32	59,3
Ortaklar	11	20,4
Profesyonel Yöneticiler	8	14,8
Diğer	3	5,6
TOPLAM	54	100
SERMAYE YAPISI		
Tamamı Öz kaynak	46	85,2
%10'dan Az Yabancı Kaynak	1	1,9
%11-%30 Yabancı Kaynak	3	5,6
%31-%50 Yabancı Kaynak	1	1,9
TOPLAM	54	100

- ❖ Anket kapsamında değerlendirilen şletmelerin yarısının teşviklerden yararlandığı görülmüştür. Van organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren ve anket kapsamında değerlendirilen şletmeler %27,8'lik oran ile en fazla üretime yönelik teşviklerden %25,9'u ise yatırıma ait teşviklerden yararlandıkları tespit edilmiştir.
- ❖ şletmelerin % 77,8'lik kısmının finansman kararları için dışarıdan destek almadığı belirlenmiştir. Destek alan firmaların ise % 9,3'lük kısımları bağlı oldukları holdingler, yatırım bankalarından % 7,4'lük kısmı ise Bağımsız Dış Denetim kurumlarından destek aldığı görülmüştür.
- ❖ Ankete katılan şletmelerin yaklaşık % 50'lik kısmının kısa vadeli finansal planlama yaptıkları, % 20,4'lük kısmının hem kısa hem de uzun vadeli finansal planlama yaptıkları % 14,8'lik kısmının ise finansal planlama yapmadıkları belirlenmiştir. Finansal planlama yapmayan firmaların ise neden olarak "Döviz kuru, Enflasyon ve Faiz Belirsizliği" ile "Gelir-Gider Akışlarındaki Sapmalar" %20,4'lük oran ile ilk sırayı oluşturduğu görülmektedir. "Maliyetlerdeki Artışlar" ve "Reel

Faizlerin Yüksek Oluşu” %18,5’lik oran ile ikinci sırada yer almaktadır.

- ❖ Van OSB’de faaliyetlerini sürdüren ve anket kapsamında değerlendirilen işletmelerin finansal sorunlar yaşamalarının nedenlerine baktığımızda %72,2 oran ile ilk sırayı “Alacak Tahsilatında Karşılaşılan Güçlükler” almaktadır. İkinci sırada ise %68,5’lik oran ile “Maliyetlerdeki Artışlar” almaktadır. %66,7 oran ile “Banka Kredilerinin Pahalı ve Faizlerin Yüksek Olması” üçüncü etken olarak gösterilebilir.
- ❖ Anket kapsamında değerlendirilen işletmelerin banka kredisi kullanma/kullanmama durumlarına baktığımızda, işletmelerin çoğu banka kredisi kullandıkları görülmektedir. İşletmelerin banka kredisi kullanma/kullanmama nedenlerini incelediğinde, kısa vadeli finansman ihtiyacı için yaklaşık %32’si kullandıkları, %13’ü ise kullanmadıkları söylenebilir. Uzun vadeli finansman ihtiyacı için işletmelerin, yaklaşık %26’si kullandıkları, %22,2’si kullanmadıkları söylenebilir. İşletmelerin % 37’si yeni yatırımlar için banka kredisi kullandıkları, %13’ü ise yeni yatırımlar için banka kredisi kullanmadıkları söylenebilir.
- ❖ İşletmelerin banka kredisi kullanmama nedenlerine bakıldığında en fazla yoğunluk “Teminat Şartlarının Ağır Olması” görülmektedir. Bunu izleyen “Faiz Oranlarının Yüksek Olması” ise işletmelerin banka kredisi kullanmama nedenleri arasın ikinci sırada olduğu söylenebilir. Banka kredisi kullanmama nedenleri arasında en az etkiye “Öneri ve Taleplerin Bankalarca Dikkate Alınmaması” olduğu söylenebilir.
- ❖ Van OSB’de faaliyetlerini sürdüren ve anket kapsamında değerlendirilen işletmelerin krediye ihtiyaç duyduklarında kullandıkları kaynaklar incelendiğinde kaynak olarak en çok ticari bankalardan yararlandıkları görülmektedir. Ticari bankalardan sonra işletmeler en çok Halk bankası ve KOSGEB’ten yararlandıkları söylenebilir. Bu sonuçlar neticesinde ticari bankaların bölgede daha aktif olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin istihdama sağladığı katkı ve ekonomik yapının kalkınması için yarattıkları katma değer ile ülke ekonomisi için vazgeçilmez bir unsur olduğu söylemek mümkündür. Ayrıca ekonomide yaşanan yapısal değişiklikler ve teknolojik yeniliklere ayak uydurabilmek konusunda da önemli bir işleve sahip oldukları bilinmektedir.

Ülkemizin KOBİ'lerin hem sosyal hem de ekonomik yapısında yarattıkları katma değer ve sanayinin gelişmesine sağladıkları katkı inkâr edilemez bir gerçektir. Ülkemizde ki KOBİ'lerin günümüzde küresel ekonomi de yaşanan gelişmelere ayak uydurabilmekte zorluk çekmesi finansman ve pazarlama sorunları başta olmak üzere beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. Bu anlamda KOBİ'lerin sorunların belirlenmesinde ve bu sorunlara çözüm yollarının aranması, ekonomik sistemde desteklenmesi ve ekonomik ve sosyal düzen için ne kadar önemli olduğu anlatabilmek için bu çalışma önem taşımaktadır.

Yapılan çalışma Van Organize Sanayi Bölgesinde faaliyetlerini sürdüren ve anket kapsamında yer alan 54 KOBİ niteliğindeki işletme verileri ele alınarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler tamamıyla işletmelere uygulanan anket formunda bulunan ve yalnızca araştırma konusu dâhilinde ki sorular kapsamında yapılmıştır. Anket kapsamında değerlendirilen işletmelerden elde edilen veriler ve analiz sonuçlarına göre öneriler aşağıda belirtildiği gibi sıralanmıştır.

Öneriler;

- ❖ Yapılan araştırma sonucunda Van OSB işletmelerinde yönetici pozisyonlarının genellikle aile üyelerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Yapılan görüşmelerde söz konusu üyelerin profesyonel bir yöneticilik eğitime sahip olmadıkları belirlenmiştir. Bu bağlamda işletmelerin yönetim departmanlarında profesyonel yöneticilere yer vermesinin yaşanan sorunlara çözüm getirebileceği düşünülmektedir.
- ❖ Anket kapsamında incelenen işletmelerin üretim kapasitelerinin düşük olduğu yapılan çalışmada tespit edilen önemli bir husustur. Bu noktada üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik çalışmalara girişilmelidir. Bu bağlamda devlet desteğiyle istihdam edilecek çalışan sayısında artışa gidilmelidir.

- ❖ İşletmelerin sermaye yapıları incelendiğinde çoğunlukla öz kaynak ağırlıklı oldukları tespit edilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi işletmelerin önemli bir kısmı aile şirketi niteliğindedir. Bu durum işletmelerin yabancı kaynak kullanımından ziyade yatırımlarını finanse etmede öz kaynaklara başvurmalarına neden olmaktadır.
- ❖ Yapılan araştırmada işletmeler genellikle üretim ve yatırıma ilişkin teşviklerden yararlandığı görülmüştür. İşletmelerin sadece üretim ve yatırıma ait teşviklerden değil, ihracat ve ithalata yönelik teşvikler, vergi indiriminden kaynaklanan teşvikler, yeni teknolojik yatırımlar gibi teşvik türlerinden de yararlanabilirler. Ayrıca KOBİ'lerin rekabette avantaj sağlayabilmeleri için teşvik ve yardımların artırılması gerekmektedir.
- ❖ Anket kapsamında incelenen işletmelerin yatırım kararı almalarında profesyonel firmalardan destek almadıkları görülmektedir. Bu noktada işletmelerin daha verimli ve sağlıklı kararlar alabilmesi için işletme dışı kaynaklardan yararlanma yollarını geliştirmeleri gerekmektedir.
- ❖ Yapılan araştırmada işletmelerin genellikle kısa vadeli finansal planlama yaptıkları tespit edilmiştir. Bu durum işletmelerin uzun vadede finansman sorunlarının ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda işletmelerin kısa vadeli ve uzun vadeli finansal planlama yapmaları ve yaşanabilecek teknolojik ve ekonomik gelişmelere uygun olacak biçimde bu planları sürekli olarak güncellemeleri gerekmektedir.
- ❖ İşletmelerin girdi alım-satım koşulları incelendiğinde genellikle üretim girdilerini peşin aldıkları buna karşın vade ile sattıkları tespit edilmiştir. Bu durum işletmelerde nakit sıkıntısına yol açmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin satış ve alacak politikalarını gözden geçirmeleri gerekmektedir. Nakit sıkıntısı işletmelerde önemli finansal sorunlara neden olmaktadır.
- ❖ Anket kapsamında incelenen işletmelerin banka kredilerine başvurularındaki bürokratik işlem fazlalığına ilişkin düşünceleri önemli bir boyuttadır.

Bankaların başvuru esnasında şletmelerin finansman ihtiyacı için gerek duydukları kredilerin teminat şartlarında esneklik sağlaması bu noktada önem arz etmektedir. şletmelerin özellikle kısa vadeli finansman ihtiyacı için gerek gördükleri krediler için faiz oranlarının şletmelerin karşılayabileceği oranda ve kredi geri dönüş sürelerinin ödeme gücüne uygun olarak düzenlenmesi gerekmektedir. şletmelerin kredi kullanırken bazı sorunlar ile karşılaşmamak için ortak eylem planları hazırlamalı ve bunun için sanayi ve ticaret odalarından destek almalıdırlar. Ayrıca şletmelerin kurumsallaşma yoluna gitmeleri ve kayıt dışı işlemleri azaltarak kredi derecelendirme notlarını dikkate alınacak bir düzeye getirmeli sağlanmalıdır. KOBİ'ler ağır teminat şartlarından dolayı kredi almada büyük sıkıntılar çekmektedirler.

- ❖ Yapılan çalışmada şletmeler açısından en önemli finansman kaynağının banka kredileri olduğu tespit edilmiştir. şletmelerin alternatif finansman kaynaklarına ilişkin bilgi düzeylerinin düşük olduğu ve bunun yanı sıra bu kaynaklardan çok fazla yararlanmadıkları diğer önemli bir tespittir. şletmeler kredi sağlamada kullandıkları kaynaklardan sadece ticari bankalara bağlı kalmamalı, EXİMBANK, Katılım Bankaları, DAKA (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı), Factoring, Leasing gibi alternatif finans kaynaklarından daha fazla yararlanma yoluna gitmeli ve bu kaynakların daha yaygın bir şekilde kullanılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Girişimcilik yeteneğine ve bilgisine sahip fakat yeterli sermayesi olmadığı için şletme kuramayan girişimcilere belli bir pay karşılığında finansman sağlayan risk sermayesinin kullanımı yaygınlaştırılmalı ve tanıtılmalıdır.

Kaynakça

- Akgemci, T. (2001). KOBİ'lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler.
http://www.kobider.org.tr/pdf/kobi_sorunlar_destekler.pdf
- Ar, A.A. ve İskender, H. (2005). Türkiye'de KOBİ'ler ve KOBİ'lerde Planlama, Uygulama ve Denetim. *Mevzuat Dergisi*, Yıl 8, Sayı 87.

- Bekçi, İ. ve Usul, H. (2001). Göller Bölgesindeki Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Yolları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 111-125.
- Bilen, A. ve Solmaz, H. (2014). KOBİ'lerin Karşılaştıkları Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Diyarbakır Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 7, 60-79.
- Bilici, N. (2007). Erzurum Alt Bölgesindeki KOBİ'lerin Mevcut Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 383-398.
- Çelik, A. ve Ozan, E. (2006). KOBİ'lerde Yeniden Yapılanma Stratejileri Araştırması: Kahramanmaraş Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, 189-213.
- Emir, M., Sevim, U. ve Aslantürk, D. (2012). KOBİ'lerde Finansal Yönetim Uygulamalarının Finansman Sorunları Üzerindeki Etkisi: Trabzon İli Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 6, 121-144.
- Gök, R. ve Uçar, M. (2013). Diyarbakır'da Faaliyet Gösteren KOBİ'lerin Finansman Sorunu Çözümünde Kredi Garanti Fonu. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 1, 117-146.
- Kalaycı, Ş. ve Çelik, İ. (2008). Basel II Bağlamında KOBİ'lerin Finansman Sorunları: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt 45, Sayı 521.
- Karadeniz, E., Unur, K., Köşker, H. ve Zencir, B. (2015). Van İlinde Faaliyet Gösteren KOBİ Statüsündeki Konaklama ve Seyahat İşletmelerinin Finansal Sorunlarının Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 85-98.
- Kaya, G. A. (2014). Elazığ İlinde KOBİ'lerin Finansal Sorunları Ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 193-224.
- Korkmaz, Y. (2009). *Kahramanmaraş'ta Faaliyet Gösteren KOBİ Niteliğindeki İşletmelerin Finansman Sorunları*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Küçüközmen, C. ve Oğuz, D. (2008). BASEL II Sürecine Geçişte KOBİ'lerin Finansman Sorunları: Konya Örneği. *I. Uluslararası Sempozyum: KOBİ'lerde Basel II*, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir.

- Müftüoğlu, M. T. (2002). *Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ’ler)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Narin, M. ve Akdemir, S. (2005). Türkiye’de KOBİ’lere Sağlanan Destekler. *Ekonomik Yaklaşım*, Sayı 55, Cilt 16, 43-68.
- Öndeş, T. ve Güngör, N. (2013). KOBİ’lerin Finansmanı Erzurum Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (1), 1-17.
- Özder, M. R. (2006). Küresel Rekabet ve Değişim Sürecinde Yöresel Kobilerin Sorunları ve Çözüm Yolları Türkiye Üzerine Bir Uygulama.
<http://buldansenpozyumu.pau.edu.tr/kitap/19.oturum/1.pdf>
- Saydan, R., Gümüş, A. ve Ak, R. (2005). KOBİ’lerde Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Rekabet Gücü Açısından Önemi (Van İli Örneği). 2. *KOBİ’ler ve Verimlilik Kongresi*.
- Şimşek, M. (2002). *Ekonominin Lokomotifi KOBİ’lerin Olmazsa Olmazları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Torlak, Ö. ve Uçkun, N. (2005). Eskişehir’deki KOBİ’lerin Pazarlama ve Finansman Sorunları Ara Kesiti. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, 1, 199-215.
- Türköz, P. (2008). *KOBİ’lerin Finansman Sorunları ve Bankaların KOBİ’lere Yaklaşımı: Isparta Alan Araştırması*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uludağ, İ. ve Serin, V. (1991). Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler -Yapısal ve Finansal Sorunlar, Çözümler. İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- Yıldırım, S. ve Yenihan, B. (2014). İşverenlerin Gözüyle KOBİ’lerin Sorunları ve Çözüm Önerileri: Gebze Bölgesindeki KOBİ’lerde Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 229-251.
- Yılmaz, T. (2005). *Türkiye’deki KOBİ’lerin Sorunları, Çözüm Önerileri Ve Sağlanan Destekler*. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yörük, N. ve Ban, Ü. (2003). *KOBİ’lerin Finansman Sorunları ve Finansman Sorunlarının Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Uygulama*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yüce, G. (2007). *Türkiye’de İmalat Yapan KOBİ’lerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri: Samsun İlinde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi.
- Zengin, Y. ve Aykırı, M. (2012). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Finansal Sorunlar: Kars İlinde Bir Uygulama. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 91-116.

**FİRMA PERFORMANSINI ARTTIRMANIN BİR ARACI
OLARAK ÖĞRENEN ÖRGÜT:
TRB2 BÖLGESİNDE BİR UYGULAMA***

***LEARNING ORGANIZATION AS A MEANS OF INCREASING
FIRM PERFORMANCE: AN APPLICATION IN TRB2 REGION***

Doç. Dr. Faruk KALAY
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Erciş İşletme Fakültesi
kalayfaruk@hotmail.com

Öz

Öğrenen organizasyon, firma performans çıktılarını yükseltmek ve rekabet avantajı elde etmek için son derece önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Öğrenen organizasyonların en önemli bileşeni bilgi yönetimidir. İşletmelerin hangi bilgi yönetimi stratejilerini kullanmaları gerektiği hususu, işletme yönetimleri açısından önemli bir karar alanıdır. Bu çalışmanın amacı, işletmelerin yaygın olarak başvurduğu açık, kapalı, iç odaklı, dış odaklı, teknoloji odaklı ve insan odaklı bilgi yönetimi stratejilerinin firma performansı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye TRB2 (Van - Bitlis – Muş – Hakkari) bölgesinde bulunan ve farklı sektörlerde faaliyetlerini sürdüren 55 işletmeden olmak üzere toplam 213 çalışandan alınan veriler analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, iç odaklı bilgi yönetimi stratejisi, örtük bilgi yönetimi stratejisi ve insan odaklı bilgi yönetimi stratejisinin firma performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte açık bilgi yönetimi stratejisi, teknoloji odaklı bilgi yönetimi stratejisi ve dış odaklı bilgi yönetimi stratejisinin firma performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenen organizasyon, bilgi yönetimi, bilgi yönetimi stratejileri, firma performansı.

* Bu Araştırma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından 2015-EİF-B029 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Abstract

Learning Organization is considered as an extremely important tool to increase the firm's performance outcomes and gain competitive advantage. The most important component of learning organizations is knowledge management. What information management strategies should be used by businesses is an important area of decision making in terms of business management. The aim of this study is to explore the impact of explicit, tacit, internal focused, external focused, technology centered and human centered knowledge management strategies on firm performance. For this purpose, data received from a total of 213 employees, including 55 businesses from continuing their activities in different sectors located in Turkey TRB2 region (Van – Bitlis – Muş Hakkari) were analyzed. As a result of the analyzes, it has been determined that the internal-oriented knowledge management strategy, implicit knowledge management strategy and human-focused knowledge management strategy have a positive and significant effect on firm performance. However, explicit knowledge management strategy, technology centered knowledge management strategy and external central knowledge management strategy have not found significant impact on firm performance.

Keywords: Organizational learning, knowledge management, Knowledge management strategies, firm performance.

1. Giriş

Bilgi yönetimi, organizasyonel ğrenme srecinin en önemli bileşenlerinden biridir (Akgün vd., 2003). Bilgi yönetimi, işletmelerin içinde inovasyon ve işletme performansını arttırma ihtiyaçlarını kurguladıkları bir araç olarak kabul ediliyor (Kamara vd., 2002). İşletmeler sürekli olarak çevrelerindeki teknolojik değişmeler, ekonomik gelişmeler, rakipler, müşteriler ve tedarikçilerle ilgili olarak bilgi toplamak ve bu bilgiyi işletme içinde kullanmak ve paylaşmak zorundadırlar (Kalay ve Lynn, 2015). İşletmelerin hangi bilgi yönetimi stratejisini veya stratejilerini kullanacakları bilginin türüne ve işletmenin temel yeteneğine göre değişmekle birlikte önemli bir karar alanıdır (Bohn, 1994). Bilgi yönetimi kavramı; işletmelerin performanslarını, piyasa değerlerini, rekabet avantajlarını ve yatırımlarının geri dönüş oranını arttırmak için çeşitli araçlar, süreçler, yöntemler ve teknikler kullanarak bilginin örgütsel optimizasyonunu yapma faaliyetleri olarak tanımlanabilir (Skyrme ve Amidon, 1997). Literatürde, bilgi yönetimiyle ilgili araştırmaların iki ana akıma ayrıldığı grlmektedir. Birinci araştırma akımı, bilgi stoklarını arttırma ve bilgi depolarını yeniden kullanmaya odaklanan kaynak tabanlı akımdır (Yang, 2010). Bu akım araştırmalarda, bilgi yönetimi, organizasyonların entelektüel varlıklarını geliştirmek için metotların, tekniklerin, araçların ve değerlerin geliştirilmesi anlamında

kullanılmaktadır. İkinci akım ise, bireylerin yaratıcılıklarını ve kapasitelerini arttırmayı mümkün kılan süreçler, örgüt yapısı ve bilişim teknolojilerine vurgu yapan süreç tabanlı akımdır. Bu akım, bilgi yönetimini, organizasyonel bilginin akışını kolaylaştırmak amacıyla kapalı bilginin açık bilgiye dönüşmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Lubit, 2001; Schulz ve Jobe, 2001). Bu akımda organizasyon, strateji ve insan bilgi yönetiminin temel unsurları olarak ele alınmaktadır (Yang, 2010).

Araştırmacılar örgütsel performansı arttırmak için uygun bilgi yönetimi stratejilerinin ilkelerini açıklamakla birlikte, birbirinden farklı stratejilerin örgütsel performansı nasıl etkilediği henüz iyi anlaşılmış değildir. Bilgi yönetimi stratejilerinin örgütsel performans üzerindeki etkisini araştıran sınırlı sayıda ampirik çalışmanın sonuçları karışıktır (Choi vd., 2008). Çok az araştırmada bilgi yönetimi ile firma performansı arasında negatif bir ilişki tespit edilmişken (Hansen vd., 1999; Matusik, 2002), araştırmaların büyük çoğunluğunda pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (Lloyd, 1996; Hoopes ve Postrel, 1999; Lubit, 2001; Yang, 2010). Bazı araştırmacılar, bilgi yönetimi stratejilerinden birinin baskın olarak uygulanması gerektiğini savunurken (Choi ve Lee, 2003; Pai, 2005), bazı araştırmacılar ise birden fazla stratejinin eş zamanlı olarak uygulanması gerektiğini ifade etmektedirler (Jordan ve Jones, 1997). Örneğin Choi ve Lee (2003), çok az sayıda işletmenin performanslarını arttıracak etkili bilgi yönetimi stratejilerini uygulayabildiklerini ve bütün stratejilerin eşit derece etkili olmadığını ifade etmişlerdir. Literatürde yaygın olarak kullanılan bilgi yönetimi stratejileri; açık, kapalı, iç odaklı, dış odaklı, teknoloji odaklı ve insan odaklı olmak üzere altı farklı strateji şeklinde sınıflandırılmaktadır (Choi vd., 2008; Ling, 2013). Bu çalışmanın amacı, işletmelerin performans çıktılarını arttırmak için yaygın olarak başvurdukları bilgi yönetimi stratejilerinden olan açık, kapalı, iç odaklı, dış odaklı, teknoloji odaklı ve insan odaklı stratejilerin (Choi vd., 2008; Ling, 2013), firma performansı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışma kapsamında yanıtı aranan bir araştırma sorusu bulunmaktadır:

Araştırma sorusu: Öğrenen organizasyonların başvurduğu hangi bilgi yönetimi stratejileri firma performansını arttırmaktadır?

Bu çalışmanın sektöre ve yönetim alanına temel katkısı; işletmelerin rekabet üstünlüğü elde etmek için başvurdukları bilgi yönetimi stratejilerinin firma performansını nasıl etkilediğini anlamak olacaktır. Ayrıca literatürde son yıllarda yer almaya başlayan bilgi yönetimi stratejileri ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olması ve

ampirik sonuçların çelişkili olması, mevcut çalışmayı literatüre katkısı açısından önemli kılmaktadır.

2. Teori ve Hipotezler

2.1. Literatür Araştırması

Nevis vd. (1995), ürün ve süreç perspektifleriyle bilgi edinmeyi anlamak için, yedi tane organizasyonel öğrenme oryantasyonu ile 10 tane kolaylaştırıcı faktörü araştırmışlardır. Yazarlar, herhangi bir organizasyonel birimin öğrenme kapasitesini artırmak için iki yol tanımlamışlardır. Birincisi, işletmelerin var olan öğrenme biçimlerini kabullenmeleri ve onunu etkililiğini artırmak iken, ikincisi ise öğrenme oryantasyonunun değiştirilmesidir. Çeşitli sektörlerde yapılan vaka çalışması sonucunda, her bir organizasyonel birimin bu iki yol arasında dengelenmesi gerektiği önerilmiştir.

Bierly ve Chakrabarti (1996), Amerika Birleşik Devletlerinde 1977'ten 1991 yılına kadar ampirik olarak araştırdıkları 21 işletmeyi; araştırmacılar, sömürücüler, içine kapanıklar ve yenilikçiler olmak üzere kategorileştirmışlerdir. Yenilikçiler bilgiyi araştırma ve sömürme ile elde ederken, içine kapanıklar etkili olmayan öğrenicilerdir. Bununla birlikte, yenilikçi ve araştırmacı işletmelerin daha karlı olabileceği tespit edilmiştir.

Jordan ve Jones (1997), organizasyonel bilginin anahtar boyutlarını araştırmışlardır ve işletmelerde uygulanan bilgi yönetimi metotlarını değerlendirmek için bir çerçeve sunmuşlardır. Söz konusu araştırmacıların oluşturdukları çerçeve, açık bilgi ve örtük bilginin metotlarıyla ilgilidir. Açık bilgi metodu, dış ve odaklanmış bilginin elde edilmesi ve biçimsel olmayan bir şekilde paylaşılmasıyla ilgiliyken, örtük bilgi metodu, dış ve fırsatçı bilginin elde edilmesi ve biçimsel olarak paylaşılmasıyla ilgilidir. Araştırmacılara göre, inovatif fikirlerin etkili sonuçlara ulaşması için açık bilgi ile örtük bilgi arasında doğru denge kurulması gerekir.

Hansen vd. (1999), yönetim danışmanlığı firmalarını incelemişlerdir ve bu firmaların kullandığı bilgi yönetimi metotlarını kodlama (codification) ve kişiselleştirme (personalization) olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Kodlama, bilgiyi tekrar tekrar kullanmak için elde eder ve paylaşır. Bunun karşıtı olan kişiselleştirme, uzmanların karşılıklı etkileşimine dayanmaktadır. Araştırmacılar, etkili bir bilgi yönetimi için firmaların iki metodu da sürdürmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Zack (1999), bilgi yönetimini firmanın ne bilmesi gerektiği ve gerçekte bilgi yönetimi konusunda ne bildiği bağlamında ele almıştır. Bilgi yönetimi, agresif ve muhafazakar stil olarak kategorileştirilmiştir.

İç bilgiyi kullanan firmalar muhafazakar bir stil sergilerken, agresif firmalar bilgiyi firma sınırlarından bağımsız bir şekilde araştırmaktadırlar.

Swan vd. (2000). Bilişsel (cognitive) ve topluluk (community) olmak üzere iki bilgi yönetimi stilini ifade etmektedir. Bilişsel stil, bilginin bilişim teknolojileri vasıtasıyla kodlanması ve doğrusal bilgi akışını vurgularken, topluluk stil, mesleki gruplar ve takımları da içeren sosyal ağlar arasında bilginin paylaşımını vurgulamaktadır.

Schulz ve Jobe (2001), dört kategori bilgi yönetimi metodunun (kodlama, kapalı, odaklanmış ve odaklanmamış), Amerika Birleşik Devletleri ve Danimarka'da bulunan çok uluslu işletmelerin performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ampirik sonuçlar, odaklanmış stratejinin diğerlerine nazaran daha önemli olduğunu göstermiştir. Ayrıca, alt birimlerin performansını artırmak için, farklı organizasyonel bilgi türlerinin, çeşitli düzeylerde kodlanması gerektiği tespit edilmiştir.

Choi ve Lee (2003), dinamik bilgi yönetimi stilinin yüksek firma performansı ile sonuçlandığını, insan ve sistem odaklı stillerin firma performansı bağlamında bir farklılık göstermediğini ve pasif stilin daha az etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Keskin (2005), açık odaklı ve kapalı odaklı bilgi yönetimi stillerinin organizasyonel performans üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonuçları, bu stratejilerin firma performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve açık odaklı strateji etkisinin, diğerlerine nazaran daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Choi vd. (2008), iktisattaki tamamlayıcılık teorisini kullanarak, 131 Kore firmasından aldıkları verilerle, bilgi yönetimi stratejilerinin firma performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, firmalar iç odaklı veya dış odaklı bilgi stratejini uygulayarak fayda sağlayabilir. Ayrıca, kapalı – iç odaklı ve açık – dış odaklı stratejilerin birlikte kullanılması tamamlayıcılık ilişkisidir ve bu ilişki, bilgi yönetimi stratejilerinin firma performansı üzerinde sinerjik bir etkiye neden olur.

Choi ve Jong (2010), olay çalışma yöntemini kullanarak bilgi yönetimi stratejilerinin firma piyasa değeri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, bilginin bilişim teknolojileri vasıtasıyla yeniden kullanımı ya da çalışanların biçimsel olmayan görüşmeleriyle bilgi paylaşımı stratejilerinden birine odaklanan firmaların daha yüksek performans sergilediği tespit edilmiştir. Ancak, bu iki stratejiyi birlikte kullanan firmaların daha düşük performans gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Ling (2013), Tayvan’da faaliyet gösteren 146 işletmeden aldığı verilerle, entelektüel sermaye ve organizasyonel performans ilişkisinde teknoloji odaklı ve insan odaklı bilgi yönetimi stratejilerinin düzenleyici etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda, ne teknoloji odaklı ne de insan odaklı stratejilerin gereksiz olmadığı, her ikisinin de entelektüel sermaye ve organizasyonel performans ilişkisinde düzenleyici bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Bilgi Yönetimi Türleri ve Hipotezler

Literatürde bilgi yönetimi stratejileri farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Choi vd. (2008), bilgi yönetimi stratejilerini bilgi yönetiminin odak ve kaynak boyutlarına göre sınıflandırmışlardır. Odak boyutunda örtük (tacit) ve açık (explicit) bilgi olarak sınıflandırılmıştır (Polanyi, 1997; Choi ve Lee, 2003). İşletmenin ncelikli bilgi kaynağına göre ise i (internal) ve dış (external) odaklı bilgi olarak sınıflandırılmıştır (Choi vd., 2008). Açık bilgi stratejisi, işletme içindeki bilginin özellikle bilişim teknolojileri aracılığıyla kodlanarak ve yeniden üretilerek, işletme verimliliğini arttırma aracı olarak kullanılmasıdır (Hansen vd., 1999). rtk odaklı bilgi stratejisi kişiselleştirme yaklaşımını esas alarak, bilginin sosyalleşme süreçleri ve kişiler arası iletişim yollarıyla yayılmasıdır (Zack, 1999). Başka bir ifadeyle açık bilgi, açık bir şekilde doküman haline getirilmiş bilginin yaratılması, depolanması ve kullanılmasına odaklanırken, örtük bilgi ise kişilerarası ilişkilerle bilginin paylaşılmasına odaklanmaktadır (Hansen vd., 1999; Zack, 1999). Açık bilgi, biçimsel hale getirilmiş ve dokmanlaştırılmış bilgidir (Hippel, 1994; Duffy, 2000). Kapalı bilgi ise insan beyninde, davranışında ve algısında yer edinirken biçimsel ve doküman haline getirilmesi zordur (Nonaka ve Takeuchi, 1995; Scott, 1998). Bu iki bilgi yönetimi stratejisiyle ilgili olarak geçmişte yapılan çalışmaların bazıları, işletmelerin ya açık bilgi ya da örtük bilgi yönetimi stratejisini uygulamalarını nerirlerken, bazıları da işletmelerin açık bilgi ve örtük bilgi stratejilerini eş zamanlı olarak uygulamalarını önermektedirler (Nevis vd., 1995; Bierly ve Chakrabarti, 1996; Jordan ve Jones, 1997; Swan vd., 2000). Bazı araştırmacılar açık bilgiyi kodlanmış (codification) bilgi ve örtük bilgiyi ise kişiselleştirilmış bilgi (personalization) olarak adlandırmışlardır (Hansen vd., 1999).

Dış odaklı strateji, bilginin dış kaynaklardan elde edilerek organizasyona transfer edilmesini ifade etmektedir (Lee vd., 1999). İ odaklı strateji ise, bilginin organizasyon sınırları içerisinde üretilmesi ve paylaşılmasına odaklanmaktadır (Choi vd., 2008).

Ling (2013) ise bilgi yönetimi stratejilerini teknoloji merkezli ve insan merkezli olarak sınıflandırmıştır. Teknoloji odaklı strateji bilişim teknolojilerine dayanır ve bilginin maddi boyutlarına odaklanır (Sveiby, 1997; Hansen vd., 1999; Perez ve de Pablos, 2003; Ling, 2013). Başka bir ifadeyle, çalışanların veya uzmanların sahip olduğu bilginin daha fazla ulaşılabilir olması için bilginin kodlama ve dokümantasyon ile depolanmasını ifade eder (Sveiby, 1997; Ponelis ve Fairer-Wessels, 1998; Hansen vd., 1999; Ling, 2013). İletişim notları, kullanım kılavuzları, yazılım, şirket politikası belgeleri veya ağlar gibi araçlar bilgiyi kodlamak ve paylaşmak için faydalı araçlardır (Ponelis ve Fairer-Wessels, 1998; Hansen vd., 1999; Perez ve de Pablos, 2003; Ling, 2013). İnsan odaklı strateji örgütsel öğrenme ve bilginin kapalı yönlerine odaklanır (Sveiby, 1997; Hansen vd., 1999; Perez ve de Pablos, 2003; Ling, 2013). Başka bir ifadeyle bu strateji, bilginin insanlar arasındaki etkileşim sonucunda üretilmesi ve paylaşılmasını ifade eder (Stewart, 1997; Sveiby, 1997; Ponelis ve Fairer-Wessels, 1998; Ling, 2013).

Choi ve Lee (2003), açık ve kapalı odaklı perspektifiyle bilgi stillerini dinamik, sistem odaklı, insan odaklı ve pasif olmak üzere dörde ayırmışlardır (Şekil 1). Açık odaklı düzey, bir kişinin ihtiyaç duyduğu organizasyonel bilgiye kolayca ulaşımı ve kullanımı için bilginin kodlanması ve depolanmasıyla ilgilidir. Kapalı odaklı düzey ise organizasyonel bilginin kişisel etkileşim sonucunda elde edilmesine ve paylaşılmasına karşılık gelmektedir.

Pasif bir stile sahip olan organizasyonlar bilgi yönetimine zayıf bir ilgi göstermektedirler. Başka bir ifadeyle bu tür organizasyonlarda bilgi yönetimi sistematik bir mantıkla yönetilmemekte ve örgüt yapısı, kültürü ile bilişim teknolojileri bilgi yönetiminde kullanılmamaktadır.

Sistem odaklı bir stile organizasyonlar, bilgi kodlamaya ve yeniden kullanmaya daha fazla önem göstermektedirler. Başka bir ifadeyle bu tür organizasyonlar, bilişim teknolojilerini kullanarak bilginin kodlanabilirlik düzeyini artırmakta ve böylece, bilgiye ulaşımın ve kullanmanın karmaşıklığını düşürmektedirler (Hendriks ve Vriens, 1999; Mirchandani ve Pakath, 1999). Bu tür organizasyonlarda müşterilere hızlı cevap vermek ve bilgi işlem başına düşen maliyeti düşürmek mümkündür (Grover ve Davenport, 2001). Ölçek ekonomileri ve örgütsel etkililik, kodlanmış bilginin yeniden kullanılmasıyla elde edilebilir (Nightingale, 2000).

İnsan odaklı stil, kapalı bilginin elde edilmesi, kullanılması ve kişilerarası deneyimlerle ilgilidir. Bilginin asıl kaynağını biçimsel olmayan sosyal networkler oluştururken, standart prosedürler göz ardı

bakıma, Nonaka ve Takeuchi'nin (1995) dışsallaştırma ve kombinasyon sınıflandırması, Ling'in (2013) teknoloji odaklı sınıflandırmasıyla aynı anlama gelirken, sosyalleşme ve içselleştirme sınıflandırması ise Ling'in (2013) insan odaklı yaklaşımına karşılık gelmektedir.

Perez ve de Pablos (2003), stratejik ve operasyonel olmak üzere iki farklı bilgi yönetimi perspektifi belirtmişlerdir. Operasyonel bilgi yönetimi, bilginin depolanması ve bilginin çalışanlar arasında dağıtılması için bilişim teknolojilerinin kullanılmasına odaklanmaktadır (Perez ve de Pablos, 2003). Stratejik bilgi yönetimi ise; (1) bilgiyi önemli kılan örgütsel yapının dizayn edilmesi, (2) firma stratejisi ve (3) bilgi profesyonellerinin gelişimiyle ilgilidir (Perez ve de Pablos, 2003). Bu bağlamda, stratejik bilgi yönetiminin insan odaklı ve operasyonel bilgi yönetiminin de teknoloji odaklı sınıflandırmaya denk geldiği söylenebilir. Görüldüğü gibi bilgi yönetimi stratejileri çok farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır ve farklı kavramlarla yapılan bir takım sınıflandırmalar da aslında örtüşmektedir. Bu çalışmada, literatürde yaygın olarak kullanılan açık, kapalı, iç odaklı, dış odaklı, teknoloji odaklı ve insan odaklı bilgi yönetimi stratejileri ele alınmıştır.

Organizasyonlarda bilgi yönetimi stratejik olarak birçok açıdan önemlidir (Schulz ve Jobe, 2001). Birincisi, bilgi akışı, bir alt birimde üretilen teknik bilginin (know-how), diğer alt birimlere iletilmesini sağlar. İkincisi, coğrafik olarak farklı alt birimlere dağılmış iş akışlarının koordinasyonunu sağlar. Üçüncüsü, bilgi akışı, rakipler, müşteriler ve tedarikçilerin hareketlerine karşı stratejik olarak konum almak için hayati bir öneme sahiptir. Son olarak, bilgi akışı, ölçek ekonomilerini fark etme ve ölçek ekonomisi oluşturma imkanı sağlar. Bilgi, firmaların sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesi için temel bir stratejik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Firma içinde yaratılan ve yayılan bilgi, firmanın yeni ve rutin olmayan durumlara karşı cevap verme kapasitesini artırma potansiyeline sahiptir. Firmalar, kaynaklarını daha etkili kullanmak için her geçen gün bilgi yönetimi faaliyetlerine ve bilgi yönetimi sistemlerine daha fazla yatırım yapmaktadırlar. Araştırmanın amacı, problem cümlesi ve literatür araştırması sonucunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Açık bilgi yönetimi stratejisi firma performansını anlamlı bir şekilde artırır.

H2: Örtük bilgi yönetimi stratejisi firma performansını anlamlı bir şekilde artırır.

H3: İç odaklı bilgi yönetimi stratejisi firma performansını anlamlı bir şekilde artırır.

H4: Dış odaklı bilgi yönetimi stratejisi firma performansını anlamlı bir şekilde arttırır.

H5: Teknoloji odaklı bilgi yönetimi stratejisi firma performansını anlamlı bir şekilde arttırır.

H6: İnsan odaklı bilgi yönetimi stratejisi firma performansını anlamlı bir şekilde arttırır.

3. Gereç ve Yöntem

3.1. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırmanın evreni Türkiye TRB2 bölgesinde (Van, Bitlis, Muş, Hakkari) bulunan Küçük ve Orta Boy İşletmelerden oluşmaktadır. Örneklemi ise en az 5 çalışanı olan farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerdir. Veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. İşletmelerin başta yöneticileri olmak üzere tüm çalışanlarından veri alınmaya çalışılmıştır. Veri toplama işletme çalışanları ve yöneticileriyle yüz yüze görüşülerek yapılmıştır. Veri toplama süreci sonucunda 55 farklı işletmeden olmak üzere toplam 193 kişiden alınan veriler analiz edilmiştir.

3.2.1. lm Araçları

Çalışmanın amacı doğrultusunda daha önce yapılan çalışmalarda kullanılan çoklu maddeli ölçekler kullanılarak veri toplanmıştır. rtk bilgi (4 madde), açık bilgi (4 madde), i odaklı bilgi (6 madde) ve dış odaklı bilgi (5 madde) yapılarını ölçmek için Choi vd. (2008) tarafından geliştirilen ölçeklerden yararlanılmıştır. Teknoloji merkezli bilgi (4 madde) ve insan merkezli bilgi stratejisi (3 madde) yapılarını ölçmek için Ling (2013) tarafından geliştirilen ölçeklerden yararlanılmıştır. Firma performansı yapısı ise toplam satışlar, pazar payı, rekabet durumu, satışlardaki büyüme ve ortalama firma performansı olmak üzere beş boyutta toplam 6 madde ile llmştir. Ölçek hazırlanırken Zhang ve Li'nin (2009) alışmalarında kullandıkları algılanan firma performansı leğinden faydalanılmıştır. Bütün yapılar 1 ile 5 arasında (1 = hiç katılmıyorum, 5 = tamamen katılıyorum) Likert tipi derecelemeyle llmştir.

3.2. Geçerlilik ve Güvenirlik

Ölçeklerin güvenirliği Cronbach's Alpha testiyle incelenmiştir. Bütün leklerin güvenirlik analizi sonuçları Tablo 3'de verilmektedir. Tablo 3'deki değerler incelendiğinde bütün ölçeklerin güvenirlik katsayılarının kabul edilebilir sınırın üzerinde olduğu grlmektedir. Ölçeklerin psikometrik özelliklerini test etmek için doğrulatoryıcı faktör

analizi (DFA) yapılmıştır. Bu bağlamda 6 faktörlü bilgi yönetimi stratejileri modeli ve tek faktörlü firma performansı modeli olmak üzere iki farklı ölçüm modeli test edilmiştir. Bilgi yönetimi stratejileri modeli; açık bilgi yönetimi, örtük bilgi yönetimi, iç odaklı bilgi yönetimi, dış odaklı bilgi yönetimi, teknoloji odaklı bilgi yönetimi ve insan odaklı bilgi yönetimi stratejileri faktörlerinden oluşmaktadır. Her iki modelin DFA sonuçları Tablo 1’de ve modellerin program çıktıları Şekil 2 ve Şekil 3’te verilmektedir. Tablo 1 ve şekiller incelendiğinde her boyutu açıklayan madde yüklerinin ilgili boyutla 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu ve yeterli bir madde yüküne sahip olduğu görülmektedir (Kalay ve Ozturk, 2016; Lynn ve Kalay, 2016). İlgili boyutu anlamlı olarak açıklamayan örtük bilgi yönetimi boyutundan bir madde (OBY2) modelden çıkarılmıştır. Ayrıca ölçüm modelleri uyum istatistikleri, modellerin oldukça iyi bir uyum verdiğini göstermektedir (bilgi yönetimi stratejileri ölçüm modeli: $\chi^2=476.543$, serbestlik derecesi (sd)=252, $\chi^2/sd=1.891$, GFI=0.856, CFI=0.842, NFI=0.722, IFI=0.847, RMSEA=0.065, $p<0.01$; firma performansı ölçüm modeli: $\chi^2=8.424$, sd=6, $\chi^2/sd=1.404$, GFI=0.988, CFI=0.996, NFI=0.987, IFI=0.996, RMSEA=0.044, $p>0.05$).

Tablo 1: DFA Sonuçları

Bilgi yönetimi stratejileri ölçüm modeli (Uyum istatistikleri: $\chi^2=476.543$, sd=252, $\chi^2/sd=1.891$, GFI=0.856, CFI=0.842, NFI=0.722, IFI=0.847, RMSEA=0.065, $p<0.01$)			
Ölçekler	Standar dize edilmiş madde yükleri	Standart hata*	Güvenirlilik katsayısı (α)
Örtük Bilgi Yönetimi Stratejisi			
OBY1: Kurumumda, ihtiyaç duyduğum bilgiyi iş arkadaşlarımdan ve konunun uzmanlarında kolay bir şekilde elde edebiliyorum.	0.334	0.104	0.443
OBY3:Kurumumda, personel arasında bilgi paylaşımının sağlanması için resmi olmayan diyaloglar ve toplantılar yapılır.	0.360	0.106	
OBY4: Kurumumda, personelin ihtiyaç duyduğu bilgiyi edinebilmesi için bire-bir danışmanlık yöntemi sık sık kullanılmaktadır.	0.768	-	

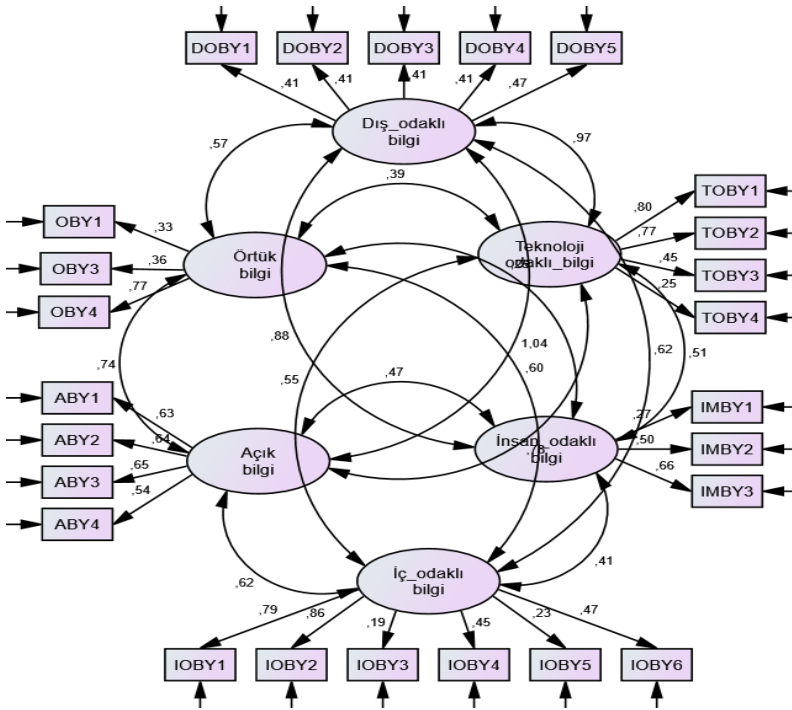
Açık Bilgi Yönetimi Stratejisi			
ABY1: Kurumumda, karşılaştığımız bir problemi çözmek için ihtiyaç duyduğumuz bilgi, herkesin istediği zaman ulaşabileceği şekilde standartlaştırılarak yazılı hale getirilmiştir.	0.632	0.166	0.732
ABY2: Kurumumda, kurumun hazırladığı kitapçık ve broşür gibi resmi kaynaklar vasıtasıyla ihtiyaç duyduğum bilgiye ulaşabiliyorum.	0.635	0.178	
ABY3: Kurumumda, proje ve toplantıların sonuçları bütün personelin ulaşabileceği şekilde yazılı hale getirilerek yayınlanır.	0.648	0.143	
ABY4: Kurumumda, bilgi yazılı hale getirilmiş broşürler ve kitapçıklar gibi resmi dokümanlar vasıtasıyla paylaşılır.	0.539	-	
Dış Odaklı Bilgi Yönetimi			
DOBY1: Kurumumda, üretilen yeni bilginin büyük bir kısmı müşterilerden elde edilen bilgiye dayanır.	0.410	-	0.629
DOBY2: Kurumumda, üretilen yeni bilginin büyük bir kısmı rakiplerimizin ürettiği ürün veya hizmetler analiz edilerek elde edilir.	0.412	0.166	
DOBY3: Kurumumda, yeni bilgi elde etmek için danışmanlık şirketlerine başvurulur.	0.408	0.209	
DOBY4: Kurumumda, üretilen yeni bilginin büyük bir kısmı başka kurumlar ve işletmelerle işbirliği yapılarak elde edilir.	0.411	0.206	
DOBY5: Kurumumda, yeni bilgilere ulaşmak için rakiplerimizin stratejileri, ürettikleri ürünler ve hizmetler düzenli bir şekilde takip edilir.	0.467	0.215	
İç Odaklı Bilgi Yönetimi			
IOBY1: Kurumumda, kurumun sahip olduğu mevcut bilgi, yeni bilgi üretmenin önemli bir kaynağıdır.	0.794	0.241	0.459
IOBY2: Kurumumda, mevcut bilgi kapasitesini geliştirmek için kurumun sahip olduğu iç bilgi kullanılır.	0.863	0.283	
IOBY3: Kurumumda, yeni bilgi üretmek için kurumun sahip olduğu iç bilgi güvenilir bir kaynaktır.	0.194	0.558	

IOBY4: Kurumumda, yeni bilgi üretmek için kurumun sahip olduğu iç bilgi temel bir kaynaktır.	0.453	0.200	
IOBY5: Kurumumda, yeni bilgi üretmek için kurumun iç kaynaklarından elde edilen bilgi rakiplerden elde edilen bilgiden daha önemlidir.	0.231	0.136	
IOBY6: Kurumumda, yeni bilgi üretmek için iç bilgi kaynakları dış bilgi kaynaklarına tercih edilir.	0.472	-	
Teknoloji Odaklı Bilgi Yönetimi			
TOBY1: Bizim işletmemizde kurum kültürü ve değerleri çoğu zaman yazılı materyaller haline getirilir (dergi, kitap, broşür, doküman vb.).	0.800	-	0.470
TOBY2: Bizim işletmemizde çalışanların sahip olduğu bilgi ve beceriler çoğu zaman yazılı materyaller haline getirilir (dergi, kitap, broşür, doküman vb.).	0.769	0.097	
TOBY3: Bizim işletmemizde çoğu zaman ekipmanlar yenilenerek işletme verimliliği artırılır.	0.452	0.088	
TOBY4: Bizim işletmemizde çalışanların sahip olduğu bilgi ve becerinin bir işletme değerine dönüştürülmesi için patent başvuruları desteklenir.	0.246	0.253	
İnsan Odaklı Bilgi Yönetimi			
IMBY1: İşletmemizin sahip olduğu bilgi çalışanlar arasında dağılmıştır.	0.267	-	0.260
IMBY2: İşletmemizde bilgi daha çok çalışanlar arasındaki kişisel ilişkiler yoluyla paylaşılır.	0.502	0.178	
IMBY3: İşletmemizde bilgi daha çok işletmemizin diğer işletme ve kurumlarla yaptığı işbirliği sonucunda elde edilir.	0.658	0.266	
Firma Performansı (uyum istatistikleri: $\chi^2=8.424$, $sd=6$, $\chi^2/sd=1.404$, $GFI=0.988$, $CFI=0.996$, $NFI=0.987$, $IFI=0.996$, $RMSEA=0.044$, $p>0.05$)			
IP1: Rakiplerimizle karşılaştırıldığında, bizim işletmemiz daha başarılıdır.	0.626	0.221	0.870
IP2: Rakiplerimizle karşılaştırıldığında, bizim işletmemizin sahip olduğu pazar payı daha yüksektir.	0.756	0.268	
IP3: Rakiplerimizle karşılaştırıldığında, bizim işletmemiz daha hızlı büyümektedir.	0.904	0.267	

IP4: Rakiplerimizle karşılaştırıldığında, bizim işletmemizin karlılığı daha yüksektir.	0.763	0.239	
IP5: Rakiplerimizle karşılaştırıldığında, bizim işletmemiz daha yenilikçidir.	0.595	0.157	
IP6: Rakiplerimizle karşılaştırıldığında, bizim işletmemizin müşteri memnuniyeti daha yüksektir.	0.525	-	

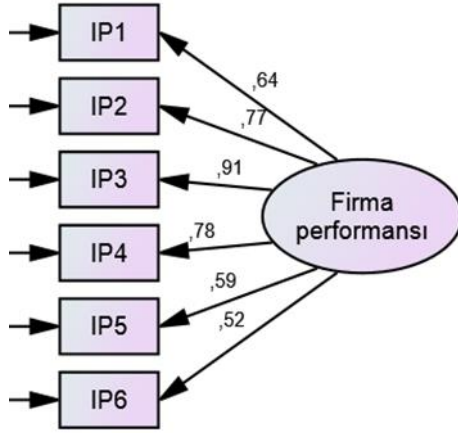
Not: *Bütün madde yükleri 0.05 düzeyinde anlamlıdır; SD: Serbestlik derecesi.

Şekil 2: Bilgi Yönetimi Stratejileri Ölçüm Modeli

Not. Uyum istatistikleri: $\chi^2=476.543$, serbestlik derecesi (sd)=252, $\chi^2/sd=1.891$, GFI=0.856, CFI=0.842, NFI=0.722, IFI=0.847, RMSEA=0.065, $p<0.01$

Şekil 3: Firma Performansı Ölçüm modeli

Not. Uyum istatistikleri: $\chi^2=8.424$, $sd=6$, $\chi^2/sd=1.404$, $GFI=0.988$, $CFI=0.996$, $NFI=0.987$, $IFI=0.996$, $RMSEA=0.044$, $p>0.05$.

3.3. Bulgular

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmanın örneklemeyle ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir. Buna göre veri toplama gıda (10 işletme), pazarlama (15 işletme), imalat (18 işletme), konaklama (7 işletme), sağlık hizmetleri (2 işletme) ve tekstil (3 işletme) sektörlerinde faaliyet gösteren 55 farklı işletmedeki çalışanlardan alınmıştır. Tek kişi eğilimini ortadan kaldırmak için bir işletmede en az 2 kişiden veri alınmıştır. Gıda sektöründe 67 kişi (%31.5), pazarlama sektöründe 39 kişi (%18.5), imalat sektöründe 61 kişi (%28.6), konaklama sektöründe 29 kişi (%13.6), sağlık hizmetleri sektöründe 11 kişi (%5.2) ve tekstil sektöründe 6 kişi (%2.8) olmak üzere toplam 213 kişiden veri alınmıştır. Ayrıca veri alınan işletmelerde ortalama çalışan sayısı 133 ve standart sapması ise 188’dir. Çalışan sayısı en az 5 kişi ve en çok ise 587 kişidir. Firma yaşı ortalaması 16.18 yıl ve standart sapması 11.32’dir. En küçük firma yaşı 2 yıl iken en büyük firma yaşı 68 yıldır. Veri alınan çalışanların %17.4’ü kadın iken %82.6’sı erkektir.

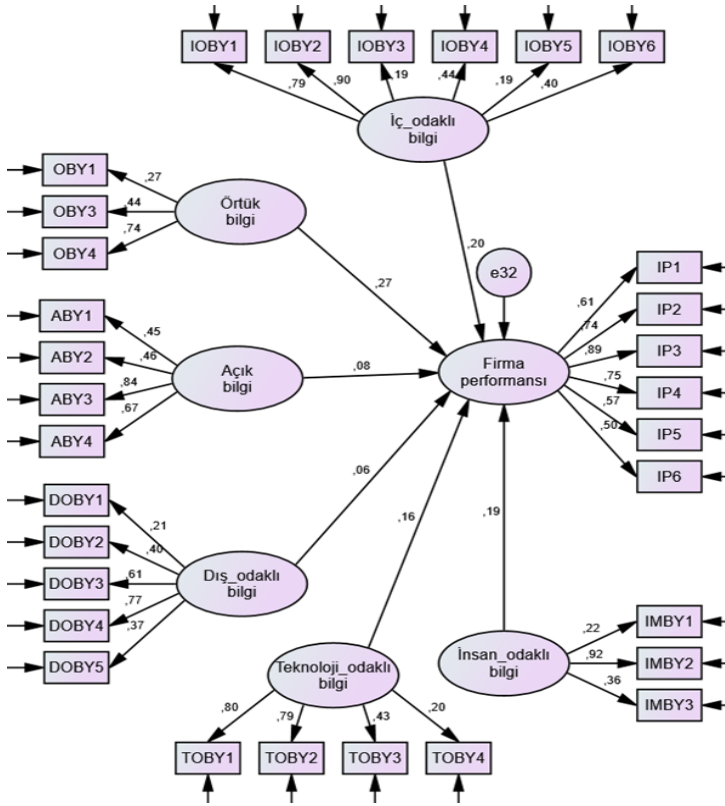
Tablo 2: Örneklem Tanımlayıcı İstatistikleri

Sektör	Veri alınan firma sayısı	Veri alınan personel sayısı	
		Frekans	Yüzde (%)
Gıda	10	67	31.5
Pazarlama	15	39	18.3
İmalat	18	61	28.6
Konaklama	7	29	13.6
Sağlık hizmetleri	2	11	5.2
Tekstil	3	6	2.8
Toplam	55	213	100

4.2. Hipotez Testleri

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. YEM sonucunda model uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde değerler verdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=1125.303$, $sd=419$, $\chi^2/sd=2.686$, $GFI = 0.724$, $CFI = 0.677$, $NFI = 0.576$, $IFI = 0.684$, $RMSEA = 0.089$, $p<0.01$) (Lynn ve Kalay, 2015; Kalay ve Lynn, 2016). YEM sonucu Şekil 4'te verilmektedir. Şekil 4 incelendiğinde; iç odaklı bilgi yönetimi ($\beta=0.20$, $p<.05$), örtük bilgi yönetimi ($\beta=0.27$, $p<.05$) ve insan odaklı bilgi yönetimi ($\beta=0.19$, $p<.05$) stratejilerinin firma performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda H2, H3 ve H6 hipotezleri kabul edilmiştir. Bununla birlikte açık bilgi yönetimi ($\beta=0.08$, $p>.05$), teknoloji odaklı bilgi yönetimi ($\beta=0.16$, $p>.05$) ve dış odaklı bilgi yönetimi ($\beta=0.06$, $p>.05$) stratejilerinin firma performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Böylece H1, H4 ve H5 hipotezleri reddedilmiştir.

Şekil 4: YEM Sonucu

Not. Uyum istatistikleri: $\chi^2=1125.303$, $sd=419$, $\chi^2/sd=2.686$, $GFI = 0.724$, $CFI = 0.677$, $NFI = 0.576$, $IFI = 0.684$, $RMSEA = 0.089$, $p<0.01$

Tartışma ve Sonuç

Öğrenen organizasyonların başvurduğu bilgi yönetimi stratejilerinin firma performansı üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla gerçekleştirilen çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma, hizmet sektörü ve imalat sektöründe faaliyet gösteren farklı firmalarda çalışan 213 kişiden alınan verilerle gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda, iç odaklı bilgi yönetimi, örtük bilgi yönetimi ve insan odaklı bilgi yönetimi stratejilerinin firma performansını artırdığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, açık bilgi yönetimi, teknoloji odaklı bilgi yönetimi ve dış odaklı bilgi yönetimi stratejilerinin firma performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akgün, A.E., Lynn, G.S. ve Byrne, J.C. (2003). Organizational Learning: A Socio-Cognitive Framework. *Human Relations*, 56(7), 839–868.
- Bierly, P. ve Chakrabarti, A. (1996). Generic Knowledge Strategies In The US Pharmaceutical Industry. *Strategic Management Journal*, 17, 123–135.
- Bohn, R. (1994). Measuring And Managing Technological Knowledge. *Sloan Management Review*, 61–73.
- Choi, B. ve Jong, A.M. (2010). Assessing The İmpact Of Knowledge Management Strategies Announcements On The Market Value Of Firms. *Information & Management*, 47, 42–52.
- Choi, B. ve Lee, H. (2003). An Empirical Investigation Of KM Styles And Their Effect On Corporate Performance. *Information & Management*, 40, 403–417.
- Choi, B., Poon, S.K. ve Davis, J.G. (2008). Effects Of Knowledge Management Strategy On Organizational Performance: A Complementarity Theory-Based Approach. *Omega*, 36, 235 – 251.
- Duffy, J. (2000). Knowledge Management: To Be Or Not To Be? *Information Management Journal*, 34(1), 64–67.
- Grover, V. ve Davenport, T.H. (2001). General Perspectives On Knowledge Management: Fostering A Research Agenda. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 5–21.
- Hansen, M., Nohria, N. and Tierney T. (1999). What's Your Strategy For Managing Knowledge? *Harvard Business Review*, 77(2), 106–116.
- Hendriks, P.H.J. ve Vriens, D.J. (1999). Knowledge-Based Systems And Knowledge Management: Friends And Foes? *Information And Management*, 35, 113–125.
- Hippel, E. (1994). Sticky Information And The Locus Of Problem Solving: Implications For İnnovation. *Management Science*, 40(4), 429–439.
- Hoopes, D.G. ve Postrel, S. (1999). Shared Knowledge, Glitches, And Product Development Performance. *Strategic Management Journal*, 20, 837–865.
- Ichijo, K., Krogh, G. ve Nonaka, I. (1998). Knowledge Enablers. G. Krogh, J. Roos ve D. Kleine (der.). *Knowing In Firms* içinde, Sage, Beverley Hills, CA: Sage, 173–203.
- Jordan, J. ve Jones, P. (1997). Assessing Your Company's Knowledge Management Style. *Long Range Planning*, 30(3), 392–398.

- Kalay, F. ve Lynn, G.S. (2015). The Impact Of Strategic Innovation Management Practices On Firm Innovation Performance. *Research Journal Of Business And Management*, 2(3), 412-429.
- Kalay, F. ve Lynn, G.S. (2016). The Impact Of Organizational Structure On Management Innovation: An Empirical Research In Turkey. *Journal Of Business, Economics And Finance*, 5(1), 125-137.
- Kalay, F. ve Öztürk, T. (2016). Dönüşümsel Liderlik Davranışının Yönetim İnovasyonu Üzerindeki Etkisi: Türkiye’de Ampirik Bir Araştırma. *Research Journal Of Business And Management*, 3(1), 97-106.
- Kamara, J.M., Anumba, C.J. ve Carrillo, P.M. (2002). A Clever Approach To Selecting A Knowledge Management Strategy. *International Journal Of Project Management*, 20, 205–211.
- Keskin, H. (2005). The Relationships Between Explicit And Tacit Oriented Km Strategy, And Firm Performance. *Journal Of American Academy Of Business*, Cambridge, 7(1), 169–175.
- Krogh, G. (1998). Care İn Knowledge Creation. *California Management Review*, 40(3), 133–153.
- Lang, J.C. (2001). Managerial Concerns In Knowledge Management. *Journal of Knowledge Management*, 5(1), 43–57.
- Lee, H., Chang, Y. ve Choi, B. (1999). Analysis Of Effects Of Knowledge Management Strategies On Corporate Performance. *Korea Intelligent Information Journal*, 5(2), 99–120.
- Ling, Y.H. (2013). The Influence Of İntellectual Capital On Organizational Performance – Knowledge Management As Moderator. *Asia Pacific Journal of Management*, 30, 937–964.
- Lloyd, B. (1996). Knowledge Management: The Key To Long-Term Organizational Success. *Long Range Planning*, 29(4), 576–580.
- Lubit, R. (2001). Tacit Knowledge And Knowledge Management: The Keys To Sustainable Competitive Advantage. *Organizational Dynamics*, 29(4), 164–178.
- Lynn, G.S. ve Kalay, F. (2015). Vision And İts İmpact On Team Success. *Journal of Business, Economics and Finance*, 4(4), 744-769.
- Lynn, G.S. ve Kalay, F. (2016). The Effect Of Vision And Role Clarity On Team Perform-Mance. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 17, 175-196.

- Matusik, S.F. (2002). An Empirical Investigation Of Firm Public And Private Knowledge. *Strategic Management Journal*, 23, 457–467.
- Mirchandani, D. ve Pakath, R. (1999). Four Models For Decision Support System. *Information And Management*, 35, 31–42.
- Nevis, E., Anthony, D. ve Gould, J. (1995). Understanding Organizations As Learning Systems. *Sloan Management Review*, Winter, 73–85.
- Nightingale, P. (2000). Economics Of Scale In Experimentation: Knowledge And Technology In Pharmaceutical R&D. *Industrial And Corporate Change*, 9, 315–359.
- Nonaka, I. ve Takeuchi, H. (1995). *The Knowledge Creating Company*. New York: Oxford University Press.
- Pai, D.C. (2005). Knowledge Strategies In Taiwan’s IC Design Firms. *Journal Of American Academy of Business*, Cambridge, 7(2), 73–77.
- Perez, J.R. ve de Pablos, P.O. (2003). Knowledge Management And Organizational Competitiveness: A Framework For Human Capital Analysis. *Journal of Knowledge Management*, 7(3), 82–91.
- Polanyi, M. (1997). The tacit dimension. In: L. Prusak (der.), *Knowledge In Organizations* içinde, London: Butterworths, 135–146.
- Ponelis, S. ve Fairer-Wessels, F.W. (1998). Knowledge Management: A Literature Overview. *South African Journal of Library and Information Science*, 66(1), 1–9.
- Ravasi, D. ve Verona, G. (2001). Organising The Process Of Knowledge İntegration: The Benefits Of Structural Ambiguity. *Scandinavian Journal Of Management*, 17, 41–66.
- Schulz, M. ve Jobe, L.A. (2001). Codification And Tacitness As Knowledge Management Strategies: An Empirical Exploration. *Journal of High Technology Management Research*, 12(1), 139–165.
- Scott, J.E. (1998). Organizational Knowledge And The Internet. *Decision Support Systems*, 23, 3–17.
- Skyrme, D.J. ve Amidon, D.M. (1997). *Creating The Knowledge-Based Business*. London: Business Intelligence.
- Stewart, T.A. (1997). *Intellectual Capital: The New Wealth Of Organizations*. New York: Bantam Doubleday Dell Publishing Group.

- Storey, J. ve Barnett, E. (2000). Knowledge Management Initiatives: Learning From Failure. *Journal of Knowledge Management*, 4(2), 145–156.
- Sveiby, K.E. (1997). *The New Organizational Wealth: Managing And Measuring Knowledge- Based Assets*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Swan, J., Newell, S. ve Robertson, M. (2000). Limits Of IT-Driven Knowledge Management For Interactive Innovation Processes: Towards A Community-Based Approach. *Proceedings of the 33rd Conference of HICSS*.
- Swap, W., Leonard, D., Shields, M. ve Abrams, L. (2001). Using Mentoring And Storytelling To Transfer Knowledge In The Workplace. *Journal Of Management Information Systems*, 18(1), 95–114.
- Yang, J. (2010). The Knowledge Management Strategy And Its Effect On Firm Performance: A Contingency Analysis. *International Journal of Production Economics*, 125, 215-223.
- Zack, M.H. (1999). Developing A Knowledge Strategy. *California Management Review*, 41(3), 125–145.
- Zhang, Y.C. ve Li, S.L. (2009). High Performance Work Practices And Firm Performance: Evidence From The Pharmaceutical Industry In China. *The International Journal of Human Resource Management*, 20(11), 2331-2348.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 175-190
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.03.2018 Kabul/Accepted: 04.04.2018

**SAĞLIK KURUMLARINDA ALGILANAN
ÖRGÜTSEL DESTEĞİN PERSONEL MOTİVASYONU
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

***THE IMPACT OF PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT
ON THE MOTIVATION OF EMPLOYEES IN HEALTH
INSTITUTIONS***

Halit KURT

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
halitkurt30@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
acalik@yyu.edu.tr

Öğr. Gör. Fatih GÜMÜL

Hakkari Üniversitesi
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı
fatihgumul@hakkari.edu.tr

Öz

Son yıllarda sürekli gelişmekte ve değişmekte olan iş dünyasında işletmeler çalışanlarından yüksek performans göstermelerini beklerken, çalışanlarda işletmelerinden hem örgütsel destek hem de uygun çalışma şartları talep etmektedir. Çalışanların işletmelerinden algıladıkları örgütsel destek motivasyonlarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu sebeple işletmeler motivasyonu yüksek personeller ile yol almak istemektedirler. Bu araştırmanın amacı Van ve Hakkâri illerinde sağlık kurumlarında çalışan personellerin “Algılanan Örgütsel Desteğin Personel Motivasyonu Üzerindeki

Etkisini” incelemektir. Van ve Hakkari’de bulunan sağlık kurumlarında farklı pozisyonlarda çalışan 225 personel ile yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada frekans analizleri, güvenilirlik testi, faktör analizleri ve korelasyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda algılanan örgütsel desteğin; personel motivasyonu, genel tutum ve politikalar ve kariyerde algılanan örgütsel destek ile arasında pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Personellerin çalışma ortamında kendilerine tahsis edilen yerden yöneticilerin kendilerine verdikleri değere kadar pek çok unsurun motivasyon üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Örgütsel Destek, Motivasyon, Sağlık Sektörü.

Abstract

In recent years, while constantly evolving and in the changing business world, businesses are demanding high performance from their employees, while employees require both organizational support and appropriate working conditions from their business. It may affect the organizational support motivations they perceive from the employees businesses in a positive or negative way. For this reason they want to travel with highly motivated staff. The aim of this research is to examine the “Impact of Perceiving organizational support on the motivation of Employees” of staff working in healthy institutions in Van and Hakkari. A face-to-face survey was conducted with 225 staff working in different positions in the health institutions located in Van and Hakkari. The obtained data were analyzed by SPSS 20 packet program. Frequency analysis, reliability test, factor analysis and correlation analysis were performed in the study. As a result of the research, perceived organizational support; personal motivation, general attitudes and policies, and perceived organizational support in the career. It has been found that many factors, such as the value given to them by the managers in the working environment, are influential on motivation.

Keywords: Perceived Organizational Support, Motivation, Health Sector.

1. Giriş

Küresel dünyada rekabet şartlarının giderek ağırlaştığı bilinmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu ise yetenekli çalışanları işletmede tutmak giderek zorlaşmaktadır. Çalışanın işletmesinde kendisini güven içinde hissetmesi ve örgüt tarafından desteklendiğini algılaması, örgüte karşı daha olumlu bir tutum sergilemesine ve yaptığı işleri daha yüksek bir motivasyon ile yapmasını sağlayacağından, işletmeye rekabet ortamında önemli bir avantaj kazandırmaktadır.

Çalışanın kendisini işletmenin bir parçası ve değerli olduğunu hissetmesi o işletmenin kendiişleriymiş gibi işe ve işletmeye sahip çıkması, çalışan tarafından algılanan örgütsel desteğin yüksek olduğu

ve bu durumun iş performansını yükselteceği ifade edilmiştir (Karatekin 2013). İşletmenin uzun süre aynı çalışanlar ile yol alması onları iyi veya kötü günlerinde yalnız bırakmaması, işletmenin desteğini arkada görmesi, çalışan beklentilerinin karşılanması gibi etkenler işletmeleri ile gönül bağı kurmalarında etkili olacağı değerlendirilmektedir. Aksi bir durumda çalışanlar o işletmeden uzaklaşmanın yollarını arayacaklar ve kendilerinden bekleneni veremeyeceklerdir.

İşletmelerin devamlılıklarını sürdürebilmeleri ve rakipleri ile daha iyi bir şekilde rekabet edebilmeleri için sahip oldukları kaynakları verimli kullanmanın yanında moral ve motivasyonu yüksek çalışanları ile yol almalarına bağlıdır. Bireyler farklı kişilik yapılarına sahip varlıklardır. Dolayısı ile bunların istek, ihtiyaç ve beklentileri de her zaman birbirlerinden farklı olmuştur. Farklı özellikteki bireylerin de aynı motivasyon faktörlerinden etkilenmeleri beklemek doğru değildir.

İşletme yöneticileri çalışanlarının; duygu, düşünce, ihtiyaçlarına önem veren bir çalışma ortamı oluşturmaları gerekmektedir. Bireyler, temel ihtiyaçlar ile gelişim ihtiyaçlarının karşılandığı, kendilerinin duygu ve düşüncelerine değer verildiği, yetki kullanarak işletme başarısında etkili oldukları, işletmenin desteğini algıladıkları, kendi motivasyonlarının artma durumlarına göre ödüllendirildikleri ortamlarda çalışmak isterler.

Çalışanların ihtiyaçlarının çok iyi bir şekilde gözlemlenmesi ve motivasyon etkenlerinin belirlenen gözlemler doğrultusunda hayata geçirilmesi önemlidir. Bu nedenle algılanan örgütsel destek personel motivasyonunda önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmektedir.

Çalışma, Sağlık kurumlarında (diş hastanesi ve diş kliniği) çalışan personellerin algıladıkları örgütsel desteğin motivasyonu etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

2. Algılanan Örgütsel Destek

Çevreden bireye doğru gelen bilgileri alma, düzenleme ve yorumlama sürecine algılama denir. Bireyin algılama durumu; yaşama şekli, içinde bulunduğu kültür, inanç sistemi, kişilik özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Algılanan ifadesi, kişinin çevresini algılaması ile ilgili bir kavramdır. Örgütün çalışanı tarafından nasıl görüldüğü ve gelişen olaylara karşı algılama durumu farklılık gösterecektir. Bir kişinin olumlu olarak algıladığı durum başka bir kişi tarafından olumsuz olarak algılanıp yorumlanabilmektedir (Özdevecioğlu 2003). Çalışanların davranışlarını olumlu yönde gelişmesini örgütsel motive edicilerinin etkili olduğu ifade edilmiştir. Özellikle çalışanlarını önemli bir değer olarak kabul etmesi, onların

mutluluklarını önemsemesi ve bu duyguyu onlara hissettirmesi, çalışanların örgüt ile olan duygusal ilişkilerini olumlu olarak etkilemektedir (Eisenberger 1986).

Örgütsel bağlılığın oluşabilmesi için örgütsel desteğin olmasına ihtiyaç vardır. Örgütsel destek; Örgütün çalışanın esnekliğini tespit etmesi ve onların mutlu olmasını sağlayacak etkenlerin harekete geçmesini ifade eder (Kaplan & Öğüt 2012). Ancak örgütsel destek kurumsallaşmış işletmelerde ön plana çıktığı belirtilmiştir. Örgütsel desteğe göre çalışanlar hem işletmelerinden hem de yöneticilerinden saygı gördüğünü ve değer verildiğini hissetmelidir. Çalışanlar örgütleri ile sağlıklı ve dengeli bir iletişim kurmak isterler. Ayrıca örgütsel destekte, çalışanların ödüllendirilmesinin yanı sıra, gösterdikleri faaliyetlerden dolayı da olumlu geri bildirim almaları çalışanları olumlu etkileyecektir (Yılmaz & Görmüş 2012). Etkili örgütsel destek, çalışanları daha verimli iş yapmalarını tetikler (Eisenberger 1997). Günümüz çalışma dünyasında örgütsel desteğin önemi gittikçe arttırmaktadır. Çalışanların fikirlerinin alınması, dinlenmesi, yardımcı olunması, birey olarak kabul görülmesi en önemli çalışan hakları arasına girmektedir (Özdevecioğlu 2003).

Çalışanlar örgütleri ile iki türlü bir sözleşme yaparlar; bunlardan birisi ekonomik bir sözleşme, diğeri ise psikolojik bir sözleşmedir. Örgütsel destek açısından psikolojik sözleşme daha büyük önem taşımaktadır. Örgütün çalışanın katılımına önem vermesi ve iyiliğini önemsemesi çalışanın ve işverenin mutluluğunu arttıracaktır. Aynı zamanda iş performansına da katkı da bulunacak, böylece çalışanlar kendilerini güvende hissedeceklerdir (Turunç & Çelik 2010).

Algılanan örgütsel destek şöyle tanımlanmıştır: Çalışanların yaptıkları işlerden dolayı kendilerini güvende hissetmeleri ve arkasında örgütün varlığının olduğunu bilmeleridir (Özdevecioğlu 2003). Çalışanın örgüt faaliyetlerine katılması, örgütün çalışanın iyiliğini önemsemesi gibi örgütün gönüllü olarak gerçekleştirdiği duygulardır (Turunç & Çelik 2010). Çalışanların örgütlerinden birçok beklentisi vardır. Bu beklentiler; üstün performansını, hatalarını, hastalıklarını, adaletli ücret ödeme ve işini anlamlı bulmasına yönelik tepkilerdir (Kaplan & Öğüt 2012). Her zaman örgütünün desteğini yanı başında hisseden çalışanlar, işlerine daha sıkı bağlanacak ve işyerinden ayrılmayı düşünmeyeceklerdir (Özdevecioğlu 2003).

Algılanan örgütsel destekte 3 faktör çok önemli görülmüştür. Bu faktörler şu şekilde açıklanabilir: Uyum desteği, finansal destek ve kariyer desteğidir. İnsan merkezli bir politika uygulanmasıyla birlikte çalışanların yaratıcı fikirlerine ve eleştirilerine önem verilir. Çalışanlara iş güvenliğı sağlanır, örgüt içi iletişim yüksek seviyede tutulur, adalet

konusunda taviz verilmez ve çalışanlara değer verilir. Örgütsel desteği algılayan çalışanlar daha fazla sorumluluk alabilirler ve stres düzeylerinde azama olur. Aynı zamanda işine ve örgüte bağlılığı artacağı ifade edilmiştir (Yılmaz & Görmüş 2012).

Eisenberger ve arkadaşları, çalışanlarının davranışlarını etkileyen faktörlerin çalışanın organizasyonundan aldığı motive edici etkenler olduğunu belirtmişlerdir. Çalışanlar organizasyonları ile karşılıklı fayda sağlayacak bir ilişki içindedirler. Çalışanlar sarf ettiği gayretin karşılığını aldığı anda organizasyon için daha yüksek performans gösterme eğilimindedirler. Algılanan örgütsel destek bu karşılıklı ilişkide önemli rol oynamaktadır. Blau'nun sosyal değişim kuramında ise çalışanlar örgütün faaliyetlerinin kendilerine yararlı olduklarına inandıkları sürece bağlılık gösterirler, buna bağlı olarak da performanslarını artırırılar. Örgütsel destek algısına sahip çalışanlar örgütün yararına olacak yüksek performans çabası içerine girerler (Turunç & Çelik 2010).

Çalışanlarına karşı yardımsever olan ve çalışanlarına ilgi gösteren örgütler, destekleyici örgütler olarak tanımlanmaktadır. Bu örgütler çalışanlarına hak ettiği değeri verir, çalışanın çaba gösterdiği ölçüde onları ödüllendirir. Wayne 'nin 1997 yılında yaptığı araştırmada örgütsel destek ve duygusal bağlılık arasında güçlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Örneğin çalışanın işe bağlılığı yüksek olduğunda devamsızlık oranı azalmaktadır (Wayne'dan Aktaran Özbek & Kosa 2009).

Rhodes ve Eisenberger (2002) örgütsel destek algısının olması için gereken 4 tane öncül tanımlamışlardır. Bunlar: “örgütsel adalet”, “yönetmel destek”, “örgütsel ödüller” ve “iş koşulları ve işgören özellikleri”dir. Çalışanlar, yaşadıkları haksızlık sonrasında yönetimden destek beklerler. Bu durum, çalışanların örgütsel destek algısında ödüllendirmeden daha fazla role sahiptir. İş gören özellikleri de (Kişilik özellikleri, demografik gibi) örgütsel destek algısının oluşmasında az bir etkiye sahiptir (Nayir 2013).

3.Motivasyon

3.1.Motivasyon Kavramı

Kişileri belli bir doğrultuda teşvik eden, hareket ettiren ve harekete geçmelerini sağlayan güçtür. Sosyal bir varlık olan insan günlük yaşamında birçok iş yapmaktadır. Gerek ailesi ile ilgili gerek çevresi gerekse de işi ile ilgili çeşitli işler yapmaktadır. Bu yapılan işlerin hepsini iyi bir şekilde yapamamakta ve bu işlerin yapılması için motive edilmesi gerekmektedir. O halde motivasyonu şu şekilde tanımlayabiliriz (Genç 2012). Kişileri harekete geçiren ve

hareketlerinin yönlerini belirleyen, onların, düşünceleri, umutları, inançları, kısaca arzu; ihtiyaç ve korkularının toplamına motivasyon denir (Kanbur & Örucü 2008).

Yöneticilerin çalışanlarının en iyi şekilde işlerini yapmalarını için belirlenen işler doğrultusunda harekete geçmelerini istemektedirler. Motivasyon çalışanları işletme amaçlarına yaklaştırıcı, inandırıcı ve özendirici nitelikte yapılan tüm eylem ve uğraşlardır (Kanbur & Kanbur 2008). Motivasyon, doğrudan öğrenme ile ilgili kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenme bilinçli ve kasıtlı bir çabayı ortaya koyduktan sonra gerçekleşen bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Acat & Demirel 2002).

3.2.Motivasyonun Özellikleri

Motivasyonun iki önemli özelliğinden birincisi, motivasyonun insan davranışlarında gözlenebilir olmasıdır, ikincisi motivasyonun kişisel bir olay olmasıdır. İnsan davranışlarını etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bunlar genel olarak kişinin yaşadığı çevresel koşullar, etrafından gözlemlediği izlenimler, sosyal hayat alışkanlıkları ve tutumlar gibi unsurlardan oluşmaktadır. Kişi istek ve ihtiyaçlarını karşılamadığı zaman dengesiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Yaptığı işe kendini veremez ve başarılı olması zordur (Koçel 2001).

- Motivasyon belli bir amaca ulaşmak için ya da bir ödül almaya yöneliktir. İş hayatında sarf ettiğimiz efor, ödül kazanmayı, bir makama gelme vb. şeyleri beklediğimiz içindir.

- Çalışanın almış olduğu eğitimi ve kişisel yetenekleri, çalışma kapasitesini tam olarak kullanması ve bu iki etmenin harekete geçirilmesi motivasyonu etkilemektedir.

- Firmalardaki yöneticiler, çalışanların motivasyonunda etkili edebilirler ancak çalışanlarını kontrol etmemektedirler.

- Motivasyon, kişinin ihtiyaçları, arzularından kaynaklanır ve bireye bir davranışta bulunma isteği vermektedir (Karadağ 2012).

3.3.Motivasyon Amaçları

Örgüt yapısı açısından motivasyonun amaçlarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Etkinlik
- Verimlilik
- Kalite
- Karlılık
- Maliyet-Fiyat Uygunluğu

Etkinlik kavramı işletmelerde önemli bir unsurdur. İşletmelerde etkinlik; hammadde, işçilik, malzeme ve diğer girdilerin işletme içinde

belirlenen amaçlar doğrultusunda ne denli etkin ya da yeterli kullanıldığını gösterir. Gerçekleşen durum ile önceden saptanan durumlar ile karşılaştırıldığında gerçekleşen performansın olması gereken performansa ne ölçüde yaklaşmış ya da yaklaşmadığını gösterir (Kaldırımcı 1985). Etkinlik, işletmenin ulaşmak istediği kuruluşundaki amaçlara ne derecede ulaşmış ya da ulaşmadığının göstergesidir.

Verimlilik, en az girdi ile en çok çıktıya ulaşmaktır. Organizasyonun verimliliğinde birçok faktör rol almaktadır. Organizasyonun bünyesinde bulunan kaynakları en etkin bir şekilde kullanmasını sağlamak, kaynakların yararlılıklarını en üst düzeye çıkartmak demektir (Durak 1998).

İşletmenin ekonomik amaçlarından en önemlisi kârdır. Yöneticiler ve iş görenler için kâr, önemli bir motivasyon aracını oluşturmaktadır. Bir organizasyonun kârlılığı bir işe yatırılan yatırım ile o işten elde edilen kâr arasındaki bağlantıdan doğmaktadır (Oluç 1959). Kârlılığın yüksek olabilmesi için satış tutarını yüksek olması gerekir. Karlılığın yüksek olması için satılan miktarın yüksek olması lazımdır.

Maliyet-Fiyat uygunluğu; maliyet, bir hedefe ulaşmak, bir nesneye sahip olabilmek için katlanılan fedakârlıkların tamamıdır. İşletme için maliyet, üretim yapmak için girdiler karşılığında yalpan ödemelerin tamamıdır. Organizasyonda maliyetler işçi çıkartılarak azaltılabilir. Ancak çalışanlardan fazla istifade edilerek te maliyetler azaltılabilir. Burada da motivasyonun önemini ortaya çıkmaktadır (Durak 1998).

4.Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde hem motivasyon hem de algılanan örgütsel destek ile ilgili birçok çalışma mevcuttur.

Soykenar (2008), “Sağlık İşletmelerinde Personelin Motivasyonunu Etkileyen Faktörler: Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesinde Örnek Bir Uygulama” adlı Yüksek Lisans Tezinde; Motivasyon, güdü ve güdü çeşitleri, motivasyon teorileri ve motivasyonu artırmaya yönelik araçlar, sağlık işletmelerinde motivasyonun personel verimliliği üzerine etkileri, personel ve personel motivasyonunun sağlık kurumlarındaki önemi, sağlık işletmelerinde personeli motive eden faktörler, sağlık işletmelerinde personelin motivasyonuna etki eden faktörlere ilişkin çalışmada hastane personelinin motivasyonuna etki eden iş ile ilgili faktörlerin ortalama puanları arasında meslek gruplarına göre anlamlı bir fark bulunmuştur.

Kıdak & Aksaraylı (2009), “Sağlık Hizmetlerinde Motivasyon Faktörleri” isimli makale çalışmasında; Bir eğitim ve araştırma hastanesinde görev yapan hastane çalışanlarının motivasyon

düzelelerinin ölçülmesi ve çalışanların motivasyonuna etki eden motivasyon faktörlere ilişkin çalışmada; motivasyon faktörlerinin birbirleriyle ilişkileri değerlendirildiğinde; çalışmada ele alınan tüm faktörler arasında birbirleriyle pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Bu sonuç çalışan motivasyonuna etki eden faktörlerin birbirlerini olumlu etkilediklerini ve motivasyon faktörlerinin tümünün çalışanların motivasyonları üzerinde paralel etkiye sahip oldukları belirlenmiştir.

Turunç & Çelik (2010), “Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş-Aile, Aile-İş Çatışması, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma” isimli makale çalışmasında çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin iş-aile çatışma ve aile-iş çatışma düzeylerini anlamlı olarak etkilediği ve çatışma düzeylerini azalttığı belirlenmiştir.

Özdevecioğlu (2003), “Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma” adlı makale çalışmasında; İşletmede çalışan bireylerin duygusal olarak kendi tercihleri ile işletmede kalma arzusu olarak tanımlanan duygusal bağlılık ile örgütsel destek arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Aynı şekilde çalışanların ahlaki bir görev duygusuyla ve işletmeden ayrılmama gerektiğine inandıkları için kendilerini örgüte bağlı hissetmeleri olarak ifade edilen normatif bağlılıklarının algılanan örgütsel destekle pozitif yönlü ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışanların işletmeden ayrılmanın beraberinde getireceği maliyeti yani, olumsuzlukları dikkate alması ve bir zorunluluk olarak işletmeye devam etmesi olarak tanımlanan devam bağlılığı ile algılanan örgütsel destek arasında yine pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

5.Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, Van ve Hakkâri illerinde sağlık kurumlarında çalışan personellerin algıladıkları örgütsel desteğin motivasyonlarını etkileyip etkilemediği farklı demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlere göre incelenmesidir. Yapılan çalışmada anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Üç bölümden oluşan anket toplamda 62 sorudan oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde literatür taraması sonucunda elde edilen demografik ve sosyo-ekonomik değişkenleri ölçen 9 soru yer almaktadır. İkinci bölümde Algılanan Örgütsel Destek ile ilgili; İdil Çağıl ERKOÇ’ un (Erkoç 2015) “Algılanan Örgütsel Destek Ve İş Performansı Arasındaki İlişkide Öz Yeterlilik Faktörünün Düzenleyici Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma” adlı Yüksek Lisans Tezinden 36 soru alınmıştır. Motivasyon ile ilgili üçüncü bölümde ise Oylun ÇOLAK ALSAT’ın (Çolat Alsat 2016) “Çalışan

Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin İş Tatminine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama” adlı doktora tezinden 17 soru alınmıştır. Ankette 5’li Likert ölçeği kullanılmış ve veriler SPSS 20.0 programı ile analiz edilmiştir. Kullanılan ölçeğin güvenilirliğini belirlemek üzere Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmış; Algılanan Örgütsel Destek değeri.857, Motivasyon değeri.850 olduğu bulunmuştur. Bu da ölçeklerin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Van ve Hakkâri illerinde sağlık kurumlarında çalışan personellere 250 anket dağıtılmış geri 226’sı geri dönmüştür. Geri alınan anketlerden 1 tanesi hatalı veya eksik doldurulduğu için değerlendirilmeye alınmamıştır. Toplamda 225 anket değerlendirmeye alınmış ve analizleri yapılmıştır.

5.1.Frekans Tablosu

Ankete katılan katılımcıların %52,4’ü 0-5 yıl, %30,7’si 6-10 yıl, %10,2’si 11-15 yıl, %4’ü 16-20 yıl, %2,7’si 21 ve üzeri yıldır çalıştığı görülmüştür. Hakkâri ve Van illerinde sağlık kurumlarında çalışan personellerin büyük bir kısmı 5 yıl altında görev yapmaktadır. Katılımcıların %52’ si erkek, % 48’i kadın olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda ankete katılan erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %72,4’ü kamuda, %27,6’sı özel sektörde çalıştıkları görülmüştür. Ankete katılanların %51,6’sı bekâr, %48,4’ü evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğu bekarlardan oluşmaktadır.

Katılımcıların %2,2’si 20 ve altı yaş, %31,6’sı 21-25 yaş, %40,9’u 26-30 yaş, %21,3’ü 31-40 yaş, %2,7’si 41-50 yaş, %1,3’ü 51 ve üzeri yaşındadır. Anketimize katılımcıların %4,4’ü ilköğretim ve ortaöğretim mezunu, %24,9’u lise mezunu, %49,3’ü üniversite mezunu, %20,9’u yüksek lisans mezunu, %0,4’ü doktora mezunu oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların mesleklere göre dağılımı ise; %43,1’i doktor, %1,8’i müdür, %3,6’sı yönetici, %26,7’si memur, %20’si işçi, %4,9’u güvenlik görevlisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Demografik Özellikler		N/225	%	Demografik Özellikler		N/225	%
Şehir	Van	136	60	Sağlık Kuruluşu	Devllt.Hs	164	72,9
	Hakkâri	89	40		Sağlık O.	2	0,9
Sektör	Kamu	163	72	Tecrübe Yılı	Diş Klin.	59	26,2
	Özel	62	28		0-5	118	52,4
Cinsiyet	Erkek	117	52	6-10	69	30,7	

	Kadın	108	48		11-15	23	10,2
Eğitim	İlk.ve Ort.	10	4	Yaş	16-20	9	4
	Lise	56	25		21+	6	2,7
	Üniversite	111	49		0-20	5	2,2
	Y. Lisans	47	21		21-25	71	31,6
	Doktora	1	0		26-30	92	40,9
Görev	Doktor	97	43	Medeni Durum	31-40	48	21,3
	Müdür	4	2		41-50	6	2,7
	Yönetici	8	4		51 +	3	1,3
	Memur	60	27	Evli	109	48,4	
	İşçi	45	20	Bekâr	116	51,6	
	Güvenlik	11	5				

5.2.Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi, yapılan ölçümün hatadan bağımsız kalma derecesini ifade etmektedir. Yapılan araştırmada, ölçeklerin güvenilirliğinin saptanmasında literatürdeki birçok çalışmada göz önünde bulundurulurken Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır. Araştırmada Algılanan Örgütsel Destek için 0,857 ve Motivasyon için 0,850 olarak çıkmıştır. Alfa katsayıları kabul edilebilir 0,70'lik Cronbach Alfa düzeyinin üzerinde değerlere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Örneklem yeterliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonucunda 0,821 (>0,50) değeri, örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir.

5.3.Faktör Analizi

Algılanan Örgütsel Destek 36 soru ile değerlendirilmiş, ancak analiz yapıldığında 5. soru faktör yükü negatif olduğu ve 36. soru ise faktör altında tek kaldığı için iki soru elenmiştir. Analiz 7 faktörde değerlendirilmiştir.

Yapılan faktör analizi sonucunda algılanan örgütsel destek aşağıda belirtildiği gibi 7 faktör altında analiz edilmiştir.

Tablo 2: Algılanan Örgütsel Desteğin Faktör Analizi

Faktör İsmi	Faktör Soruları
Kuruma Katkı	A1, A3, A4, A7, A10, A11, A20, A21
Kurumsallaşmayan İşletme	A2, A6, A15, A16, A17, A19, A26, A28, A31, A32,A34
Kilit Personel	A24, A25, A27
Yönetim	A8, A9, A12, A13, A14
Tanıma	A18, A29

Çalıştırma Şartları	A30, A33, A35
İstenmeyen Personel	A22, A23

Motivasyon 17 soru ile değerlendirilmiş, ancak analiz yapıldığında 37. soru faktör yükü negatif olduğu için bu soru elenmiştir. Analiz 4 faktörde değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Motivasyonun Faktör Analizi

Faktör İsmi	Faktör Soruları
Motivasyon Arttırma	M41, M42, M43, M44, M48, M50
Çalıştırılma Durumu	M37, M49, M51, M52, M53
Ekonomik Etken	M45, M46, M47
Sosyal İşletme	M38, M39, M40

5.4.Korelasyon Analizi

Araştırmamızda yapılan korelasyon analizine göre algılanan örgütsel destek ile motivasyon arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Tablo 4'teki korelasyon analizindeki değerler incelendiğinde, algılanan örgütsel destek ile motivasyon uygulamaları arasında ortaya çıkan anlamlı ilişkiler “güçlü ilişki” olarak kabul edilmektedir.

Kuruma katkı açısından; kilit personel, yönetim, tanınma, çalıştırma şartları ve motivasyon gibi faktörlerin orta derecede, algılanan örgütsel destek faktöründe ise yüksek derecede pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir. Kurumsallaşmayan işletme açısında; tanınma, istenmeyen personel, çalıştırılma durumu ve algılanan örgütsel destek gibi faktörlerin orta derecede pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir

Kilit personel açısından incelendiğinde tanınma, çalıştırılma şartları, sosyal işletme gibi faktörlerin orta derecede, yönetim ve algılanan örgütsel destek gibi faktörlerin yüksek derecede pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir. Yönetim açısından bakıldığında; tanınma, çalıştırılma şartları ve algılanan örgütsel destek gibi faktörlerin orta derecede pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir.

Tanınma açısından incelendiğinde; çalıştırılma şartları, motivasyon arttırma, çalıştırılma durumu, ekonomik etken, algılanan örgütsel destek ve motivasyon gibi faktörlerin orta derecede pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir. Çalıştırılma şartları açısından; motivasyon arttırma, çalıştırılma durumu, ekonomik etken ve algılanan örgütsel destek faktörlerin orta dereceli pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir. Motivasyon arttırma açısından bakıldığında; çalıştırılma durumu,

	p	,0 00	,3 86	,0 00										
Tanınma	P . C	,4 02 **	,2 37 **	,2 99 **	,2 34 **	1								
	p	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00									
Çalıştır ma Şartları	P . C	,4 70 **	,1 59 *	,3 74 **	,2 35 **	,3 53 **	1							
	p	,0 00	,0 17	,0 00	,0 00	,0 00								
İstenmey en Personel	P . C	- 0 52	,4 94 **	,0 82	,0 08	,0 34	,0 51	1						
	p	,4 36	,0 00	,2 21	,9 04	,6 09	,4 50							
Motiv. Arttırma	P . C	,2 75 **	,1 19	,0 63	,0 06	,3 57 **	,2 73 **	- 0 99	1					
	p	,0 00	,0 74	,3 50	,9 30	,0 00	,0 00	,1 37						
Çalıştırıl ma Durumu	P . C	,3 85 **	,2 49 **	,2 02 **	,0 26	,2 51 **	,4 04 **	,0 27	,5 06 **	1				
	p	,0 00	,0 00	,0 02	,7 01	,0 00	,0 00	,6 87	,0 00					
Ekonomi k Etken	P . C	,3 89 **	,2 08 **	,1 83 **	,0 60	,3 58 **	,3 21 **	- 0 31	,5 09 **	,4 59 **	1			
	p	,0 00	,0 02	,0 06	,3 74	,0 00	,0 00	,6 42	,0 00	,0 00				
Sosyal İşletme	P . C	,2 27 **	,0 65	,2 84 **	,1 66 *	,1 40 *	,2 00 **	,0 14	,5 13 **	,3 35 **	,2 83 **	1		
	p	,0 01	,3 30	,0 00	,0 13	,0 36	,0 03	,8 33	,0 00	,0 00	,0 00			
Algılan an Ör. Destek	P . C	,6 92 **	,6 11 **	,5 92 **	,5 82 **	,5 49 **	,5 89 **	,3 66 **	,2 49 **	,4 07 **	,3 85 **	,2 58 **	1	
	p	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00		
Motivas yon	P . C	,4 12 **	,2 07 **	,2 24 **	,0 75	,3 67 **	,3 91 **	- 0 36	,8 65 **	,7 61 **	,7 14 **	,6 87 **	,4 16 **	1
	p	,0 00	,0 02	,0 01	,2 63	,0 00	,0 00	,5 87	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	,0 00	

Yapılan araştırmada algılanan örgütsel destek ile motivasyon arasındaki ilişkinin boyutunu belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve değişkenler arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon olup olmadığı araştırılmıştır. Genel itibari ile korelasyonda: $r > 0,70$ ise değişkenler arasında “güçlü ilişki”, $r = 0,40$ ile $0,70$ arasında ise “orta derecede”, $r = 0,20$ ve $0,40$ arası ise “zayıf” ve eğer $r < 0,20$ ise “ihmal edilecek ilişki” bulunduğu genel kabul görmüş olarak belirtilmektedir (Örücü ve Kambur 2008).

Sonuç

İşletmeler başarılı olmasının en büyük etkenlerinden birisi çalışan personelinin çok yönlü ve karmaşık yapısının iyi anlaşılmasına ve bu karmaşık yapıya uygun çalışma ortamının çok iyi bir şekilde oluşturulmasına bağlıdır (Kıdak & Aksaraylı 2009). Personelin çalışma ortamı yapılan işe uygun olması durumunda, personelin daha iyi çalışmasını ve motivasyonun yüksek olmasını sağlayabilecektir.

Hakkari ve Van illerinde sağlık sektöründe yapılan bu araştırma ile algılanan örgütsel desteğin ve alt faktörlerinin motivasyon ve alt faktörlerine pozitif yönlü güçlü bir etkisi tespit edilmiştir. Araştırmada algılanan örgütsel destek 7 alt faktör altında, motivasyon ise 4 alt faktör altında incelenmiştir.

Yapılan analiz sonucunda algılanan örgütsel desteğin Kuruma katkı, çalıştırma şartları, tanınma faktörlerinin motivasyonuna çalıştırılma durumu, ekonomik etken ve sosyal işletme faktörlerini orta düzeyde pozitif yönlü %5 önem düzeyine göre anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir.

Personeller çalışmak için kendilerine tahsis edilen ortamın durumuna göre, işletme yöneticilerinin kendilerine verdikleri desteğe göre verimli oldukları düşünölmektedir. Personel kendini değerli hissetmezse motivasyonu düşer ve verimsiz olmaya başlayacaktır. İşletmelerin öncelikle yapmaları gereken; personellerine örgüt desteğini hissettirmek ve verimlerini arttıracak motivasyon etkenlerini hayata geçirmektir. Bunun da kurumsallaşma açısından işletmeler için büyük bir adım olduğu düşünölmektedir.

Araştırmanın en temel kısıtı maddi ve zaman olanakları açısından iki şehirde sadece sağlık sektöründe çalışanlara uygulanmış olmasıdır. Araştırmanın farklı sektörlerde ve illerde yapılması gelecek araştırmalar için önerilebilir. Başka şehir ve sektörlerde yapılabilecek araştırmalarla kıyaslamaların da yapılabilmesi söz konusu olabilecektir.

Kaynakça

- Acat, M. B. ve Demirel, S. (2002). Türkiye'de Yabancı Dil Öğreniminde Motivasyon Kaynakları ve Sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 31, 312-329.
- Alsatt, O. Ç. (2016). *Çalışan Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin İş Tatminine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama*. Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, Konya.
- Durak, İ. (1998). *İşletmelerde Çalışan İnsanlardan Daha Fazla Yaralanma Aracı Olarak Motivasyon Süreci ve Bir Uygulama*. Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Eisenberger, R., Huntington R., Hutchison S. & Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500–507.
- Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S. & Patrick L. (1997). Perceived Organizational Support, Discretionary treatment and innovation. *Journal of Applied Psychology*, 82,812-820.
- Erkoç, İ. Ç. (2015). *Algılanan Örgütsel Destek Ve İş Performansı Arasındaki İlişkide Öz Yeterlilik Faktörünün Düzenleyici Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*. İstanbul Kültür Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Genç, N. (2012). *Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*. (1. Baskı) Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kaldırımçı, N. (1985). Yönetim Etkinliği Bakımından Yönetime Katılma. *Erciyes Üniversitesi İBF Dergisi*, 7, 87-101.
- Kanbur, A. & Kanbur, E. (2008). Toplam Kalite Yönetiminin Mavi Yakalı İşgören Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Mobilya Sektöründe Ampirik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 27-40.
- Kaplan, M. & Ögüt, A. (2012). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(1), 387-401.
- Karadağ, M. (2012). *Örgütlerde Çalışanların Kişilik Özellikleri Ve Motivasyon Ampirik Bir Araştırma*. Muğla Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Kıdak, L. & Aksaraylı, M. (2009) Sağlık Hizmetlerinde Motivasyon Faktörleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 75-94.
- Koçel, T. (1984). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayın No: 3177.

- Nayır, F. (2013) Algılanan Örgütsel Destek Ölçeğinin Kısa Form Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Mehmet Akif Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 89-106.
- Oluç, M. (1959) *İşletme Organizasyonu ve Sevki İdare*. (1. Cilt) İstanbul: Sermet Matbaası.
- Örücü, E. & Kanbur A. (2008). Örgütsel-Yönetmel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Hizmet ve Endüstri İşletmesi Örneği;. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15, 85-97.
- Özbek, M. F. & Kosa G. (2009). Duygusal Bağlılık, Örgütsel Destek, Üst Yönetim Desteği ve Personel Güçlendirmenin Hizmet Kalitesi Üzerindeki Etkisi; Kırgızistanda Banka İş Görenleri Üzerinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34, 189-212.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 109-126.
- Soykenar, M. (2008). *Sağlık İşletmelerinde Personelin Motivasyonunu Etkileyen Faktörler: Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesinde Örnek Bir Uygulama*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Turunç, Ö. & Çelik M. (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 183-206.
- Turunç, Ö. & Çelik, M. (2010) Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş-Aile, Aile-İş Çatışması, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 209-232.
- Yılmaz H. & Görmüş, A.Ş. (2012). Stratejik Girişimciliğin, Algılanan Örgütsel Destek ve Örgütsel Öğrenme Üzerine Etkilerinin Araştırılması: Tekstil Sektöründe Ampirik Bir Çalışma. *Journal of Yaşar University*, 26(7), 4483-450.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 191-206
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.03.2018 Kabul/Accepted: 13.04.2018

BİR DİN EĞİTİM KURUMU OLAN MESCİDİN İSLAM'IN İLK DÖNEMLERİNDEKİ FONKSİYONLARI*

THE FUNCTIONS OF MOSQUE THAT IS A RELIGIOUS EDUCATION INSTITUTION IN THE FIRST PERIOD OF ISLAM

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut DÜNDAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi ABD
mahmutlardan@hotmail.com

Öz

Hız. Peygamber'e gelen ilk vahiy ayetinin eğitim ile ilgili olması ve "oku" diye emir ifadesi ile başlaması, İslam'da eğitimin önemini vurgulamaktadır. Hz. Muhammed de İslam'ın ilk eğitimcisi olarak bu emri yerine getirmek üzere kadın-erkek bütün Müslümanlar için adeta bir eğitim ve öğretim seferberliğini başlatmıştır. İlk İslami eğitim kurumları bu dönemde açılır ve mevcut olanlarının işlevsellikleri de artırılır. İslam'dan önce faaliyet gösteren kütüphaneler, Kur'an'ın yanı sıra, İslami ilimleri öğreten yerler olarak da işlev görür. Kuruluş amacı Allah'a ibadet etmek olan mescid, İslam'ın ilk döneminde sadece toplumun ibadet eğitimi ile ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü yer değildi. Beşeri münasebetlerin, hukuk kurallarının, dini ve ilmi faaliyetlerin uygulandığı ve meşveret kararlarının alındığı yer olarak da işlev görmüştür. Dünya ve ahiret saadetine gerçekleştirme amacıyla olan din eğitiminin mescidde verilmesi, bu kurumu merkezi bir noktaya taşımıştır. Mescid, İslam'ın ilk dönemlerinde ibadet yeri olmanın yanında, dinsel, eğitsel, sosyal, kültürel, edebi, istişari ve hukuki işlerin görüldüğü yer olarak hizmet verir. Toplumun bütünlüğü de bu özelliğinden dolayı sağlanır. Bu makalede, İslam'ın erken dönemlerinde, kurumların şekillendiriliş

* Bu makale yüksek lisans tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

sürecinde mescidin üstlendiği işlevler ve burada uygulamaya konan icraatlar üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mescid, Din, Eğitim, İbadet, Fonksiyon.

Abstract

The fact that the first revelation to the Prophet is related to education and the begins with the "read" command emphasizes the importance of education in Islam. Hz. Muhammad, as the first trainer of Islam, has almost commenced a training and education campaign for all Muslim men and women to fulfil this order. The first Islamic educational institutions open during this period and the functionalities of existing ones also increases. Kuttabs (primary schools) that are active before Islam are functions as places that teach Islamic sciences as well as the Qur'an. The purpose of the mosque was worship at beginning of the rise of Islam. They have also served as place where human relations, legal rules, religious and scientific activities were carried out and where court decisions were taken. Religious education for the purpose of realizing the happiness of the world and the hereafter were given in the mosqu and this institution moved to a central point. The mosque serves as a place of worship in the early days of Islam as well as a place where religious, educational, social, cultural, literary, consultative and legal affairs are seen. The integrity of society is also provided due to this feature. It is aimed in this article to make evaluation functions of mosque and the process of shaping the institutions and the practices that are applied here in the early days of Islam.

Keywords: Masjid, Religion, Education, Worship, Function.

Giriş

İnsanın en önemli vazifesi Allah'a ibadet etmektir. Zira Yüce Allah; ayeti kerimede "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât, 51/ 56) ifadesinde bulunmuştur. Dolayısıyla İnsanın yaratılış gayesi ve en önemli vazifesi Allah'a ibadettir. Kâbe ise insan için vazife olarak gösterilen ibadetin yerine getirilebildiği en önemli mekândır. Mekkeli müşrikler tarafından bu önemli mekândan uzaklaştırılan Müslümanlar, namaz ve ibadet vazifesini yerine getirmek için mescidleri inşa etmişlerdir. Bu mescidin ilk örnekleri ise, Mekke'de hicretten önce bulunan Daru'l-Erkam'ın, Ammar b. Yasir'in ve Hz. Ebubekir'in mescidleridir (Dündar, 2011: 73). Daha sonra İslam'ın ilk müessesesi olan mescid, İslam'ın girdiği ve yayıldığı her yerde inşa edilmiş ve halkın ona bağlılığı sınımsız olmuştur (Çelebi, 1983: 98). Nitekim hicretten sonra Medine'de Mescid-i Nebevi'nin dışında birçok mescid (Dokuz Mescid, Hazreçliler'e Ait Mescidler, Evsliler'e ait Mescidler gibi) yapılmıştır (Akyüz, 1994: 199-2008). İbadet mekâmı olarak kurulan ve inşa edilen mescidler, namaz ve ibadetin yanı sıra başta dini ve ilmi

eğitim-öğretim faaliyetleri olmak üzere ümmetçe ihtiyaç duyulan diğer işlevleri de yerine getirmişlerdir. Burada konaklama, adli ve idari işler, sosyal münasebetleri düzenleme, hapishane, genel ve istişari toplantılar gibi işlevler yerine getirilmiştir.

İslam'ın ilk dönemlerinde mescidin yerine getirdiği fonksiyonlardan bahsedilirken literatür taraması yapılmakta ve edinilen bilgiler ile eğitim kurumu olan mescidin yerine getirdiği fonksiyonlar ve İslam toplumu için önemi belirtilmektedir.

Mescid

Sözlük olarak “Secde edilen, boyun eğilen” yer anlamına gelen “mescid” (el-Kefevi, 1987: 43), İslam dünyasında mabede verilen ilk isimdir (Dündar, 2011: 65). Ancak hicri dördüncü asırdan sonra “ parçaları bir araya getiren, bir şeyin bir kısmını diğer bir kısmına katan, uzlaştıran, barıştıran” anlamlarına gelen “cami” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır (el-Feyyumi, 1987: 43). Daha sonra Cuma namazının kılınmadığı mescidlere sadece “mescid” denilirken bunun yanında önceleri Cuma namazının kılındığı ve minbersiz mescidlere “el- Mescidu'l-cami” denilmiş ve bundan sonra hem cuma namazı kılınan ve hem de minberli mescidlere “cami” denilmiştir (Yılmaz, 1995: 89-114).

Terim olarak “mescid”, Allah'a saygı göstermek ve Allah'ı tazim etmek amacıyla kurulan ve içinde ibadet yapılan yer anlamına gelmektedir (İbn-u Abidin, 1979: 655). Nitekim bunun ile ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Mesacidullah (Allah'a secde edilen yerler); ancak ve ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayanlar imar ederler” (Tevbe, 9/ 17-18) . Ayrıca “mescid” kelimesi secde edilen ve ibadet edilen yer anlamında İslamiyet'ten evvel inşa edilen “Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa (İsra, 17/ 1) ve Ashâb-ı Kehf için inşa edilen Türbe Mescid”i (Kehf, 18 / 21) için de kullanılmıştır.

İslam'ın İlk Dönemlerinde Mescidin Yerine Getirdiği Fonksiyonlar

İslam'ın ibadet ve önemli eğitim kurumlarından olan mescid, İslam toplumunun inanç-ibadet yapısını sağlamaştırmada ve arzulanılan sağlıklı toplumsal yapıyı oluşturmada önemli görevler üstlenmiştir. Bu görev ve fonksiyonlar ise şöyle sıralanabilmektedir:

1-İbadet Yeri Olarak Mescid

Mescidin ilk fonksiyonu; namaz ve ibadet ihtiyacını karşılamaktır. Ancak yeryüzü ümmet-i Muhammed'e mescid (secde

edilen yer) ve temiz kılınmış (İbn Hanbel, 1949: V/248) olsa da ibadetin icrasında “Allah’ın mescidleri”(Tevbe, 9/18) diye anılan mescidlerin yeri çok daha önemli olmaktadır. Zira burada manevi bir hava teneffüs edilerek huşû ve huzur içinde ibadet yapılabildiği gibi bu vesile ile bir araya gelen Müslümanlar birbirlerinden manevi destek de alabilmektedirler. Buna binaen Hz. Peygamber: “ Cemaatle kılınan namaz ferdi olarak kılınan namazdan 25 veya 27 derece daha faziletlidir ” demiştir (İbn Hanbel, 1949: II/525). Böylece ibadet ile manevi temizliğe vesile olan mescidlerin bu manevi duruma uygun fiziki temizliklerine riayet etmenin gereğine dikkat çektiren Hz. Peygamber: “ mescidlere tükrük, belgam vs. atılmamasına”(el-İsferani, ts. :404) ve “ sarımsak vs.yi yiyenlerin, o halleri ile mescide yaklaşmalarına” (el-Kuşeyri, ts. : 80) da dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber döneminde mescidde sürdürülen ibadet fonksiyonu, Dört Halife döneminde de devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak değişen şartlara bağlı olarak bir kısım ibadet fonksiyonunun icra ediliş biçiminde değişiklik yapılabildiği gibi, yerine göre bu fonksiyonun ifası için birtakım görevliler tayin edilmiştir. Nitekim Hz. Ömer’in hilafetine kadar camide toplu olarak kılınmayan “Teravih Namazı”, bu dönemde farzlara karışması ihtimali ortadan kalktığı için cemaatle kılınmaya başlanmıştır (Karaman, 1974: 47). Hz. Ömer, her şehre bir imam, bir müezzin ve safları düzeltmek için bir memur tayin etmiş ve bu görevlilerin hayat standartlarını düzenleyerek onlara hazineden pay tahsis etmiştir (el- Halevi, 1979: 130-131).

Hz. Osman da, halkın çoğalması zaruretine binaen cuma namazı için üç ezan okuma uygulamasını getirmiştir. Birincisi imam minberde iken, ikincisi kamet ve üçüncüsü ise, vaktin girişini duyurmak için dışarıda okunan ezandır (el-Kettani, 1990a: 162).

2-Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin Yürütüldüğü Yer Olarak Mescid

Âlemlere rahmet olarak gönderilen (el-Enbiya, 21 / 107) ve gönderiliş amaçlarından biri de muallimlik olan Hz. Peygamber (İbn Mâce, ts. : 83), eğitim ve öğretim faaliyetlerine büyük önem vermiş ve bu faaliyetlerin sürdürülmesinde mescidler önem kazanarak ilk İslam eğitim merkezi olma özelliğini kazanmışlardır (İbn Hanbel, 1949: I/247). Nitekim Müslümanlar tarafından “mescid” olarak da kullanılan “Daru’l-Erkam” (Şimşek, 2017:117), inen vahiy ayetlerinin burada okunması, ezberlenmesi ve yazılması hasebiyle İslam’ın ilk eğitim kurumu olma özelliğini taşımaktadır (Gözütok, 2002: 120-123). Aynı zamanda Mescid-i Nebevi’nin bir bölümü olarak inşa edilen “Suffe”

İslam'ın çok önemli bir eğitim ve öğretim merkezi haline gelmiştir. Özellikle buranın müdavimi olan ve burada eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürenlere “Ashab-ı Suffe” denilmiştir. Buradan yetişenler birçok İslam ülkelerine öğretmen olarak görevlendirilmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer döneminde buradan yetişen sahabeden, Kufe'ye Abdullah b. Mesud ve Hz. Ali, Şam'a Ubey b. Ka'b, Basra'ya Enes b. Malik, Humus'a Mikdat b. Evs öğretmen olarak gönderilmişlerdir (Canan, 1977: 44; Şafak, 1978: 31-35). Dolayısıyla burası adeta bir öğretmen okulu görevini de görebilmiştir (Yılmaz, 2005: 38).

Hz. Peygamber, Medine'de yaptırdığı bu mescidde hem beş vakit namazı cemaatle kıları hem de cemaatine dersler ve sohbetler yapardı. Mescide devam eden cemaat de hem ibadetini yapardı hem de dini konuları birinci ve yetkili ağızdan öğrenirdi. Hz. Peygamber, bu sohbetleri daha ziyade sabah namazından sonra yaptığı halde gerekli görülen her zamanda da yapardı. Böylece Hz. Peygamber'in zamanında mescid, hem ibadet hem de ilim merkeziydi. Buradan hareketle diyebiliriz ki, camilerde sohbetler ve dersler yapmak sünnettir. Bu sünneti canlı tutmak ve yaşatmak da cami görevlilerinin ayrı bir vazifesidir. Böylece cami imamı cemaatinin hem imamı ve hem de öğretmeni olmalıdır (Ağırman, 2008:373,379).

Hz. Peygamber, Muhacirlere ve Ensara dönük eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüttüğü gibi, taşradan ve Medine'nin dışından gelenlere dönük de eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmüştür. Nitekim Hudeybiye antlaşmasından sonra kırsal kesimlerden kabileler halinde Medine'ye gelen kabilelerin reisleri ve temsilcileri, on gün ile iki ay arasında değişen sürelerde Hz. Peygamber tarafından mescidde ağırılarak (Algül, 1986: 196) kendilerine ilmihal babından bilgiler verilmiştir. Bundan sonra öğrendiklerini kabilelerine öğretmek üzere bunlar memleketlerine gönderilmişlerdir (İbnu'l-Hacer el-Askalânî, ts. : 140).

Hz. Peygamberin mescidlerdeki eğitim ve öğretim faaliyetleri hem erkeklere ve hem de kadınlara yönelik olmuştur. Zira Hz. Peygamber, eğitim ve öğretim faaliyetleri için “Erkekler Suffe”sini oluşturduğu gibi “Kadınlar Suffe”sini de oluşturmuş (Gözütok, 2017: 52-57) ve ayrıca bayanlara hitap etmek, onların sorunlarına cevap vermek ve onları eğitmek için haftanın bir gününü onlara tahsis etmiştir (İbnu'l-Hacer el-Askalânî, ts. : 141).

Hz. Peygamber ile başlayan ve mescidde sürdürülen eğitim ve öğretim faaliyetleri şu şekilde yürütülmektedir:

a. Planlı–Programlı Eğitim ve Öğretim (Örgün Eğitim):

Özellikle kendilerini geceli gündüzlü Allah'ın emirlerine vakfetmiş Mekkeli muhacirlerden oluşan Suffe ashabı bu tür bir eğitime tabiydiler (Güç, 1989: 27). Bunlar için Mescid-i Nebevi, okul; Suffe, yatakhane, istirahat ve ders çalışma yeri idi. Hz. Peygamber (sav) veya onun görevlendirdikleri (Abdullah b. Mesud, Übey b. Kâb, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derda vb.) burada eğiticilik görevini yürütüyorlardı. Buradaki eğitim halkı aydınlatmaya yönelik ders halkası şeklinde yürütülürken halk ise aldığı dersleri tekrarlayıp ezberledi. Burada geceli-gündüzlü öğrenciler olduğu gibi, sadece gündüzlü öğrenciler de vardı. Sayıları dört yüze ulaşan bu öğrencilerin öğrendikleri ise, dini ve sosyal hayata yönelik teorik ve pratik bilgilerdir (Algül, 1986: 190). Bu programa tabi olanlar, mescide bağlı kalmak zorundaydılar. Hz. Peygamber döneminde Suffe programıyla ilmi açıdan zirveye ulaşmış Suffe ashabı, irşâd ve talim amacıyla Hz. Ömer'in zamanında birer, ikişer Medine'den ayrılmışlardır (Baktır, 1990: 92-93).

Hz. Peygamber döneminden Hz. Ömer dönemine kadar ibadet ve İslam terbiyesi fonksiyonları mescidlerde ifa edilirken Hz. Ömer tarafından öğrencilerin cumaya daha rahat hazırlanabilmeleri ve dinlenme ihtiyaçlarını temin edebilmeleri için Perşembe günü öğleden sonra başlamak üzere haftalık tatil günü olarak cumayı seçmiştir. Özellikle Mescid-i Nebevi'den başlamak üzere bu uygulamayı tüm İslam beldelerine yaymıştır (el- Halevi, 1979: 130-131). Yine Hz. Ömer, camilerin Allah'ın anıldığı ve ibadet edildiği yer olduklarına binaen, Mescid-i Nebevi'nin yanı başında “ Betiha” denilen bir revak tahsis etmiş ve “ tartışmak, şiir okumak ve yüksek sesle konuşmak” isteyenlerin bu revaka gitmelerini istemiştir (el-Kettani, 1990b: 31). Böylece Hz. Ömer, hem mescidin saygınlığıyla manevi atmosferine önem vermiş ve hem de eğitim ve öğretim faaliyetlerinin haftalık tatilini sistemleştirmiş, kültürel etkinliklere yer tahsis ederek öğrencilerin kültürel etkinliklerine önem vermiştir.

b.Plansız Eğitim ve Öğretim (Yaygın Eğitim):

Suffe ashabı dahil birçok Ensâr bu eğitime tabiydiler. Bunlar, Suffe'de yatılı kalmayıp öğretim için gündüz mescide gidip geceleyin evlerine dönenlerdir (Hamidullah, 1984: 57), eğitim ve öğretim faaliyetlerinde sadece mescide bağımlı olmayanlardır. Zira bunlar için her yer okul ve sınıf, öğretmen ise Hz. Muhammed ve onun yetiştirdiği Abdullah b. Mesud, Übey b. Kâb, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derda gibi ashabın ileri gelenleridir. Bütün sahabe öğrenciydi ve her şeyi anında doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Peygamber'den öğrenmeye çalışıyorlardı (Algül, 1986: 194). Bunlar için eğitimin zamanı günün

her saati ve mümkün olan her mekânı idi. Nitekim Hz. Muhammed'in serinlendiği bir kuyu başı, bir ağacın gölgesi, bir yemek sofrası, bir cami avlusu veya içi, yürümekte olduğu yol boyu, bir yolculuk ânı ve çarşı-pazar bunlar için eğitim yeri olabilmekteydi. Ancak bunların ilim alışverişinin odak noktasında Mescid-i Nebevi bulunmaktaydı (Algül, 1986: 196).

Örgün eğitime bağlı olan sahabe, günlük işlerinden arta kalan zamanlarını eğitime ayırırlardı. Hz. Peygamber'den edinilebilen herhangi bir bilgiyi kaçırmama adına zorunlu ihtiyaçları için vakit ayırması gerekenler nöbetleşe Hz. Peygamber'in yanında kalırlardı. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in yanında bulunup bilgi edinen sahabe günlük yaşamın gerekleri için ayrılanlara bu bilgileri aktarırdı ve bunu da nöbetleşe yaparlardı. Nitekim Hz. Ömer, bu durumu; "Ensâr'dan bir komşum ile beraber Medine'nin Benu Ümeyye b. Zeyd semtinde oturuyorduk. Bir şeyleri öğrenmek için Hz. Peygamber'in yanına nöbetleşe giderdik. Bir gün o gider, bir gün ben giderdim. Ben öğrenmeye gittiğimde o gün vahiy vesaire ile ilgili ne duyarsam ve öğrenirsem, haberini komşuma getirirdim. O da aynı şekilde Hz. Peygamber'den duyup öğrendiklerini benimle paylaşırdı." (Canan, 1988: 16-17) şeklinde belirtmiştir. Böylece örgün eğitimin gereğine inanan sahabe, hem Hz. Peygamber döneminde ve hem de Dört Halife döneminde İslam ülkesinin her tarafına dağılarak gittikleri ve buldukları yerlerde ilmi faaliyetlerini gerek mescidlerde ve gerekse uygun buldukları ortamlarda belli bir programa dayanmadan yürütmüşlerdir (Hasan İbrahim Hasan, 1987: 209-210).

3-Edebi Yarışmaların Yapıldığı Yer Olarak Mescid

İslam'ın ilk dönemlerinde mescidler aynı zamanda bir İslam kültür merkezi vazifesini de görmüşlerdir. Buralarda karşılıklı edebi konuşmalar ve yarışmalar yapılırdı. Nitekim Beni Temim kabilesinden 80-90 kişilik bir grup Hz. Peygamber ile görüşüp O'nu yemek üzere Medine'ye gelmiştir. Hatiplerinin hitabetlerine ve şairlerinin ifade gücüne fazlasıyla güvenen bu grupla öğle namazına müteakip mescidde buluşan Hz. Peygamber, güvendiği hatibi olan Sabit b. Kays'a; "Onların hatiplerine cevap ver." dedikten sonra Sabit b. Kays yaptığı çok güzel bir konuşma ile onların hatiplerini mağlup etmiştir. Bundan sonra Hz. Peygamber, Hassan b. Sabit'e de; "Onların şairlerine cevap ver." dedikten sonra Hassan da çok güzel bir şiir okumuştur. Bunun üzerine mescidin bir köşesinde bir araya gelen Beni Temim heyeti, " Müslümanların hatibi, kendilerinin hatibinden daha fasih; şairleri de kendilerinin şairinden daha güçlü olduğunu" itiraf etmiştir (İbn Sa'd, ts. : 294).

Öte yandan Hz. Peygamber'in şairlerinden Ka'b b. Züheyr b. Ebi Sülma, meşur "Kaside-i Bürdiye"sini mescidde okuması ile Resulullah'ın "Bürde"sine sahip olabildiğiştir (İbnü'l-Esir, 1965: 276). Hz. Peygamber, mescidinde şairler için bir minber tahsis etmiştir, Hassan b. Sabit de bu minbere çıkıp şiir okumuştur. Nitekim Hz. Ayşe şu ifadelerde bulunmuştur: Resulullah'ın mescidinde Hassan b. Sabit için ayırdığı minbere çıkan Hassan, şiirleriyle Hz. Peygamberi müşriklere karşı koymasıyla övmüş ve Hz. Peygamber de onun ile ilgili "Hassan Reulullah'ı müdafaa ettikçe Allah onu Cibril ile teyit etmektedir" ifadesinde bulunmuştur (Buhari, 1982: III/487). Daha önceden belirtildiği gibi Hz. Ömer'in münakaşa etmek, şiir okumak ve yüksek sesle konuşmak isteyenlere mescidde bir revakı ayırması, bu kültürel etkinliklerin büyük halifeler döneminde de devam ettiğini göstermektedir (el-Kettani, 1990c: 111-112).

4-Sosyal Bütünlüğü Sağlama Yeri Olarak Mescid

Resulullah ve onun ashabını temelde namaz kılmak için bir araya getiren mescidler, insanların birlik ve beraberliğini sağlamada, birbirlerinin durumlarından haberdar olmalarında çok önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Bu yönüyle de mescidler, sosyal dayanışma müessesesi olma özelliğini göstermektedirler. Nitekim Hz. Peygamber döneminde zenci bir kadın Mescid-i Nebevi'yi devamlı olarak silip süpürmüş ve mescidin hizmetinde bulunmuş. Resulullah bir süre onu görmeyince merak edip onu sormuş. Sahabe cevaben onun öldüğünü söylediklerinde Efendimiz: "Bana haber vermeniz gerekmez miydi?" diye sitemde bulunmuştur. Dolayısıyla bu kadına değer veren Resulullah, bu durundan hoşlanmadığı belirterek onun kabrinin kendilerine gösterilmesini istemiştir. Sahabenin o kadının kabrini kendisine göstermesi üzerine Hz. Peygamber, onun kabri üzerine cenaze namazını kılmış ve ona dua etmiştir (Buhari, 1982: I/76,82).

Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemlerinde ibadet sayesinde mescidlere gelen Müslümanlar, günde beş vakit birbirleriyle ve devlet idarecileri ile bir araya gelme fırsatını yakalamışlardır. Böylece yapılan ibadetlerin yanında insanların birbirleri ile bütünleşmesi ve din ile devletin bütünleşmesi mescidlerde gerçekleşmiştir (Hamidullah, 1984: 280).

Mescidler yerine göre çeşitli bayram eğlencelerinin yapıldığı yerler olmalarının yanında üzüntülü ve sıkıntılı olanların sığındıkları yegâne yerler olmuşlardır (Buhari, 1982: I/58-69).

Haliyle Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemlerinde mescidler, ihtiyaca binaen, gerek görülen her işlevi gördüklerinden

sosyal bütünlüğü sağlama görevini de görmüşlerdir. Ancak mescidler için uygun görülen fonksiyonların tersine olan fonksiyonları kapsayan mescidlere de müsaade edilmemiştir. Nitekim küfür ehlinin müminlerin aralarını açmak için “Kuba Mescidi”nin yanında “Dirâr Mescidi”ni kurduklarında ayetin nüzulüyle Hz. Peygamber tarafından bu mescid yıktırılmıştır (Babanzâde, 1985: 155). Zira Yüce Allah: “ - Biz sadece iyilik yapmak istedik- diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah şahittir. Ey Muhammed! O mescide girip de asla namaz kılma!” (Tevbe, 9 / 107-108) ayeti kerime ile onların kötü niyetlerini belirtmiş ve bu konuda Hz. Muhammed’i uyarmıştır. Dolayısıyla mescidlerin varlık amaçlarına uymayan bu mescid yıktırılmıştır.

5-Misafirhane Olarak Mescid

Mescidler Allah’ın evleri olmaları hasebiyle yerli ve yabancıların rahatlıkla gelip sığınabilecekleri yerlerdir. Bu kişiler ise, erkek veya kadın olabilirlerdi. Yani ihtiyaç duyduklarında kadınlar da mescidi misafirhane olarak kullanabilirlerdi. Nitekim bir keresinde İslam’a yeni giren bir cariye için mescidin bir kenarında kıldan bir çadır inşa edilmiştir. Zira fitne korkusu olmadıkça kadınların mescidde barınmalarında beis yoktur. Ayrıca civar kabilelerden Peygamberimiz Hz. Muhammed ile görüşmeye gelen heyetler mescidde ağırlandırlardır. Hiç kimseyi tanımayan ve zaman zaman sayıları sekseni bulan bu heyetler, rahatlıkla Allah’ın evinde misafir olarak kaldıklarında develerini de cami avlusunda bir yere yerleştirmişlerdir (Hamidullah, 1984: 57). O günün gerektirdiği şartlar gereği Hz. Peygamber döneminde devam eden bu uygulama Dört Büyük Halife döneminde de devam etmiştir. Nitekim Hz. Ömer döneminde yabancıların mescidde ağırlandıp uyudukları görülmüştür (MEB, 1965: 387).

6-Adliye ve Nikâh Salonu Olarak Mescid

İslam’ın ilk yıllarında özel adliye binaları olmadığından, hukuki meselelerin çözümü mescidlerde yapıldığından buralar, adliye binası olarak da görev yapmışlardır. Hz. Muhammed, recim icrasını, karı koca anlaşmazlıklarını ve ticaret ihtilaflarını mescidde karara bağlamıştır. Nitekim Ka’b adında bir sahabe, İbn-i Ebi Hudred’e olan alacağını mescidde isteyince, aralarında tartışma çıkmış ve bundan dolayı sesleri yükselmiştir. Bunların seslerini evinde duyan Hz. Peygamber, odasının perdesini aralayarak Ka’b’e seslenmiş ve alacağının yarısından vazgeçmesini istemiştir. O da Hz. Peygamber’i kırmayarak teklifini kabul etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber,

İbn-i Ebi Hudred'e hitaben: "Kalk sen de borcunu öde." emrini vermiştir. Böylece iki sahabe arasındaki anlaşmazlık çözüme kavuşmuştur (Buhari, 1982: I/18-109,121).

Hz. Peygamber ve diğer halifeler döneminde olduğu gibi, Hz. Ömer döneminde de fethedilen yerlerde adli uygulama mescidlerde yapılmıştır. Bu dönemde fethedilen Mısır'da ilk adli uygulama buranın "Amr Camii"nde görülmüştür (Buhari, 1982:I/148). Dört Büyük Halife'nin, davaları karara bağlamak için mescidde oturdukları ve bu davaların camide yapılmasına önem verdikleri rivayet edilmiştir (el-Kettani, 1990b: 29). Nitekim Hz. Ömer, Ebu Musa'nın camide değil, evinde davalara baktığı için evini yaktırmıştır. Bunun üzerine Ebu Musa, bir daha bu uygulamayı yapmamak üzere affını dilemiş ve sözünde durmuştur (el-Kettani, 1990b: 31). Zamanın hâkimleri olan kadılar, camilerin içinde veya giriş kısımlarında oturup halkın mahkeme davalarını görüşmüşlerdir. Bunu da mevsime ve bölgenin hava şartlarına göre kışın caminin önünde, yazın ise caminin içinde oturarak gerçekleştirmişlerdir. Bu uygulama ise, hicri üçüncü asrın yarısına kadar devam etmiştir. Zira Abbasi Halifesi Mansur'un (754-775) Irak'ta mahkeme hizmetlerinin camide yürütülmesini kaldırmak istemiş ise de başarılı olamamıştır (Ahmed Emin, 1964: 250). Ancak daha sonra mahkemelerin seyri camiye layık olan saygıyı ihlal ettiğinden umumi istek üzerine Abbasi Halifesi Mu'tezid (892-902), mahkeme duruşmalarının mescidde yapılmasını yasaklamıştır (Hasan İbrahim Hasan, 1987b: 244).

İslam'ın ilk dönemlerine nikâh akdinin de mescidde yapıldığı için mescid, nikâh salonu olarak da işlev görmüştür. Özellikle Hz. Ömer döneminde bazı bölgelerde nikâh akdi camilerde yapıldığı gibi, ilân yolu ile yapılan nikâhın feshi de camide gerçekleştirilmiştir (Buhari, 1982: I/148).

7-Diplomatik Münasebetlerin, Siyasi ve İdari İşlerin Sürdürüldüğü Yer Olarak Mescid

İslam'ın ilk dönemlerinde mescid, aynı zamanda idari işlerin ve diplomatik ilişkilerin yürütüldüğü yer olarak işlev görmüştür. Bu hususta Hz. Peygamber'in uygulaması örnek alınmıştır. Zira Hz. Peygamber, devletin işlerini burada idare ettiği gibi, minberden siyasi ve dini meseleleri açıklamış ve elçileri de burada kabul etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Necran Hıristiyanlarından 60 kişilik bir heyeti ve henüz İslam'a girmemiş olan Beni Sakif'i camide kabul etmiştir. Bu heyetin camide ağırlanmasının sebebi ise, heyettekilerin namazın kılınışını görmelerini ve Kur'an'ı dinlemelerini sağlamaktı. Böylece kendisi ile görüşmeye gelen heyetlerin delegelerini camide

kabul eden Hz. Peygamber, onlara karşı son derece hoşgörülü davranmıştır. Nitekim Resulullah ile görüşmek üzere devesi ile camiye giren yabancılar bile olmuştur. Ancak Hz. Ömer, kendi hilafetinde gelen heyetleri camide değil, devlet başkanlığına ait olarak yapılan “ Daru’l-İmare” binasında kabul etmiştir (Hamidullah, 1984: 81).

Dört Büyük Halife, kendi dönemlerinde sahabe büyüklerinden, Medine’nin ileri gelenlerinden ve kabile reislerinden müteşekkil bir şura meclisini Mescid-i Nebevi’de toplayıp devlet işlerini burada karara bağlamışlardır (Belazuri, 1959: 382). Özellikle Hz. Ömer döneminde mescidde şu meclisler oluşturulmuştur:

Umumi Meclis

Yöneticiler ile genel halk tabakasının katılabileceği genel bir meclistir. Nitekim Mescid-i Nebevi’de oluşturulan bu meclise yöneticiler ile birlikte halkın avam tabakasından bir kısmı dinleyici olarak katılırken bir kısmı da fikir ve düşüncelerini belirtmek üzere katılmıştır (Algül, 1986: 317). Burada toplanan Müslümanlar, dini ve dünyevi meseleleri samimi bir hava içerisinde hem yöneticilerle ve hem de kendi aralarında paylaşıp çözüme kavuşturmaya çalışırlardı. Bu anlamda görülen samimi destek ve yardımlaşma ile Müslümanların birbirleri ile bağlılıkları daha da sıkı hale gelebilmiştir (Doğrul,1977: 463). Bu meclisin dayanağı ise yine Hz. Peygamber’in ve büyük sahabenin uygulamasıdır. Nitekim Asr-ı Saadet’te Mescid-i Nebevi, devlet idaresinin merkeziydi. Resulullah ve ondan sonra da Raşid halifeler orada otururlar ve devlet işlerini oradan yönetirlerdi. Müslümanların meseleleri orada gündeme getirilir, öne çıkan problemler ele alınır, hakkında nass varid olmayan konular kitap ve sünnet ışığında münakaşa edilirdi. Dolayısıyla Müslümanlar arasındaki ihtilaflar ve davalar mescide getirilirdi, Hz. Peygamber ve diğer yöneticiler tarafından bu davalar burada çözüme ulaştırılırdı (Ağırman, 2008:376).

Meşveret Meclisi

Özellikle Mescid-i Nebevi’de oluşturulan bu meclise Muhacirler ve Ensar’ın ileri gelenleri ile yöneticiler katılmışlardır. Bu mecliste ülke açısından çok ciddi konular görüşülüp karara bağlanırdı. Alınan kararlar ise, gerektiğinde Mescid-i Nebevi’de oluşturulan Umumi Meclis’te halka duyurulurdu. Böylece halk, Meşveret Meclisi’nin çalışmalarından günü gününe haberdar olurdu (Algül, 1986: 317). Nitekim Hz. Ömer, yönetime geçişini, erzak tahsis kararını, İslam ordusunun Irak’ta yenilgisini ve ordunun geri çekilişini

minberinden duyurarak Medine halkını seferberliğe çağırın konuşmasını mescidde yapmıştır. Hz. Osman, kendisine yöneltilen ithamları minberden cevaplayarak kendisini savunmuştur (Hasan İbrahim Hasan, 1987c: 410).

Hz. Peygamber'den sonra işbaşına gelen Dört Büyük Halife, aldıkları idari, siyasi ve dini kararlarda güçlü bir iradeye sahip olmuşlardır. Örneğin meşveret sonucu Hz. Ömer tarafından alınan kararlara hiçbir şekilde muhalefet edilemezdi. Nitekim Hz. Ömer'in aldığı ve müminlerin de hemfikir olduğu karar gereğince fıkıh ve hadise dayalı mescidde düzenlenen ilim halkalarına ve fetva meclislerine onun tarafından ruhsatlı olanların dışında hiçbir kimse katılamazdı. Dolayısıyla, daha sonraki dönemlerde oluşan "Mezhepler arası ihtilaflar ve fikir karmaşıklığı" bu dönemde olmamıştır (Parladır, 1994: 427).

8-Hapishane Olarak Mescid

Özellikle Hz. Peygamber döneminde Mescidden başka hapishane vazifesini görebilecek herhangi bir yer olmadığından zarurete binaen mescid hapishane görevini de yerine getirmiştir (Hamidullah, 1993: 933). Nitekim Hz. Peygamber'in Necd tarafına gönderdiği bir süvari müfrezesi tarafından Beni Hanife'den Sümmame b. Usâl adlı bir kişi esir edilince bu kişi mescidin direklerinden birine bağlanmıştır. Dolayısıyla Sümmame buraya hapsedilmiştir. Ancak sevgi ve merhamet Peygamberi olan Hz. Muhammed, taşıdığı bu duygularla Sümmame'ye yaklaşır ve ona "Ya Sümmame! Yanında ne var? Gönlünden ne geçiriyorsun ve benden ne umuyorsun?" gibi soruları sormuştur. Sümmame ise, "Gönlümde hayır umudu var ya Muhammed! Çünkü sen zulmetmezsin, affedicisin" cevabını vermiştir. Bu karşılıklı konuşmalardan sonra Hz. Peygamber'in emriyle serbest bırakılan Sümmame bu durumdan etkilenerek Müslüman olmuştur. Harp esirleri gibi, zaman zaman borçlarını ödemeyenlerin ve genel anlamda suçluların da mescidde hapsedildiği bilinmektedir (İbnu'l-Hacer el-Askalânî, ts. : 660-661). Fakat esir edilen kadın olduğunda mescidin direğine bağlanma uygulamasına tabi tutulmazdı. Belki mescidin bir hücreğine kapatılırdı. Nitekim mescidde hapsedilen Tayy kabilesi reisinin kız kardeşi Saffâne böyle bir uygulamaya tabi tutulmuştur (Hamidullah, 1984: 62).

Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde de özel olarak yapılmış hapishane olmadığından bunların dönemlerinde de imkân dâhilinde ve gerektiğinde mescidler ve dehlizleri hapishane olarak kullanılmıştır. Ancak Hz. Ali, kendi döneminde ilk defa "Nafi" adını verdiği hapishaneyi ihdas etmiştir. Fakat bu hapishane, sağlam

yapılı olmadığından tutukluların buradan kaçıp gitmeleri sonucu Hz. Ali, “ Muhayyir” adında ikinci bir hapishaneyi yaptırmıştır. Mahkûmların yiyecek ve giyecek ihtiyaçları ise, ilk kez Irak'ta Hz. Ali, ondan sonra Şam'da Hz. Muaviye tarafından karşılanmıştır (Buhari, 1982: I/76,82).

Sonuç

İslam'ın ilk dönemlerinde oluşturulan mescidlerin, her ne kadar temel amaçları Allah'a ibadet etmek ise, bunun yanı sıra din eğitimi ve öğretimi başta olmak üzere çok sayıda fonksiyonu da bulunmaktadır. Eğitim ve öğretim faaliyetleri mescidin bu fonksiyonları içinde özel bir öneme sahiptir. Zira dini eğitim ve öğretim faaliyetlerinin hedefinde insana dünya ve ahiret saadetini temin etmek olduğu gibi mescidde icra edilen diğer işlevlerin hedefinde de insanın bu anlamdaki saadeti temin etmek bulunmaktadır. Böylece İslam'ın ilk yıllarında ortaya çıkan ilk eğitim merkezi olan mescidlerin icra ettiği; dini, siyasi, sosyal ve kültürel fonksiyonlarının odağında dini eğitim ve öğretimin hedefinde bulunan amaç ve fonksiyonlar bulunmaktadır. Çünkü İslam dünya ve ahiret hayatını bir bütün olarak ele almış ve bunun reçetesini din denilen İlahi kanun ile ortaya koymuştur. Böylece mescid, başta ibadet ve eğitimin yanında adli hükümler ve dayanışma işlemleri gibi insan hayatının her alanını ele almış ve İslam Dini'nin buyruklarıyla bu alanları düzenleyen fonksiyonları yerine getirmiştir.

Kaynakça

- Ağırman, M.(2008). Hz. Peygamberin Mescidde Yaptığı Sohbetler. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. Ankara: DİB Yayınları. c.2. ss.372-391.
- Ahmed Emin (1964). *Zuhru'l-İslam II*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdeti'l-Mısıriyye.
- Akyüz, V. (1994). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam IV*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Algül, H. (1986). *İslam Tarihi II*. İstanbul: Gonca Yayınları.
- Babanzâde, Ahmet Naim (1985). *Tecrid Tercemesi I*. Ankara: DİB Yayınları.
- Baktır, M. (1990). *İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Suffe*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya (1959). *Ensabu'l-Eşraf*. (thk. Muhammed Hamidullah). Kahire.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (1982). *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Can, Y. (1995). İlk İslam Müesseselerine Genel Bir Bakış. *Diyanet İlmi Dergisi*. Ankara, C. 31, S. 4, s. 89-114.
- Canan, İ. (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canan, M. Z. (1977). *İslam Tarihi (Cahiliyye Devri, Siyer-i Nebi, Halifeler Devri) I*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- Çelebi, A. (1983). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. İstanbul: Damla Yayınları.
- Dündar, M. (2011). *İlk Dönem İslami Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: Işrak Yayınları.
- Doğrul, Ö. R. (1977). *Asr-ı Saadette İslam Tarihi I*. İstanbul: Eser Matbaası.
- el- Halevi, Abdurrahman (1979). *Usulu't- Terbiyeti'l-İslamiyye ve Esalibiha*. Dımaşk: Darü'l-Fikir.
- el-Feyyumi, Ahmed b. Ali (1987). *el-Mısbahu'l-Münir*. Beyrut.
- el-İsferani, Ebu Avne Yakup b. İshak (ts.) . el-Müsned I. Beyrut.
- el-Kefevi, Ebu'l-Beka Eyyub b. Musa (1987). *el-Külliyat*. (thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısri). Beyrut .
- el-Kettani, Muhammed Abdulhay (1990a). *et-Terâtibu'l-İdâriyye I*. (çev. Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- _____ (1990b). *et-Terâtibu'l-İdâriyye II*. (çev. Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- _____ (1990c). *et-Terâtibu'l-İdâriyye III*. (çev. Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- el-Kuşeyri, en-Nisaburi Ebu'l-Hüseyin b. Haccac (ts.). *el-Camiu's-Sahih II*. Mescid. Beyrut.
- Güç, A. (1989) . Fonksiyonları Açısından Hz. Peygamber Döneminde Mescit ve Günümüze Getirdiği Değerler. *Diyanet İlmi Dergisi*. Ankara: Diyanet Yayınları. C .3, S. 27, s. 27-36.
- Gözütok, Ş. (2002). *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- _____ (2017). *Kadınlara da Farzdır (İslam'da Kadın Eğitimi ve Öğretimi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Hasan İ. H. (1987a). *İslam Tarihi II*. (trc: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- _____ (1987b). *İslam Tarihi IV*. (trc: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- _____ (1987c). *İslam Tarihi V*. (trc: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- İbn Hanbel, Ahmed (1949). *el-Müsned*. Mısır .
- İbn Mâce(ts.). *Mukaddime I*. Bab 17. Kahire.
- İbn Sa'd(ts.). *Tabakatü'l-Kübra I*. Beyrut.

- İbn-u Abidin, Muhammed Emin (1979). *Reddu'l-Muhtar Ala'd-Dürri'l-Muhtar I*. Kahire.
- İbnu'l-Hacer el-Askalânî (ts.). *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari I*. Beyrut: Daru'l-Marife.
- İbnü'l-Esir (1965). *el-Kamil fi't-Tarih II*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- Karaman, H. (1974). *İslam Hukuk Tarihi*. İzmir: Nil Yayınları.
- MEB (1965). Mescid Maddesi . *İslam Ansiklopedisi III*. İstanbul: M.E. Yayınları.
- Muhammed Hamidullah (1993). *İslam Peygamberi II*. (çev. Salih Tuğ). İstanbul .
- _____ (1984). *İslam Müessesesine Giriş*. (trc: İhsan Süreyya Sırma). İstanbul: Bir Yayınları.
- Parladır, S. (1994). Asr-ı Saadette Eğitim. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (haz. Vecdi Akyüz). İstanbul C.18, s. 421-456.
- Şafak, A. (1978). *İslam Hukuku Tedvini*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, E. (2017). Camilerde Eğitim. *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. (Ed: Müstafa Köylü, Şakir Gözütok). İstanbul: Ensar Yayınları. ss.107-134.
- Yılmaz, H. (2005). *Camilerin Eğitim Fonksiyonları*. İstanbul: DEM Yayınları.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 207-228
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.03.2018 Kabul/Accepted: 15.04.2018

KUR'ÂN VE KIRAATLERİN KAYNAĞI

THE RESOURCE OF QUR'AN AND QIRAATS

Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri
cemilkucuk2@gmail.com

Öz

Kur'ân, Allah tarafından hem mana hem de lafız olarak Cebrail aracılığı ile Hz. Muhammed'e Arapça olarak indirilmiş bir kitaptır. Onun ilâhî kaynaklı olduğunun en kuvvetli delili yine kendisidir. Bu tarihen sabit olduğu gibi, Hz. Peygamberin hayatı da buna şahittir. Kur'ân'ın kaynağı vahiy olduğu gibi onun lafızlarının bazı telaffuz farklılıklarından ibaret olan Kıraatlerin ve farklı okuyuşların kökeni de vahiydir. Çünkü Hz. Peygamber gelen vahiylerin lafızlarının telaffuzunu Cebrail'den öğrendiği gibi sahabeye de okuyor, öğretiyor, yazdırıyor ve ezberletiyordu.

Resûl-i Ekrem insanlar için kolaylık olsun diye, "Bu Kur'ân, Yedi Harf üzere nazil olmuştur. Size kolay gelenini okuyunuz" buyurarak, kendisine Yedi Harf ruhsatı verildiğini haber vermiştir. Her ne kadar müsaade edildiği tarihten günümüze kadar Yedi Harf'in ne olduğu konusunda görüş birliği sağlanmamış olsa da içerik olarak temel iki husus öne çıkmaktadır; Birincisi, başta lehçe olmak üzere, kelime ilave etme ve çıkarma, müteradif kelime kullanma, takdim-te'hir gibi hususlar. İkincisi, izhar, idğam, kasır, med, tahfif, teşdid, imâle, harf ve hareke değişimi gibi kıraat vecihleri.

Kur'ân'ın farklı okuyuşlarının temel nedeninin Yedi Harf olgusunun olduğu hususunda ittifak vardır. Biz bu çalışmamızda Kur'ân, Kıraatler ve kıraat farklılıklarının menşeinin ilâhî olduğunu, Kur'ân'ın kendisinden deliller getirerek ve Hz. Peygamber'in sünnetinden örnekler sunarak ifade etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Sünnet, Kıraat farklılıklarının menşei, Yedi harf, Vecih.

Abstract

The Qur'an is a book revealed by Allah in Arabic to Hz. Muhammad both as word and meaning by way of Gabriel. It's most powerful proof that it's of the divine source is itself, too. As this is a historical reality, the life of the Prophet is its witness. As the Qur'an's resource is the revelation, the root of the recitation and the different readings consist of some dictions of its wordings. Because, as Hz. Muhammad learnt the diction of the wordings of the revelation from Gabriel, he was reading, teaching, dictating and making them memorise.

The Akram Prophet announced that the permission of Seven Letters was given to himself ordering "This Qur'an is revealed on Seven Letters. Recite what is easy for you". In order that it become easiness for the humanity. Although there isn't an agreement on what is the Seven Letters from the permitted date to nowadays, two basic points come to the fore as meaning; the first, initially like the points; the dialect, adding and removal of word, using the synonymous words, bringing forward-delay. Secondly, recitation ways like disclosure, idgam, reduction, extending, mitigation, aggravation, stretching, the changes of letter and vowel ponits.

There is an accord on the point that the main reason of the different recitation of the Qur'an is the Seven Letter fact. In this study, we tried to explain that the origin of the Qur'an, recitations and recitation differences is divine, giving proof from the Qur'an itself and exemplifying from Hz. Muhammad's sunna.

Keywords: Qur'an, Qıraat, Sunna, Origin of the recitation differences, Seven letter, Angle.

Giriş

Bilindiği gibi hem Kur'ân hem de kıraatlerin menşei hakkında, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı oryantalistler tarafından değişik görüşler ileri sürülmüştür. Nüzul döneminde Kur'ân'ın kaynağının ilâhî olmayıp başkaları tarafından Hz. Peygamber'e dikte ettirildiğini iddi edenler olduğu gibi günümüzde de kıraatlerin farklılığını ileri sürerek Kur'ân'ın tahrif olduğunu söyleyenler olmuştur. Hem İslâm düşmanlarını hem de oryantalistlerin ileri sürdükleri bu asılsız, ispat edilmemiş ve en hafifinden şüphe uyandırıcı iddiaları, özellikle de kıraat konusundaki görüşleri, bazı Müslümanlar tarafından da kabullenmiş olduklarını görmekteyiz. Onun için Kur'ân'la birlikte kıraatlerin kaynağı konusu önemli bir sorundur.

Biz bu makalemizde, Kur'ân ve Kıraatlerin menşei hakkında ki görüşlerimizi, yine Kur'ân ve ilmî verilerden yola çıkarak, özellikle temel kaynaklarda yer alan sahih rivayetlerden istifade ederek, aslında kıraat (okuyuş) farklılıklarının da kaynağının Rasûlullah olduğunu dolayısıyla Kur'ân ve Kıraatlerin kaynağının vahiy olduğu, tezini savunuyoruz.

I. Kur'ân

a. Tanımı

Kur'an'ın birçok ismi olmakla beraber bunların içinde en çok Kur'ân ve Kitap isimlerinin öne çıkmış olduğunu görmekteyiz. Biz de çalışmamızda kıraat konusuyla yakın alakası olması nedeniyle bu iki isim üzerinden yola çıkarak Kur'ân'ın anlamı ve menşeyini tespit etmeye çalışacağız.

Kur'ân/ قرآن kelimesi, “غفران”, “شكران” vezninde “ق - ر - ا” kökünden türemiş bir mastar olup *okumak, tilavet etmek, toplamak ve cem' etmek* manasına gelmektedirler (İbn Manzur, 1374 /1955: 128; es-Suyûtî, 1368: 50-51; ez-Zerkeşî, 1376 /1957: 278). Bu bağlamda “قراءة ، قرء ، قرآن” ve “قرآن” kelimeleri aynı manayı ifade etmektedirler. Nitekim Kıyame sûresinin 17-18. âyetlerinde Kur'ân kelimesi bu manadadır; “إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ، فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَتَتَّبِعْ قُرْآنَهُ”

Daha sonraları, bildiğimiz mukaddes kitaba verilmiş özel isme Kur'ân denilmiştir. Ona bu ismi yine Kur'ân'ın kendisi vermiştir. Şu âyet buna bir örnektir, “إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْرَبُ” Gerçekten bu Kur'ân, (insanı) en doğru yola iletir” (İsrâ, 17/9).

Kur'ân'ın bu ismi ile onun “*lisanlarda okunan, tilavet edilen, göğüslerde hıfzedilen*” özelliğine vurgu vardır (es-Salih, 1977: 17).

Kur'ân'ın yazıyla tesbit edilmiş, iki kapak arasında toplanmış şekline de *Kitap* yani *Mushaf / المصحف* denilmektedir. Ona *Kitap* ismini veren de şu âyette de işaret edildiği gibi Kur'ân'ın kendisidir; “الم (*)” “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” (Elif. Lâm. Mim. Bu o kitaptır ki kendisinde (Allah tarafından gönderilmiş olduğunda) hiç şüphe yoktur. (O) takva sahipleri için doğru yolun ta kendisidir). (Bakara, 2/1-2)

Kitap ismi ile de onun “*satırlarda ve iki kapak arasında yazılarak cem' edilen ve muhafaza edilen*” özelliğine işaret vardır (es-Salih, 1977: 17). Kur'an'ı Kerim vahiy yoluyla Hz. Peygamberin (sav) kalbine Ruhü'l-Emin, Ruhü'l-Kuds (Cebrail) vasıtasıyla, hem manası hem de lafzıyla Arapça olarak indirilmiş, tilavetiyle ibadet olunan mu'ciz Allah kelimidir.

Kur'an'ı Kerim'in yalnız manası değil, aynı zamanda nazmı/lafzı da peygamberin kalbine Allah tarafından Arapça olarak indirilmiştir. Hz. Peygamber'in ne manalarını ne de ifadelerini dile dökmekte hiçbir müdahalesi veya rolü olmamıştır. Bu hususa işaret eden birçok ayet vardır. Bunlardan birkaç tanesinin manasını burada zikretmekle yetineceğiz: “O, Vahyolunan bir vahiyden başka bir şey değildir.” (Necm, 53/4)

"Sen onlara bir ayet getirmediğin vakit, "Onu da derleyip getirseydin ya!" derler. De ki: "Ben sadece rabbimden bana

vahyedilene uyarım. İşte bu Kur'an, rabbinizden gelen açık delillerdir, inanan bir topluluk için de hidayettir, rahmettir." (A'râf, 7/ 203)

"Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, "Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir" dediler. Onlara şöyle de: "Onu kendiliğinden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım." (Yûnus, 10/15)

Kur'ân'ın manalarının Hz. Peygambere vahyedildiğini bildiren âyetler oldukça çok olduğu gibi lafzının da vahyolunduğu hususunu bildiren birçok âyet vardır. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"إِنَّا نَزَّلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ": "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik." (Yûsuf, 12/2)

"Vahyi alalacele alma telâşi içinde dilini kımlatma. Onu kalbinde toplayıp okumayı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu açıklamak (ezberlediğini açıktan okutmak) elbette bize aittir". (Kıyâmet, 75/16 - 19)

"Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı 'alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir. ('Alak, 96/3-5)

"Rabbinin kitabından sana vahyedilene oku! Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Ondaki başka bir sığınak da bulamazsın." (Kehf, 18/27) "Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku" (Müzzemmil, 73/4)

"Sana okutacağız ve sen artık unutmayacaksın. Ancak Allah'ındilediği başka. O, açık olanı da bilir, gizli olanı da. (İçinden de okusan açıktan da okusan O hepsini bilir) Biz, kolay olanı hangisi ise onu sana müyesser ederiz". (A'lâ, 87/6 - 8)

Dikkat edildiğinde bu âyetlerde geçen "ikra": okutma", "kıraat: okuma", "tertil: ağı ağır okuma", "tilavet", "dili depreme", "Kur'ân'ın arapça oluşu" gibi tabirler yalnız manalara değil lafızlarla ilgili oldukları görüleceği gibi Necm sûresinin, "O, kişisel arzularına göre konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış (Cebrâil) öğretti". (Necm, 53/3-5) âyetlerinde geçen "عَلَّمَ" lafzı ve Kıyame ile A'la surelerinde geçen "تَقْرَأُ", "قُرْأُ" lafızları; ta'lim, okuma ve okutma lafızlarını ifade etmektedirler. Bu da bize Hz. Peygamber'in dışında birisinin ona okuduğunu, okuttuğunu ve öğrettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Allah, Cebrail'i, Hz. Peygamber'e vahyin hem manası ile ileten bir elçi hem de ona vahiy lafızlarını okuyan ve okutan hatta dinleyen bir muallim olarak gönderdiğinin işaretidir. Buradan şunu

çıkartıyoruz, Kur'ân vahyinin Cebrail aracılığı ile bildirilmesinin bir hikmeti de adeta O'na öğretmen-öğrenci ilişkisi muvacehesinde Kur'ân kıraatı hususunda O'na öğretmenlik yaptırmaktır.

Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hem lafız hem de mana olarak vahyedilmiştir. O, Cebrail aracılığı ile kendisine vahy edilen Kur'ân'ı Arapça lafızlarla tebliğ etmiştir. Şu halde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Kur'ân üzerinde hiçbir müdahalesi olmadığı gibi, sahabe de O'ndan duydukları şekilde hem yazmış hem de ezberlemiştir. Dolayısıyla Kur'ân, sadece mana olarak Rasûlullah (s.a.v.)'a vahy edilmiş değildir. Onun için diyoruz ki, Peygamberimizin insanlara tebliğ ettiği Kur'ân lafızları, O'nun kalbine inen vahyin kendisidir. Yusuf, 12/2- Zuhruf, 43/3- Zümer, 39/28- Fussilet, 41/3, 44- Şura, 42/193-195. âyetleri ile özellikle Şu'arâ sûresinin şu ayetleri bunu açık olarak ifade etmektedir: *“Şüphesiz bu Kur'an âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasin diye açık bir Arapça ile Rûhu'l-Emîn indirmiştir”* (Şu'ara, 26/193-195; Derveze, 2012: 17-30).

b. Kur'ân'ın Kaynağı

Kur'ân'ın menşei, vahiy olduğu bütün açıklığıyla ortada iken bazı oryantalistler onun kökeni hakkında kendilerince çeşitli iddialar ortaya atmışlardır. Bir kısmı Kur'ân'ın Allah tarafından Hz. Peygambere vahyedilmeyip kendisi tarafından te'lif edilmiştir derken, bazıları ise onun sağlıklı bir şekilde sonraki nesillerin eline ulaşmadığını ileri sürmüşlerdir (Goldziher, el-Akîdetü ve's-Şeriatü fi'l-İslâm, Mısır, 11-12).

Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahyedilmiş Allah kelmamıdır. İster inansın ister inanmasın herkesin, teslim ettiği bir gerçek vardır ki o da; bu kutsal kitap milâdî 6. Yüzyılda Mekke'de doğmuş, büyümüş Abdullah'ın oğlu Hz. Muhammed'in insanlığa tebliğ etmiş olduğu bir kitaptır.

Ancak O, bu kitabı nereden getirdi? Kendi bilgisi ile mi ortaya çıkarmıştır? Yoksa O'na bir öğretene mi vardı? Ve bu öğretene kimdi?

Kur'ân'ın inzal sürecinde bu gibi sorular sorularak menşei ve Hz. Peygamber'in risâleti ve peygamberliği hakkında şüpheler yayanlar olduğu gibi daha sonraki devirlerde hatta günümüzde bile onun vahiy mahsulü olmadığı fikrini ortaya atanlar olmuştur. Hatta bu konuda kendilerince bir takım deliller de ortaya atarak iddialarını ispatlamaya çalışmışlardır (Furkan, 25/4-5; Watt, 2006: 13).

Biz burada, Kur'ân'ın menşei hakkında ortaya atılan bu olumsuz iddialara, yeri olmadığından ve başka tartışmalara girmeden, yine Kur'ân'ın kendi diliyle cevap vermekle yetineceğiz. Kur'ân'ın menşei ile ilgili ayetler ve bu ayetler içinde geçen terimlerin kendi bağlamında

daha sağlıklı anlaşılması için kısaltma cihetine gidilmeden, alışılmışın dışında, ayet meallerini tam metin olarak vermeye çalışacağız.

Allah Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Muhammed (s.a.v)'in vahiyler konusunda töhmet altında tutulamayacağını, onun kendiliğinden ortaya çıkan ve peygamberlik iddiasında bulunan biri olmadığını belirttiği gibi onun insanlara tebliğ ettiği ve kendisine uyulmasını istediği şeylerinde kendiliğinden uydurduğu sözler olmadığını ayrıca iddia edildiği gibi dışarıdan kimsenin de ona öğretmediğini açıkça belirtmiştir. Nitekim bu konuda şu ayet-i kerimeler nazil olmuştur:

"O, gayba ait bilgilerde (vahiy hususunda) töhmet altında tutulamaz." (Tekvîr, 81/24)

"Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım." (Ahkâf, 46/9)

Kur'ân, Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmeyen ümmî bir toplumda doğmuş, büyümüş ve yıllarca onların içinde yaşamış yine onlar gibi ümmî bir peygamber (A'raf, 7/157) olduğunu söyler. Dolayısıyla onun bu kitabı iddia edildiği gibi kendiliğinden yazması veya birileri tarafından yazdırılması nasıl mümkün olabilir? Bu konu hakkında her ne kadar tartışmalar yapılmış olsa da şu ayetler Hz. Peygamberin ümmî olduğuna delildir:

"Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler." (Cuma, 62/2)

"Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi." (Ankebût, 29/48)

Oryantalistler, önceki kitaplar ile Kurân arasında benzerlik izlerini ararlar. Yahudi kökenli olanlar için Kurân'ın kaynağı Tevrat ve Yahudi dini edebiyatıdır. Hıristiyan kökenli olanlar için Kurân'ın kaynağı İncil'lerdir. Bu, onların meselelere yüzeysel ve ön yargılı yaklaşımlarının bir sonucudur. Onun için de oryantalistler, İslam öncesi Mekke'de yaşayan insanların yahudi-hıristiyan fikir ve inançlarını ne derece benimsediklerini incelemeyen sadece Kurân'ın yahudi-hıristiyan kitaplarına ve geleneklerine olan benzerliği ile meşgul olmuşlardır. (Paçacı, 1997: 253)

Halbuki Hz. Peygamber, risâlet vazifesiyle görevlendirildiği güne kadar ne herhangi bir kitab okumuş ne de herhangi bir din ile ilişkisi olmadığı gibi, her hangi bir dinî grup ve cemaatle de bağı olmamıştır. Ayrıca onun zamanında Yahudilik ve Hristiyanlık gibi

dinler olmasına rağmen bunlardan herhangi bir dine mensubiyeti de tesbit edilememiştir. Bu hususları Kur'ân şöyle ifade etmektedir:

"İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya erİştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermekteisin." (Şûrâ, 42/52)

"(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son günahattan sakınanlarındır." (Hûd, 11/49)

"Bu Kur'an Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir; o, kendisinden önceki kitapları (asıllarını) doğrulamakta ve konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; bunda kuşku yoktur, O âlemlerin rabbindedir." (Yûnus, 10/37)

"Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (şunu bilmeliler ki); O, gerçekten çok değerli bir kitaptır. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan **Allah katından indirilmiştir**". (Fussilet, 41/ 41-42)

"Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle en güzel kıssayı anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun." (Yûsuf, 12/3)

"İnkâr edenler, "Bu Kur'an, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmecedен ibarettir" dediler; böylece onlar açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş oldular. Yine dediler ki: "Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!" De ki: "Onu, göklerin ve yerin surlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir." (Furkan, 25/4-6)

Kurân'ın insanlığa sunduğu asıl mesajları üzerinde yoğunlaşmak yerine oryantalistler, lüzumsuz ayrıntılara dalarak "acaba onda bir tahrif bulabilir miyiz?" gibi gereksiz şeylerle uğraşmışlar ve asıl meseleden uzaklaşarak adeta Kurân'ın etrafında dolaşıp durmuşlardır. Geçmişte Mekke müşrikleri de, Kurân'ın ana hedeflerinin ne olduğu ve mesajlarının ne anlama geldiği gibi hususlarla ilgilenmeleri yerine, Hz. Peygamberin şahsını öne çıkararak ve O'nunla alay ederek, davasını basite indirgemek için psikolojisi ile uğraşmışlardır.

"Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize kavuşmayı ummayanlar, "ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir" dediler. Onlara şöyle de: "Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım." (Yûnus, 10/15)

"De ki: "Allah (öyle) dileyeydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz? (Yûnus, 10/16)

Kur'ân-ı Kerim, müşriklerin iddia ettikleri gibi ne bir şair tarafından kaleme alınmış şiiirdir, ne de gelecekten haber veren bir kâhinin uydurduklarıdır. Ayrıca Hz. Muhammed tarafından Allah adına uydurulmuş bir takım anlamsız ve amaçsız sözler hiç değildir. O, âlemlerin yaratıcısı ve sahibi olan Allah tarafından çok değerli elçisi tarafından insanlığa öğüt olarak gönderilmiş ilahi bir mesajdır. Eğer eşi benzeri getirilemeyen ve getirilemeyecek olan, insanlık için kıyamete kadar hidayet kaynağı ve rahmet olarak gönderilen, en üstün özelliklere sahip olan Kur'ân bir beşer tarafından ortaya atılmış bir kitap olsaydı veya iddia edildiği gibi birileri ona yazdırsaydı veya öğretseydi bir sürü çelişki ve hatalarla muallle olurdu. Zaten yüce Allah bu hususu yemin ifadesini de kullanarak şöyle ifade etmektedir:

"Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, Kur'an elbette değerli bir elçinin sözüdür. O bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer o (peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız. Doğrusu Kur'an, takvâ sahipleri için bir öğüttür". (Hakka, 69/37-48)

"Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!" (Nisâ, 4/82)

"Biz onların, "Onu,(ona) bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz." (Nahl, 16/103)

Kur'ân, Hz. Muhammed'in kişisel arzu ve isteklerine göre yazılmış, birilerinin itiraz ve eleştirisi üzerine değiştirilebilen, zamanın ve şartların gerektirdiği müdahalelerle bazı bölümler ilave edilecek ve bazı bölümlerinin çıkarılabilecek herhangi bir kitapta değildir. Çünkü onu indiren Allah olduğu gibi koruyucusu da O'dur.

"Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti". (Necm, 53/3-5)

"Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz." (Hicr, 15/9; Furkan, 25/4-6; Yunus, 10/15, 37.)

Sonuç olarak Kur'ân'ın ümmî bir nebi olarak tavsif ettiği bir kişinin, kendi elde ettiği bilgilerle akılları aciz bırakan bir kitaba kaynaklık etmesi mümkün değildir. Kur'ân'da insan zekâsının alanı dışında kalan geçmişe dair birçok gerçek bilgiler vardır. Bu tarihi

bilgileri akli kullanarak, keskin öngörü veya bir anlık buluşmalar sonucu elde edilecek bilgiler değildir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) geçmiş ümmetlere ait bilgileri içeren bazı kitaplara da varis olmamıştır ki, onlardan nakiller yapsın. Bu tür iddialar O'na isnad edilemez çünkü, Rasûlullah bu insanlarla ne karşılaşmış ne de bu tür geçmişe ait bilgileri içeren kitaplar okumuştur. (Yunus, 10/15, 37; Ankebut, 29/48; Hud, 11/49; Yusuf, 12/3)

Şu halde ümmî bir toplum içinde ümmî bir insanın normal diğer insanlar gibi, çobanlık ve ticaretle meşgul ve ailesinin geçimi ile uğraşan, ilimden mektep ve medreseden uzak 40 senelik bir ömür geçiriyorken, birden bire Kur'ân gibi ulvî hakikatleri ihtiva eden konuları anlatıyor. Bunu ne akıl, ne ilim, ne de tarihi hakikatler kabul eder. Öyleyse tarihçileri, şairleri ve edipleri aciz bırakan bu kitabın kaynağını başka yerde aramak lazımdır. O da vahiydir. O'nu elçi olarak gönderen Allah'ın Kelamıdır.

Yine de ki: "*Allah (öyle) dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?*" (Yûnus, 10/16).

c. Yedi Harf (el-Ahrufü's-Sab'a)

Resûl-i Ekrem, "Bu Kur'ân, Yedi Harf üzere nazil olmuştur. Size kolay gelenini okuyunuz" (el-Buhâri, 1345: 227; Müslim, 1375/1955: 562). buyurarak, insanlar için kolaylık olsun diye kendisine Yedi Harf ruhsatı verildiğini haber vermiştir. Yedi Harf ile Kıraatler konusu üzerinde en çok tartışılan ve birbirine karıştırılan hatta bazen içinden çıkılmaz hal alan bir meseledir. İkisinin aynı manayı ifade ettiği görüşünde olanlar olduğu gibi ayrı ayrı şeyler olduğunu, özellikle Yedi Harf bir ihtiyaçtan dolayı ruhsat olarak verildiğini söyleyen âlimler de vardır.

Hz. Peygamber, Kur'ân'ın Yedi Harf üzere indiği konusunda şöyle buyurmuştur: " : إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَيَّ سَبْعَةَ أَحْرَفٍ فَأَقْرَأُوا مَا تَيْسَّرَ مِنْهُ " : " Bu Kur'ân, Yedi Harf üzere nazil olmuştur. Size kolay gelenini okuyunuz" (el-Buhâri, 1345: 227; Müslim, 1375/1955: 562).

Bu konudaki hadisler mütevatir derecesine ulaşacak kadar sağlamdır ve en az 21 sahabe tarafından nakledilmiş, rivayet sayısı 60'ı bulmaktadır (Âşıkutlu, *Kıraat İlminin Temellendirmesinde Ahruf-i Seb 'a* Hadisi, 2001: 43-106).

Kur'ân'ın nüzul süreci incelendiğinde Yedi Harf ruhsatının, Hz. Peygamber'in Medine döneminde Kureyş lehçesi dışında, farklı lehçelere sahip insanların Müslüman olmalarıyla ortaya çıkan Kur'ân'ı telaffuz problemlerini gidermek amacıyla Hz. Peygambere verilmiş bir ruhsat olduğu görülecektir

Mahiyeti konusunda Hz. Peygamber'den gelen açık bir rivayet olmadığından, Yedi Harf'in ne olduğunun tarifinde bir birlik oluşmamıştır. Birçok âlim, Yedi Harf'in yakın manaya gelen muhtelif lafızlardır derken, diğeri bir grup âlim, Yedi Harften maksat Arap lügatidir demişlerdir. Üçüncü bir grup âlim ise Yedi Harf'in yedi kıraat olduğunu ileri sürmüşlerdir (Cerrahoğlu, 1971: 94).

Yukarıda da değindiğimiz gibi her ne kadar müsaade edildiği tarihten günümüze kadar Yedi Harf'in ne olduğu konusunda görüş birliği sağlanmamış olsa da içerik olarak temel iki husus öne çıkmaktadır; Birincisi, başta lehçe olmak üzere, kelime ilave etme ve çıkarma, bir kelimenin yerine aynı anlama gelen başka bir kelime kullanma, takdim-te'hir gibi hususlar. İkincisi, izhar, idğam, revm, işmam, kasır, med, tahfif, teşdid, imâle, harf ve hareke değişimi gibi kıraat vecihleridir (Cerrahoğlu, 1971: 98; Maşalı, 2016: 16).

İlk guruptaki farklılıklar içinde daha çok lehçeler öne çıkmakta ve büyük yer tutmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerim Arapça indirilmiş bir kitaptır (Yusuf, 12/2; Şuara, 26/195; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3). Arapça ise birden çok lehçeye sahip zengin bir dildir. Bunlardan en çok öne çıkanlar, başta Kureyş olmak üzere Hüzeyl, Temim, Hevazin, Kinane, Yemen, Huzaa, Sakif, Sa'd b. Bekr, Esed, Kays lehçeleridir (Suyûtî, 1368: 108).

Kur'ân'ın bu lehçelerden hangisi ile nazil olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım rivayetlere dayanarak bazı âlimler, Kur'ân'ın yalnızca Kureyş lehçesi ile değil başka lehçelerle de indiğini söylemişlerdir. Bu görüşteki âlimler, delillerini “*Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik*” (Yusuf, 12/2) âyetine ve bu husustaki rivayetlere dayandırmaktadırlar (Suyûtî, 1368: 150).

Âlimlerin çoğunluğu “*her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın*”. (İbrahim, 14/4) ve “*Biz Kur'an'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık ki günahattan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inat edenleri de onunla uyarasın*” (Meryem, 19/97) âyetlerine dayanarak Kur'ân'ın yalnızca Kureyş lehçesi ile indiğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar özellikle ayette ifade edilen “*kendi kavminin diliyle*” ibaresiyle bu konuya dikkat çekmişlerdir. Ayrıca Hz. Osman'ın Kur'ân'ın istinsahı sırasında komisyona Kureyş lehçesini esas almaları talimatını vermesini delil getirmektedirler (Buharî, 1345: 3; İbn Ebî Davud, 1939: 17).

Aslında Hz. Peygambere, her kavmin kendi lehçesi ile Kur'ân okumaları ruhsatının verilmesi bir kolaylık ve rahmettir. Çünkü her kavmin çocuk, yaşlı, okur-yazarı olmayan mensupları olduğu gibi küçük yaştan itibaren yetiştiği, konuştuğu, alıştığı dili/lehçeyi terk ederek yabancı olduğu yeni bir lehçe ile okumayı zorunlu tutmak

onlara ağır geldiği gibi yanlış yapmalarına da neden olurdu. Onun için de farklı lehçelerle okuma ruhsatı insanlar için bir genişlik ve lütuftur.

II. Kıraatler

a.Tanımı: Kıraât/قراءة : “okumalar/okuyuşlar” demek olan (ق - ر - أ) kıraat tabiri قراءه/Kıraât kelimesinin çoğulu olup, kökünden türemiştir. Kıraât ise sözlükte, “okumak, tilâvet etmek” anlamında mastardır (İbn Manzur, V, 3563; Firuzabadî, 1399/1979: 24).

Kıraât'n istilah manası, “Kıraât imamlarından her birinin, belirli rivayet ve tarikleri kullanarak kendilerine has üslup ve kurallar ile diğer kıraât imamlarından farklı şekillerde Kur’ân’ı okumasına (tilavet) denir” (Lisanu'l-Arab, 1374/1955: 128; es-Suyûtî, : 52; ez-Zerkeşi, : 278; Ünal, 2005: 12). Başka bir ifade ile “Kıraât imamaları arasındaki farklı okuyuşlara” (Karaçam, 1996: 73) kıraât denir.

Kıraât ilmini, İbnü'l-Cezerî şöyle tarif etmiştir: “ Kur’ân kelimelerinin okunma biçimlerini (edâ keyfiyetlerini) ve bu kelimelerdeki ihtilafı, ravilerine nisbet ederek bildiren bir ilimdir” (İbnü'l-Cezerî, 1398/1977: 61; Ünal, 2005: 12).

Kıraât ilminin başka bir tarifi de şöyledir: “ Kur’ân-ı Kerîm’in kelimelerinin mütevatir okunuş şekillerini ve onlardaki farklılıkları nakledenlerine isnad ederek bildiren ilme denir” (Karaçam, 1996: 73).

Kıraât ilmi iştimize ve nakle dayalı bir ilim olduğu için Kıraât imamaları, kendilerinden önceki imamlar kanalı ile Hz. Peygamber’e kadar ulaşan bir isnatla kıraatleri nakletmişlerdir. Onun için de kıraatlerde ‘nakil’ esas kabul edilmiştir.

Kıraatler, Kur’ân’ın lafızlarının bazı telaffuz farklılıklarından ibaret (Zerkanî, 1372: 54) olduğu gibi, Kıraat ilmi de Kur’ân kelimelerinin okunuş farklılıklarının, nakledenlere dayandırarak öğreten bir ilimdir (Ebu Şame, 1407/1986: 141).

Kıraât ilmi, Hz. Peygamber Kur’ân lafızlarını ahabına nasıl okuduysa, aynen o şekilde gelecek nesillere intikal ettirmeyi, yani orijinal telaffuzu muhafaza etmeyi amaçlar. Bu ilim sayesinde; Kur’ân kelimeleri tahrif ve tağyirden korunur, kıraât imamlarından her birinin okuyuş şekli bilinir ve kıraât vecihlerini birbirinden ayırma imkânı elde edilir (Çetin, 2013: 212; Ünal, 2005: 15).

b. Kıraatlerin Menşei

Yukarıda Kur’ân’ın menşei konusunu, özellikle Kur’ân’dan deliller sunarak izah etmeye çalıştık. Bu bölümde Kıraatlerin menşei konusunu fazla detaylandırmadan ele almaya çalışacağız.

İslâm âlimlerini en çok meşgul eden ve tartışmalara mevzuu olan hatta en başta gelen meselelerden biri de kıraatlerdir. Kıraatler konusunun bu şekilde mevzu bahis edilmesinin sebebi hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'e verilen önemi göstermektedir (Şimşek, "Kıraatların Kaynağı Problemi", 2001: 17-30).

Birtakım oryantalistlerin gerek Kur'ân'ın gerekse buna bağlı olarak kıraatlerin kaynağı konularında ortaya attıkları iddiaları ve bu konuda onların görüşlerinin peşine takılan bazı çevrelerin bu husustaki görüşleri Müslüman âlimler tarafından önemle ele alınmış ve tartışılmıştır (Goldziher, 1374/1955: 9; Ahmed Emin, 1374/1955: 52).

Şunu belirtmemiz gerekir ki oryantalistlerin genelde İslâm ve Kur'ân üzerinde tarih boyunca bu denli yoğun çalışmalarının başta gelen nedeni, kendi toplumlarını gelişen İslâm gücünün etkisinden kurtarmak/korumak ve Kur'ân'ın metninde değişiklikler olduğunu dolayısıyla Tevrat ve İncil gibi tahrifata uğradığını isbat etmeye çalışmaktır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna ve Kur'ân'ın kaynağı olan vahye şüphe düşürmek, sahabe hakkında gelişmiş güzel açıklamalar yaparak değersizleştirmek istemektedirler (es-Sibâî, trs: 43-44).

Oryantalistlerin üzerinde uğraştıkları ve istismara çalıştıkları konuların başında kıraatler ve kıraatlerin menşei gelmektedir. Bilhassa Yedi Harf meselesinden yola çıkarak Kur'ân'ın bir takım değişikliklere uğradığını, Kıraatlerin içtihadî olduğunu ve Kur'ân'ın mana ile de okunabileceği tezini geliştirmeye ve konu üzerinden Kur'ân'a saldırmaya çalışmışlardır (Çetin, 2010: 334).

Kıraatlerin kaynağı konusundaki görüş ayrılıklarını ve bu konuda ileri sürülen iddiaları üç ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Kıraatlar tevkifîdir, yani vahiy kaynaklıdır. Dolayısıyla Kur'ân'dan ayrı gösterilemezler.

2. Kıraatler vahiy kaynaklı olmayıp sahabe'nin içtihadına dayanmaktadır.

3. Kıraatler ve Kıraat farklılıkları Mushaf yazısından kaynaklanmaktadır.

1. Kıraatler tevkifîdir, yani vahiy kaynaklıdır. Dolayısıyla Kur'ân'ın aynıdır.

Bir konuyla ilgili olarak öncelikle şunu vurgulamamız gerekir ki, Kur'ân mana olarak Cebraîl'e veya Hz. Peygamber'in kalbine indirildikten sonra Arapçalaştırılmış değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in hem lafız hem de manası Arapça olarak Allah'tan indirilmiş ve lafızları Arapça olan bir kitaptır. Yani Kur'ân, Peygamberimize hem lafız hem de mana olarak vahy edilmiştir ve Hz. Peygamber de kendisine vahyedilen Kur'ân'ı Arapça lafızlarla tebliğ etmiştir. Sahabe de

Kur'ân'ı ondan duydukları şekilde yazmış ve ezberlemişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân sadece mana olarak Rasûlullah'a vahyedilmiş değildir. Onun için Hz. Peygamber'in insanlara tebliğ ettiği Kur'ân lafızları, Onun kalbine inen vahyin kendisidir. Nitekim Şu'ara suresinin şu ayetleri onun lafızlarının da Allah tarafından olduğunu gösterir: "وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (*) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ (*) عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ" "Şüphesiz bu Kur'an âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasin diye açık bir Arapça ile Rûhu'l-Emîn indirmiştir" (Şu'ara: 26/192-195). Ayrıca Yusuf, 12/2; Zuhruf, 43/3; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3, 44. âyetleri de onun Arapça indirildiğinden ve Arapça bir kitap kılınmış olduğundan bahsetmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, insanlara güvenilir/emin iki elçi aracılığı ile ulaştırılmıştır. Şu'ara, 26/193; Hâkka, 69/40; Tekvîr, 81/14. âyetlerde Hz. Cebrail'in ve Hz. Peygamber'in iki önemli vasfı vurgulanmaktadır; elçi/resul ve güvenilir/emin olmaları. Şu halde bu ayetlerde bu elçilerin güvenilir elçiler oldukları vurgulandığı gibi kendilerine verilen bu görevi ifa etme ve Allah'ın sözlerini tebdil ve tağyire maruz bırakmadan eksiksiz ve ziyadesiz bir şekilde aldıkları gibi tebliğ etmişlerdir. (Hâkka, 69/44-46)

Kur'ân'ın lafızları ilâhî olunca, bu lafızların telaffuz şekli olan kıraatlerin de Kur'ân'dan mıdır değil midir konusu tartışmalara konu olmuştur. Zerkeşî, Kıraatler ile Kur'ân'ın birbirinden farklı iki hakikat olduğundan söz etmektedir. Kur'ân, ilâhî mesajı beyan ve i'caz için indirilen vahiy, Kıraatler ise bu vahyin kelimelerinin şeddeli, şeddesiz, medli veya medsiz okunması, bir kısım kelimelerde bazı harflerin yerine başka harflerin kullanılması gibi konularla ilgilidir (Zerkeşî, 1376/1957: 1-318).

Bazı âlimler Zerkeşî'nin bu ifadelerini yorumlarken, onun Kıraatlerin Kur'ân'ın gayrısı olduğunu kastettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bize göre, Zerkeşî, bu ifadesinde kıraatlerin de Kur'ân'ın lafızları ve manası gibi birer hakikat olduğundan bahsetmiş ve dolayısıyla Kıraatlerinde ilahî lafızları telaffuz şekliyle vahiy menşeli olduğunu ifade etmiştir (Abdülcélil, Abdurrahim, 1981: 119).

Temel iki unsuruyla da, yani hem mana hem de lafzı, ilahi özelliği taşıyan bir kitabın, okunuş şekilleri olan kıraatlerin, ondan farklı olduğunu düşünmek mümkün değildir (Zerkanî, 1372: 154).

Kur'ân-ı Kerîm vahyinin tümü Cebrail vasıtasıyla indirilmiştir. Halbuki Allah Peygamber'in kalbine onu doğrudan ilka edebilirdi. Ancak Cebrail aracılığı ile Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e vahy edilmesinin bir hikmeti vardır ki, o da meleğin ona Kur'ân'ı mana ve lafızlarıyla vahy ederken, bu vahiy lafızlarının telaffuz şeklini de

(tatbikini de) öğreten bir öğretmen görevi yapmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, Kur’ân-ı Kerîm’in hıfzını, vehbî olarak yaparken, onu manası ve lafızlarıyla beraber telaffuz şekliyle de almış, öğrenmiş, yazdırmış ve tilavetini de öğretmiştir. (Kıyame, 75/16-19)

Hz. Peygamber kendisine gelen vahyin aynısını tebliğ etmekle (Maide, 5/67) görevli olduğu gibi, ilâhî bir emir olmadıkça onu değiştirmek gibi bir yetkisi de yoktur. (Yunus, 10/15).

Yine Hz. Rasûlullah (s.a.v.), Allah’tan kendisine tebliğ olunmak üzere vahyedilen mesajlar üzerinde gerek mana gerekse lafız üzerinde her hangi bir tasarrufa sahip olmadığı gibi, kendisi gibi emin olan emin bir elçi ve muallim tarafından öğretilen Kıraatleri üzerinde de kendinden bir şeyler ilave etme veya çıkarma yetkisi bulunmamaktadır. (Şuara, 26/193; el-Hâkka, 69/40; et-Tekvîr, 81/14) Netice de Kur’ân’ın telaffuz şekli demek olan Kıraatleri Kur’ân’ın dışında olduğunu söylemek pek makbul olmasa gerektir (Şimşek, Kıraatların Kaynağı Problemi, 2001: 20).

İnsanlar Kur’ân’ı hem yazı hem de şifahi olarak öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber, nazil olan vahiyleri sözlü olarak tebliğ etmiş, onun okuduğu âyetler vahiy kâtipleri tarafından yazılmış, okuduğu şekliyle ezberlenmiş ve bu minval üzere hiçbir değişikliğe uğramadan nesilden nesile intikal etmiştir.

Ayrıca kıraatlerin menşei’nin vahiy olduğunu gösteren en önemli delillerden biri de tevatür derecesine varan ve kıraatlere mesnet olan “Yedi Harf” ile ilgili rivayetler ve bu rivayetlerde kullanılan lafızlardır. Buharî ve Müslim’de yer alan Hz. Ömer ve Hişam b. Hakem arasında geçen hadise nakledilirken orada ve daha birçok rivayette yer alan “Muhakkak ki, bu Kur’ân yedi harf üzere *indirildi*, ondan kolayınıza geleni okuyun” hadisidir. Başka kaynaklarda geçen rivayetlerdeki “*böylece indirildi, nazil oldu, Cibril bana okuttu, öğretildiği gibi, okutulduğu gibi*” (Ahmed b. Hanbel, 1405/1985: 300; Taberî, 1412/1992: 35) gibi ifadelerin Kur’ân olarak nazil olduğunu ve Hz. Peygamberin bunları okuduğunu, öğrettiğini ve okuttuğunu göstermektedir (Dağ, 2011: 46-47).

Bu rivayetlerde ifade edilen “Yedi Harfin” anlamı konusunda birçok yorum yapılmıştır. Biz konuyu uzatmamak için burada bunları vermeyeceğiz. Ancak şunu belirtmekle yetineceğiz; o da bu yedi harften birinin kıraatler olduğu hususudur (Şimşek, Kıraatların Kaynağı Problemi, s. 22).

2. Kıraatler vahiy kaynaklı olmayıp sahabenin içtihadına dayanmaktadır.

Kur’ân kıraatinde, farklı okuyuşların sahabeye dayanmaktadır görüşü sağlam temellere dayanmamaktadır. Mesela fersû’l-huruf

şeklindeki farklılıkların kaynağının Hz. Peygamber olması, vahyin güvenilirliği ve orijinalliği bakımından önem arz etmektedir. Çünkü kelimeleri yer değiştirerek farklı şekillerde okuma yetkisi sahabeye veya Rasûlullah'tan başka herhangi birine verildiğinde Kur'an'ın lafız bazında ilâhiliği tartışmaya açık olur ki buda imkânsız bir durumdur.

Farklı kıraatlerin tamamı, Rasûlullah (s.a.v.) tarafından okunduğu görüşü çoğunluk tarafından kabul görmüştür. Bu görüşte olanların başında Ebû Amr ed-Dânî gelmektedir. O, bu hususta *arza* hadisesini örnek getirerek bu vecih ve kıraatlerin tümünü, Hz. Peygamber'in Cebrail'den aldığını hem okumuş hem de okutmuş olduğu görüşündedir (ed-Dânî, 1418/1997: 46-53). Ayrıca İbn Teymiyye, (İbn. Teymiyye, 1426/: 217) İbn Hacer el-Askalanî, (Fethu'l-Bârî, 1407/1986: 23) İbn Cinnî (el-Muhteseb, 1415/1994: 296), Bakillânî (el-İntisâr, 1422/2001: 370) gibi âlimlerde bu görüştedirler.

İlk zamanlar, “طعام الاثيم” yerine “طعام الفاجر”, “حتي” yerine “عتي” gibi kelimelerin okunmasına müsaade edilmesi, zaruretten ve geçici olarak verilen birer ruhsattı. Hz. Peygamber'in İslâm'a yeni girmiş ve okuma-yazması olmayan, bir kısım Kur'an lafızlarını telaffuzda zorluk çeken bazı Müslümanlara vermiş olduğu ve aynı manaya gelen bu türden değişik lafızlarla vermiş olduğu okuma izni, geçici birer ruhsattan başka bir şey değildir. Okuma-yazma oranı çoğalıp Kur'an'ı doğru telaffuz etme seviyesi yükseldikçe bu tür ruhsatlara ihtiyaç kalmamış, Kur'an vahyedildiği gibi orijinal şekliyle okunmaya başlanmıştır.

3. Kıraatler ve Kıraat farklılıkları Mushaf yazısından kaynaklandığı görüşü.

Bugün elimizde bulunan Mushaflar, Peygamberimiz zamanında noktalı ve harekeli değildi. Raşid halifelerden sonra Emevî döneminin ortalarında söz konusu işaret ve şekiller icad edilmiştir. Osman Mushafı ve ondan önce Kur'an noktasız ve harekesizdi. Daha sonraları Müslüman coğrafyası genişlemiş, Müslümanlar dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış, Arap olmayan ve Arapça bilmeyen birçok unsurun da İslâma girmesiyle Arapça, lahn olayının etkisi altına girmişti. Arap olmayan, Arapça bilmeyen ecnebilerin etkisi altına girmesi neticesinde hatalı okumalar ve konuşmalardan sadece Arapça değil Kur'an kıraati de etkilenmişti. İşte bu gibi dışarıdan gelen etkiler nedeniyle ortaya çıkan lahn sorununu gidermek amacıyla noktalama ve harekeleme işaretleri geliştirilmiştir.

Şu bir gerçektir ki, üçüncü halife Hz. Osman çoğaltarak çeşitli merkezler gönderdiği Mushaflarda farklı kıratlere imkân verecek bazı farklılıkların mevcut olduğu bilinmektedir. Meselâ, Bakara, 132. ayeti

Medine ve Şam Mushaflarında “وَأَوْصَىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ” Şeklinde yazılı olduğu halde Kûfe Mushaflarında “وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ” Şeklinde yazılıdır. En’am suresinin 63. âyeti Mekke ve Medine Mushaflarında “لَنْ نُّنَجِّيَنَّا” Şeklinde yazılı iken Kûfe Mushaflarında “لَنْ نُّنَجِّيَنَّا” Şeklinde yazılıdır

(Ebû Şame, 1407/1986:148).

Bunlara benzer farklılıklar az olmasına rağmen, bunların birer kâtip hatası olduğunu ileri sürenler olmuşsa da (İbn Haldun, 1425/2004: 121-122) bunun böyle olmadığı kıraat otoriteleri tarafından belirtilmiştir. Zira ilk Müslüman nesil olan Sahabe neslinin böyle bir Őeye göz yummaları söz konusu olamaz.

Hem Hz. Ebû Bekir döneminde Kur’ân’ın cem’i faaliyetinde hem de Hz. Osman devrinde Kur’ân’ın istinsahı/çoğaltılması işleminin komisyon başkanı olan Zeyd b. Sabit’in bu işte ne kadar ehil ve güvenilir olduğu herkesçe teslim edilmiş olması önemli bir husustur. Ebû Şame’nin de ifade ettiği gibi, “ bu farklılıkların, Hz. Peygamber’den kaynaklandığını, Zeyd b. Sabit ve ona bu hususta muhalefette bulunmayan diğer komisyon üyeleri biliyorlardı” (Ebû Şame, 1407/1986:148). Dolayısı ile bu farklılıkların kâtip hatası olması mümkün değildir. Çünkü Sahabenin bu konudaki icmaı olması ve itirazlarının olmayışı önemli bir husustur.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Hz. Osman’ın yazdırarak çoğalttığı Mushaflar noktasız ve harekesiz idiler. Söz konusu Mushafların bu özellikleri Arap yazısının karakter yapısından mı yoksa farklı kıraatlere imkân verilmesi için bilinçli olarak mı böyle yazıldığı tartışma konusu olmuştur. Çoğunluk, birçok rivayet ve tarihi belgelerinde işaret ettiği gibi o dönemde noktalamaların var olduğu yönündedir (Zirikli, 1969: 66; Kalkaşandi, 1987: 149; İbn Esir, trs: 193).

Bu konudaki delillerin çokluğu ve kuvvetli oluşu bizde de bu kanaati oluşturmaktadır. Dolayısı ile Mushafların istinsah edildiği dönemde noktalamanın bilindiği ve bilinçli olarak uygulanmaması temelde kıraat gerçeğinden kaynaklanmaktadır (Zerkanî, 1372: 404; Tahhan, 1994: 75,76). Zaten Mushafların çoğaltılmasının ana nedenlerinin başında farklı kıraatler gelmektedir. Onun için de Hz. Osman’ın oluşturduğu Mushaflar farklı Kıraatleri içinde bulunduracak Şekilde yazılmıştır.

Eğer noktalama ve harekeleme konulmuş olsaydı belki de ihtilafların çoğalmasına neden olabilirdi. Çünkü zaten Őifahî tilavette kıraat farklılıkları vardı ve bu devam edecekti. Bu da sorunu çözmeye yerine karışıklığa neden olurdu. Bunun giderilmesi için o günkü Őartlarda böyle bir çözüme gidilmiş ve kıraat farklılıkları bu Mushaflara

dağıtılmıştır (Dâni, 1431/2010: 106). Nitekim Dâni, “ farklılıkları tek bir Mushafta toplamak, onları ayrı ayrı her iki şekliyle yazmak demek olur ki bu da açık bir karışıklığa sebep olurdu. Bundan dolayı da Hz. Osman bu çeşit farklılıkları Mushaflara dağıtarak muhtemel karışıklıkların önüne geçmiştir” (Dâni, 1431/2010: 118,119).

İbnü'l-Cezerî de sahabenin Mushafları Hz. Rasûlullah'tan işitilerek nakledilen ve okunan her iki lafzı da göstermesi için tek bir hat şeklinde, noktasız ve harekesiz halde bilinçli olarak yazdıklarını söylemektedir (İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, 33).

Sonuç olarak iddia edildiği gibi kıratlar yazının gelişmemişliğinden doğmamış aksine konuyla ilgili tarihi vesikalar ve rivayetler bize göstermektedir ki Mushaflara nokta konulmamasının nedeni Hz. Peygamber'den sahih olarak rivayet edilen kıraatleri korumaktır.

c. Kıraat Farklılıklarının Nedeni

Kıraat farklılıklarının nedeni konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bir kısım âlim, sahabenin elinde bulunan ve tefsir mahiyetinde not düşülen bazı müteradif kelimelerin çeşitli kıraatlerin ortaya çıkışına neden olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler de kıraat farklılıklarının nedeni, noktalama ve harekeden yoksun olan Arap yazısı olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Üçüncü olarak, Hz. Peygambere verilen Yedi Harf ruhsatı olduğu görüşüdür.

Kıratlar arasındaki farklılıkların noktasız ve harekesiz oluşundan (Goldziher, 1374/1955: 7-8) veya kâtip hatasından kaynaklanması mümkün görünmemektedir. Eğer bu kıraatler Mushaf'ın noktasız ve harekesiz oluşundan kaynaklanan varyantlar olsaydı o zaman örneğin “تسكترون” kelimesi iskelet aynı olduğu için “تسكترون” şeklinde yazılabilirdi. Buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Kâtip hatasından da kaynaklanmamaktadır zira herkes kabul etmektedir ki istinsah komisyonu gayet güvenilir ve ehliyetli kimselerden oluşmaktaydı. Nitekim aralarında imla konusunda *tâbut* “التابوت” kelimesinden başka kelimelerde ayrılığa düşmemişlerdir. Ayrıca Kur'ân, yazının yanında şifahen de sonraki nesillere intikal etmiş olması nedeniyle yalnız kâtiplerin kalemine tevdi edilmemiştir. Bugün de Kur'ân'ın en önde gelen ve kendilerinden sonraki nesillere taşıyanlar onu eksiz ezberleyen hafızlardır.

Mahiyeti ve ruhsat zamanı hakkında kesin bir fikir birliği sağlanmamış olsa da kıraat farklılıklarının esasını “*Yedi Harf*” ruhsatı olduğu konusunda ulema arasında bir fikir birliği olduğu söylenebilir (Maşalı, 2016: 15). Yedi harf ruhsatı verildikten sonra, Hz. Peygamber tarafından farklı okuyuşlar uygulanmış veya öğretilmiş midir? Yoksa

Rasûlullah bu ruhsatın verildiğini bildirdikten sonra sahabe tarafından mı okunmuştur?

Bazı âlimler kıraat farklılıklarının kaynağı bizzat Rasûlullah olmadığını, yedi harf ruhsatı nedeniyle, sahabe olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerin başında, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ve İbnü'l-Cezerî gelmektedir (İbnü'l-Arabî, 1394/1974: 363-364; İbnü'l-Cezerî, 1398/1977: 196).

Günümüzde bazı akademisyenler ise bu konuda orta bir yol tutarak *Ferşu'l-Hurûf* şeklindeki ihtilafların kaynağının Hz. Peygamber olduğunu, kelimelerin eda keyfiyeti şeklindeki kıraat farklılıklarının kaynağının sahabe olduğu görüşündedirler (Dağ, 2011: 82; Maşalı, 2016: 24-25). Nitekim bu konuda şöyle denilmiştir: “Yedi Harf ruhsatını, farklı okumalara izin veren bir genel ruhsat olarak değerlendirmek bu ruhsata bağlı olarak Hz. Peygamber’in vahyin mesajını farklı kelimelerle aktardığını, sahabenin de bu genel ruhsattan yararlanarak kelimeleri farklı lehçelerle ve farklı telaffuz biçimiyle okuduklarını belirtmek daha makul ve izah edilebilir durmaktır” (Dağ, 2011:82; Maşalı, 2016: 24-25)

Bu konuda birçok görüş ortaya atılmış olsa da genelde kıraat farklılıklarının tamamının Hz. Peygamber tarafından okunduğu fikri daha çok kabul görmüştür (İbn Kuteybe, 1393/1973: 39-40; Maşalı, 2016: 17). Nitekim ed-Dânî’ye göre Hz. Peygamber Kur’ân kıraatlerinin tamamını her sene Hz. Cebrail’den almış hem okumuş hem de ashaba okutmuştur (ed-Dânî, 1418/1997: 46-53; İbn Cinnî, 1415/1994: 296; Fethu'l-Bârî, 1414/1993: 23; Maşalı, 2016: 18).

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm manasıyla birlikte Hz. Peygamberin kalbine Arapça lafızlarla nazil olmuştur. Dolayısıyla O, hem lafzı hem de mana yönüyle vahiy kaynaklıdır. İlk nazil olduğu günden günümüze kadar onun kaynağı hususuna hâlel getirmeye çalışanlar olsa da bunu başaramamışlardır. Bu meyanda Kur’ân’ın, benzerini getirmeye kalkışanlar olduğu gibi Kıraatlerin ihtilafını ileri sürerek tahrif olduğunu iddia edenler de olmuştur. Ancak bugüne kadar hiç kimse onun en küçük bir tahrif olmuşluğunu ispatlayamadığı gibi kaynağının ilâhî olduğu konusuna da gölge düşürememiştir.

Oryantalistlerin Kur’ân’la ilgili olumsuz iddialarının sebebi onların İslâma olan ön yargılarından kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar kendi kutsal kitapları arasındaki çelişkilerden, zamanla insanlar tarafından nasıl müdahale edildiğinden yola çıkarak Kur’ân’ın da aynı akibete uğradığı kanaatini yaymaya en azından onun kaynağı hakkında şüpheler saçmaya çalışmaktadırlar. Ancak bunu hiçbir zaman

başaramamışlardır. Genelde İslâm düşmanlarının özelde oryantalistlerin Kur'ân, İslâm ve Hz. Peygamber ile ilgili ortaya attıkları birçok iddialar ve bunlarla insanları meşgul etmeleri, hatta bu ve benzeri hususlarda çoğu kez birbirlerini yalanlamaları, aralarında bir birlik sağlayamamaları onların art niyetli olduklarının delilidir.

Kıyame suresinde de işaret edildiği gibi Kur'ân ilk günden itibaren gerek Hz. Peygamber tarafından olsun gerekse de sahabe tarafından olsun hem ezberlenerek hem de yazılarak muhafaza edilmiştir. Onun bu korunmuşluğu hiçbir zaman bozulmamıştır. Kaynağı vahiy olan bu kutsal Kitab'ın ne manasına ne de lafzına, tebdil ve tağyir anlamında, hiç kimse müdahale etmemiştir, edememiştir. Çünkü O, bir beşer tarafından te'lif edilmediği gibi, hiç kimse de ona müdahale etme yetkisini kendinde bulamamıştır. Kur'ân'ın korunması, onu gönderen tarafından teminat altına alındığı bir hakikattir.

Kur'ân'ın manası olduğu gibi lafzı da Allah'tan olduğuna göre, O'nun lafızlarının telaffuz şekli olan kıraatları ondan ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü Kur'ân ve sahih Kıraatler aynı kaynaktan gelen aynı hakikatlerdir. Mana ve lafzın tecessüm hali olan Kur'ân hem şifahi hemde yazı yoluyla günümüze kadar hiçbir değişiklik ve tahrifata uğramadan geldiği gibi kıraatler de her biri, farklılıkları ile beraber, sağlam rivayet senetleriyle Rasûlullah'a nisbet edilmektedir.

Kaynakça

- Abdülcelil Abdurrahim, (1981) *Lügâtü'l-Kur'ân*, Amman.
- Ahmed b. Hanbel, (1405/1985) *Müsned*, (Thk: Muhammed Abdülkadir 'Ata), Beyrut. I, 300.
- Ahmed Emin, (1374/1955) *Fecru'l-İslam*, Mısır.
- el-Askalanî, İbn Hacer, (1414/1993) *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, (Thk: Eşşeyh Abdülaziz b. Baz), Beyrut. IX, 23.
- Âşikkutlu, E.(13-14 Ekim, 2001) *Kıraat İlminin Temellendirmesinde Ahruf-i Seb'a* Hadisi (Tahriç, Tahlil ve Değerlendirme), Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kıraat İlmi ve Problemleri) Tartışmalı ilmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr, (1394/1974) *el-Avasım mine'l-Kavasım*, (Thk.: Ammar Tâlibî), Kahire.
- el-Bakillânî, Ebu Bekr b. et-Tayyib, (1422/2001) *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed İsam el-Kudat), Beyrut, I, 370.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, (1345) *el-Câmiu's-Sahih*, Mısır, VI, 227.
- Cerrahoğlu, İ. (1971) *Tefsir Usulü* (Usül), Ankara, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay.

- Çetin, A. (2013) *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul, Ensar Neş.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, (1418/1997) *el-Ahrufü's-Sab'a lil-Kur'ân*, (Thk: Abdülmüheymin et-Tahhan), Darü'l-Menar.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osman, (1431/2010) *el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersumi Mesahifi ehli'l-Emsar*, er-Riyad.
- Derveze, İzzet, (2012) *Kur'ân'ı Anlamada Usül*, (el-Kur'ânü'l-Mecid), çev.; Vahdettin İnce, İstanbul.
- Ebu Şame, el-Makdisî, (1407/1986) *el-Mürşidü'l-Veciz*, (Thk.: Tayyar Altı kulaç), Ankara.
- Dağ, Mehmet, (2011) *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul. İSAM
- Firuzabadî, (1399/1979) *Kâmusu'l-Muhit*, I, 24.
- Goldziher, Ignaz, (1374/1955) *Mezahibü't-Tefsiri'l-İslâmî*, Kahire.
- İbn Ebî Davud, Ebu Bekr Abdüllah b. Ebî Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, (1939) *Kitabü'l-Mesahif*, (Thk.; Arthur Jeffery), Mısır.
- İbn Haldun, Abdurrahman b Muhammed, (1425/2004) *Mukaddime*, (Thk: Muhammed Derviş), Dimeşk, II, s. 121-122.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Kuteybe, (1393/1973) *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, (nşr. Ahmed Şakir), Kahire.
- İbn Manzur, (1374/1955) *Lisanu'l-Arab*, Beyrut. I, 128.
- İbn Mücahid, *Kitabü's-Sab'a*, (Thk: Şevkî Dayf), Kahire. Trs.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Teymiyye, (1426/2005) *Mecmu'atü'l-Fetava*, (nşr: Âmir el-Cezzar-Envar el-Bâz), XIII, 213.
- İbn Zencele, Ebî Zür'a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, (1418/1997) *Hucetü'l-Kıraat*, (Thk: Said el-Afğanî), Beyrut.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. (Trs) *en-Neşr fi Kıraati'l-Aşr*, Beyrut., I, 33.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. (1398/1977) *Müncidü'l-Mükri'in ve Mürşidü't-Talibin*, (Tahk.: Abdü'l-Hayy Feremâvî), Mısır.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, (1415/1994) *el-Muhteseb fi Tebyini Vücuhi Şevâzî'l-Kur'ân ve'l-İdahi anha*, (nşr: Ali Necdî Nâsif-Abdülfehtah İsmail Şelebî, Kahire, I, 296.
- İbn Esir, İzzuddin. (trs) *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, (Ali Muhammed el-Mu'avvid ve Diğerleri), Beyrut, I, 193.
- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali. (1987) *Subhu'l-A'sa fi Sinaeti'l-İnşa*, (nşr.: M. Hüseyin Şemsuddin); Beyrut, III, 149.
- Karaçam, İ. (1996) *Kıraât İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, İstanbul: Marmara Ün. İlahiyat Fak Vakfi Yayınlar.

- Maşalı, M. E. (2016) *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Ankara, OTTO.
- Müslim, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, (1415/1994) *Sahih Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, (Thk: 'İsamu's-Sababîfî ve'l-Aharin), Kahire, I, 562.
- Paçacı, M. "Fazlur Rahman ve Orientalizm", *İstanbul BKKİDB Yay.*, 22-23 Şubat 1997.
- es-Salih, Subhi. (1977) *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Mebahis), Beyrut.
- es-Sibâî, Mustafa. (trs) *el-İstişrak ve'l-Müsteşrikûn (Ma lehüm ve Ma 'Aleyhim)*, Mektebetü'l-İslâm.
- es-Suyûtî, Celeleddin. (1370/1951) *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (el-İtkân.), Mısır, I.
- Şimşek, M. S. (2001) "Kıraatların Kaynağı Problemi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* (Kıraat İlmi ve Problemleri), İstanbul, s. 17-30.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, (1412/1992) *Câmi'u'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut.
- Tahhan, İsmail Ahmed. (1994) *Min Kadaya'l-Kur'ân*, Daru't-Takva, Mısır, I, 35.
- Ünal, M. (2005) *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü*, Ankara, Fecr Yay.
- Watt, M. (2006) *Kur'ân'a Giriş*, (Çeviren: Süleyman Kalkan), Ankar. Ankara Okulu.
- Zerkanî, M. (1372) *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Menâhil) Mısır, I, 54.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin. (1376 /1957) *el-Burhan fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (el-Burhân) Mısır, I, 278.
- Zirikli, Hayreddin. (1969) *el-A'lâm Kâmusu Teracimi'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'rabine ve'l-Müstaşrikîn*, Beyrut, II, 66.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 229-240
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 03.03.2018 Kabul/Accepted: 11.04.2018

İSLAM HUKUKUNUN KANUNLAŞTIRMASININ USUL VE KAİDELERİ

THE RULES AND PROCEDURES OF THE LEGALIZATION OF ISLAMIC LAW

Sadradin Qader SEDEEQ
Doktora Öğrencisi
sadradin2@gmail.com

Öz

İslam hukuku bütün zaman ve mekânlara uygundur ve uygun olmaya da devam etmektedir. İslam hukuku bünyesinde geniş ve esnek faktörleri barındırmaktadır. Bu durum İslam hukukunu bütün zaman ve mekânlara uygun hale getirmektedir. Bu faktörlerden bir tanesi de müctehid fakihlerin zannî delillere dayanarak ortaya koydukları hükümlerdeki ihtilaflardır. Bu asır, İslam hukukunun hayatın her alanına hâkim olması açısından, asrın ihtiyaçlarını ve hukuk sisteminin taleplerini karşılayabilmesi için geniş bir kanunlaştırma hareketine tanık olmuştur. Aslında kanunlaştırmaya duyulan zaruri durum da böyle bir hareketliliği zorunlu kılmaktadır. Biz de şer'î hükümlerin kanunlaştırılmasının gerekliliğini ortaya koymak için bu çalışmayı ele aldık. Bu bağlamda fıkıh mezhepleri arasındaki en kolay ve en uygun fetvaları kanunlaştırmanın en önemli ve faydalı kural ve kaidelerini zikredeceğiz. Bununla birlikte araştırmada kanunlaştırma hareketinin tarihinden söz edeceğiz. İslam ülkelerinde İslam hukuku alanında yapılan kanunlaştırma hareketini ve bunun neticesinde meydana getirilen kanunları ortaya koyacağız. Öte yandan İslam hukukunun kanunlaştırma yönünde olumlu ve olumsuz görüş beyan eden İslam hukukçuların görüş ve gerekçelerini irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kanunlaştırma, Kurallar, Usuller, Hüküm.

Abstract

Islamic law is suitable for all time and places and continues to be suitable. Islamic law contains large and flexible factors within its own structure. This situation makes Islamic law suitable for all time and places. One of these factors is the controversy of the provisions of the interpreter of Islamic law, based on the alleged evidence. This century has witnessed, in order to Islamic law dominates every aspect of life, a wide law-making in order to meet the needs of the century and the demands of the legal system. In fact, the necessity for the enactment makes such mobility compulsory. We have dealt with this study in order to reveal the necessity of the legalization of Sharia provisions. In this context, we will mention the most important and useful rules and the easiest and most appropriate legalising fatwa among the sects of fiqh. However, we will talk about the history of legalising in the research. We will introduce the legalising movement in Islamic law in the Islamic countries and consequently the emerging laws. On the other hand, we will try to examine the views of Islamic jurists who expressed positive and negative opinions about the legalization of Islamic law.

Keywords: Islamic Law, Legalising, Rules, Procedures, Provision

المقدمة

الحمد لله كما ينبغي لجلال وجهه وعظيم سلطانه، والصلاة والسلام على سيدنا محمد النبي الأمي، وعلى آله وأزواجه وذرياته وصحابه. أما بعد:

فمن مفردات الصحوة الإسلامية المباركة التي تتردها الدعوة المخلصين الأوائل من القرن الماضي المقولة المشهورة " أقيموا دولة القرآن في قلوبكم تقم لكم في أرضكم" ، بمعنى تربية النفوس وتوطينها على التعاليم القرآنية الربانية ظاهراً وباطناً والدعوة إليها وتحمل القول الثقيل لحمل الأمانة ، و إنشاء جيل قرآني فريد وفق المقاصد الشرعية ، وحتى يكون قبول الأحكام الشرعية و تطبيقها إليها أحلى و ألد من الماء البارد على الظمأ. والحقيقة أن الشرع الإسلامي ليس مجرد تاريخ أو تراث ، و إنما هو من حيث المبدأ من صلب العقيدة الإسلامية وجزء لا يتجزء منها، و واجب تطبيقه والعمل به في كل زمان و مكان، لأن من أهم ما امتازت به الشريعة الإسلامية عن غيرها من الشرائع ؛ إنها شريعة خالدة، صالحة لكل زمان و مكان بشموليتها و يسرها، وذلك بأن المسلم المثقف لا يعجزه أن يجد في الشريعة حكماً لكل جزئية أو حادثة مستجدة، يفهم ذلك من كتاب الله سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم، أو من روح الشريعة و مقاصدها. وشريعة الله تعالى مع شموليتها تراعي أحوال الناس، بحيث ترفع عنهم الحرج و الضيق، و تجعل من الإنسان المسلم أن يشعر بأنه يتحرك داخل الشريعة من العزيمة إلى الرخصة و اليسر، و يعبد الله حنيفاً مسلماً بعيداً عن الشرك و الأهواء.

ولذلك يؤكد العلماء المعاصرون ضرورة العودة إلى تطبيق الشريعة الإسلامية واستمداد القوانين منها ، حيث أن الحنين إلى تطبيق الشريعة الإسلامية في كل مجالات الحياة هو واضح الأثر لدى الأمة الإسلامية ، خاصة إبان الصحوة الإسلامية في مطلع القرن الخامس عشر الهجري ، و قد أوضحوا بعض الأحكام التي استمدده القانون المدني من الفقه ليكون عنواناً مشرقاً وبرهاناً ساطعاً على أن في شريعتنا الغراء كنوزاً خالدة لا تحتاج إلا إلى صياغة جديدة بروح العصر ومفاهيمه على منوال التقنيات الجديدة (الزحيلي، 1986م، 4/3270). وينبغي أن يكون

التقنين بصياغة جديدة بحيث يواكب العصر و يلبى حاجات المجتمع الإسلامي المعاصر, و قد يؤدي هذا إلى التلغيق و تتبع الرخص , فلا بد من إبراز الضوابط و الأصول الشرعية لاختيار الأيسر بين المذاهب. فجاءت هذه المقالة تجاوباً مع الواقع واستجابة لبيان ضوابط و أصول تقنين الفقه بالأسهل بين المذاهب للحكم، حتى لا تقع تحت طائلة التلغيق، وتشاكس الأحكام وتعارضها، والشرع الخفيف منزه عنه.

1. مفهوم الضوابط والتقنين والحكم وتاريخ نشأة التقنين

مفهوم الضوابط

قبل الخوض في الموضوع نعرض مفهوم الضابط للتعرف على حدوده، وما المقصد منه في كلا من اللغة والاصطلاح، فنقول وبالله التوفيق:

الضابط لغة: اسم فاعل من ضَبَطَ، والضبط لزوم الشيء وحبسه، وضَبَطُ الشيء حفظه بالحزم، والرجل ضابط أي حازم (ابن منظور، 1988م، 15/16).

وأما في الاصطلاح: فيمكن تعريفه بأنه حكم أغلبي يتعرف منه أحكام الجزئيات الفقهية المتعلقة بباب واحد من أبواب الفقه مباشرة، فهو يشترك - في معناه الاصطلاحي - مع القاعدة الفقهية في أن كلا منهما يجمع جزئيات متعددة يربط بينها رابط فقهي (عبد اللطيف، 2003م، 40/1).

مفهوم التقنين

التقنين في اللغة: من قنن أي: وضع القوانين، والقانون: مقياس كل شيء وطريقه، وهي كلمة رومية وقيل فارسية (مختار، 2008م، 1864/3).

والتقنين في الاصطلاح: اختلفت عبارات العلماء المعاصرين للتعبير عن معنى التقنين، والمقصد منه واحد، فعلى سبيل المثال قال محمد زكي عبد البر: "عبارة عن جمع القواعد الخاصة بفرع من فروع القانون. بعد تبويبها وترتيبها وإزالة ما قد يكون بينها من تناقض وفيها من غموض، في مدونة واحدة، ثم إصدارها في شكل قانون تفرضه الدولة، عن طريق الهيئة التي تملك سلطة التشريع فيها، بصرف النظر عما إذا كان مصدر هذه القواعد التشريع أو العرف أو العادة أو القضاء أو غير ذلك من مصادر القانون" (تقنين الفقه الإسلامي، 1986م، ص21). وتقصّد بتقنين الفقه الإسلامي هنا ب: صياغة الأحكام الشرعية على شكل مواد تشريعية لتكون دستوراً يحكم بها القاضي فيما تعرض عليه من الأحكام.

مفهوم الحكم

المقصد هنا من الحكم هو الحكم الشرعي الذي كُلف الإنسان القيام به، والحكم عند الأصوليين هو: "خطاب الله تعالى المتعلق بأفعال المكلفين طلباً أو تحييراً أو وضعاً" (زيدان، 1976م، ص23). فهذا التعريف يشير إلى أن مصدر الأحكام في الشريعة الإسلامية هو الله تعالى وحده، والحاكم (الشارع) للأحكام الشرعية من الوجوب والندب والحرمة والكراهة والإباحة والسببية والشرطية والمناعية هو الله سبحانه وتعالى، وهذا مصداق قوله تعالى: {إن الحكم إلا لله} (الأعام: 57/6). فكانت وظيفة الرسل تبليغ أحكام الله تعالى، ووظيفة المجتهدين هي التعرف

على هذه الأحكام والكشف عنها بواسطة استنباطها عن طريق المناهج والقواعد التي وضعها علم الأصول وهي قواعد تفسير النصوص الشرعية، والتي أجمع الفقهاء على الأخذ بها.

تاريخ نشأة التقنين

اختلف الباحثون في علم التقنين على زمن نشأة تكوين هذه الفكرة، فيرى البعض أن أول محاولة بدأ عندما قام عبد الله بن المقفع، بإقناع أبي جعفر المنصور بالتقنين في عهد العباسي في رسالة سماها "رسالة الصحابة" فقد اقترح على الخليفة جمع الأحكام الشرعية، وإلزامه القضاة بالحكم بها، وذلك في القرن الثاني الهجري، بحيث يؤخذ الحكم من الكتاب والسنة، وعند عدم وجود نص فيحكم ما يقتضيه العدل ومصلحة الأمة، وكان سبب اقتراحه هذا هو ما رآه من اختلاف في الآراء وتباين بينها في حكم المسألة الواحدة (مذكور، 1996م، ص106، 107).

وهناك من يرجعها إلى محالة الخليفة أبي جعفر المنصور ومن بعده المهدي، وذلك عندما إلتقى المنصور بالإمام مالك رحمه الله وذلك بعد عودته من الحج يقول مالك: "لما حج المنصور دعاني، فدخلت عليه، فحادثته وسألني فأجيبته، فقال: عزمت أن أمر بكتيبك هذه . موطأ . فتنسخ نسخاً، ثم أبعث إلى كل مصر من أمصار المسلمين بنسخة وأمرهم أن يعملوا بما فيها، ويدعوا ما سوى ذلك من العلم المحدث، فإني رأيت أصل العلم رواية أهل المدينة وعلمهم، قلت: يا أمير المؤمنين، لا تفعل، فإن الناس قد سبقت إليهم أقاويل، وسمعوا أحاديث، ورووا روايات، وأخذ كل قوم بما سيق إليهم، وعملوا به ودانوا به، من اختلاف أصحاب رسول الله وغيرهم، وإن ردهم عما اعتقدوه شديد، فدع الناس وما هم عليه، وما اختار أهل كل بلد لأنفسهم، فقال: لعمرى، لو طاوعتني لأمرت بذلك" (الذهبي، 1985م، 78/79، 8). وقال أيضاً: "قال لي المهدي: ضع يا أبا عبد الله كتاباً أحمل الأمة عليه. فقلت: يا أمير المؤمنين، أما هذا الصقع . وأشرت إلى المغرب . فقد كُفيت، وأما الشام، ففهم من قد علمت . يعني الأوزاعي . وأما العراق، فهم أهل العراق" (الذهبي، 1985م، 78/8).

وظهرت أيضاً محاولات لتقنين الفقه الإسلامي وذلك في القرن الحادي عشر عندما أمر محمد عالمكبير أحد ملوك الهند، علمائها برياسة الشيخ النظام لوضع كتاباً جامعاً لظاهر روايات المتفق عليها في المذهب الحنفي، فجمعوا مؤلفاً معروفاً باسم الفتاوى الهندية (مذكور، 1996م، 108).

وبعدها ظهرت على أرض الواقع في عهد الدولة العثمانية مجلة الأحكام العدلية التي تضمنت جملة من أحكام: البيوع، والدعاوى، والقضاء، واحتوت على 1851 مادة مستمدة غالبها من الفقه الحنفي، وصدرت في عام 1869م، وطبقت مواد هذه المجلة في أغلب البلاد العربية والإسلامية إلى أوسط القرن العشرين (اللهو، حركة تقنين الفقه الإسلامي، ص3، 4).

وفي مصر عام 1334هـ اتجهت الحكومة المصرية إلى وضع قانون للزواج والطلاق، ثم إنهم أصدروا قوانين الأحوال الشخصية المستمدة من المذاهب الفقهية الأربعة، وفي عام 1365هـ أصدروا قانوناً لتعديل بعض أحكام الوقف، وفي عام 1371م أصدروا قانوناً بإلغاء الوقف الأهلي... إلخ، ثم تبعتها جميع الدول العربية (الشثري، 2007م، ص20، 21).

2. أقوال العلماء في حكم التقنين

يمكن إرجاع تأصيل مسألة التقنين إلى حكم مسألة تكلم الفقهاء فيها وبينوها، إلا وهي مسألة حكم إلزام القاضي من قبل الإمام بقول مذهب واحد يحكم به بين الخصوم وإن خالف اجتهاده، اختلف الفقهاء في هذه المسألة، حيث ذهب جماعة من الفقهاء المتقدمين إلى جواز أن يقوم ولي الأمر بإلزام القضاة وغيرهم بالحكم بمذهب معين، ويصح اشتراط ولي الأمر على القاضي أن يقضي بهذا المذهب، وهذا ما ذهب إليه الحنفية وهو قول عند المالكية، وبه قال السبكي وغيره من الشافعية (ابن عابدين، 1386هـ، 181/14) (السيوطي، 1403هـ، ص82) (الحجوي، بدون ت، ص76).

وذهب فريق آخر من الفقهاء إلى عدم جواز إلزام القاضي بالحكم بمذهب معين أو اشتراطه على القاضي، بل حتى لو إن الإمام اشتراط عليه ذلك فالقاضي غير ملزم به، وهو قول عند المالكية والراجح عند الشافعية وبه قال الحنابلة (الخطاب، 1992هـ، 93/9، 98) (الشيرازي، 1343هـ، 291/2) (ابن قدامة، 1986م، 91/14).

لاختلاف العلماء في الحكم السابق اختلف العلماء المعاصرون في حكم تقنين الأحكام الفقهية، وانقسموا بسبب ذلك إلى فريقين: فقد ذهب فريق كبير من الفقهاء المعاصرين إلى جواز تقنين أحكام الشريعة الإسلامية، ومنهم الإمام محمد عبده، والشيخ محمد رشيد رضا، والشيخ أحمد شاكر، والشيخ محمد أبو زهرة، والشيخ علي طنطاوي، والشيخ علي الخفيف، والشيخ حسن مخلوف، والشيخ مصطفى الزقاة، والدكتور الشيخ يوسف القرضاوي، والدكتور وهبة الزحيلي، والدكتور زكريا البري، والدكتور محمد فتحي الدريني، والشيخ محمد المرمر، والشيخ أحمد فهمي أبو سنه، والدكتور موسى عبد العزيز موسى، والدكتور محمد سلام مذكور، والشيخ محمد عبد العزيز حفيظ، كما ذهب إلى هذا المذهب بعض علماء السعودية، ومنهم: الشيخ صالح بن غصون، والشيخ عبدالعزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، والدكتور عبد الرحمن القاسم، والشيخ محمد بن جبير، والشيخ عبد الحميد بن حسن، والشيخ عبد الله حياط، والشيخ عبد الله بن منيع، والشيخ راشد بن خنين، والدكتور صالح بن عبد الله بن حميد (الجرعي، تقنين الأحكام الشرعية، ص11) (المهدي، 2006م، 81/1) هذا ولا يتسع المجال لحصر جميع الفقهاء المعاصرين الذين ذهبوا إلى جواز التقنين لكثرتهم.

بينما ذهب فريق ثاني بناء على رأي الفقهاء الذين قالوا بمنع إلزام القاضي أن يقضي بخلاف ما يرى، فمن هؤلاء المعاصرين الذين يرون عدم جواز تقنين الأحكام الفقهية منهم بعض علماء السعودية كالشيخ محمد بن إبراهيم آل الشيخ، والشيخ عبد العزيز الشترتي، والشيخ عبد اللطيف بن إبراهيم، والشيخ عمر بن حسن، والشيخ عبد العزيز بن باز، والشيخ عبد الله بن عبد الرحمن البسام، والشيخ عبد الله بن حميد، والشيخ عبد الله بن عقيل، والشيخ عبد العزيز بن رشيد، والشيخ عبد اللطيف بن محمد، والشيخ محمد بن عودة، والشيخ محمد بن مهيزع، والشيخ عبد الرحمن الشترتي، وقد أصدر هؤلاء بياناً في هذا الشأن (الشترتي، 1428هـ، ص20)، ويذهب إلى هذا المذهب أيضاً الشيخ محمد الأمين الشنقيطي، والشيخ عبد الرزاق عفيفي، والشيخ عبد العزيز بن صالح، والشيخ محمد الحركان، والشيخ سليمان العبيد، والشيخ عبد الله بن عبد الرحمن الغديان، والشيخ صالح بن فوزان الفوزان، والشيخ بكر بن عبد الله أبو زيد، والشيخ عبد الرحمن بن عبد الله العجلان، والشيخ عبد الله بن عبد الرحمن الجبرين، والشيخ عبد الله بن محمد الغنيمان، والشيخ عبد العزيز عبد الله الراجحي، وغيرهم (الشترتي، 1428هـ، ص31).

أما أدلة كل فريق لما ذهب إليه فقد طال النقاش واحتدم النزاع، فنكتفي هنا بالإشارة إلى هناك رأيين مختلفين، أحدهما يرى جواز أو ضرورة تقنين الفقه الإسلامي، وآخر يرى عدم الجواز، حتى لا نطيل فيما لسنا بصدد، ولكي لا يخرجنا مما نحن فيه، ونذكر أهم مرجحات أو أسباب التي ذكرها الفقهاء المعاصرون في ضرورة التقنين، نعقبه بعد ذلك بالأصول والقواعد المفيدة للتقنين والفتوى بالأصلح والأسهل بين المذاهب، الذي هو لب هذه الدراسة، وبالله المستعان.

3. ضرورة التقنين للأحكام

نرى أن القول بجواز التقنين جدير بالترجيح للأسباب الآتية:

- قوة الأدلة أصحاب هذا الرأي، وسلامتها وقلة الاعتراضات عليها، والواقع المعاصر المؤيد للتقنين الذي تكاثرت مستجداته وتشابكت وتعقدت علاقاته، حتى أصبح العالم كقربة واحدة في علاقاتها واتصالاتها، وهذا القول يلائم صلاحية الشريعة الإسلامية لكل زمان ومكان (الزحيلي، 1987م، ص12).
- الأدلة التي استند إليها المحرمون للتقنين هي نصوص عامة لا تتصل مباشرة بموضع النزاع، كما أن الاستدلال بما لم يسلم من الاعتراض (الزحيلي، 1987م، ص12).
- جرى العمل بالفقه المقنن وذلك عندما طبق الدولة العثمانية الأحكام المعاملات المالية بناء على الفقه الحنفي في أمور الدولة والأحكام القضائية وظلت تطبق حتى وقت قريب في بعض البلاد العربية.
- قننت كثير من الدول أحكام فقهية كثيرة كما في مصر حيث صدرت لائحة في المحاكم الشرعية للأحوال الشخصية، وكذا الوقف والميراث والولاية على المال، والأزهر قنن كثير من العقود في المذاهب الأربعة، كل مذهب على حدة، وفي سوريا وتونس والمغرب قننت أحكام الأحوال الشخصية، وفي الأردن أخذ القانون المدني من الفقه الإسلامي، وفي السعودية هناك مجلة الأحكام الشرعية وفق لمذهب أحمد بن حنبل (عبد البر، 1986م، 61، 62).
- التقنين وسيلة من وسائل الوحدة بين المسلمين ومظهر من مظاهرها، حيث ستكون الأقضية والأحكام والمعاملات والتصرفات واحدة بين مختلف المسلمين في نطاق الدولة الإسلامية الواحدة، كما أن تقنين أحكام الفقه الإسلامي سيكون بإذن الله الطريق الأقرب إلى الوحدة بين الدول الإسلامية (الزحيلي، 1987م، ص12).
- تدعو المصلحة الشرعية إلى تقنين الأحكام الفقهية ليحكم بها القضاة، إذ قل الوازع الديني، وكذا العلم بالفقه الإسلامي وأحكامه، فما كاد يعرف القاضي في هذا العصر إلا اليسير من الأحكام الشرعية، فلتنطبق الشريعة الإسلامية كانت المصلحة داعية إلى تقنين الفقه الإسلامي.
- عدم وجود توفّر شروط الاجتهاد في القضاء في هذا العصر، ونظراً إلى إلزام القاضي أن يحكم بالنصوص القانونية، وعدم أحقيته في الخروج منها، فمن الأفضل أن يوجد تقنين شرعي موحد (عثمان، 1994م، 196/1).

- إن تقنين الأحكام الفقهية في المجالس التشريعية من قبل علماء متخصصين هي ضرورة عصرية حتى تكون هناك قواعد عامة ملزمة تحكم سلوك الأفراد في شتى مناحي الحياة (المهدي، 2006م، 81/1).
 - التقنين وسيلة من وسائل التقريب بين المذاهب الفقهية، فعند التقنين يقوم العلماء باختيار القول الراجح الذي يستند إلى الدليل الشرعي القوي بعد الدراسة والتمحيص لأقوال المذاهب كافة، واتفق العلماء في هيئة التقنين على هذا الاختيار، وبعدها يتم إثباته كنص من نصوص التقنين الواجبة التطبيق على المسلمين عامة في الدولة الإسلامية بصرف النظر عن مذاهبهم أو مشاربهم الفقهية، وهذا بدوره يؤدي إلى تقوية وتمتين الجبهة الداخلية للدول الإسلامية، وتحصينها من الخلافات المذهبية العميقة التي تكون باعثاً للصراعات الدموية كما يحدث في بعض الدول الإسلامية (الزحيلي، 1987م، ص12).
 - التقنين هي الوسيلة العصرية لتطبيق القوانين، وعدم اتباع هذه الوسيلة يفتح السبيل أمام التقنيات الأجنبية للدخول في البلاد الإسلامية التي مازالت تحكم بالشرعية الإسلامية (عبد البر، 1986م، ص62)
 - تقنين أحكام الشريعة الإسلامية يحقق الانسجام بين عقيدة المسلم وسلوكه، فتقنين أحكام الشريعة الإسلامية في مختلف نواحي الحياة المعاصرة يجعل المسلم يلتزم في سلوكه ومعاملاته وتصرفاته بأحكام الشريعة طواعية أو جبراً، وذلك ينسجم مع عقيدة المسلم ومع نظرتة إلى الإسلام كونه عقيدة وشرعية (الزحيلي، 1987م، ص12).
4. الأصول والقواعد المفيدة للتقنين والفتوى بالأصلح والأسهل بين المذاهب
- نحن مكلفون بالجمع عليه وأما المختلف فيه بين الأصحاب أو الأئمة كأنه لم يكن. يعني يجوز لنا العمل بأي قول شئنا، وهذا مأخوذ من قول الزركشي: "تسوية الذهاب إلى كل واحد من الأقوال المختلف فيها" (الزركشي، 1994م، 527/6).
 - إذا تعارضت أقوال الأصحاب واختلفت نترك الكل ونرجع إلى النص ونعمل لمطلق النص، كاختلافهم في بيان تحديد السفر للقصر، فنترك الأقوال المختلفة، ونرجع إلى النص فنقصر في مطلق السفر (الباليساني، 1997م، 35).
 - الإخلاص للشرعية والحفاظ على أحكامها وخلودها وبقائها عقيدة كل مسلم (الزحيلي، 1986م، 89/1).
 - يجوز للمجتهد أن يعمل بخلاف مذهبه تقليداً لإمام آخر (الباليساني، 1997م، 38)، والمثال على ذلك فعل الشافعي رحمه الله حينما كان جالساً مع طلابه وأكلوا الباقلاء، وكان مذهبه حينئذ أن الوضوء ينتقض بأكل ما مسته النار، فأذن المؤذن، فقال فلنذهب لنصل على مذهب الأحناف، فذهبوا وصلوا دون تجديد الوضوء.
 - لا يجوز للمفتي أن يفني بوقوع الطلاق إلا إذا كان واقعاً على جميع المذاهب، وذلك لأن الذي يفني بالوقوع يقوم بأمرين يجرهما على زوجها ويحللها لغيره، والذي يفني بعدم الوقوع يقوم بأمر واحد وهو أنه يحللها لزوجها، والأصل بقاء العصمة وعدم الوقوع (الباليساني، 1997م، 35).

- مرتكب المختلف فيه غير آثم، ولا ينكر على أحد عمل عملاً ما لم يكن مخالفاً للمجمع عليه (المدرس، 2001م، 150-152)، ويؤيد ذلك ما قاله ابن القيم الجوزي رحمه الله: "وأما إذا لم يكن في المسألة سنة ولا إجماع وللإجتهاد فيها مساع لم تنكر على من عمل بما مجتهداً أو مقلداً" (الجوزية، 1991م، 224/3).
- المجمع عليه يجب التمسك به إذا لم يكن لمصلحة وتبدلت تلك المصلحة. يعني إذا تبدلت تلك المصلحة التي بني المجمع عليه فلا يجب التمسك به حينئذ، لأن الإجماع حينئذ يفقد قوة الأخذ به على وجه الإيجاب.
- ما اختلف فيه بين الأصحاب أو التابعين أو الأئمة المجتهدين على المفتي أن يفتي بقول من أجاز وأحل لا بقول من منع وحرم (الباليساني، 1997م، 36). وهذا كان منهج السلف من الصحابة والتابعين، وهناك من الآثار التي تؤكد استدلال الصحابة على أن التخفيف والتيسير هو روح هذه الشريعة، والورع والاحتياط والخروج من الخلاف هو الأفضل. في حق المستفتي ولا يلزمون بذلك. عدم تتبع الرخص وعدم التلفيق أفضل (الباليساني، 1997م، 38-40).
- إذا دعت المصلحة أو الحاجة أو المشقة إلى تتبع الرخص والتلفيق فلا بأس بهما (الباليساني، 1997م، 40، 41). وأن مسألة تتبع الرخص والتلفيق من الجواز وعدمه لم تحدث إلا في القرن السابع الهجري، وقبل ذلك لم يكن لهما بحث ولا ذكر بين العلماء. وأن المانع من تتبع الرخص يجوزونه للمصلحة والضرورة، كالشافعي الذي له وسوسة في قراءة الفاتحة فيترك قراءة الفاتحة وراء الإمام تقليداً للحنفي (الباليساني، 1997م، 51، 50).
- أن تكون هناك ضرورة أو حاجة للأخذ بالأيسر (الزحيلي، 1986م، 126/1).
- من جعل المصيب من بين المجتهدين واحداً بنى اعتقاده على " أن حكم الله في الأشياء واحد" ومن جعل كل مجتهد مصيباً بنى اعتقاده على " أن حكم الله في كل شيء هو ما أدى إليه اجتهاد المجتهد" (الباليساني، 1997م، 46).
- الدليل على الفسق أو الأثم أو عدم الجواز لكل من التقليد أو تتبع الرخص أو التلفيق هو من الكتاب والسنة فقط لا من قول العلماء، لأن قول العالم لا يحتج به على الفسق أو الأثم أو عدم الجواز (الباليساني، 1997م، 37).
- أن يتقيد الأخذ بالأيسر بمبدأ الترجيح (الزحيلي، 1986م، 128/1).
- كل أقوال المجتهدين ظنيات لا يقين فيها إلا المجمع عليه والذي فيه نص قاطع لا يحتمل التأويل.
- ما يؤخذ من القاعدة: رد الشبهة التي تورد على التنقل بين المذاهب بما ورد في حديث " أن الحلال بين والحرام بين، وبينهما أمور مشتبهات، فمن حام حول الحمى يوشك أن يقع فيه" وحديث " دع ما يريبك إلى ما لا يريبك" فمن فائدة القاعدة أنه ليس قول المجتهد الذي انتقل منه هو بين ولا ريب فيه، والذي انتقل إليه مشتهبه وفيه ريب. الاحتياط: هو الخروج عن الخلاف بالعمل بما اتفق عليه كل العلماء. والاحتياط ليس بواجب ليأثم أو يفسق المرء بتركه أو لا يباح ولا يجوز له خلافه. و الأحوط هو عدم تتبع الرخص وعدم التلفيق إلا الحاجة وذلك الخلاف (الباليساني، 1997م، 48، 55).

- مبدأ دفع الحرج أو خاصية اليسر والسماحة التي قامت عليها الشريعة من أبرز مقومات شرع الله الخالد (الزحيلي، 1986م، 90/1).
- التبع للرخص مهما كثر فالمسألة تبقى مكلفاً بها في الجملة. يؤخذ منها: أنه لا تنحل ريقة التكليف بتبع الرخص، مثلاً: أنه مهما تتبع المتوضىء الرخص في كيفية الوضوء أو في نقضه فإنه يبقى الوضوء في الجملة بما هو مجمع عليه، ولا ينتفي الوضوء الواجب إجماعاً، ولا ينعدم التكليف إذ يبقى نقضه للخارج من السبيلين المجمع عليه (الباليساني، 1997م، 48،49).
- إن الاجتهاد الملقق جائز. بُنى هذه القاعدة على قاعدة أخرى مفترضة وهي: إذا قام مجتهد بوضع مذهب جديد، واتبع الدليل، وظهر له بالأخير أن الصواب في أمور الوضوء مثلاً هو ما سهل، فلا يجوز القول بطلان تلك المذهب (الباليساني، 1997م، 49).
- أن التقليد الملقق جائز كما إن الاجتهاد الملقق جائز، وحكم المقلد حكم المجتهد لأن دليله قول المجتهد أيا كان فقط. فتعريف المقلد: هو الذي يعرف أقوال الأئمة وخلافاتهم والأخف من أقوالهم والأثقل كعلماء زماننا هذا والذين لم يبلغوا درجة الاجتهاد في كل الزمان. وأما العامي: هو الذي لا يعرف شيئاً من ذلك فيتوضىء ثم يلمس، فيلقي أحد العلماء فيفتيه بأن اللمس لا ينقض لأنه حنفي، ثم يسيل منه الدم فيلقي آخر فيقول له أن الدم لا ينقض لأنه شافعي. "فهؤلاء كعوامنا اليوم لا حرج عليهم البتة" التلقيق جائز إلا إذا أدى ذلك إلى أن لا يقول بهذا العمل أحد من العلماء المجتهدين فحينئذ يكون حراماً باطلاً إلا إذا كان الملقق مجتهداً فأدى اجتهاده إلى خلاف الكل فحينئذ يجوز (الباليساني، 1997م، 49-56).
- إن المجمع عليه في المسائل الفرعية لا يجوز الخروج عنه أبداً وأما المختلف فيه فالمقلد له أن يقلد من شاء من العلماء في الفروع (الباليساني، 1997م، 56).
- ألا يؤدي الأخذ باليسر إلى التلقيق الممنوع (الزحيلي، 1986م، 124/1).
- أن المجمع عليه في المسائل الاعتقادية يكون الخروج عنها كفرًا، وأما المختلف فيها فالمرء مخير بأي رأي أخذ. والمثال على ذلك: ثبوت صفات المعاني السبعة لله تعالى منصوص ومجمع عليها، فمن انكر واحدة منها بأن قال ليس لله علم أو ليس له قدرة مثلاً فقد كفر، وأما كون هذه الصفات عين الذات أو غيرها أو لا هي ولا غيرها فمختلف فيه، فلا قدح في أن تأخذ في أي رأي شئت، فإنها نظريات واجتهادات للمصيب أجران وللمخطيء أجر واحد... وهكذا كل مسألة مختلف فيها بين العلماء والمسلمين فإن كلا منهم أراد تنزيه الله تعالى حسب رأيه (الباليساني، 1997م، 57).
- يقبل الله تعالى تفسير كل مجتهد حسب رأيه، ويشبهه أجرًا إن أخطأ وأجرين إن أصاب رحمة منه سبحانه بحذه الأمة. ويترتب عليها جواز تقليد أي مجتهد كان. وقد اختلف العلماء في هذه المسألة فذهب البعض إلى أن حكم الله ما أدى إليه اجتهاد المجتهد (الزحيلي، 1986م، 136/1)، وذهب آخرون إلى أن حكم الله في كل شيء واحد في الحقيقة ولكن من حيث القبول فحكم الله ما أدى إليه اجتهاد المجتهد، فإن أصاب المجتهد حكم الله الحقيقي فله أجران وإن أخطأ فله اجر واحد (الزحيلي، 1986م، 136/1) (الباليساني، 1997م، 60،61). إن ما يقوي المسلمين من الأموال وغيرها

على الكافرين ولا يجرمهم من الحياة يؤدي إلى التيسير والقول بالأسهل، بمعنى "المصلحة تجلب التيسير" أو يفهم منها أن تقول "إن مصالح المسلمين معتبرة" (الباليساني، 1997م، 37).
 - ألا يترتب على الأخذ بالأيسر معارضة مصادر الشريعة القطعية، أو أصولها ومبادئها العامة (الزحيلي، 1986م، 121/1).

تنبيه هام: إن القواعد والضوابط التي ذكرناها مسبقاً كلها إنما هي في الأمور الفردية، والتي لا يقع فيها الترافع إلى الحكام، كالعبادات والمعتقدات والحلال والحرام من المأكولات والمشروبات والملبوسات والأقوال والأفعال. وأما الأمور الاجتماعية والتي يجري فيها الترافع إلى الحكام فيجب أن تضع الدولة لجنة من الفقهاء المتبحرين؛ فينظروا في كل مسألة، ويحيطوا بما ورد فيها من آراء الصحابة والتابعين والأئمة المجتهدين في الدين، فيأخذوا بالقول الأصلح للمجتمع، فينظموا دستوراً يوزع على الحكام، وتقرر الدولة الحكم به فحينئذ لا تكون الفوضى في الحكم ويرتفع الخلاف، لأنه من القواعد المقررة في الأصول أن حكم الحاكم يرفع الخلاف (الباليساني، 1997م، 58، 59).

5. الخاتمة

. ضرورة العودة إلى تطبيق الشريعة الإسلامية واستمداد القوانين منها من خلال التقنين.
 . هناك تجارب متفاوتة ومختلفة للدول الإسلامية في التقنين مع مساهمة بعض العلماء في العملية .
 . ذهب بعض العلماء إلى جواز التقنين ، و ذهب آخرون إلى عدم الجواز و نحن نرى الجواز بالضوابط .
 . هناك ضوابط وقواعد ذكرناها للأخذ بالأسهل والأصلح بين المذاهب للتقنين منها : أن يتقيد الأخذ بالأيسر بمبدأ الترجيح ، و كل أقوال المجتهدين ظنيات لا يقين فيها إلا المجمع عليه والذي فيه نص قاطع لا يحتمل التأويل .
 . ينبغي على الدول الإسلامية أن تضعوا لجنة من الفقهاء المتبحرين؛ فينظروا في كل مسألة، ويحيطوا بما ورد فيها من آراء الصحابة والتابعين والأئمة المجتهدين في الدين، فيأخذوا بالقول الأصلح للمجتمع، فينظموا دستوراً يوزع على الحكام، وتقرر الدولة الحكم به فحينئذ لا تكون الفوضى في الحكم ويرتفع الخلاف، لأنه من القواعد المقررة في الأصول أن حكم الحاكم يرفع الخلاف .

Kaynakça

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz (ö. 1252). *Reddu'l-Muhtâr 'ala'd-Durri'l-Muhtâr şerhi Tenvîri'l-Ebsâr*. Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah (ö. 630). *el-Muğnî*, thk. Abdullah et-Türkî ve Abdulfettah el-Hulû, Dâru Hicr, Kahire.
- İbn Manzûr, Cemaluddin (ö. 1414). *Lisânu'l-Arab*. 3. Baskı, Dâru Sadır, Beyrut.
- Ebû Zeyd, Bekir b. Abdullah (ö. 1982). *et-Taknîn ve'l-ilzâm*, Dâru'l-Hilâl, Riyad.
- Bâlisânî, Muhammed Taha (ö. 1997). *Hâzâ re'yi ve hâzâ mezhebi*. Vizâretu's-Sekafe, Irak.
- Bisâm, Abdullah b. Abdurrahman (ö. 1379). *Taknînu'ş-Şeri'ati'l-İslamî*. Dâru's-Sekafe, Mekke.
- Cer'î, Abdurrahman b. Ahmed, Taknînu'l-Ahkami'ş-Şeriyye, *el-İslam el-yevm*, net. [Http://www.İslam](http://www.İslam).
- İbn Kayyim el-Cevziye, Şemsuddin Ebu Abdurrahman (ö. 1388). *İlamu'l-muvakkûin an Rabbi'l-Âlemin*. thk. Abdurrauf Said, Mısır.
- Hacvî, Muhammed b. Hasen. *el-Fıkru's-Sami fi Tarihi'l-fıkhu'l-İslamî*, Daru't-Turas, Kahire.
- Hattab, Ebu Abdullah Muhammed. *Mevâhibu'l-Celil Şerhu Muhatasarı Seyyidi Halil*. Daru'l-Fıkır, Beyrut.
- Zehebî, Şemsuddin. *Siyeru Alami Nübela*, 3. Baskı, thk. Şuayb el-Ernevut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut.
- Zuhaylî, Vehbe Mustafa. *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, Daru'l-Fıkır, Dimaşk.
- Abdulkerim Zeydan. *el-Veciz fi usuli'l-fıkıh*. Müessesetu Kurtuba, Bağdat.
- Suyuti, Celaluddin Abdurrahman. *el-Eşbah ve'n-nezair*, Daru'l-kütübi'ilmiiye, Beyrut.
- Zerkeşi, Bedruddin. *el-Bahru'l-Muhit*, Daru'l-kütebi, Mısır.
- Şirazi, Ebu İshak İbrahim. *el-Muhazzeb*. Mutbaatu Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır.
- Feyyummi. *el-Misbahu'l-Münir*. Mektebetu Lübnan, Beyrut.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 241-270
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.03.2018 Kabul/Accepted: 22.04.2018

YÖRESEL EL SANATLARINDA VAN HALISI

THE CARPET OF VAN IN LOCAL HANDICATORS

Dr. Öğrt. Üyesi Münevver ÜNSAL MERCAN
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Meslek Yüksek Okulu
Geleneksel El Sanatları Bölümü
munevverunsal@mynet.com

Öz

Türk tarihiyle paralel bir gelişme seyri içerisinde bulunan halı sanatımız, tamamen milli değerlerimiz arasında bulunan en önemli unsurların ilk sıralarında yer alır. Bütünüyle bize ait olan ve yaşadığımız her coğrafyada en otantik örnekleriyle bizi ifade eden bu dokuma türü tarihin her döneminde milletimizin fertleri tarafından ortak motiflerin ekseriyetinin kullanılmasıyla, farklı bölgelerde ve değişik zamanlarda Türk Kültür Birliği ve devamlılığı bakımından çarpıcı örnekler sunmaktadır.

Yüzeiy farklı renklerde motiflerle ve bu motiflerin oluşturduğu desenlerle süslü havlı dokumaya halı adı verilir. Doğu memleketlerinde bunlara ‘kalı’ da denir. ‘Kalın çeyiz’ veya kalınlığı çeyiz eşyası anlamına gelir. Bir kızın evinde ömrü boyunca kalabilecek çeyiz eşyasının başında, Türklerin milli sanat eseri olan halı gelir. Bundan dolayı kelimenin ‘kalıng, kalın, kalı’ kelimesinden geldiği tahmin edilir. Van’da da halıya ‘halıçe’ adı verilmektedir.

Bölgenin iklim şartları, yöre insanının hayvancılıkla uğraşması uzun süren kış ayları sebebiyle halk dokumacılığa önem vermiştir. Bu dokumalar ticari amaçtan çok ihtiyacı karşılama amaçlıdır. Taban halısı, kenarlık halı, divan halısı olarak dokunduğu gibi namazlık heybe, beşik, hatta kapı perdesi olarak da dokunmuştur. Bu dokumalarda kullanılan dokuma ipliği saf yündür. Van Halı Motifleri, Anadolu’da dokunan halı motiflerinden farklı değildir.

Anahtar Kelimeler. Çevre, İnsan, Dokuma, Halı, Motif

Abstract

Adevelopment parallel to Turkish history, our carpet art, which is in motion, takes place in the first places of the most important elements among our national values. This type of weaving, which expresses us with the most authentic examples belonging to us and living in all geographical regions we live in, presents striking examples in terms of Turkish Culture Union and continuity in different regions and at different times with the use of common motifs by the members of our nationality in every period of history.

The surface is called carpet in different colors with motifs and pile fabrics adorned with patterns created by these motifs. In eastern countries it is called 'kali', which means 'thick dowry' or thick dowry. At the beginning of a dowry ashtray that will stay throughout the life of a girl's house, the carpet, which is the national artwork of the Turks. It is therefore estimated that the balm came from the word 'thick, thick. In Van, the carpet is called the 'estuary'.

The climatic conditions of the region gave importance to people weaving because of the long winter months when the people of the region are dealing with animal husbandry. These documents are intended to meet the needs more than commercial purposes. The floor carpet, the carpet of the border, the carpet of the divan, as well as prayer saddlebag, cradle, even the door curtain touch. The woven yarn used in these fabrics is pure wool. Van Carpet Motifs are not different from carpet motifs woven in Anatolia.

Keywords. Environment, Human, Weaving, Carpet, Motif

Giriş

İnsanoğlunun var olduğu tarihten günümüze kadar uygarlık, el sanatlarıyla iç içe yaşamıştır ve yaşamaktadır. Genel olarak insan beslenme, barınma, giyinme, süslenme, evlenme gibi ihtiyaçlarını karşılarken hep el kültürünü de birlikte taşımıştır, Maddi kültür varlığımızın en değerli belgeleri olarak da kabul edilen el sanatlarının, tarihsel süreç içinde, ihtiyaca binaen değişip geliştiği görölmektedir. Bir sanat dalı ve esas olarak bir ihtiyacı karşılama yöntemi olarak; günümüzde de, bir meslek dalı olarak varlığını sürdürse de, çoğunlukla bir hobi niteliğini almış durumdadır (Tunceli El Sanatları, 2002: 9).

El dokusu halıcılığın, ilk kez nerede ve hangi millet tarafından dokunduğu konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu konudaki genel düşünce, halıcılığın göçebe kavimler tarafından geliştirildiği yönündedir. Asya'yı kuşatan, dağlık ve yüksek yaylaların bulunduğu 30 ile 45 kuzey enlem dereceleri arasındaki bölge, halının vatani olarak kabul edilmektedir. Bölgede yaşayan göçebe topluluklar, sert iklim şartlarından korunmak amacıyla yetiştirdikleri koyunların yünlerini kullanarak yaygı ve örtü gibi temel ihtiyaçlarını karşılama üzere halı dokumuşlardır.

Türkiye’de bu halı kuşağı içerisinde yer almaktadır. Bu verilere dayanarak el dokusu halıcılığın göçebe hayatının ortaya çıkardığı bir el sanatı olduğunu söylemek mümkündür. Halıcılık, Ortaasya, Anadolu, Kafkasya ve İran’da doğup gelişmiş, gerek teknik açıdan ve gerekse dokunmuş ürün olarak buradan dünyaya yayılmıştır (El Sanatları Teknolojisi Halı Dokuma: 2012: 4-5).

Kaynaklara göre halı, Ortaasya’da yaşayan Türk sülale ve devletlerinde, sadece bir örtü veya süsleme malzemesi değil, taht örtüsü olarak da kullanılmaktaydı. Bu nedenle de, tarihin ilk çağlarından itibaren halı dokunmaktaydı: VII-VIII. yy.larda da Türkistan, Oğuzelleri, Buhara, Uygur ve Hazar bölgelerindeki tüm Türk ülkelerinde halı dokunmuştur²; “Çin kaynaklarından, VII. yy.da Hoten şehrinde halı dokunduğunu öğreniyoruz³. “Doğu Türkistan’da keçe halılar da dokunmaktaydı⁴. Orhun Bölgesi’ndeki Uygur kağanlarının Çin imparatorlarına gönderdikleri yaygılar da bu türden dokumalardı. Doğu Türkistan’da, Uygurlar devrinde (VIII-IX. yy.larda) halı dokunduğu bilinmektedir (Deniz, 2005: 79).

Türk tarihiyle paralel bir gelişme seyri içerisinde bulunan halı sanatımız, tamamen milli değerlerimiz arasında bulunan en önemli unsurların ilk sıralarında yer alır. Bütünüyle bize ait olan ve yaşadığımız her coğrafyada en otantik örnekleriyle bizi ifade eden bu dokuma türü tarihin her döneminde milletimizin fertleri tarafından ortak motiflerin ekseriyetinin kullanılmasıyla, farklı bölgelerde ve değişik zamanlarda Türk Kültür Birliği ve devamlılığı bakımından çarpıcı örnekler sunmaktadır. Motif birliğimiz Türk Kültürünün gelişme çağlarındaki damga (tamğa)lar ve mitolojimizdeki İslam Öncesi inanç, efsane, yaratılış ve tabiatta ilgili düşüncelerimizle birlikte, İslam sonrası iman, ibadet ve düşünce dünyamızdaki derinliğin ortaya koyduğu Türk-İslam mefkûresi temelinden hareketle bu günlere kadar ulaşmıştır. Halı, sanat ve medeniyet dünyasına Türklerin armağanıdır. Bu gerçeği, gerek terminolojik ve gerekse arkeolojik araştırmaların belgeleri de doğrulamaktadır. Çünkü dün olduğu gibi bu gün de "halı (halça, kaliça, kah, kalın)" kelimeleri dünya literatüründe öz Türkçe bir kelime olarak geçmiştir ve kullanılmaktadır. Ayrıca dünyanın en eski ve otantik halıları, Orta Asya Türk yerleşim bölgelerinde ortaya çıkarılmıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki, halı mefhumu ve halı sanatı tarihi Türk el sanatlarındandır (Yıldırım, 2000: 251).

Yüzeyi farklı renklerde motiflerle ve bu motiflerin oluşturduğu desenlerle süslü havlı dokumaya halı adı verilir. Doğu memleketlerinde bunlara ‘kalı’da denir.’ kalın’ çeyiz veya ‘kalınlığ’ çeyiz eşyası anlamına gelir. Bir kızın evinde ömrü boyunca kala

bilecek çeyiz eşyasının başında, Türklerin milli sanat eseri olan, halı gelir. Bundan dolayı kelimenin ‘kalıng, kalın, kalı’ kelimesinden geldiği tahmin edilir.¹

Dokumacılık çok eski sanatlardan biridir. İlk insanlar vücutlarını dış etkenlerden korumak için hayvan derilerini kullanmışlardı. nce hayvan postları ve deriyle daha sonrada bitki sap ve lifleriyle dokuma yapmayı öğrenmişler. Bitki saplariyla başlayan dokumacılık, yn ve pamuktan dokumalarla günümüze kadar gelmiştir. Elde edilen lifler uzun olmadığından dokumaya elverişli değildi. Bitkisel veya hayvansal liflerin birbirine eklenerek iplik yapılması, istenilen uzunlukta dokumalar yapma olanağı vermesi bakımından önemli bir buluş olmuştur. Bilinen en eski halı, M.. 5-3 yüz Günümüzde gerçek bir sanat yapısı haline dönüşmüş olan halının tarihi binlerce yıl ncenin çadır yaşantısına kadar gitmektedir. Orta Asya’da kuraklıktan önce geniş yaylalarda Türklerin koyun yetiştirdikleri ve çobanlıkla uğraştıkları bilinmektedir. Halı fikrini ilk ortaya çıkaran olay, koyunun üzerindeki ynlerin ıslak bir yere dokunarak birbirine girmesi ve kuruması sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlardan esinlenen obanlar, yn ıslatarak, drp bükerek ilk keçeleri elde etmişlerdir. Bunları bitki köklerinden elde ettikleri boyalar ile renklendirmişlerdir. Bu aşamadan sonra ul dokumaya başlanmış, daha sonra desen ve renkli şekilde kilim dokunmaya başlanmıştır. Günümüze kadar gelen kilim, cicim, zili, sili gibi şeyler hep aynı cinsten olup, aralarındaki fark incelik, kalınlık, ebat, renk ve desen gibi farklılıklardır. Bu tür dokumalar çadır perdesi, yer sergisi ve örtü olarak kullanılmıştır. Orta Asya’da yaşayan Türk sülale ve devletlerinde, sadece bir örtü ve süsleme malzemesi değil, taht rts

¹ - Aynı kelime Çağatayca’da kalın, Kırım’da kilem, Türkmenlerde kalı, İran’da kalie, Kırgızlar’da kilam, Bulgarlarda haliya, ek ve Sırlarda halina olarak kullanılmakta ve bütün bu kelimelerle halı ifade edilmektedir2. Kaşarlı Mahmut’un Divan- Lgati’tTrk adlı eserinde halı, kilim, keçe gibi eşyalara kıviz, kiwizi küvöz, tlğ yazım denildiği belirtilmektedir. Bir müddet sonra tlğ yazım kelimesinin bırakılarak halı kelimesinin kullanılmış olmalıdır. Eski Mısır Türkleri ile Kıpçak ve Orta Avrupa Kuman Türkleri arasında halı kelimesi yaygındı. Selçuklular dönemine ait kayıtlarda halı yerine bast-basti kelimesi geçmektedir. 14.yy Dede Korkut hikayelerinde kalı, kalia, ve hala kelimeleri kullanılmıştır. Osmanlılarda ise kalın, kalı, kalie, kalia, halie ve seccade kelimeleri tercih edilmiş, büyük ebatlı olanlarına kalie-i kebir, kkk ebatlı olanlarına namazlık denilmiştir. Günümüzde ise düz yaygılar içinde, havlı dokumalara halı denmektedir. Halı kelimesinin geniş etimolojik tahlili ile ilgili bkz. M. Yıldırım, Konya’da Bulunan XIX. Asır Azerbaycan Halılarından rnekler (Basılmamış Y. L. T.), Konya, 1994, s. 1-3. 3 (Eyüp Nefes v.d., Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, XVI, S.3,-2016, s. 91) -Mustafa Yıldırım, Anadolu Selçuklu Halıları İle Azerbaycan Halıları arasındaki Motif birliği zerine, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, X, s. 251

olarak da kullanılmaktaydı. Bu nedenle de tarihin ilk çağlarından itibaren halı dokunmaktaydı. Dokumalar arasına birkaç tane ip parçası bağlanarak elde edilen uzun tüylü hopan adı verilen örtü, halının müjdecisi olmuştur. Daha sonra dokumacılık bir aşama ilerlemiş, dikey gelen erişlere daha sık atılan düğümlerle dokuma yapılmış ve dışarıya sarkan düğüm uçları kesilip aynı hizaya getirilerek halı ortaya çıkarılmıştır. Göçebe kavimler arasında doğup, gelişmiş olan halı sanat kültürü, daha sonra yerleşik medeniyetler tarafından da benimsenmiştir. yıllar arasında Orta Asya'da dokunan ve dokunduğu bölgenin adını alan Pazırık halısıdır (Kalabek Avcıoğlu, Vuruşkan ve Çoruh 2014: 53)

Halı Dokuma, Anadolulun en eski dokumacılık sanatı türüdür. Bu güne kadar bilinen en eski halı Altay Dağları eteklerinde Pazırık bölgesinde Rus arkeolog "C.İ.RUDENKO" tarafından 1947–1949 yılları arasında yapılan araştırmalarda ele geçirilmiştir. Buzul haline gelmiş bir kurgan (mezar) odasında bulunan bu halı 1953 te yayınlanarak çok geniş bir ilgi uyandırmıştır. Kurgandan çıkarılan bu halı, çok ince yün ipinden Gördes düğümü ile dokunmuş olup 10cm²de 3600 düğüm vardır. Halının Türk düğümü ile yapılmış olması, Türk halı sanatı tarihi bakımından önemlidir (Güngör, 1984: 17).

Günümüze ulaşabilen en eski halı, yukarıda da belirtildiği gibi, "Pazırık Halısı" olarak bilinen halıdır Sibiry'a da Altay Dağları eteklerinde 5. Pazırık kurganında bulunan bu halı, kurganın içindeki suyun donması sonucu sağlam olarak kalabilmiştir. Buzul haline gelmiş kurganda halı ile birlikte mumyalanmış bir at, dört tekerlekli bir at arabası ve çeşitli günlük eşyalar da bulunmuştur. Pazırık halısı ilk kez 1953 tarihinde tanıtılmış, daha sonra üzerinde geniş çalışmalar yapılarak yukarıda belirtildiği gibi halının özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır (Nefes, vd. 2016: 91).

Türk kültür tarihine baktığımızda Orta Asya'dan başlayan ve gidilen her bölgeye götürülen, taş, alçı (stuko), halı", kumaş, ahşap, çini, maden vb. malzemeler üzerine işlenmiş sembolik anlamlar içeren çeşitli figürler ile karşılaşılır. Bunlar; insan figürleri, takvim hayvanları, kuş figürleri, tek ve çift başlı kartallar, ejder (dragon), aslan, sfenks, şahin, tavus kuşu, boğa, melek, geyik, gergedan, kurt, köpek, tavşan, at, fil, sülün' gibi sembolik tasvirlerdir. Bu tasvirlerden çift başlı kartal figürü, Türk sanatında yaygın olarak kullanılanlardan biridir. Dede Korkut kartal için; "Kayalarda yuva tutan ve Tanrıya yakın uçan kuş, Kartal kuşların sultanıdır gibi ifadeler kullanır. Birçok eski Türk yazmalarında şecaat timsali olarak geçen kartal Figürü cesareti, kuvvetliliği, yırtıcılığı ve ömrünün uzunluğu ile tanınan bir kuş olarak karşımıza çıkar. Yine çift başlı kartal figürü, başbuğa

birlikte karısını ifade eder. Yine Yakut Türkleri, çift başlı bir kartalın göğün en üst katında kapı bekçiliği yaptığına inanmaktadırlar. Geçmişte, birtakım ilkel inançlar doğrultusunda Asya'daki bebeksiz kadınlar kendilerine yavru bağışlaması için kartala yalvarırlar (Çelik, 2010: 45).

Selçukluların 11.y.y.dan dan sonra Anadolu'da hızla yayılan halı sanatının öncüleridir. Renk ve motif zenginliği açısından şaşırtıcı düzeyde olan Selçuklu Halıları, aynı rengin tonlarıyla elde edilen renk uyumuyla, geometrik desenleriyle, bitki motifleriyle, Türklerin bu sanatta ulaştığı düzeyin göstergeleridir.

Günümüzde Anadolu'nun birçok yerinde geleneksel kültürümüzün bir parçasını oluşturan halı dokumacılığı önemli bir yere sahiptir. Değişen ekonomik ve sosyal yapı, değer yargıları ülkemizde halı dokumacılığının istenilen noktaya gelmesini engellemiştir. Geçmişte köylerimizde her evde bir tezgâh görmek mümkünken, bu gün ise köy içerisinde bir evde tezgâha rastlayabiliyoruz. Bazı köylerde ise hiç tezgâh kalmamıştır. Köyleri gezdiğimizde el emeği göz nuru bu nadide halıları yaşlıların olduğu evlerde misafir odalarında görmekteyiz.

Türkiye'nin çok çeşitli yörelerinde el dokusu halıcılık yapılmaktadır. Fakat her yörede dokunan halı, diğer yörelerin halılarından başkadır. Bir halının hangi yöreye ait olduğunu anlamanın birkaç yolu vardır. Örneğin Van'da soğuk iklim olduğundan orada yetişen hayvanın yünü farklı, İç Anadolu ve Akdeniz'deki iklim de farklı olduğu için bu bölgelerin hayvanlarının yünleri de farklıdır. İyi ve tecrübeli bir halıcı yünü çok iyi tanır.

Kullanılan renge bakarak o halının hangi yöreye ait olduğunu tahmin mümkündür. El dokusu halılarda bitkisel kullanılır. Halıda kullanılan renkleri, halının üretildiği bölgede yetişen bitki belirler. Karadeniz'de tütün vardır ama iç Anadolu'da tütün olmaz. Ege'de zeytin vardır ama İç Anadolu'da zeytin olmaz. Zeytin ağacından elde edilen renk bellidir. O hâlde İç Anadolu'da dokunan halılarda zeytin ağacından elde edilen renk kullanılamaz. Bu renkler genellikle ege kıyılarında kullanılır. Halının hangi yöreye ait olduğunu anlamanın bir başka yolu da desendir. Ulaşımın çok gelişmiş olmadığı yıllarda her yörenin kendine has desenleri vardı. Bu geleneksel desenler hâlâ aynı yörelerde kullanılmaktadır. Bir halının desenine bakarak hangi yörede dokunmuş olduğu tespit etmekte böylelikle mümkün olur (El Sanatları Teknolojisi Halı Dokuma, 2012: 11-12).

Halıları dokuyan insanlarda yaşlanmış oldukları için artık dokumakta zorluk çekmekte olup arkadan gelen yeni nesil ise üretiminin, temizliğinin ve bakımının zorluğu sebebiyle bu sanata ilgi

duymamaktadır. Maddi getirisi olmadığı gerekçesiyle de üretimin yapılmaması yöresel halı sanatımızı sekteye uğratmıştır. Bugüne kadar hiç ele alınmamış, incelenmemiş olan bu nadide halılar dokuma tekniği renk motif ve desen bakımından halı sanatının geçmişle bağlantısını kuracak niteliklere sahiptirler.

Van'da halıya 'haliçe' adı verilmektedir. Bu halıları dokuyan yaşlı bayanlarla dokudukları halıların dokunuşu hakkında bilgi almak için konuştuğumuzda yüzlerindeki mutluluk ifadesini tarif etmek mümkün değildir.

İpliği nasıl hazırladıkları dokumayı nasıl yaptıklarını geçmişteki heyecan ve duyarlılıklarıyla anlattıkları görülmeye değerdir. Az sonra göreceğiniz gibi halılarda çoğunlukla kırmızı, gri, turuncu, yeşil, kahverengi, renkler kullanılmıştır, bugün hala ilk günkü parlaklıklarını koruyan bu nadide sanat eserlerinden insan gözünü alamıyor.

İnceleme alanımız olan Van ve çevresi, iklim şartları, yöre insanının hayvancılıkla uğraşması ve uzun süren kış ayları sebebiyle halk dokumacılığa önem vermiştir. Bu dokumalar ticari amaçtan çok ihtiyacı karşılama amaçlıdır. Taban halısı, kenarlık halı, divan halısı olarak dokunduğu gibi namazlık (heybe, beşik, hatta kapı perdesi olarakta dokunmuştur. Bu dokumalarda kullanılan dokuma ipliği saf yündür. Dokuyucu dokuma ipliğini kendisi hazırlar. Koyundan kırkış olduğu yünü dere kenarlarında tokaçla döverek köpürterek yıkar temizler, kurutur. Yün tarağında tarar, taranmış yünü sümek yapar teşi ile eğirerek ipliğini hazır hale getirir. Dağlardan, tarlasından topladığı bitkilerin dalından yaprağından, kökünden çeşitli yollarla doğal boyalar hazırlayarak halısına uygun renklerde ipliğini boyayarak dokumaya hazır hale getirir. Dokumada kullanılan ipliklerin bir kısmı tamamen natürel renktedir. Bunlar Van Beyazı olarak bilinen kirlili beyaz, siyah ve gridir. Vanda gri renkli koyun yoktur. Dokuyucu burada zekâsını kullanarak natürel olarak elde etmiştir. Siyah yünü ile beyaz yünü birlikte tarayarak gri renk elde edilmiştir. Araştırma yaptığım bütün köylerde griyi bu yöntemlerle elde ettiklerini gördüm. Doğal boyalar yanında kimyasal boyalar kullanıldığına da rastladım.

Konuyla ilgili halılar ve onlarla ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tespit etmiş olduğum halıların bir kısmının çözgüsü, atkısı ve ilmesi saf yün olduğu gibi bir kısmının çözgüsü pamuk atkısı ve ilmesi yündür. Diğer bir kısmının çözgüsü ve atkısı kinnap (kenevir ipliği) ilmesi yündür. Dokuma iplikleri elde eğildiği için farklı kalınlıklarda olduğu görülmüştür. Bu nedenle dokumalarda kullanılan iplikleri standart olarak numaralandırmak mümkün değildir. Teknik olarak

Türk düğümü (Gördes düğümü) kullanılmış atkı tek sıra atılmış hav yüksekliği 4 mm.dir. Halıların boyları oda boylarını kaplayacak şekilde 328 x 470 cm arasındadır. Enleri ise 102 x195 cm arasında değişmektedir. Odalarda genellikle birbirine bitişik olarak çift halı kullanılmaktadır. Bazı halılarda kilimlerde kullanılan motiflere yer verilmiştir. Çoğunlukla koçbaşı motifi, toplu koçbaşı, nehrek, engel, kōřeli yıldız motifleri gōr÷lmektedir. Bazı halılarda insan ve hayvan fig÷rlerine de rastlanmaktadır.

Koçbaşı veya boynuzu motifi, Oğuzlar, Avarlar; Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Çuvaşlar, Bulgarlar, T÷rkmenler ve daha birçok T÷rk topluluklarında az değişikliklerle her çeşit malzemeyi s÷slemek için kullanılmıştır. Bilhassa dokuma tekniğinde uygulandığı zaman daha kōřeli ve geometrik bir biçim alır. T÷rkmen halı ve kilimlerinde bu motife çok rastlanır. Haç biçimli nakışın aksi yōnde uzayan kollarının hem Anadolu'da hemde Mangışlak ve Horasan T÷rklerinde ve de Kaşkay kabilelerinde, Kırgız ve Kazak toplulukları arasında kullanılır ve değişmez adı koboynuzdur⁵.

Anadolu halılarında bōlgelerin özelliği renklerde kendini gōsterir ilmelerin doğal boya ile boyanmış olması eski halıların en belirgin özelliğidir. T÷rk Halılarında daha çok kırmızı renge önem verilmiştir. T÷rklerin bu asil rengi halılarda zenginliği, saadeti ve sevinci ifade etmiştir. Yeşil cennet, mavi asalet ve ihtiyaıdır. Sarı kōt÷l÷klerden korunmayı, siyah d÷nya sıkıntılarından arınmayı işaret eder⁶.

Sonuç ve Değerlendirme

Geleneksel halı örneklerinde kullanılan motifler bōlge özelliklerini yansıtmakta ve genellikle halıların desenleri raporlama tekniklerinden faydalanılarak oluşturulmaktadır. İlçenin kırsal bōlgelerinde zemini kaplamak amacı ile oluşturulmuş kompozisyonlarda, iki halı yan yana serildiğinde kompozisyon kendini tamamlamaktadır. Araştırma bōlgesinde g÷n÷m÷zde yer tezgāhlarında el dokuması halı üretimi çok az yapılmasına rağmen, halen orijinal dokumalar odaların zeminlerini, duvarlarını ve koridorlarını s÷slemektedir. Bu durum, yōrede bu geleneksel sanatın korunup yaşatılması yanında, araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için sevindirici bir durumdur. Ancak geleneksel motiflerin ve kompozisyon yōntemlerinden uzak halı dokumacılığının da s÷rd÷r÷l÷yor olması, bōlgenin halı dokuma k÷lt÷r÷n÷n yok olmadan incelenmesi ve bilimsel çalışmalarla kayıt altına alınması b÷y÷k önem taşımaktadır.

Van merkez ve kōylerinde yapılan araştırma ve incelemede bu yōrede dokunana halılarda kırmızı, pembe, turuncu Van beyazı(kirli beyaz) Mor, kahverengi, siyah, gri ve su yeşili gibi renkler hākimdir.

İpliklerin bir kısmında doğal boyalar kullanıldığı gibi sentetik boyalara da rastlanılmıştır.

Dokumada kullanılan iplikler elde eğirilmiş yün iplikleridir. Çözgü ipliği olarak yün ipliği kullanıldığı gibi bazı halılarda pamuk ipliğine bir kısım halılarda kınnap (kenevir) ipliğine rastlanmıştır. Düğüm tekniği olarak Türk düğümü kullanılmış olup, tek sıra atkı ile dokuma yapılmıştır.

Günümüzde halı dokuma sanatı yok olmaya yüz tutmuştur. Yukarıda vermiş olduğum dokuyucusu hayatta olan Çatak Karşıyaka köyünden Haliya Çakı ile Özalp Örenburç köyünden Nafiye Çalışkan dışında bu sanatla ilgilenen yoktur.

Orta Asya'dan başlayıp günümüze kadar gelen halı kronolojisi içerisinde, Van da bulunan halılar da gerek dokuma gerek desen açısından önemlidirler. Bir zamanlar halı ticareti yapan insanlar tarafından bilinçsizce toplanıp satılmış olmaları Van'da bulunan özellikli halıların sayısını oldukça azaltmıştır. Aslında burası da önemli merkez olma niteliklerine sahiptir. Yeniden ilgi uyandırılmazsa bu sanat Van'da son dokuyanlarla birlikte yok olmaya yüz tutmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi bugün el dokuma halıları azalmış, odaları süsleyen cicim ve kilimler, yerlerini sanayi tipi ürünlere bırakmışlardır. Artık Van ve yöresinde el dokuması çorap ya da eldivenleri görmek, taş işçiliğinin ince işlemlerinin yapı duvarlarına yansımaları neredeyse imkansız hale gelmiştir. Oysa el sanatları, bir toplumun geçmişini yansıtır. Her bir sanat alanı, yaşam biçiminin, alışkanlıkların, gündelik hayatı nasıl kolaylaştırdığının işaretidir. Makineleşmenin ve sanayileşmenin, toplumsal yaşamı kolaylaştırdığı ve hatta ucuzlattığı tartışılmaz. Ancak, geleceğe giderken, geçmişe dair alışkanlık, gelenek ve göreneklere beraberinde götüren toplumların dünya üzerinde kültürel hegemonya oluşturdukları da bir gerçektir. Bugün dünyanın gelişmiş kentlerinde oluşturulan müzelerde Anadolu halıcılığının nadide örnekleri sergilenmektedir. Dokuma sanatının kaynağı Anadolu'dur. Buna rağmen Anadolu'nun her bir parçasında olduğu gibi Van ve yöresinde de doğal yöntemlerle elde edilen boyalarla boyanan iplikler, üretilemez; halı ve kilimler dokunulamaz olmuştur.

Günümüzde ve özellikle ülkemizde sanatın etkin bir dil olabileceği unutulmuştur. Bireysel çabaları ile kendilerini tüketerek sanatını sürdürebilen Türk sanatçısının sahipsizliğine son verilmesi gerekmektedir. Sanat her zaman özellikle bugün önemli ölçüde bir kültür sorunu ortaya koymaktadır. Onu sokaktan, gelişigüzelikten, savrukluktan, yok olmaktan kurtararak okul düzeyine götürmek gerekmektedir. 21. yüzyıla iki yıl kala, Türkiye'de geleneksel Türk

sanatlarının sanat mı, zanaat mı olduğu tartişmaları hala sürmektedir. Kültürel değerlerimize sahip çıkmak ve onların ışığında yeni eserler sunmak yerine, bize hiçbir kazanç sağlamayan tartişmalarla zaman akıp gitmiş, elimizde artık belki de bizden sayılmayan kimliksiz ürünlerle sona geldiğimizin farkına varmış olmamız için daha ne gerekmektedir

Sümek: Taranmış olan yünü teşi ile eğirmeye hazırlamak için yapılan yün çilesidir.

Dokuma için Yün Tarama
Teşi ile ip eğirirken.

Bileğinde sümek sarılı bayan

Yer tezgâhında dokuma yapan kadın

Özalp Örenburç köyü Ebatları 4.28–1.82.

Desen Özellikleri: Ortada yer alan iki altıgen madalyon içerisinde hayat ağacı üzerinde koçboynuzu motifli ile aile reisinin gücü anlatılmaya çalışılmıştır. Madalyonda kullanılan çiçekler aile mutluluğunu ifade eder. Halının köşelerinde bulunan küçük sekizgen madalyonlar üzerinde yöreye has olan oklu kazayağı diye adlandırılan motifler dolgu motifi olarak kullanılmıştır. Yan bordürlerde ejderha iç ve dış sızılarda koçboynuzu motifi kullanılmıştır.

Bölgede birçok halıda görülen ortak motiflerden biri olan oklu kazayağı motif, ailedeki, bağlılığı birlik, beraberlik ve mutluluğu ifade eder.

Özalp Örenburç köyü Hanife Çalışkan'a ait halı: Ebatları: 4.25–1.95 cm.

Desen Özellikleri: Zemin deseni İki tam bir yarım altıgen madalyondan oluşmaktadır. Ortadaki madalyonun zemini açık kahverengidir. İki uçtaki biri yarım diğeri tam olan madalyonların zemini gri renkte olup içerisinde orta madalyonda bulunan süslemenin zemini Van beyazı diğelerinde ise halının zemin rengi olan siyah tercih edilmiştir. Madalyonlar içinde yer alan motif genellikle bu halıların çeyiz odluğunu ifade eden sandık motifidir. Bu motif evlilik ve çocuk isteğinin göstergesidir. Kenarlarda serpm halinde nazarlık motiflerine yer verilmiştir orta madalyonların kenar boşluklarında oklu kazayağı motifini dolgu motifini kullanılmıştır. Bütün bunları çevreleyen bordürde kötülüklerin koruyucusu olan ejder motifine yer verilmiştir.

Örenburç köyü Gülsüm Akçiçek'e ait yastık, Ebatları: 115x55cm

Desen özellikleri:Mor zemin üzerinde hatları kırmızıyla belirgin hale getirilmiş kartuş amaçlı olan el motifine dönüştürülmüştür. Dört köşede realist anlatımlı çiçeklerle bu yastığı yapan amaçlı olan el motifine dönüştürülmüştür. Dört köşede realist anlatımlı çiçeklerle bu yastığı yapan kişinin adı bulunmaktadır.

Ören burç köyü Gülsüm Akçiçek'e ait yastık Ebatları:89-50cm.

Desen Özellikleri: Dört tarafı bordürle çevrili siyah zemin üzerinde zemini farklı renklerde toplu koçbaşı motifinden oluşan desene yer verilmiş. Bu desenler kemgöz motifleriyle birbirine bağlanmıştır. Üzerinde dokuma tarihide bulunmaktadır.

Özalp Örenburç köyü Nafiye Çalışkan'a ait yastık, Ebatları:112-66cm.

Desen özellikleri: Vişneçürüğü zemin üzerine stilize edilmiş iki adet dövüşen kaplanmağa motifine yer verilmiştir. Kaplumbağaların kuyruk ve sırtlarında lale motifleri bulunmaktadır. Bordürde beyaz zemin üzerinde çiçekli suyolu motifleri vardır.

Reşit Kaya'nın Evindeki Halı 1 **Ebatları:** 3.86x1.54 m. dir.

Desen Özelliği: Halının çözgüsü, atkısı ve ilmesi yündür. Alternatif sıralanmış sekizgen madalyon ve aralarında stilize kartal motifleri nden oluşan halının zemini kırmızı renklidir. Stilize kartal motifinin kuyruğunda kem göz motifi, altta iki taraflı çok renkli başak motifine hiçbir yerde rastlanmamıştır. Bordüründe çiçekli suyolu motifleri vardır. (halı 1)

Kartal Motifinin detayı
madalyon

Sekiz köşeli

Bordürden detay

Reşit Kaya'nın Evindeki Halı 2

Van merkezde Reşit Kaya Evinde bulunan halı (2 numaralı Halı)

Desen Özelliği: Ebatları: 4.08x1.51cmdir. Bordür genişliği 15cm.dir halıda mor, kırmızı, turuncu, pembe, Van beyazı, su yeşili, mavi ve siyah uyumlu bir şekilde kullanılmıştır. Zemininde ikisi mor zeminli ortadaki turuncu zeminli sekizgen madalyonların aralarında kırmızı zeminli yarım madalyonların yer aldığı desende en ortada beyaz zemin üzerinde; çiçek, lale, koçbaşı motifleri görülmektedir. Bordürde turuncu zemin üzerinde koçbaşı motifine bağlı stilize yaprak motifleri görülmektedir. Çözgüsü, atkısı ve ilmesi yündür.

Reşit Kaya evinde bulunan halı 3
Ebatları; 2.85x1.05cmdir.

Desen Özelliği: Siyah abrajlı zemin üzerinde yan yana oval madalyonların tekrarından oluşan desende madalyonların zeminleri turuncu, gri ve pembe renklerde dir. Madalyonların içinde bulunan motif realist sümbül motifinin simetrik olarak kullanılmasından meydana gelmiştir. Zeminde dolgu motifi olarak yıldız motifleri kullanılmış, sızıda koşan köpek motiflerine yer verilmiştir. Çift bordürde ise iek motifleri kullanılmıştır.

Yukarıda resmi verilen Halının bordrnden detay

İrini Köyü Nadiye Kseoğluna ait halı 1
Ebatları;3.28x1.63cm dir.

Desen Özelliği: Kırmızı zemin üzerinde kenarlarda çıkıntılar oluşturan dikdörtgen formlu sekiz köşeli madalyonlar ,bir sırada üçlü ,bir sırada ikili kullanılarak zeminin tamamını kaplamıştır.Serpme görüntülü bu desene başka hiçbir halıda rastlanmamıştır.Her sıradaki madalyonların zeminleri farklı renktedir.Sızıda çiçekli su yolu,iç bordürde siyah zemin üzerinde çiçek motifleri dış bordürde ise kahverengi zemin üzerinde lale motifleri karşılıklı olarak dokunmuştur.

Zemin motifinden detay

Bordür deseninden detay

İrini Köyü Nadiye Köseoğluna ait halı 2

Ebatları: 4.27x1.42

Desen Özellikleri: Halının zemininde çift sıra halinde sıralanmış 22 adet madalyonların içerisinde ortada dokuyucunun pencere diye nitelendirdiği farklı renkte dikdörtgenlerden ve bunların etrafında çiçek motiflerinden oluşan süsleme yer alır. Yan bordürler açık pembe zemin tırtıl motifleriyle devam ederken başlangıç ve bitiş bordüründe farklı motif kullanılmıştır.

Üsteki Halının Bordür Detayı

Ebatları:4.27x1.42

Desen özellikleri: Halının zemininde çift sıra halinde sıralanmış 22 adet madalyona yer verilmiştir. Bu madalyonların içerisinde ortada dokuyucunun pencere diye adlandırdığı farklı renkte dikdörtgenlerden ve bunların etrafında çiçek motiflerinden oluşan süsleme yer alır. Yan bordür açık pembe üzerine tırtıl motifleriyle devam ederken başlangıç ve bitiş bordüründe farklı motif kullanılmıştır.

*Van Ulu caminin alt katındadır
Ebatları: 4.56x1.27 ebatlarındadır.*

Desen Özelliği Kilimlerde kullanılan nehrek desenli bu halı oldukça yıpranmıştır. Çözüğü, atkısı ve ilmesi yündür. Zemini pembe renkli olup üzerinde kemgöz motifleri dolgu motifi olarak kullanılmıştır. Uzun kenarlarda 10cm, kısa kenarlarda 8cm olan bordürde ortasında kemgöz olan çift taraflı koçbaşı motifi kullanılmıştır.

*Molla kasım Köyü Ali Mergan'a ait kartuşlu halı
Ebatları; 1.80x0.87m*

Desen Özelliği Bu kartuşlu halı yörede parmaklı olarak adlandırılmaktadır. Zemini tamamen kemgöz motiflidir. Zeminde iki tam, dört yarım, iki de küçük kartuşlu motifine yer verilmiştir. Bordüründe çiçekli suyolu motifi olan bu halının atkısı, çözgüsü ve ilmesi yündür. Zemin rengi abraşlıdır.

Yenimahalle de Gülbeyaz kayaya ait halı
Ebatları.5x186m.

Desen Özelliği halı son derece yıpranmış, lacivert, pembe, Van beyazı ve siyah renklerin kullanıldığı bu halıda bordürde bir yerde deve figürü kullanılmıştır. Zeminde hayat ağacı ve kem göz motifleri kullanılmış 12cm olan bordürde kirli beyaz üzerinde oklu motifler kullanılmıştır.

Halıda kullanılan deve figürü

Van Ulu Camide bulunan halı.
Ebatları;427x110cmdir.

Desen Özelliği Zemini gülkurusu olup madalyon zeminleri turuncu, siyah, kahverengi ve pembedir. Madalyonların içlerinde toplu koçbaşı, bereket sembolü olan başak, genç kızların evlenme arzusunu sembolize eden sandık motifleri yer almaktadır. Dolgu motifi olarak yıldız buketi ve toplu koçbaşı motifleri kullanılmıştır siyah zeminli bordürde koçbaşı suyolu motifi vardır.

Ortanca Köyü Camisinde bulunan halı 1
Yukarıdaki Halının durumu Ebatları;4.56x1.16mdir.

Desen Özelliği: Siyah zeminli insan ve hayvan figürlerinin de yer aldığı, çözüğü, atkısı ve ilmesi tamamen yün olan bu halının kırmızı renkli bordürü 19cm olup testere motiflerinin aralarında geyik motiflerine yer verilmiştir. Üçüncü madalyonla dördüncü madalyon arasında özlemi ifade eden insan figürüne yer verilmiştir. Halının bir kenarında geyik motifleri diğer kenarında ise deve motifi görölmektedir

Halıda bulunan deve figürü

Ortanca Köyünde Emine Savurmaya ait halı

Ebatları;3.47x1.75m olan kırmızı zeminli halıda 8cm lik kahverengi bordür kullanılmış zeminde kullanılan madalyonların zeminlerinde farklı renkler kullanılmış ortalarında koçbaşı motifleri görülmektedir. Halının ortalarında bir kuş motifi ile dokuyucunun eşinin adı "Sayfettin" yazısı yer almıştı

Üsteki resmi verilen halının motifi (Kuş motifi ve üzerindeki isim)

Ortanca köyü camisinde bulunan halı 2 Ebatları:4.14x2.03m dir.

Siyah zeminli halının ortasında dört adet gri ve taba zeminli madalyon var madalyonların etrafı konturludur. Halının ortasında yapanın ismi yer almaktadır. Bordürde koyu kahverengi üzerinde koçboynuzu motifleri vardır.

Ortanca Köyü Camisinde bulunan halı 3

Ebatları 4.84x1.70m ebatlarında parlak siyah zeminli, ölen bir insana duyulan özlemi ifade eden insan motifi ile yine ölen bir insanın yuvadan uçup gidişini anlatan kuş motifleri bir arada kullanılmıştır. Çözgüsü ve atkısı pamuk ilmesi yün olan bu halıda pembe, devetüyü, gri ve siyahın uyumu dikkat çekmektedir. Bordüründe hayat ağacı motifine yer verilmiştir.

Özlemi ifade eden insan figürü

Yukarıda resmi verilen halıda, birinci madalyon ile ikinci madalyon arasında iki taraflı özlemi ifade eden insan figürü bulunmaktadır.

Ortanca Köyü Camisinde bulunan halı 4 Ebadı: 4.67x70cm

Alternatif desenli madalyonların yer aldığı etrafı siyah zemimli bordürle çevrili, bordürde sekiz köşeli yıldız motiflerinin yer aldığı kenar halısı.

Ortanca Köyü camisinde bulunan halı 5

Ebadı: 4.50x1.70cm

Kırmızı zeminli halıda beş adet sekiz köşeli madalyon bulunmaktadır madalyon zeminleri gri renkli olup ortalarında yiğitlik ifadesi olan toplu koçbaşı motifi vardır. Biri siyah diğeri turuncu zeminli çiçekli su yolu motiflerinin olduğu çift bordürlü halının atkısı, çözgüsü ve ilmesi yündür. Halının zemin renginde abraş vardır.

Van merkezde Nevzat Tüfenkçi evinden halı 1

Ebadı: 2.45x1.58cm

Çözüğü ve ilmesi yün tamamen kök boya kullanılmış zeminde üç adet madalyon bu madalyonların içlerinde kahverengi zeminli koçbaşı motiflerinin yer aldığı halıda çift bordür kullanılmıştır. Uzun kenar bordürlerinin dıştaki 16cm genişlikte olup kahverengi zeminli testere motiftir. İç bordür kirli beyaz zemin üzerinde çiçekli su yolu motiftir.

Van merkezde Nevzat Tüfenkçi evinden halı 2

Halının bordürünün detayı

Ebadı: 1.87x1.02 cm.

Altı adet altıgen madalyonların dış kenarlarında nehrek motifleri yer almış madalyonların içlerinde koçbaşı motifleri vardır kırmızı zemin üzerindeki bu madalyonların zeminleri kahverengi ve lacivettir. Halının lacivert kenar bordürlerinde sekiz köşeli yıldız motifleri kullanılmışken uç bordürlerde ejderha motifleri kullanılmıştır. Halının atkısı, çözgüsü ve ilmesi yündür

Van'da Kartal Kilimcilikte bulunan beşik.
Ebatları: 130-70cm

Desen özellikleri; kırmızı zemin üzerinde üç adet basamak motifi yer almaktadır, aile içerisindeki yükseliş ilerlemeyi temsil eder. Ortada kalan sarı zeminli bordür üzerinde mutluluk anlamı olan yıldız motifleri yer almıştır. Dış bordürde ise koçbaşı motiflerine yer verilmiştir.

Van merkezde halıcı Nevzat tüfenkçiyeye ait heybe

Desen özelliği: zemini bordoya yakın mor renk üzerinde gri, turuncu, mavi, mor renklerde sekiz köşeli yıldız kullanılmıştır. Bu motifin dört köşesinde akrep motifleri yer almaktadır. Bordüründe turuncu zemin üzerinde çiçekli suyolu motifi vardır.

Özalp Örenburç Köyü Nafiye Çalışkan'ın Çeyizine Ait At Heybesi

Desen özellikleri: vişneçürüğü zemin üzerinde sekizgen madalyonlu at heybesinde pembe, mavi, Turuncu, siyah ve beyaz renklerle oklu kazayağı motifi kullanılmıştır. Bordürlerde ise koçbaşı motiflerine yer verilmiştir.

Örenburç Köyünde Nafiye Çalışkana ait seccadenin atkısı, çözgüsü ve ilmesi yündür. Vişneçürüğü zemin üzerinde gri, kahverengi, turuncu, yeşil, beyaz ve siyah renkler kullanılarak cami resmi dokunmuştur. 1.44x1.02m ebatlarında olan bu seccadenin beyaz zeminli bordüründe içekli suyolu motifi vardır. Alt iki köşede çiçek motiflerine yer verilmiştir. Atkısı, çözgüsü, ilmesi yün olup doğal boya yanında sentetik boya da kullanılmıştır.

Ortanca Köyü Camisinde dokuyucusunun ismi "ZİNET" yazılı halı seccade. Kırmızı zemin üzerinde cami ve şamdan motifi yer almaktadır. 1.36x0.98m ebatlarında olan bu seccadenin atkısı, çözgüsü ve ilmesi yündür.

Kaynakça

- Çelik, A. (2002). Sungurbey Caminde Bulunan Çift Başlı Kartal Figürlü Halı Üzerine Düşünceler. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 9, ss. 45-59.
- Deniz, B. (2005). Anadolu Türk Halı Sanatının Kaynakları. *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı/ Number: XIV-1 Nisan/ April, s. 79-103.
- El Sanatları Teknolojisi Halı Dokuma, Ankara, 2012.
- Güngör, İ. H. (1984). *Türk Halıları*. İstanbul.
- Kalabek Avcioğlu, N., Vuruşkan D., Çoruh E. (2014). Teknolojik Araştırmalar: *TTED* (8) 52-61.
- Kırgızoğlu, G. N. (1995). *Altaylardan Tunaboyu'na Türk Dünyasında Ortak Yanışlar (Motifler)*. Ankara: Boyut Sahaf.
- Nefes, E. v.d. (2016). Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde Samsun Camilerinden Derlenmiş Tarihi Halılar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3, 201 6, s. 91-125.
- Ünsal, M. (1990). Van ve Yöresi Kilim Motiflerinin Dili. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, s.281-302.
- Yıldırım, M. (2000). Anadolu Selçuklu Halıları İle Azerbaycan Halıları Arasındaki Motif Birliği Üzerine. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, s. 251.

Yukarıda gösterilen kaynaklar dışında, araştırmam sırasında bana evlerindeki halılar hakkında bilgi veren kişiler

Nafiye alışkan, zalp renbu köyü sakinlerinden

Hanife alışkan “ “ “ “

Gülsüm Akçiçek, “ “ “ “

Nadiye Köseoğlu, Van Merkez İrini köyü sakinlerinden

Ali Mergan, Mollakasım köyü sakinlerinden

Nevzat Tüfekçi, Van merkezinde kilim ticareti ile uğraşmaktadır.

Reşit Kaya, Van Merkezde ikamet etmekte.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 271-282
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 28.03.2018 Kabul/Accepted: 12.04.2018

**OSMANLI YÖNETİMİ DÖNEMİNDE
URMİYA’DA YAŞAMIŞ AŞİRETLER: AFŞARLAR**

***LIFE EXPANSIONS IN URMANIA IN OTTOMAN
MANAGEMENT PERIOD: AFSARLAR***

Dr. Yahşihanım NESİROVA *

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Şarkiyat Enstitüsü
yaxshi.selim@bk.ru

Öz

Geçen yüzyılın 80’li yıllarında Azerbaycan’da Osmanlı Arşiv belgelerinin öğrenilmesi ve araştırılmasına başlanılmış oldu. Makale 1728 tarihli “Halhal ve Urmiya Livalarının Mufassal Defteri” arşiv belgesi bünyesinde yazılmıştır. Belgede Osmanlı hakimiyeti döneminde Urmiya, Halhal ve Salmas arazilerinin idari bölümü, sosyo-ekonomik durumu, nüfusu, dini-demografik durumu ile ilgili net bilgiler yer almaktadır.

“Defter”in verilerine göre, Osmanlı dönemi Urmiya bölgesinde yaygın şekilde göçebe ve konar-göçer aşiretler, özellikle, Afşar aşireti aileleri yaşamış oldukları görülmektedir. 6 mahalleli Urmiya şehrinin özellikle Çarşı mahallesinde İmanlı, Kasımlı, Areşli, Haydarlı, Alibeyli, Kara Hasanlı ve diğer Afşar ailelerinin yaşaması ilginçtir. Belgede Urmiya şehri Afşarları için belirlenmiş vergiler üzerine kayıtlar geçmemektedir. Bu ise sözkonusu ailelerin uğraşım alanı ile ilgili net fikirler söylemekte zorluk yaratmıştır.

Bazen “Afşar”, bazen de “Avşar” olarak adı geçen bu Aşiretlerin, genelde, çoğunlukla hayvancılıkla uğraşmış oldukları bellidir. “Defter”in verileri bunun aksini göstermektedir. Nitekim, Urmiya bölgesi Afşarlarının hayvancılıkla yanısıra, tarım, bağ-bostancılık, arıcılıkla uğraşmış oldukları ve bununla ilgili devlet hazinesine belli hacimde vergi ödemiş oldukları belirtilmektedir.

* Bu makale Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Himayesindeki Bilimin Gelişmesi Fonu’nun mali desteği ile hazırlanmıştır (Qrant № EİF-KETPL-2-2015-1(25)-56/45/5).

İşte bu “defter”, zamanında Safevi I şah Abbas (1587-1629) tarafından Abivert ve Horasan’dan Urmiya ve Sulduz topraklarına sürülmüş büyük Türkman aşiretlerinden biri olmuş Afşarlar’ın XVIII yüzyıl başları Urmiya bölgesinde Osmanlı yönetimi döneminde mevcut olmuş yaşam tarzı, uğraşını, sosyo-ekonomik durumu, bölgedeki demografik ve dini-etnik duruma etkisi üzerine elimize henüz bilinmeyen bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Osmanlı, Mufassal Defter, Urmiya, Afşarlar, Aşiret

Abstract

The study and research of the Ottoman archival documents in Azerbaijan started in the 1980s. Present article deals with the archive document of 1728 named “Comprehensive register of Khalkhal and Urmia livas”. This document provides a data on administrative division, socio-economic state, population, religious and demographic state on Urmia, Khalkhal and Salmas territories in times of the Ottoman dominion.

According to data in the register in the Ottoman times nomad and half-nomad tribes, particularly from Afshar family, were widely spread on the territory of Urmia. Among 6 quarters of Urmia city particularly Charshi quarter was a dwelling place of such Afshar families as Imanly, Kasimly, Areshly, Haydarly, Alibeily, Kara-Hasanly and others. In the document no recordings on special taxes assigned for Urmia Afshars were found what makes it difficult to give definite information on what sort of activity they were engaged in.

It is known that “Afshar”, or sometimes “Avshar”, tribe was generally engaged in cattle-breeding. However the register says the opposite. So, along with cattle-breeding Urmia Afshars were busy in agriculture, horticulture, apiculture and paid a certain amount of taxes to the state treasury.

So, this register gives valuable yet unknown facts on life-style, engagement fields, socio-economic, demographic, religious and ethnic state of one of the Great turcoman tribes which was sent into exile by Safavi shakh Abbas I (1587-1629) from Abivert and Khorasan to Urmia and Sulduz regions– the Afshar tribe, in times of the Ottoman rule at the beginning of 18th century.

Keywords: Azerbaijan, The Ottoman, Comprehensive Register, Urmia, the Afshars, Tribe.

Giriş

Geçen yüzyıl sonlarından başlamış Azerbaycan’ın ortaçağ tarihinin daha yeni kaynaklar, özellikle, Osmanlı Arşiv belgeleri temelinde öğrenilmesi ve araştırılması yıllarca bu alandaki eksikleri kaldırmak için geniş olanaklara vesile olmuş oldu. Bununla ilgili Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomi tarihi ile ilgili araştırmalar yazıldı (İrevan Eyaletinin Mufassal defteri 1996; Gence-Karabağ Eyaletinin Mufassal Defteri 2000; Nahçıvan Sancağının Mufassal

Defteri 2001; Tiflis Eyaletinin Mufassal Defteri 2001; Lori İcmal Defteri 2004; Erdebil Livasının Mufassal Defteri 2004).

Dikkatinize Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde korunmakta olan "Defter-i Mufassal Liva-i Halhal ve Liva-i Urumi" (BAO Tapu-Tahrir Defterleri N 910) belgesi bünyesinde yazılmış makaleyi sunmaktayız. Adı geçen 1728 tarihli belgede Urmiya ve Halhal ile yanısıra, Selmas bölgesine ait tahrir verileri de yer almaktadır.

Belgenin güvenilir ve net olan istatistik bilgileri sözkonusu bölgenin sosyo-ekonomik tarihi ile ilgili daha kapsamlı ve değerli malumatlara erişmeye ortam yaratmıştır. Makalede Osmanlı hakimiyeti döneminde Urmiya'da yaşamış Türkmen (Türkman) Afşar göçebe ve konar-göçer toplulukları, onların sosyal durumu, yaşam tarzı, uğraşimleri üzerine konu ile ilgili yeni bilgiler sunulmaktadır.

Ortaçağ'da Urmiya Azerbaycan'ın eski ve güzel şehirlerinden biri idi ve kara ticaret yolları üzerindeki gümrük noktası olarak Kafkasya bölgesinde önemli bir mevkiye sahip idi. X-XIII yüzyıl coğrafyacıları Urmiya'yı Erdebil ve Merağa'dan sonra Azerbaycan'ın 3. büyük şehri olarak göstermekte (Özgüdenli 2012:179-180). Urmiya civarındaki Göktepe'de bulunmuş olan Babil "tanrıları"nın resmi çekilmiş mühürün e.ö. 2000. yıl tarihli olduğu belirlenmiştir (Mehemmedi 2009:57). El-Balazori bu yerlerin Zerdüş'tün meskeni olduğunu söylemektedir (Ал-Баладзори 1927:28).

Zaman zaman Sasani, Selçuk, Atabeyler, Harezmsahlar devletinin topraklarına katılmış olan Urmiya ve civarı daha sonra Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi yönetiminde bulunmuş ve XVI yüzyıl sonlarında ilk defa kısa zaman içinde Osmanlı topraklarına katılmış oldu. "Arazide tahrir (sayım) işlerinin yürütülmesinin önemi" Osmanlı Mühimme defterinde (Bilgili 2004:54) geçmektedir.

XVIII yüzyıl başlarında zor siyasi ve ekonomik şartlar içinde bulunmuş Safevi devletinin çökmesi gerçekleşmekteydi. Araştırmacılar böyle duruma neden olarak Şahın ve etrafının düzensizliği, yönetimdeki boşluklar, XV yüzyılda Vasko de Gamanın keşfetmiş olduğu Hindistana giden yeni su yolunun Avrulılarca ele geçirilmesi ardından Avrupa-Asya'nın bazı önemli ticaret yollarının istikametinin değişmesi sonucu Şah hazinesine gelen gelirin azalması, ekonomik gerileme ve diğer sebepleri göstermekte.

XVIII yüzyıl başlarında iç ve dış nedenlerden dolayı hakimiyeti sınırlanmış Safevi Şahı Sultan Hüseyin (1694-1722) şahlık tacını 1722'de uzun süre içinde İsfahanı kuşatmış isyancı Afganlar'ın lideri Mahmut'a teslim etti (Şemdanizade 1976:56). Bölgede hakimiyet uğruna yapılan iktidar mücadeleleri ardından Rusya devleti ve Osmanlı sarayı daha kesin harekete geçtiler. Sonuçta 1724 İstanbul anlaşmasına

göre, Safevi devletinin arazisi Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları arasında parçalanmış oldu. Anlaşmada Hazaretrafi araziler hariç Safevi devletinin Azerbaycan'a ait topraklarının Osmanlı yönetimine geçmesi öngörülmektedir. İsfahan'ın Afganlar'a teslimi ardından Tebriz'de kendisini Şah ilan etmiş Sultan Hüseyin'in oğlu Tahmasıp karmaşık bir durum içindeydi.

Çevredeki olaylar ardından Osmanlı devleti askeri operasyonların devam etmesine karar verdi. Zayıflamış ve dağılmış olan Safevi kuvvetleri iyi organize olunmuş Osmanlı kuvvetlerinin baskısına direniş gösteremedi. Ardarda kaleler, şehirler ve köyler ele geçirildi. 1725 yılı sonlarında Tebriz, Gence, Urmiya, Erdebil ve diğer araziler zaptedilmiş oldu (Мустафазаде 1993:93-97).

Fethedilmiş arazilerin Osmanlı İmparatorluğu "mekanizma"sına katılması için bu yerlerin Osmanlı yönetimi ve mali prensiplerine uygulanmasını sağlamak gerekmektedir. Gelir sağlayan tüm alanların vergiye tabi tutulma amaçlı tedbirleri zamanının mükemmel mali ve vergi sistemine hakim Osmanlı Devleti'nin yeni arazilerin fethi sonrası uygulamış olduğu yönetim ilkelerinden biri olmaktadır.

Önce vilayet/eyalet, sancak (*liva*), nahiye, kaza ve köy (*karye*) ilkeleri temelinde arazide idari yönetimle ilgili tedbirler ele alındı. Ardından ordunun donanımının devlet hazinesinden para harcamadan devamlı olmasını öngören timar sisteminin uygulanması sağlanmalıydı. Sistem, askeri hizmet verenlerin ücretinin (maaşının) kendilerine verilmiş olan arazilerin sağladığı gelire göre ödenmesini kapsamaktaydı. Bu amaçla Osmanlı sarayının bölgeye göndermiş olduğu memurlar arazide oturan ilgili şahısların yardımıyla çalışabilir nüfusun ve kazanç sağlayan alanların sayımını (tahririni) yapmalıydılar. Sayım sonucu sözkonusu bölgenin sosyal ve ekonomi manzarası ve ödenilecek vergiler belirtilmiş oluyordu.

1725-1726 senelerinde Urmiya'da gerçekleşmiş tahrir (sayım) sonucu yapılmış arazi idari birimine göre, 7 nahiyeden (*Benapervaze, Belde, Sahraabad, Dol, Merkever, Terkever ve Üşnü*) oluşan livanın merkez şehri Urmiya idi. Veriler Urmiya bölgesinin o dönemde yaklaşık 6 bin hektar araziye kapsamış olduğunu göstermektedir. Bölge nüfusuna tayin olunmuş vergiler bünyesinde ahali, onun dini (bazen de etnik) içeriği, uğraşımı, ekilip-becerilen topraklarda üretilen ürünler ve miktarı konusunda daha hacimli bilgi edinmek mümkündür.

Osmanlı yönetimi döneminde Urmiya'da yerel nüfusla yanısıra aşiret ve cemaat aileleri yaşamışlardır. Y.Halaçoğlu'ya göre, genellikle göçebe aileler devlet tarafından yerel nüfustan farklı şekilde vergilendirilmiştir. Hayvancılıkla uğraşan konar-göçer aşiretler

ihtiyaçları gereğince çiftliklerinde, tarımla da uğraşıyorlardı (Halaçoğlu 1998:110-113).

Defterin verilerince, Urmiya arazisinde oturmuş bu insanların Türkmen Afşar aşireti aileleri olması belirlenmiştir. Araştırmacılar sözkonusu dönemde Urmiya topraklarında Türkmen (Türkman) aşiretlerinin yoğun şekilde yaşadığını kaydetmekte (Bilgili 2004:101-102). Osmanlı – Safevi ilişkilerindeki devamlı gerginlik Azerbaycan topraklarının elden-ele geçmesi, hiç kuşkusuz, bu yerlerin demografik durumuna etkisini göstermiştir. Savaşlar ardından çiftliklerin dağılması sonucu köylüler kendi yurtlarından göç etmeye, daha uygun arazide yerleşmeye mecbur kalıyorlardı. Bilaks, bu durum boş kalmış çiftlik ve arazileri hayvanlar için uygun bir yer aramakta olan konar-göçer aşiretlerin bu yerlere akınını hızlandırmaktaydı.

Bazen “Afşar”, bazen de “Avşar” diye adı geçen bu boyu Mahmut Kaşgari Oğuz boylarının listesinde 6. sırada göstermektedir (Kaşgari 1985:54). “Afşar” kelimesinin “çevik, hızlı ve çöl hayvanlarının avına meraklı” anlamı taşıdığını yazıyorlar (Sumer 1991: 160). Oğuz boyları içinde adını ve önemini her zaman korumuş olan Afşarlar Türk halkları tarihinde özel bir yere sahiplerdir.

R.Albayrak’ın kanaatine, X yüzyıldan önce Seyhan nehri kıyısında ve Deşti-Kıpçak’ta yaşamış Afşarlar sonraki dönemde XI-XII yüzyıl göçleriyle İran’a ve Anadolu’ya girmişler (Albayrak 2016:10).

Faruk Sumer bu dönemde Huzistan vilayetinde de Afşarlar’ın yaşamış olduğunu kaydetmektedir. Afşarlar Akkoyunlu ve Safevi hakimiyeti döneminde de Azerbaycan topraklarında yerleşmeye devam etmekteydiler. Yazarın kanaatine göre, “İrana (Azerbaycana) göç yapmış bu aşiretlerin Anadolu’dan gelmiş ailelerden oluştukları” belli idi. “İranda İmanlı Afşarları Dulkadirli (Zulkadirli) Eline mensup İmanlı Afşarı’nın bir koludur ve onların tam olarak Safevi döneminde bu yerlere gelmesini tahmin etmek mümkündür” (Sumer 1935:286-289]. Afşar emirleri etrafını her zaman koruyan ve iyi yöneten biri kimi tanınmışlardır. Safeviler’in hakimiyetini destekleyen ve her yardımda bulunanlardan biri Afşarlar olmuştur. Bu dönemde Afşarlar devlet yönetimine katılmış ve güç kazanmışlardır. Mirza Raşit Edibüş-Şüera 10 bin evden oluşan Areşli elinin reisi Emir Aslan’ın Safevi I Tahmasıb’ın oğlu Sultan Ahmet Mirza’nın atabeyi vazifesine atandığını yazıyordu (Albayrak 2016: 11).

Ayrıca, XV-XVI yüzyıllar Osmanlı tahrir defterlerinde Afşarlar’a aid pek çok yer adları görülmektedir. Bu hal “Anadolu’nun bir Türk yurdu haline gelmesinde Afşarlar’ın önemli bir rol oynadıklarını” kanıtlamaktadır. Moğol yürüşleri ardından bu aşiretin

büyük bir kısmı (40 min çadır) Anadolu'dan Suriye'ye göç etmiştir (Sumer 1991:160-164).

Afşarların Urmiya etraflarına yerleşmesi Safevi I Şah Abbas zamanında yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Safevi Şah'ın "Afşar elinin reisi" titulumu vermiş olduğu Kelb-Ali Sultan Şah'ın fermanına göre, Abivert ve Horasan'dan "İran memleketinin batı sınırlarının yabancı ve iç saldırlardan koruma" amacı ile adı geçen aşiret ailelerini (8 bin aile) Urmiya ve Sulduz bölgelerine getirmiş oldu: "*Devletin makamını yükselten, dindarların sığınma makamı olan Serdar Kelb-Ali Han İmanlu-yi Afşar bilsin ki, Sultan'ın ölçüsüz inayetinden her zaman yararlanabilir... İran memleketinin batı sınırlarının korunub muhafaza edilmesi gerekir... Halkın ihtiyaçları yeterli seviyede temin edilecek, güçlü, eğri kılıçların sahibi olan tecrübeli şahısların eliyle din ve devlet işleri doğru şekilde yürütülecektir... Bu ferman ile bir araya toplanın. İl ve Ulusunuzun Horasan'ın Abiverti'nden Azerbaycan'ın Urumiye ve Sulduz'una hareket etmesini emrediyorum. O bölgede gereken işler ve hizmetler, adaletin tesisi, sınırların ve diğer şeylerin korunması benzeri hizmetler yerine getirilsin ve kafllet gösterilmesin*" (Albayrak 2016: 36-37).

İ.P.Petruşevski kaydediyordu ki, "XV-XVII yüzyıllarda Kızılbaş toplulukları (*tayai-f-i kızılbaş*) devlet tarafından verilen türlü imtiyazlara sahiplerdi: Nahçıvan'da – Ustaclu, Kengerli, Azerbaycan eyaletinde – Şamlu, Karadağlı, Urmiya'da – Afşarlar" (Петрушевски 1949: 311).

XVIII yüzyıl başlarında Osmanlı'nın fethi arifesinde Urmiya'yı Afşar Muhammed han yönetmekteydi ve kendisi 1725 yılında Urmiya'nın liva (sancak) statüsünde Osmanlı hakimiyetine geçirilmesi ardından yine görevine devam etmekteydi (Bilgili 2004: 61-62). İşbu veriler adı geçen arazilerde Afşarların çok önemli bir yer aldıklarını, hatta Osmanlıların da bu güce karşı gelmediklerini, bilakis kendileri ile saygılı davranmış olduğunu göstermektedir.

Osmanlı hakimiyeti döneminde Urmiya topraklarında Afşar ailelerinin yaygın şekilde yaşaması adı geçen Mufassal defterin verilerince tam olarak tesbitlenmiştir. Özellikle, onların livanın (sancağın) merkezi sayılan 6 mahalleli (Pazarbaşı, Hızırhan, Kürdşehir, Ali Kürki, Hindu, Çarşı) Urmiya şehrinin Çarşı mahallesinde yaşamış oldukları ilgi çekiyor (Bilgili 2004: 101). Fikrimizce, bu husus adı geçen mahallenin diğerlerine göre büyük olması ve konar-göçerlerin bu yerlerde daha yaygın yaşaması, merkez çarşıya uzanan yolların bu mahalleden geçmesi ve kendilerinin ticari alanda daha başarılı olması ile ilgili olabilirdi.

Urmiya'nın hakimi olarak görevlendirilmiş Afşar beyleri beylerbeyi unvanı alıyorlardı. XVIII yüzyıl başlarında Osmanlı fethinden önce Urmiya'nın hakimi Hudadat bey Kasımlı (1707-1722), Osmanlı fethi arifesinde Muhammed Han (1725-1731) idi. 1725 yılı sonlarında Urmiya'nın Osmanlı yönetimine geçirilmesi ardından şehir sancak (liva) statüsü ile Muhammed Han'ın hakimliğinde olmuştur. V.Minorsky'e göre, "Timur'un bir zamanlar Afşarlar'a tımar olarak vermiş olduğu Urmiya'nın" yönetimi XVIII yüzyıl başlarında yeniden tarihi sahiplerinin eline geçti. Zaman zaman bu topraklarda Feth Ali Han Areşli, Rıza Kulu Han, İmam Kulu Han, Muhammed Kulu Han, Hüseyin Kulu Han Kasımlı ve diğer Afşar beyleri hakimlik yapmış ve bu durum XIX yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir (Bilgili 2004:102).

Vergi defteri Afşarlar'ın bu yerlerde geniş bir arazide yerleşmesini ve Urmiya nüfusunun belli bir kısmını oluşturmasını bir daha kanıtlamaktadır. Urmiya şehrine ait tahrir verilerinde arazide 1 587 vergi mükelleflilerden (vergi defterinde genel olarak, her aile için 1 kişi kaydedilmektedir) 256 kişinin konar-göçer aşiret ailelerine ait olması tesbitlenmiştir. Adları listeye alınmasına rağmen, sözkonusu ailelerin mufassal defterde vergi ödeyen kişi niteliğinde kaydedilmemesi çok ilginçtir. Böyle durum bu şahısların sosyo-ekonomik durumunu belirlemeği zorlaştırıyor. İstatistik veriler şehirde yaşamış aşiret ve cemaat toplulukların arazideki tüm müslüman nüfusun %16'nı kapsadığını göstermektedir. Tablo 1 Urmiya livasında oturan konar-göçer aileler hakkında bilgileri kapsamaktadır:

Tablo 1

<i>Aşiret ve Cemaatler</i>	<i>Ailelerin sayısı</i>	<i>Aşiret ve Cemaatler</i>	<i>Ailelerin sayısı</i>
Abdullalı	10	Haydarlı	35
Babalı	8	Kürzalili	49
Başlamışlı	16	Kara Hasanlı	198
Bekirli	11	Karalı	56
İmanlı	58	Kara Pirlı	18
Abdülmelik	24	Kasımlı	207
Alibeyli	14	Kırklı	68
Arablı	114	Mırcanlı	3
Areşli	109	Sarıbeyli	79
Ganibeyli	45	Sarı Nazarlı	13
Genceli	21	Seyidli	5
Görçekli	28	Üzerlü	11
Gündüzlü	12	Terzili	18
Hacılı	7	Kebirli	34

Görüldüğü üzere, İmanlı, Areşli, Kasımlı, Araplı, Kara Hasanlı topluluklarına ait aileler livanın nahiyelerinde hep çoğunlukta yaşamışlardır. Bu aileler bazen aynı köyde yerel nüfusla beraber ziraat, hayvancılık ve diğere alanda çalışmışlardır. İ.P.Petruşevski “artık XVII-XVIII yüzyıllarda bazı göçmen topluluklar konar-göçer hayatları yaşamakta devam etmekte ve ziraatle uğraşmakla yanısıra hayvan sürülerini yaylaklara götürmekteydiler” diye kaydetmektedir (Петрушевски 1949:312).

Defterin verilerini araştırdığımızda Urmiya’da yaşayan sözkonusu Afşar aşiretlerinin genel olarak hayvancılıkla uğraşır olmasına rağmen çiftliklerinde hatta hiç hayvan beslemediğini (Defter-i Mufassal...: 203, 204), bazen az sayıda küçük baş hayvanı olduğunu (Defter-i Mufassal...: 207, 224), bazen ise fazlasıyla hayvancılıkla uğraşmış (Defter-i Mufassal...: 216, 225, 239) olduklarını görmekteyiz.

Mufassal defterde Urmiya şehrinde oturan Afşar ailelerin vergiye tabi tutulması üzerine bilgi verilmemiş bulunuyor. Bu neden işbu ailelerin sosyal durumu ile ilgili net fikir söylemeği zorlandırıyor. Şehirden farklı olarak, Urmiya livasında oturan Türkmen aileleri Osmanlı kanunlarına göre vergi ödemeliydiler. Örneğin; *Karye-i Haydari, sakin-i aşiret-i Haydarlı*, Haydari köyü, Haydarlı aşiretinin sakinleri:

Cihanbahş Kalender oğlu, ç.

Balahan Emirhan oğlu, b.

Saruhan Teymur oğlu, ç.

Kürdi Mirze oğlu, b.

Rüstem Zal oğlu, m.

Nevruzkulu Seydi oğlu, b. (Defter-i Mufassal...: 207)

Örnekte vergi ödeyicisi köylülerden 2’sinin belirlenmiş ölçüde toprağı olduğunu (çift vergisi), 3 kişinin bu ölçüden az sahası (mücərrəd vergisi), bir kişinin ise hiç toprağı olmadığı belirlenmiştir. Görüldüğü gibi, vergi ödeyen şahısların isimlerinin karşısındaki notlar kendilerinin aile ve dini durumunu belirlemek için çok önemlidir. Haydarlı aşiretine ait köylülerden 5 kişinin evli, 1’nin ise bekar olduğu tesbitlenmiştir. Ardından adı geçen şahısların çiftliklerinde toprağın ekilib-becerilmesinden, bağ-bahçelerden, hayvancılıktan ve diğere alandan elde etmiş oldukları ürün ve buna karşılık devlete vermeli oldukları verginin miktarı üzerine bilgiler yer almaktadır. Bu verilere göre, Haydarlı aşireti aileleri adı geçen köyde yerel olarak yaşamış ve devlete 2 590 akçe vergi ödemişlerdir (Defter-i Mufassal...: 207).

Bazen tahrir bilgilerinde köyde yerel sakinlerle yanısıra aşiret ailelerinin de yaşaması özel olarak kaydedilmektedir. Örneğin; Kazanağılı köyü 12 kişi, adı geçen köydeki mahallede Kızıl Hacı aşiretinden olan 10 kişi (*Karye-i Kazanağılı, 12 kişi, Mahalle, der sınır-i karye-i mezbur, aşiret-i Kızıl Hacı 10 kişi*) (Defter-i Mufassal...: 227).

Tablo 2’de Urmiya livasının nüfusu ile ilgili veriler gösterilmektedir:

Tablo 2

<i>Nahiyeler</i>	<i>Yerel müslümanlar (kişi sayı)</i>	<i>Aşiret ve cemaatler (kişi sayı)</i>
Benapervaze	328	815
Belde	183	319
Sahraabad	49	164
Dol	61	-
Merkever	128	13
Terkever	21	4
Üşni	234	-
Urmiya şehri	1 279	256
<i>Yekun</i>	2 283	1 571

Tabloya göre, Urmiya livası nüfusunun % 35,9’u aşiretlere ait kişiler oluşturmaktadır. Sözkonusu ailelerin böyle toplu şekilde yaşaması bölgenin demografik durumuna etkisiz geçmemiştir. Genellikle, müslüman nüfusun daha yaygın yaşamış olduğu Urmiya livasının Benapervaze ve Belde nahiyelerinin ahalisinin büyük kısmını aşiret aileleri oluşturmaktadır.

Söylediğimiz gibi, aşiret aileleri livanın köylerine yerleşmiş ve burada hayvancılıkla, ziraatla uğraşmışlar. Türkmen aileleri devlet hazinesine, şahsın aile durumuna ve elinde olan toprağın hacmine göre *çift* (toprağı 70 dönüm ve üstü olan evli şahıslar), *nim çift* (arazisi yarım çiftin yarısı hacimde olan evli), *bennak* (torpağı yarım çiftin altında olan evli köylü), *mücerred* (topraksız bekar köylü), *caba* (topraksız köylü) vergileri ödemeli idiler. Urmiya livasında yaşamış yaklaşık 5 bin türkmen buğday, arpa, darı, keten tohumu, pamuk, çeltik ve diğer ürünler ekib becermiş ve hazineye gerektiği kadar vergi ödemişlerdir.

1728 tarihli defterde Urmiya livası Afşarları’nın yaşamış oldukları bazı köylerden gelen gelirin Urmiya şehrinde bulunmuş “Cami-i Kebir”e vakfedilmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Yapısına Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın (1453-1478) karar vermiş

olduğu cami, Osmanlı hakimiyeti döneminde de faaliyetine devam etmiştir. Yeni yönetimde camiye birkaç köy vakfedilmiştir. Verilere göre, Afşarlar'ın Kırklı aşiretinin yaşadığı ve ziraatle uğraşmış oldukları Urmiya livası Benapervaze nahiyesinin Bedr bağı - *Karye-i Bedr bağı, aşiret-i Kırklı, vakf-i Cami-i Kebir der nefsi-i Urumi – yekun: 6 970 akçe* (Defter-i Mufassal...: 203), Belde nahiyesinin Alikan köyleri- *Karye-i Alikan, aşiret-i Kırklı, vakf-ı Cami-i Kebir der nefsi-i Urumi – yekun: 3 202 akçe* (Defter-i Mufassal...: 274), Kara Hasanlı aşiretinin yerleşmiş olduğu Kurddepe köyü - *Karye-i Kurddepe, vakf-i Cami-i Kebir der nefsi-i Urumi – yekun: 15 571 akçe* (Defter-i Mufassal...: 276), Kasımlı aşiretinin iskan ettiği Espestan köyü - *Karye-i Espestan, aşiret-i Kasımlı, vakf-ı Came-i Kebir, der nefsi-i Urumi – yekun: 4 594 akçe* (Defter-i Mufassal...: 280) gelirlerinin adı geçen vakfa devredilmesi öngörülmekteydi. Urmiya bölgesinin “Cami-i Kebir”e vakfedilmiş 8 köyünden 4'nün Afşarların yaşamış olduğu köy olmasını özellikle kaydetmek istiyoruz. A.S.Bilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivinde korunan 896 sayılı “Erdebil Şeyh Safieddin-i Erdebili Vakfı defteri” temelinde yapmış olduğu araştırmalar sonucu yazdığı eserinde de “Cami-i Kebir”e Urmiya'nın 8 köyünün vakfedilmesini göstermektedir (Bilgili 2011: 85-86). Ayrıca, vakfın 74 708 akçe geliri (köyler ve Urmiya şehrinde bulunan sosyal tesislerden gelen toplam gelir) olduğu halde, “Vakıf” defterinde gelir göstericisi yanlış olarak, 76 916 akçe yazılmıştır (Bilgili 2011: 88; 323-324). Hesaplamalar sonucu Urmiya köylerinden gelen gelirin 60 308 akçe olması ve bu gelirin 30 337 akçesini Afşar ailelerinin ödemiş olduğu belli olmuştur.

“Mufassal defter”den ele aldığımız bilgiler temelinde Osmanlı yönetimi döneminde Urmiya bölgesinde dini tesislerin faaliyetinin devam etmesini ve diğer köylüler yanısıra, aşiret ailelerinin de sözkonusu vakfın faaliyeti için gereken ortamın sağlamış olduğunu belirtmekteyiz.

Sonuç

Son olarak, XVIII yüzyıl başlarında Osmanlı yönetiminde bulunmuş Urmiya'da yerel (oturak) ahali ile yanısıra konar-göçer Afşar Türkmen (Türkman) aşiretleri aileleri yaşamış oldukları belirlenmiştir. Safevi devletinin yaranışından önce ve sonra bu arazilerde (Azerbaycan'da) yerleşmiş işbu aşiretler bölgenin sosyo-ekonomi hayatında önemli rola sahip olmuş, demografik durumuna belli bir tarzda etkisini bırakmıştır. Sonuçlara göre, Urmiya şehrinde yaşamış Afşar aşiretleri aile başçılarının (256 kişi) isimleri nüfus sayımında geçse bile, kendileri vergiden muaf tutulmuşlardır. Bilakis, Urmiya

livası Afşar aileleri ise (1 300 kişiden fazla) ziraat, hayvancılık ve diğer tarım alanlarında uğraşmış ve devlet hazinesine vergi ödemişlerdir. Bu durum ailelerin yerel ahali ile bir arada yaşadığını, konar-göçer yaşam tarzlarını kısmen değiştirdiğini ve bölgede kalıcı olarak yaşamış olduklarını söylemeye ihtimal vermiş oluyor. Ayrıca, Urmiya bölgesinin genel olarak, bir Türk toprakları olduğunu ve ahalsinin Türkasıllı olduğunu bir daha kanıtlamış oluyor.

Sonda, Afşarların tarihin türlü aşamalarında adlarını koruya bildiklerini, hatta zamanında bir devlet kura bilmeleri için potansiyel bir güce sahip olmuş olduklarını kaydetmek istiyoruz. Şah I Abbas'ın emrile Horasan ve Abivert'ten sürülenler arasında Afşar ailelerinden birinde doğmuş Nadir türlü askeri birliklerde askeri hizmet vermiş ve nihayet Safevi Şahı II Tahmasıbın eşikağası görevini aldı. Yıllar sonra ünlü Nadir Şah olarak 1736 yılında bu topraklarda kendi devletini (bu devleti kimi hallerde "Afşar" devleti adlandırmaktalar –Y.N.) bile kurdu. Devamı olarak aşağıdaki listede Nadir Şah zamanında görevlere atanmış bazı Afşar beylerinin adları belirlenmiş bulunuyor: İbrahim Han, Nadir Şahın kardeşi (Horasan, Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan hakimi); Rıza Kulu Han, Nadirin oğlu (Horasan hakimi, baş vezir); Nesrullah Han, Nadirin oğlu (Herat hakimi); Ali Kulu Han, İbrahim Hanın oğlu (Horasan hakimi); Emir Aslan Han Kırklı Afşar (Güney Azerbaycan hakimi); Mehti Han Afşar (Şirvan, Derbent hakimi); Serdar Bey Kırklı Afşar (Şirvan hakimi); Haydar Bey Afşar (Şirvan hakimi); Muhammed Kasım Afşar (İrevan Hanlığının hakimi); Kelb Ali Han Afşar (Merv hakimi); Aşur Han Papalu Afşar (Azerbaycan serdari) ve diğerleri (Alizade 2009: 183-184).

Kaynakça

- Albayrak, R. (2016). *Türklerin İran'ı*. Çevirmen R. Asker. Bakü: 2. Mütercim Yayınevi.
- Alizade, O. (2009). *XVIII Asrın Birinci Yarısında Osmanlı-Safevi Münasebetleri*. Bakü: Elm.
- Bilgili, A.S. (2004). *Osmanlı, İran ve Azerbaycan – I*. (16. Ve 18. Yüzyıllar Sosyal ve Ekonomik Tarih). Erzurum.
- Bilgili, A.S. (2011). *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Defter-i Mufassal-i Liva-i Halhal ve Liva-i Urumi* - İstanbul Başbakanlık
- Osmanlı Arşivi, Tapu-tahrir defterleri, № 910.
- Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi - I*. (1985). (Çeviren Besim Atalay). Ankara: TDK yayınları.

- Erdebil Livasının Müfassal Defteri* (2004). (Araşdırma ve transliterasyon Erhan Arıklı tarafından yapılmıştır). Bakü: Nurlan Yayınevi.
- Erdebil Şeyh Saftieddin-i Erdebili Vakfı Defteri* - İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-tahrir defterleri, № 896.
- Gence-Karabağ Eyaletinin Müfassal Defteri* (2000). (Önsöz, tercüme, kayıt ve açıklamalar Dr.Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) tarafından yapılmıştır). Bakü: Şuşa Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Basımevi.
- İrean Eyaletinin İcmal Defteri* (1996). (Araştırma, tercüme, kayıt ve ek kısımlar Ordinarüs Prof. Dr. Ziya Bünyadov ve Dr. Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) tarafından yapılmıştır). Bakü: Elm Yayınevi.
- Lori İcmal Defteri* (2004). (Önsöz, metin-dizin, tercüme və kayıtlar, Ordinarüs Prof. Dr. Şahin Mustafayev tarafından yapılmıştır). Bakü: Nurlan Yayınevi.
- Mehemmedi, A. (2009). *Urmiya Şehri Kohen (Urmiya Eski Şehir)*. T.: Ferzane.
- Naxçıvan Sancağının Mufassal Defteri* (2001).(Araştırma, tercüme, kayıt ve açıklamalar Ordinarüs Prof. Dr. Ziya Bünyadov ve Dr. Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) tarafından yapılmıştır). Bakü: Elm Yayınevi.
- Özgüdenli, O.G. (2012). Urmiye. *İslam Ansiklopedisi*. c. 42. Ankara: TDV Yayınları.
- Sumer, F. (1935). *Oğuzlar (Türkmenler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi yayınları.
- Şemdanizade Findikli Süleyman Efendi (1976). *Mür'i't-TevarihI*. (Prof.Dr. M.Münir Aktepe). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Tiflis Eyaletinin Müfassal Defteri* (2001). (Qazax və Borçalı) Giriş, tercüme ve kayıtlar Ordinarüs Prof. Dr. Şahin Mustafayev tarafından yapılmıştır). Bakü: Pedagogika Yayınları.
- Ал-Баладзори (1927). Книга завоевания стран (Текст и перевод с арабского П.К.Жузе). Отрывки (материалы по истории Азербайджана) Баку,1927. вып.3.с.28.
- Мустафаде; Т.Т. (1993). Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети XVIII в. Баку: Элм, 1993, 240 с.
- Петрушевски И.П. (1949). Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XV- начале XIX вв. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1949, 380 с.